STEVEN SPIELBERG
DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 18988

GESHTALTN UN PASIRUNGEN

Lili Berger

YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

0-657-18988-X

D:\YIDDISH\TITLES\9780657189884T.PS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

ORDERS MAY BE PLACED BY PHONE AT (413) 256-4900 X155; BY FAX AT
(413) 256-4700; BY E-MAIL AT ORDERS@BIKHER.ORG; OR BY MAIL AT
NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER, 1021 WEST STREET,
AMHERST, MA 01002-3375 U.S.A.

©1999 NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:
Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

BOOK DESIGN BY PAUL BACON

PRINTED IN THE U.S.A. ON ACID-FREE PAPER

לילי בערגער

געשטאַלטן און פּאַסירונגען

1991 פּאַריז תשנ״א

לילי בערגער

געשטאַלטן און פּאַסירונגען

פֿאַר מײַן יוגנט-חבֿר און הײַנטיקער
טיכטיקער געזעלשאַפֿטלעכער טוער
יאָלקער ליטעװקאַל מײַן באַשײדענע
מתּנה, מײַן נײַ-דערשינען בוך —
— מיט בעסטע װינטשן
לילי בערגער
פּאַריז אַפּריל 1991

Imp. MODERNA-FIR. 75010 PARIS. — Tél. : 42.08.01.32

לילי בּערגער

געשטאַלטן און פּאַסירונגען

*

דערציילונגען, נאָוועלן, עסייען

תשנ״א פּאַריז 1991

דערציילונגען, נאָוועלן

די צעשיידטע

סאָניאַ האָט די גאַנצע זאַך געהאַלטן בסוד סודות. אי פּריער, אי אפּילו שפּעטער. ס׳איז איר נישט לייכט געווען זיך נישט אַרויסצוכאַפּן אַמאָל מיט אַ וואָרט. נאָר ווי האָט איר מאַמע געהאַט געזאָגט? בעסער זיך אַ ביס צו טאָן אין צונג איידער אויספּלאַפּלען וואָס מ׳דאַרף נישט. נאָר דער סוד האָט גענעסטעט אין איר ווי אַ שווערע מחלה. ווי האָט זי געקענט אים אַרויסוואַרפן פון זיך? אַ פּיפּס טאָן צומאָל דערוועגן אַז קאַטיאַ מיט וועלכער זי איז דורכגעגאַנגען קאַלטס און וואַרעמס און סתם געווען איר ווי אַ לייבלעכע שוועסטער האָט זי באַשווירן קיין פּיפּס נישט צו טאָן און זי האָט איר געגעבן אַן ערן־וואָרט צו האַלטן דאָס מויל?

ווען זי, סאָניאַ האָט נאָך פינף יאָר זיך אומגעקערט פון קאָלימאַ, האָט קאַטיאַ נאָך געהאַט צו פאַרבלייבן צען יאָר. דעם „קינדערישן” פינפיאָריקן אורטייל איז סאָניאַ אָפּגעקומען נישט פאַר אייגענע נאָר פאַר איר מאַנס „זינד”. „נישט מעגלעך — האָט מען געטענהט — זי זאָל נישט האָבן געוווּסט וועגן זיינע פירעכצן”.

קאַטיאַ דאַקעגן האָט געהאַט גאָר אַ שווער פּעקל אויף זיך. זי האָט נאָר וואָס געהאַט געענדיקט אוניווערסיטעט דעם פאַקולטעט פון כעמיע, געהאַט דאָס גליק גלייך באַשעפטיקט צו ווערן אין אינסטיטוט פון כעמיע, נישט ווי סאָניאַ וואָס האָט זיך דערווייל געלאָזט ווויל גיין. אָבער זי האָט נישט געוווּסט פאַרוואָס און פאַר ווען זי האָט זיך געפונען אויף אַ רשימה צוזאַמען מיט אַ צענדליק כעמיקער פון אינסטיטוט. פאַרנומען געוואָרן מיט זיי צוזאַמען. געשטעלט געוואָרן פאַר אַ משפּט און טראַנספּאָרטירט געוואָרן אין אַלדע שוואַרצע יאָר. (אירע עלטערע קאָלעגן האָבן צווישן זיך אין דער שטיל געטענהט, אַז מ׳האָט אין דעם אַלדע שוואַרץ יאָר זיך געניטיקט אין כעמיקער, איז דער גורל געפאַלן אויף זיי).

נאָך פיר יאָר, אין עלטער פון זיבן און צוואַנציק יאָר, האָט קאַטיאַ ווי אַנדערע פרויען אין דעם אַלדע שוואַרץ יאָר פאַרלוירן דאָס מאָנאַטלעכע און די געדיכטע בלאָנדע האָר זענען אַלע מאָל שיטערער געוואָרן ביז דער מיטן קאָפּ איז גאָל געוואָרן און אַרום האָבן נאָכגעהאָנגען ווי שפּינוועבס דינע הערעלעך. אויף דער יונגער בלאָנדער קראָסאַוויצע איז אַרויפגע־

קראָכן די עלטער. זי האָט זיך דאָך געטרייסט: איר ראיה איז פאַרבליבן אומבאַשעדיקט בעת ביי די אַנדערע אַחים־און אַחיות־לצרה האָבן די כעמישע סובסטאַנצן קעגן וועלכע ס׳זענען נישט געווען קיין באַשיץ־מיטלען אַרויסגערופן אויגן־קראַנקייטן און אָפטמאָל בלינדקייט.

קאַטיאַ האָט נאָך 15 יאָר געקאָנט זיך אומקערן אַ היים. אָבער קיין היים האָט זי שוין נישט געהאַט. די עלטערן און אַנדערע משפחה־מיטגלידער זענען אומגעקומען בעת דער מלחמה. יאָ, גרישאַ. זיי זענען געווען, זי און סאָניאַ — צוויי סטודענטינס — ער דער דריטער. מ׳האָט זיי גערופן „די טראָיקע”. ער איז געווען אין איר, קאַטיאַן, פאַרליבט איבער די אויערן. סאָניאַס מאַן דער מאַטעמאַטיקער, וועלכער פלעגט אַלץ באַצייכענען מאַטעמאַטיש, פלעגט זאָגן, אַז גרישאַ איז פאַרליבט אין קאַטיאַן נישט הונדערט פראָצענט, נאָר צוויי הונדערט פראָצענט. אָבער דעמאָלט איז זי געווען אַן אַנדערע. ווי באַווייזט מע זיך מיט אַזאַ אויסזען? מיט אַזאַ פנים? מיט אַ טיכל אויפן קאָפ?

זי האָט אויף זיינע בריוו נישט געענטפערט אַזוי לאַנג ביז ער האָט אויפגעהערט צו שרייבן. קאַטיאַ האָט שלום געמאַכט מיט איר גורל. באַזעצט זיך אין סיבירישן שטעטל קיימאַ, ווו זי האָט באַקומען אַרבעט אין אַ קינדער־שולע אַלס לערערין פון כעמיע. צוגעוווינט זיך צום קלימאַט, צו נייע מענטשן, געפונען צווישן זיי צומאָל גוטע פריינד. סאָניאַן, דער איינציקער, מיט וועלכער זי האָט זיך איבערגעשריבן, האָט זי געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ס׳מוז שוין אַזוי זיין. מענטשן לעבן „דאָרט” אויך. פאַרוואָס זאָל זי נישט קאָנען דאָרט לעבן? פאַרקערט, דאָרט פילט זי זיך נישט קיין אויסנאַמיקע: אין איר היימשטאָט וועט זי זיך פילן אויסטערליש פרעמד, זשענירט, פאַרמינערט אין דער אַמאָליקער אומגעבונג.

די איינציקע פעדים, וואָס בינדן זי מיט דער אַלטער היים איז זי, סאָניאַ און אַן אַלטע, איינזאַמע מומע, דער מאַמעס אַ שוועסטער, וועמען זי ענטפערט פון מאָל צו מאָל אויף אַ בריוול. און אָט האָט זי דער מומעס לעצטע בריוול צעטרייסלט: זי וואָלט גליקלעך געווען זי צו זען פאַרן שיידן זיך מיט דער וועלט. צו האָבן וועמען איבערצוגעבן די ירושה. פון דער ירושה לאַכט זיך קאַטיאַ אויס, אָבער צי קאָן זי לאָזן די ראַק־קראַנקע שטאַרבן אין איינזאַמקייט? האָט דאָך די מומע אַמאָל זי געהאָדעוועט. ס׳האָט זיך איר דערמאָנט אירן אַ פראָפעסאָרס אַן ארויסזאָג: „פאַראַן צוויי גליקן פאַר אַ מענטש; אַ פערזענלעך גליק און דאָס גליק מיט וועלכן מ׳קאָן

גליקלעך מאַכן אַ צווייטן מענטש״... שרייבט דען נישט די מומע, אַז זי צו זען פאַרן טויט וואָלט געווען איר איינציק גליק וואָס זי וואָלט געהאַט אין לעבן?

אויב איר אַליין איז נישט באַשערט געווען צו האָבן אַ פערזענלעך גליק, זאָל זי כאָטש דעראָבערן דאָס גליק וואָס דער מאַמעס קראַנקע, איינזאַמע שוועסטער וועט דערפילן מיט איר אָנוועזנקייט ביים צעשיידן זיך מיטן לעבן.

קאַטיאַ האָט זיך געאיילט און געקומען אַ צענדליק טעג איידער די מומע האָט אויסגעהויכט די נשמה. די קראַנקע האָט דאָס ערשטע מאָל זינט איר קראַנקייט געשמייכלט, געשעפטשעט: כ׳בין גליקלעך וואָס כ׳זע דיך, און קאַטיאַ האָט מיט אַלע חושים דערפילט דאָס גליק וואָס זי האָט פאַרשאַפט דער שטאַרבנדיקער מאַמעס שוועסטער.

⁂

— ביסטו געקומען, פאַרבלייב! די גליקן וואָס דו האָסט דאָרט וועסטו נישט באַדויערן. קענסט זיך דאָ איינאָרדענען — האָט סאָניאַ אַריינגערעדט אין איר.

— כ׳האָב דאָך מורא זיך צו באַגעגענען מיט אַמאָליקע באַקאַנטע, מיט... מיט אַלעקסאַנדראָוויטשן.

— אוי ווי דו טרייבסט איבער! גרישאַ אַלעקסאַנדראָוויטש איז שוין אויך נישט דער זעלבער, זיך אויך געעלטערט. די יאָרן בלייבן ביי קיינעמען נישט שטיין. קיינער פון אונדז איז נישט דער זעלבער ווי געווען. מיינסט, אַז גרישאַ האָט דאָ געלעקט האָניק? כ׳האָב דיר דאָך געשריבן; זיין קורצער צוזאַמענלעבן מיט דער משוגענער טאַמאַרקע האָט געלייגט אויף אים אַ שווערן שטעמפל. זינט ער איז פטור געוואָרן פון דער יאַכנע לעבט ער ווי אַ נזיר. שוין לאַנג אים נישט געזען. קלינגט אפילו נישט. ווען ער פלעגט אַמאָל אַרויפקומען, האָט ער פריער נישט אָנגעקלונגען. ווייסטו פאַרוואָס? ער האָט נישט געטראַכט אַרויפצוגיין. שפאַצירט אין דערנעבנדיקן גאָרטן איז אים איינגעפאַלן זיך אַראָפצוכאַפן, וועט ער מיך טרעפן איז גוט, נישט איז אויך גוט. אַזוי האָט ער מיר אויפגעקלערט די זאַך. און דו האַלטסט זיך ביי דיינס: נישט ווייזן זיך, נישט ווייזן זיך פאַר

אַמאָליקע באַקאַנטע, ווי דו וואָלסט עמעצן עפּעס שולדיק געווען, ווי דו וואָלסט שולדיק געווען פאַר דיינע . . .

קאַטיאַ האָט איר איבערגעריסן :

— אָבער מיין אויסזען, ווי אַזוי ווייזט מען זיך מיט אַזאַ אויסזען ?!

— הער, מיין טייערע, אַן אויסזען קאָן מען ענדערן. דאָס פּנים קאָן מען פלעגן. ביסט נישט אין קיימא, קיין טיכל אויפן קאָפּ וועסטו אויך נישט מוזן טראָגן. כ׳האָב שוין וועגן אַלעמען געטראַכט. קום אַרויף שבת 4 אַזייגער. מיר וועלן וועגן אַלעמען דורכרעדן.

— ס׳וועט קיינער נישט זיין ביי דיר ?

— קיינער, מיר וועלן זיין אַליין און אַלץ אַרומרעדן, וועסט ווערן אַ מענטש מיט מענטשן גלייך.

⁂

דער אַפּריל־טאָג איז אויפגעשטאַנען אַן אָנגעכמורעטער, ווי ס׳וואָלט זיך געקליבן אויף אַ רעגן. דער פאַרוואָלקנטער הימל האָט זיך משונהדיק באַוועגט. דאָ האָט זיך צעשפּרייט אַ העלע גרויקייט און פאַרדעקט דעם פרילינגדיקן בלוי, געווירמלט זיך אַזוי לאַנג ביז פרילינגדיקע ווינטלעך האָבן פאַריאָגט די כמאַרעס און דער הימל האָט זיך אויסגעצירט אין ווייסבלוי. די זון, אַ גלאַנציק גאָלדענע, האָט ביסלעכווייז גענומען אין איר רשות דעם גאַנצן פירמאַמענט.

קאַטיאַ איז דאָס מאָל געשטאַנען לאַנג פאַרן שפּיגל, לויט די אָנווייזונגען פון סאָניאַן אָנגעשמירט דאָס פּנים מיט אַן אָנגעבאָטענעם קרעם און אָן שום דערפאַרונג געפּרוווט אויסגלעטן די הויט. פון אונטערן העלן בערעטל האָט זי דאָס מאָל קונציק אַרויסגעשאַרט אַ ביסל האָר און געפּרוווט זיי צעשפּרייטן כמו אַ גזשיווקע. זי האָט לאַנג געקוקט אין שפּיגל. באַוועגט מיטן קאָפּ הין און צוריק און כמעט צופרידן געווען פון איר אויפטו. דער העל-גרויער, נייער קאָסטיום, אַ דערוואָרבענער שוין אין דער אַלט-נייער היים, האָט דער אַמאָליקער שלאַנקער און פון לאַנגע יאָרן איינגעשרומפּענער פיגור צוגעגעבן אַ ביסל עלאַסטישקייט. צומאָל די מאָסקווער נייע שיך אויף ווייבערישע קנאַפּל און דער דאַמען־טאַש, אַ מתנה פון סאָניאַן, האָבן איר צוגעגעבן אַ ביסל ווייבלעכקייט. זי האָט זיך געדרייט פאַרן וואַנט־שפּיגל און כמעט זיך נישט דערקענט. „סאָניאַ וועט דאָס מאָל

זיין צופרידן פון מיר" — האָט זי זיך געטראַכט. דאָס האָט זי דאָך פאַר איר, פאַר סאָניאַן זיך אַזוי אויסגעפּוצט אין עסיק און האָניק. זי ווייסט, אַז סאָניאַ נעמט זיך שטאַרק איבער מיט איר אויסזען, מיט איר גאַנצן פירן זיך. „אַ מענטש טאָר קיינמאָל נישט רעזיגנירן, מ'דאַרף אַזוי לאַנג קעמפן מיט זיך ווי לאַנג מ'האַלט זיך אויף די פּיס" — רעדט אין איר אַריין סאָניאַ. זי זעט, אַז זי עסט זיך בפירוש אָפּ די גאַל צוליב איר האַלטונג. מילא, איר אויסזען איז נישט איר שולד. אָבער איר פּאַסיווקייט, איר רעזיגנאַציע, דאָס פּאַרטראָגט סאָניאַ נישט. נו, וועט קאַטיאַ איר איצט פּאַרשאַפּן אַ ביסל פּאַרגעניגן ; איז זי דען נישט איר איינציקער נאָענטער מענטש ?

⁂

פּינקטלעך 4 אַ זייגער איז קאַטיאַ אַריין אין גרויסן, פּינפשטאָקיקן הויז. פאַר דער ווינדע האָט זי געטראָפן שטיין אַ מאַן פון אַ נישט באַשטימטן עלטער. די ברייטע שאַטינענע באָרד איז געקראָכן ביז אויף די באַקן־זייטן. די וואָנסעס קוים צוגעשוירן, די האָר אויפן קאָפּ אָן אַ היטל געדיכט דורכגעוועבט מיט זילבערנע פעדים, אַ נאָז אַ ביסל אַ שפּיציקע, אַ שטערן אַ הויכער, אויגן אומעטיקע. ער האָט לייכט אַ שאָקל געטאָן צו איר מיטן קאָפּ און זי האָט געענטפערט מיט אַ נאָך לייכטערער באַוועגונג מיטן קאָפּ.

ווען די ווינדע איז אָנגעקומען האָט ער אויפגעמאַכט דאָס טירל און דזשענטעלמענעריש געזאָגט פּאָזשאַלסטאַ. ער האָט צוגעמאַכט די ווינדע און געפרעגט אויף וועלכן שטאָק זי דאַרף. ווען ער האָט זי אַרויסגעלאָזט די ערשטע, האָט ער מיט לאַנגזאַמע טריט געשפּאַנט דורכן לאַנגן קאָרידאָר און זיך אָפּגעשטעלט ביי דער זעלבער טיר ווי קאַטיאַ. זי האָט אַ ביסל אַ דערשראָקענע געכאַפּט אַ קוק אויף אים. ער האָט מיט אַ בלאַסן שמייכל אַ זאָג געטאָן „איר גייט אויך צו סאָניאַ יאַקאָוולעוונאַ ?" ווען סאָניאַ האָט אויפן צווייטן קלונג פון עלעקטרישן גלעקל געעפּנט די טיר, האָט דער מאַן מיט דער רונדער באָרד אַריינגעלאָזט פריער די פאַר אים פרעמדע פרוי און אַריין נאָך איר.

סאָניאַ, דערזעענדיק זיי ביידע צוזאַמען איז בלאַס געוואָרן, געעפּנט דאָס מויל ווי אַ געשריי צו טאָן, באַלד צו זיך געקומען און מיט פרייד אויסגעשריִען :

— מאַמעלעך! ווי איך בין גליקלעך אייך צו זען צוזאַמען! קאַטיאַ, פאַרוואָס האָסטו מיר נישט געזאָגט, אַז דו קומסט מיט גרישאַן? האָסט זיך אויסגעלערנט אויך פאַר מיר צו האָבן סודות. און דו גרישאַ האָסט אויך סודות פאַר מיר?

ביידע געסט זענען עטלעכע מינוט געבליבן שטיין פאַרשטומט. קאַטיאַ, אַ צעטומלטע האָט מיט ברייט צעעפנטע אויגן און מיט אַן אָפן מויל געשוויגן און דאָס שווייגן איז געווען אַ שטומער געשריי. גרישאַ האָט זיך פריער אָריענטירט אין דער סיטואַציע און אויסגעשריען: „דאָס איז קאַטיאַ?! וואָס פאַר אַ צופאַל! קאַטיאַ! קאַטיושאַ! ענדלעך דיך אָפגעפונען". ער האָט אויסגעצויגן צו איר זיינע לאַנגע הענט, אַריינגענומען זי אין זיינע אָרעמס און געמורמלט: „קאַטיושענקאַ, קאַטיושענקאַ, פאַרוואָס אַנטלויפסטו פון מיר?

קאַטיאַ האָט אַזוי לאַנג געשוויגן ביז דער שטומער געשריי איז איבערגעגאַנגען אין אַ שטילן כליפען.

סאָניאַ, אַ צערודערטע, אַ פאַרלוירענע איז צו זיך געקומען און אָנגעהויבן זיך פאַרענטפערן פאַר קאַטיאַן:

— קאַטיאַ טייערינקע, ס׳איז נישט מיינס אַ שפיצל. כ׳האָב בלויז דיך אַליין פאַרבעטן און נישט אים. דאָס האָט דער רבונו של עולם איינגעזען, אַז גענוג געהאַלטן סוד. דאָס וואָס גרישאַ איז פונקט געקומען מיר אָפשטאַטן אַ וויזיט, נישט קלינגענדיק צו מיר וועגן דעם, איז פשוט אַ גאָט זאַך.

גרישאַ האָט באַשטעטיקט: „יאָ, יאָ, אַ גאָט זאַך". ער האָט זיך אָבער אויך פאַרענטפערט: געגאַנגען שפּאַצירן אין גאָרטן ווי געוויינלעך איינער אַליין, איז מיר איינגעפאַלן אַרויפצוגיין צו סאָניאַן און אויב איך טרעף זי אין שטוב פאַרבעט איך זי אויף אַ שפּאַציר. און אַז איך און קאַטיאַ האָבן זיך נישט דערקענט איז פאַר מיר נישט קיין שום איבערראַשונג. וויפל יאָר איז דאָס שוין? מיר האָבן זיך ביידע געענדערט, אָבער קאַטיושאַ איז פאַר מיר די זעלבע, די זעלבע.

— נו, זעצט אייך, זעצט אייך — האָט סאָניאַ זיי פאַרבעטן.

גרישאַ האָט צוגערוקט זיין שטול צו קאַטיאַן, אַריינגענומען אירע אויסגעדאַרטע הענט אין זיינע פעסטע דלאָניעס און אַ קוש געגעבן איין האַנט, די צווייטע און שטיל געמורמלט: „אַ חלום, אַ גוטער חלום אויף דער וואָר".

סאָניאַ אַ פאַררויטלטע, אַן איבערגענומענע מיט דער אויסטערלישער

געשעעניש, האָט שווייגנדיק דערלאַנגט כיבוד. ס׳האָט די צוויי געסט אָפּגעריסן פון חלום, געבליבן אויף דער וואָר. אָבער קאַטיאַ האָט נאָך אַלץ געשוויגן, דערנאָך געענטפערט בלויז מיט אַ יאָ און אַ ניין.

⁂

נאָך יענעם טאָג האָט סאָניאַ אויף רעכט גענומען קאַטיאַן אין די הענט. קודם איז זי אַוועק מיט איר צו איר פריזיער, אַ מענטש מיט גאָלדענע הענט און אַ גאָלדן האַרץ. ער האָט איינגעלייגט וועלטן צו געפינען מיטלען צוצופּאַסן צו קאַטיאַס ביסל פאַרבליבענע האָר אַ האָר־דעקל פאַרן שפּיץ קאָפּ און אויסמאָדעלירן אַ „נאַטירלעכע״ פריזורע, זי זאָל קודם זומער נישט דאַרפן טראָגן די „קופּקע״, ווי ער האָט גערופן איר בערעטל, אָדער טיכל אויפן קאָפּ, ווי מען טראָגט „דאָרט״. ער האָט אַקצענטירט דעם דאָרט. ער האָט צומאָל אָנגעהויבן צוטראַכטן אַ געמיש פון סובסטאַנצן, אפשר וועט דורך דעם אויסוואַקסן אַ ביסל האָר. ער האָט אויך געגעבן אַן עצה צו וועלכן דאָקטער מ׳דאַרף זיך ווענדן, כאָטש ער האָט געהאַט מער צוטרוי צו זיינע אייגענע רפואות, נאָר שאַטן קאָן דאָס נישט צו פרעגן אַן עצה ביי אַ דאָקטער — אַ ספּעציאַליסט.

סאָניאַ האָט נישט גערוט. זי מוז קאַטיאַן דערפירן צו אַ מצב זי זאָל זיך נישט פילן מינדערווערטיק. גרישאַן האָט זי דערווייל געהאַלטן פון דערווייטנס פון אַלע אירע מאַכינאַציעס, ער האָט אָבער בחוש געפילט, אַז צווישן סאָניאַן און קאַטיאַן טוט זיך עפּעס. ער האָט סאָניאַן אָנגעבאָטן דעם האָנאָראַר, וואָס ער האָט נאָר וואָס געהאַט באַקומען פאַר זיינס אַ שול־בוך וועגן כעמיע. זי האָט נישט אָפּגעזאָגט. קאַטיאַ וועט דערוועגן נישט וויסן.

— ווּעסט זי אַ ביסל באַקליידן, כ׳ווייס ווי אַזוי מע קומט פון „דאָרטן״.

די דערפאַרענע סאָניאַ האָט אים געעצהט:

— שטיי צופיל נישט צו צו איר. זי מוז צו זיך קומען, זי קומט דאָך פון אַן אַנדער וועלט. זי האָט זיך נאָך נישט איינגאַנצן אויסגעטשאַדעט.

קאַטיאַ האָט זיך טאַקע געפילט ווי זי וואָלט אַריינגעפאַלן אין אַן אַנדער וועלט. אַ פאַרלוירן, פאַרבלאָנקעט קינד, וואָס האָט נאָך לאַנגע אויסטערלישע בלאָנדזשענישן זיך געלאָזט פירן דורך אַ וואַרעמער מאַמעשער

האַנט צוריק צו די איריקע, וואָס זי האָט שוין לאַנג געהאַט אַרויסגעריסן פון האַרץ.

⁂

סאָניאַ האָט אַ פריידיקע אַריינגערעדט אין טעלעפאָן־טרייבל:

— גרישאַ, כ׳בין שוין אויף אַ גוטן וועג. אייערע שמועסן דורכן טעלעפאָן וועלן שוין נישט דאַרפן פאַרטרעטן קיין שמועסן פּנים אל פּנים. איך פאַרבעט אייך ביידע אויף מיטאָג צו מיר אין שטוב.

— קאַטיאַ איז איינגעגאַנגען? אייגנוויליק אָדער...?

— איינגעגאַנגען. איינגעגאַנגען אייגנוויליק. זעט שוין אַנדערש אויס. וועסט איצט זיכער אויף ס׳ניי זיך פאַרליבן אין איר.

— נישט אויפגעהערט צו זיין פאַרליבט אין איר.

אין אַ חודש אַרום האָט סאָניאַ זיי באַגלייט אין „זאַגס״ צו פאַררעגיסטרירן זיך ווי אַ פּאָרפאָלק.

ער האָט אים דערקענט...

דוד און משהקע זענען געקומען אויף דער וועלט אין זעלבן שטעטל, אין זעלבן איינשטאָקיקן הויז און אין זעלבן טאָג. זייערע מאַמעס האָבן זיי אויפן זעלבן אופן געהאָדעוועט. ווען דאָס קליינוואַרג איז אונטערגעוואַקסן, זענען זיי ביידע זומער אין די היצן אַרומגעלאָפן אויפן הויף מיט באָרוועסע פיסלעך, סתם אין זומער־לעב זיך מער געהאָדעוועט אויפן הויף, ווי אין שטוב. אויפן הויף האָט ווי אַ פאַרבלאָנקעטע זיך אויך געהאָדעוועט אַ ווייסע ווערבע, וואָס האָט פאַרבענקט געקוקט צום הינטערשטעטלדיקן פעלד און מיט וועלכער די הויז־שכנים האָבן זיך געגרויסט.

ווען דוד און משהקע זענען געוואָרן דריי יאָר אַלט האָבן זייערע טאַטעס אין אַ פריילינגדיקן פרימאָרגן יעדערן תכשיט איינגעוויקלט אין זיין טלית און אַוועקגעטראָגן אין חדר. דוד אַ דערשראָקענער פון רבינס לאַנגער, ווייסער באָרד האָט זיך צעוויינט; משהקע אַ באַגליפּענער פון דער זילבערנער באָרד און דער נייער רעזידענץ האָט אויסגעגלאָצט די קינדערשע אויגן און פאַרוואונדערט געקוקט אַרום זיך. אויף דער לאַנגער באַנק האָבן די צוויי חברימלעך אָנגענומען זיך ביי די הענטלעך, זיך צוגערוקט איינער צום אַנדערן ווי זיי וואָלטן צוזאַמען געוואָלט זיך פאַרטיידיקן קעגן דער אומגעלומפּערטער פרעמדקייט.

ווען דוד און משהקע זענען אונטערגעוואַקסן, מיט דער צייט געוואָרן חומש־ייִנגלעך האָבן די שכנישע טאַטע־מאַמעס אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז די קינדער גיט מען אָפּ אין זעלבן חדר פאַר חומש־ייִנגלעך. אינדערפרי זענען זיי צוזאַמען געגאַנגען אין חדר. בעתן איבעררייס פון קנעלן האָבן זיי זיך געטיילט מיטן וואַרמעס. אין די זומערדיקע שבתים צוזאַמען אַרומגעכאַפּטעט אויפן נאָענטן פעלד, ריזיקירט זאַלבע צוויי זיך צו לאָזן צו די בערגלעך ביים טייכל העט ווייט פון זייער נחלה. ווינטער, ווען דאָס וואַסער איז געווען געקאָוועט אין אייז האָבן זיי זיך געלאָזט מיט אַנדערע חברה־לייט אויפן גליטש, אָבער דוד און משהקע האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען.

⁂

אין שטעטל האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן — אַ טומל, אַ גערע-

דעריי: ס'איז אויפגעקומען אַ שקאָלע, ס'האָט זיך געקאָכט, גערודערט, יאָ שיקן, נישט שיקן. טאַטע־מאַמעס האָבן געלייגט אויפן וואָגשאָל די גוטע און שלעכטע זייטן. צי וועט עס זיי נישט אָפּרייסן פון יידישקייט? צוריקגעשמועסט, אַז מ'וועט זיך איינשטעלן וועט עס נישט. האָט משהקעס טאַטע דער ערשטער פון די צוויי שכנים געזאָגט: מ'קאָן צוהיטן. זאָלן זיי עפּעס אַריינכאַפּן פון די נייע זאַכן. גוטע קעפּלעך האָבן זיי. און אַז משהקעס טאַטע האָט ענערגיש געזאָגט יאָ, האָט שוין דודס טאַטע נישט געקאָנט זאָגן ניין, בפרט דאָס 12־יאָריקע יינגל האָט געצאַפּלט און געפּלאַטערט.

נאָכן גוטן ישוב־הדעת זענען די יינגלעך געווען אין זיבעטן הימל. זייערע טאַטע־מאַמעס האָבן זיך ווידער דערמאָנט, אַז זיי האָבן שאַרפּע קעפּלעך, אונטערשטופּן וועט מען זיי נישט דאַרפן. נאָר אַ קאָפּ צו אַ קאָפּ איז נישט גלייך. דוד האָט זיך באַלד פון אָנהייב אַריינגעוואָרפן אין חכמת־החשבון, יאָרן שפּעטער געקערט וועלטן אין מאַטעמאַטיק, פיזיק. משהקע דאַקעגן, ווי גיך ער האָט זיך אַ ביסל לייטיש אויסגעלערנט שרייבן, האָט ער צונויפגעשטיקעוועט לידלעך, מעשיות. געמאַכט גראַמען מיט וועלכע אַלע האָבן זיך פאַרווילט. ביסלעכווייז איז ער געוואָרן דער שילער־פּאָעט פון דער שקאָלע. ער האָט נישט פאַרטראָגן קיין ווייס פּאַפּיר, געזעסן איבער דעם איינגענורעט און באַדעקט מיט שוואַרצע צייכנס. דוד האָט נישט געקאָנט איינזיצן אויף אַן אָרט. ס'האָט געברענט עפּעס אין אים. נאָכן ענדיקן די שולע איז ער צו 16 יאָר, אָן וויסן פון די עלטערן אַוועק קיין וואַרשע צו אַ פעטער, אַן „אויפגעקלערטן", באַלייגט עקזאַמענס, געמאַכט די מאַטורע און געענדיקט דעם אוניווערסיטעט. איי, ער האָט טייל־מאָל אַ ביסל אונטערגעהונגערט, האָט ער זיך צופיל נישט גענומען צום האַרץ דערפון. ער האָט צו מאָל געהאַט באַקומען אויפן אוניווערסיטעט פון אַ „פּאַלקאַזש" אַ לייג מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ פאַרוואָס ער זיצט אויף דער רעכטער זייט און נישט אויף דער לינקער, ווו די „פּאַלקאַזשעס" האָבן געשיקט די יידישע סטודענטן. דאָס אַלץ האָט אים נישט צוגענומען דעם חשק צו גיין מיט זיין וועג. אָבער ס'האָט אים אָפּגענומען דעם חשק צו בלייבן אין זיין געבוירן־לאַנד. מיט אַ דיפּלאָם אין קעשענע געלאָזט זיך מעבר־לים. נישט פּאַספּיעט אפילו צו קומען זיך געזעגענען מיט די עלטערן. מיט די עלטערן ווי מיט די עלטערן, נאָר צו מאָל נישט מיט משהקען. דערנאָך ווייניק געלאָזט פון זיך הערן.

פון משהקען דאַקעגן האָט מען אַלע מאָל מער געהערט. געוואָרן אַ

באַרימטער דיכטער און פּראָזאַיִקער. און אַז דאָס מזל גייט, גייט עס פון אַלע זייטן. די שיינע בת־יחידה פון שטעטלדיקן גביר האָט זיך צומערשטן איינגעליבט אין זיינע ביכער און דערנאָך אין מחבר גופא. און אַז דאָס טעכטערל האָט מיט אַ סך טרערן געווונען די מחלוקה מיטן טאַטן, האָט דער טאַטע איינגעקוואַרטירט דאָס יונגע פּאָרפאָלק אין זיינעם אַ שיינעם הויז, געמאַכט דעם איידעם פאַר זיינעם אַ שטיקל בוכהאַלטער. האָט משהקע יעדן טאָג אָפּגעפּטרט אין איילעניש דעם שווערס געשעפטן ביז האַלבן טאָג און אין דער פּרייער צייט געשריבן אַ ברייט־פּאַרמאָסטענעם ראָמאַן, וואָס ער האָט געהאַט פון לאַנג פאַרטראַכט. ער איז שוין געווען ווייט פאַרפאָרן, געאיילט זיך, בסוד סודות געגעבן אַ שטאָך אין די שבתים מחמת אַ שטאָטישער פאַרלעגער האָט שוין געהאַט געלייענט אַ היפּש ביסל קאַפּיטלעך און געוואַרט אויף די גאַנצע זאַך. ווען ס׳איז שוין געגאַנגען כמעט צום סוף, אָט־אָט וועט ער פאַרענדיקן — האָט זיך אַראָפּגעלאָזט די מלחמה־מגפה.

⁂

פון אוישוויץ איז משהקע אַרויס אַליין, אָן ווייב און צוויי־חדשימדיק קינד, אָן משפחה. מסתמא האָט דער גורל געוואָלט ער זאָל זיין אַן עדות. אָבער אין זיין געבוירן־לאַנד האָט ער נישט געהאַט צו וועמען צו פאָרן. אָפּגעזעסן אַן איבעריק יאָר אין די דיפּי־לאַגערן. אָבער נישט מיט פאַרלייגטע הענט, אויסגעגאָסן דערווייל אויפן פּאַפּיר ווי ס׳האָט זיך געלאָזט. זוכנדיק אַ מקום־מקלט אויף גאָטס וועלט איז ער פאַרשלאַפּט געוואָרן און קראַנקערהייט פאַראַנקערט קיין שטאָקהאָלם, ווו מ׳האָט אים איבערגעשיקט זיך צו דערהוילן.

צי האָט ער נישט געדענקט, אַז ער האָט אויף יענער זייט אַטלאַנטיק א יוגנט־חבר, וואָס איז אים געווען ווי אַ ברודער?

יאָ געדענקט, באַגערט זיך צו באַגעגענען מיט אים, נאָר אַלע בריוו זענען צוריקגעקומען וואָרעם דוד סאַמסאָנאָוויטש האָט שוין געהייסן דייוויד דזשיימס, פּראָפעסאָר דזשיימס וואָס האָט געטוישט זיין באַשיידענע ניו־יאָרקער דירה אויף אַ הינטערשטאָטישער ווילע.

האָט אפשר זיין יוגנט־חבר דוד אים פאַרגעסן? אויך נישט. געזוכט אומעטום ווו ער איז נישט געווען.

די צייט גייט איר גאַנג אַמאָל אין גרויסער איינזאַמקייט, צעקלעמטקייט. איינזאַמע בענקען שטאַרק נאָך אַ נאָענטן מענטש. די לאָדזשער לערערין פּאַני עדלשטיין איז אויך נאָך אוישוויץ פאַרוואָגלט געוואָרן קיין שטאָקהאָלם. אויך זי האָט אין איר אַליינקייט געבענקט נאָך אַן אייגענעם מענטש. זי האָט צופעליק באַגעגנט דעם צעקלעמטן משהקען, אָנגעהויבן זיך פאַרנעמען מיט אים און אין עטלעכע וואָכן אַרום האָבן זיי חתונה געהאַט. ער איז גאָר אַן אַנדער מענטש געוואָרן, מיט גרויס פלייס זיך גענומען צו דער פּען, אַרויסגעוואָרפן פון זיך גיהנומס גאַנצע. ער האָט נאָך אַזוי פיל אויסצוגיסן אויפן פּאַפּיר און עס ווערט אַלעמאָל שווערער ווי אין זיין באַוווסטזיין וואָלט פון מאָל צו מאָל עפּעס אויסגעמעקט געוואָרן.

— זאָג מיר פּאַני ווי האָט געהייסן דער דיפּי־לאַגער וווּ כ'האָב זיך באַגעגנט מיט יענעם חברה־מאַן, וואָס מ'האָט גערופן דער פרעסער?

— פון וואַנען זאָל איך וויסן? דו ביסט דאָך דאָרט געווען נישט איך...

— און יענער משוגענער וואָס האָט זיך נאָך אַלעמען איבערגעשניטן די אָדערן, געדענקסט אפשר ווי ער האָט געהייסן?

— ווי זאָל איך געדענקען דעם נאָמען פון אַ פרעמדן מענטשן וועגן וועלכן האָסט מיר עפּעס דערציילט מיט יאָרן צוריק?

משהקע האָט אַוועקגעלייגט די פעדער, אָנגעשפּאַרט די עלנבויגנס אויפן טיש, אונטערגעהאַלטן מיט ביידע הענט דעם שווערן קאָפּ, צוגעמאַכט די אויגן און געשוויגן. זיין פּנים האָט זיך באַגאָסן מיט אומעט און צער.

— וואָס איז דיר פלוצלינג געשען?

— פּאַני, ס'איז נישט גוט מיט מיר. אַן אומגליק אַ גרויסער. מיין זיכרון רינט אויס אַלע מאָל מער. נעמען פון זאַכן, פון ערטער דער עיקר פון מענטשן פאַלן אַרויס פון קאָפּ ווי פון אַ צעלעכערטן זאַק.

— וואָס רעדסטו פאַראַ נאַרישקייטן? און אַז מע פאַרגעסט אַמאָל עפּעס...

— פּאַני ס'איז נישט נאָר עפּעס. כ'האָב נישט געוואָלט אַזוי פיל דיר מצער זיין; פון אָנהייב אויך געמיינט, אַז ס'וועט איבערגיין, אָבער ס'איז דורך לאַנגע, לאַנגע חדשים, אפשר מער ווי אַ יאָר ווי דער זיכרון ווערט אַלע מאָל ליידיקער. שרייבנדיק ברעך איך מיר אַלע מאָל מער דעם קאָפּ עפּעס צו דערמאָנען און קאָן נישט, ווי דער זיכרון וואָלט אויסגעטריקנט.

דו באַמערקסט נישט ווי איך מאַטער זיך, פרעג דיך ווי ס׳הייסט דאָס און יענץ, פרעגנדיק מאַך איך זיך טאַמעוואַטע, באַהאַלט אויס, אַז איך געדענק נישט וואָס דו האָסט מיר נעכטן געזאָגט, אַ נאָמען פון אַ מענטש, אַ נאָענטן, פאַרגעס איך ווי ס׳וואָלט אַרויסגעפאַלן פון קאָפּ, פון זכרון.

אַז פאַני באַמערקט נישט איז נישט אמת, נאָר זי האָט געמיינט אַז דאָס איז אַזאַ צעטראָגנקייט, אפשר פון צופיל אַריינטראַכטן אין דעם אַלץ וואָס איז געשען, שרייבנדיק לעבט ער דאָס אויפסניי איבער, זי האָט געוואָלט אים באַרויִקן:

— מיר קאָנען דאָך צוגיין צו דיין דאָקטער, פאַראַן דאָ אַנדערע זייער גוטע דאָקטוירים, ספעציאַליסטן, אָבער קודם אָנפרעגן דיין דאָקטער.

— כ׳האָב שוין אָנגעפרעגט ביי מיין דאָקטער, געגעבן מיר אָט דאָס, וואָס כ׳נעם פאַרן שלאָפן גיין.

— וואָס האָט ער דיר געזאָגט?

— ער האָט גאָרנישט געזאָגט, געשוויגן. געראַטן זיך ווענדן צום פראָפעסאָר... אוי, איך געדענק שוין נישט דעם נאָמען, כ׳האָב פאַרשריבן אין מיין נאָטיצביכל, דער פראָפעסאָר איז אויף אַ קאָנגרעס אין אויסלאַנד. ער דאַרף צוריקקומען... אוי, שוין פאַרגעסן ווען, כ׳האָב פאַרנאָטירט אין מיין נאָטיצביכל. כ׳האָב אויך אַ בריוו צו אים פון מיין דאָקטער.

דער וויזיט ביים פראָפעסאָר האָט געדויערט לאַנג. ער האָט נישט פאַרשריבן קיין רעצעפטן. געהייסן דעם קראַנקן פאַרנאָטירן דאָס, וואָס ווערט פאַרגעסן און קומען נאָך אַ געוויסער צייט צוריק. געראַטן נישט אויפצוגעבן זיין שרייבערישע אַרבעט, פאַרקערט, אַרבעטן אפילו ווען ער מוז לאָזן בלויזן. אויב דאָס פאַרגעסענע קומט צוריק אין זכרון עס גלייך פאַרנאָטירן און זיך אומקערן דערצו. וואָס? ס׳קומט נישט צוריק? פון דער פאַרגאַנגענהייט, אָבער פון דער געגנוואַרט קומט טיילווייז צוריק, זאָל ער עס פאַרנאָטירן און מיר וועלן ווייטער זען. זאָל זיין פרוי אים אָנקלינגען אין די פרימאָרגן שעהען, וועט מען באַשטימען אַ צווייטן וויזיט.

פאַני האָט פאַרשטאַנען דעם פראָפעסאָרס מיין. אין דער אָנוועזנהייט פון קראַנקן וויל ער מסתמא אַלץ נישט זאָגן. זי האָט אָפגעוואַרט ווען איר מאַן איז אַראָפּ אויף זיין געוויינלעכן שפאַציר און אָנגעקלונגען.

— פרוי אַמסטער, די קראַנקייט פון אייער מאַן איז אַ שווערע, עס

שיינט מיר צו זיין די ערשטע פאַזע פון אַמנעזיע, עס ווערט ביסלעכווייז אָפגעווישט די פאַרגאַנגענהייט. די מעדיצין האָט נאָך גאָר ווייניק מיטלען די קראַנקייט צו היילן. ס׳איז מעגלעך אויך אַנדערע שטערונגען אין זכרון. אויף דעם איז אויך קיין ראַדיקאַלע היילמיטלען נישט פאַראַן. זאָל דער קראַנקער נישט איבערייסן זיינע באַשעפטיקונגען. אין אַ וואָך אַרום וועל איך אייך דורכן טעלעפאָן אָנגעבן די דאַטע פון אַ נייער קאָנסולטאַציע.

די צייט האָט זיך דאָס מאָל שרעקלעך לאַנגזאַם געשלעפט. משהקע איז געוואָרן אַפּאַטיש. פון זיכרון זענען אַלע מאָל מער אַרויסגעפלויגן אַנדערע באַגריפן, דער עיקר נעמען פון געגנשטאַנדן, פון מענטשן, אויך געשעענישן.

פלוצלינג איז בעת זייער גרויסן צער ווי פון הימל אַראָפגעפאַלן אַ גרויסע פרייד. ס׳איז אָנגעקומען אַ בריוו מיט פאָטאָגראַפיעס פון זיין יוגנט־פריינד דוד. ער האָט אָפגעפונען. ער האָט אים אָפגעפונען דורך זיינעם מיט עטלעכע יאָר צוריק דערשינענעם בוך. ווי ס׳טרעפט אין יידישע ביכער, איז זיין אַדרעס געווען אין זיינעם אַ ווערק, וואָס אַ לאַנדסמאַן האָט צופעליק אָנגעטראָפן אין אַ בוך־האַנדלונג און עס אים צוגעשיקט. דייוויד דזשיימס האָט זיך געלאָזט אין וועג צו אים. משהקע האָט שעהעלאַנג געקוקט אויף די פאָטאָגראַפיעס פון זיין יוגנט־חבר, אויף די אַמאָליקע און די איצטיקע. דער איצטיקער דוד איז ענלעך צום אַמאָליקן. יאָ, יאָ, ער דערקענט אים כמעט.

⁂

דייוויד איז געקומען אומגעריכט. ער האָט גענומען אַן אַעראָפּלאַן, וואָס איז געפלויגן מיט אַ שעה פריער, די טאַקסע האָט אים געבראַכט אומדערוואַרט, ווען פאַני איז געהאַט אַראָפּגעגאַנגען עפּעס דערליידיקן. דייוויד האָט אַ קוועטש געטאָן אין טיר־גלעקל אַזוי שטאַרק, אַז ס׳האָט זיך צעקלונגען איבערן גאַנצן הויז. משהקע אַן איבערראַשטער האָט געעפנט.

— אָט בין איך דאָ, משהקע! דערקענסט מיך? צי דערקענסטו דיין יוגנט־חבר?

זיי זענען זיך געפאַלן אין די אָרעמס, געשטאַנען לאַנגע רגעס ווי פאַר־

גליווערט, באַפרייט זיך און איינגעקוקט זיך שטומערהייט איינער אין אַנדערן. דער ערשטער האָט געפרעגט דוד־דייוויד:

— דערקענסט מיך, משהקע?

— יאָ, איך דערקען דיך, די פּאָטאָגראַפיעס... איך דערקען דיך, אָבער... אָבער... ווי אַזוי הייסטו...?.

— דערקענסט מיך און ווייסט נישט ווער כ׳בין?

— כ׳ווייס ווער דו ביסט, מיין יוגנט־חבר, פון... פון...

— וואָס איז מיט דיר משהקע? ווייסט ווער איך בין און ווייסט נישט ווי איך הייס?

אָפּגעראַטעוועט פון אַן ענטפער האָט אים פּאַני. ס׳האָט זיך פּונקט געעפנט די טיר, און פּאַני, דעזעענדיק ביידע, אויפכאַפּנדיק שטיקלעך רייד האָט גענומען די זאַך אין אירע הענט.

— אוי מאַמעלעך, דאָס איז זיכער, דוד. (משהקע האָט אָנגעהויבן מורמלען דוד, דוד) מיר האָבן זיך געריכט, אַז איר וועט קומען שפּעטער, דעריבער אַראָפּגעגאַנגען אויף אַ וויילע.

— אָבער משהקע האָט מיך מסתמא נישט דערקענט, זיכער מיך גענומען פאַר אַן אַנדערן.

— ניין, ניין דוד, איך דערקען אין אים, אַז ער האָט דערקענט, נאָר פּונקט איצט איז אייער... דיין נאָמען אים אַרויסגעפלויגן ווי ער זאָגט אַליין, פון זכרון. אַזוי געשעט עס ביי אים זייער אָפט.

משהקעס אויגן, וואָס זענען אין אַלע שבע מדורי גיהנומס שטענדיק געווען טרוקן, האָבן זיך פּלוצלינג אָנגעפילט מיט טרערן וואָס האָבן אַראָפּגעקאַפּעט איבערן פּנים. פּאַני האָט אָנגענומען יעדערן פון די צוויי פריינד פאַרן האַנט און אַ שווייגנדיקע זיי אַריינגעפירט אין קליינעם סאַלאָן. ביי איר האָבן אויך טרערן זיך געריסן צו די אויגן, אָבער זי האָט זיי דערשטיקט אין האַלדז. זיי זענען אַ וויילע שטומערהייט געזעסן אויף דער אָטאָמאַנע און געשוויגן. ביי משהקען האָבן די ליפּן געציטערט ווי ביי אַ קינד ווען ס׳האַלט זיך איין זיך נישט פאַנאַנדערצווויינען. פּאַני האָט איבערגעריסן די שווייגעניש:

— ווונדערט אייך נישט ליבער דייוויד וואָס אייער פריינד זעט אַזוי אויס, נאָך דעם אַלעמען וואָס ער האָט אין די קאַרגע פינף יאָר דאָרט דורכגעמאַכט. אָבער ס׳טרעפט אויך אַזאַ קראַנקייט ביי מענטשן וואָס זענען אין יענע גיהנומס נישט געווען.

— משהקע זעט אָבער גוט אויס, כ׳האָב זיך געריכט אויף ערגער. וואָס איז דאָס פאַר אַ קראַנקייט ?

— דער זיכרון . . . ער פאַרגעסט, דער עיקר נעמען. ער האָט אייך דערקענט, אָבער אייער נאָמען איז אים פּונקט דעמאָלט אָפּגעמעקט געוואָרן אין זיכרון.

— דאָס אין גאַנצן? זענען דען אויף דעם נישטאָ קיין רפואות ? דאָקטוירים ? פּראָפעסאָרן ?

אַז די וויסנשאַפט האָט שוין דערגרייכט אויסצופאָרשן דעם מאַרס, די לבנה, אַ קאָסמישע שיף איז שוין דערגאַנגען צו די ווייטסטע פּלאַנעטן, געלאַנדעט אויף איינעם פון זיי, צוריקגעקומען און געלאַנדעט אויף אַ באַשטימטן אָרט ווי סאָוויעטישע געלערנטע באַשטעטיקן, זאָל מען נישט קענען דערגיין וואָס ס׳איז מיט זיין זיכרון און פאַרריכטן דאָרט עפּעס וואָס איז קאַליע געוואָרן ? איך נעם אים מיט קיין ניו־יאָרק. איך נעם אייך ביידע מיט, מיר האָבן דאָרט גוטע דאָקטוירים.

— מיר האָבן דאָ אויך גוטע דאָקטוירים, פּראָפעסאָרן וועגן אַלע קראַנקייטן. זעט אויס, אַז דעם מענטשלעכן אָרגאַניזם, בפרט דעם מוח האָט מע נאָך נישט אויסגעפאָרשט אַזוי ווי די פּלאַנעטן . . . נאָר לאָמיר דאָס איצט לאָזן. דערציילט אונדז בעסער פון וועלכן בוך זיינעם האָט איר גענומען אונדזער אַדרעס.

משהקע אַ פאַרזונקענער אין זיך, ווי אַ פאַרטראַגענער אין אַן אַנדער וועלט האָט זיך פּלוצלונג, ווי אויפגעכאַפּט פון שלאָף, זיך אָפּגערופן :

— יאָ, יאָ, פון וועלכן בוך מיינעם האָסטו, האָסטו . . . ווי הייסטו ? כ׳האָב שוין ווידער פאַרגעסן דיין נאָמען, אַרויסגעפלויגן פון קאָפּ.

— דוד, האָט אים פאַני שטיל אונטערגעזאָגט.

— דוד, פון וועלכן בוך מיינעם האָסטו גענומען . . . גענומען . . .

— אונדזער אַדרעס, האָט ווידער פאַני אומעטיק אים אונטערגעזאָגט.

אַ האַרבסטיקע באַגעגעניש

ראַשעל איז געשטאַנען ביים פּענצטער אַ גרייטע אַראָפּצוגיין אויפן טראַדיציאָנעלן נאָכמיטאָגדיקן שפּאַציר און זיך געיישובט: אַראָפּגיין. נישט אַראָפּגיין? דאָס איז דער איינציקער טעגלעכער פאַרגעניגן וואָס מ׳קאָן אַריינכאַפּן אין איר איינזאַמען לעבן, אין דער פאַרשאָלטענער אַליינקייט. זינט די צוויי יאָר וואָס זי איז אַוועק פון דער ביוראָ־אַרבעט אויף פּענסיע האָט זיך די עלנטקייט ווי אַ קראַנקייט איינגעביסן אין די ביינער. אין ביוראָ האָט זי געהאַט מיט וועמען אויסצוטוישן עטלעכע ווערטער, כאַפּן אין אַ פרייער צייט אַ שמועס, כאָטש ס׳זענען געווען בלויז יונגע פרויען, זי וואָלט געקאָנט זיין זייער מאַמע, זיי האָבן געהאַט זייערע ענינים. פונדעסטוועגן איז מען נישט געזעסן מיט אַ פאַרשטומט מויל, אפילו אָנטייל גענומען אין זייערע מעשיות, מיטגעלאַכט מיט זיי. וואָס פאַראַן אומגליק די איינזאַמקייט! זי האָט קיינמאָל אַזוי נישט געפילט די אלמנהשאַפט ווי זינט זי איז געוואָרן פריי פון דער אַרבעט, וואָס זי האָט פאַרלענגערט ווי לאַנג ס׳האָט זיך געלאָזט.

אַ נס וואָס זי האָט דעם גאָרטן הינטער דער נאָז און קאָן יעדן טאָג פאַרברענגען עטלעכע שעה, מ׳זעט אַ מענטש, ס׳טרעפט אַז אויף דער באַנק זעצט זיך ווער אַוועק און ס׳פאַרבינדט זיך אַ שמועס, כאָטש איר, ראַשעלן, איז נישט לייכט איינצופּעדעמען אַ וואָרט מיט אַן אומבאַקאַנטן מענטש. מערסטנטייל איז דאָס דער צווייטער צד וואָס וואַרפט צו עטלעכע ווערטער. אַ וואָרט צו אַ וואָרט און די אָפּגעפרעמדקייט פאַרשווינדט. און די לופט איז דאָך אויך עפּעס ווערט.

שטייט זי איצט, ראַשעל פאַרן פּענצטער און יישובט זיך: אינדערפרי האָט דער האַרבסטיקער נידעריקער הימל זיך משונהדיק באַוועגט. טונקלבלויע קנוילן כמאַרעס האָבן זיך קאָנוואולסיוו געדרייט דראָענדיק מיט אַ רעגן. דערנאָך האָבן זיי זיך איינגעסטאַטקעוועט ווי זיי וואָלטן נאָך די דראָענדיקע דרייעניש אָפּגערוט. אַ גרויער, נידעריקער הימל, אַ שווייגנדיקער זאָגט נישט דווקא אָן אויף קיין רעגן. אפילו דער בייזער ווינט האָט אויפגעהערט ווילד צו וואָיען, אינגאַנצן פאַרשטומט געוואָרן.

איז וואָס איז דאָ לאַנג צו יישובן זיך? מ׳דאַרף אַריינכאַפּן אַ שפּאַציר,

טרעפן זיך מיט אַ מענטש. זי וועט זיכער נישט זיין די איינציקע. וואָס שטעלט זי איין? אַ שירעם האָט זי דאָך. איי דער דרויסן איז אומעטיק? וואָס קאָן שוין זיין אומעטיקער ווי צווישן די פיר ווענט אַליין?

זי האָט באַדויערט. צו דער נישט היימלעכקייט פון גרויען נידעריקן הימל וואָס אָט פאַלט ער דיר אַראָפּ אויפן קאָפּ, איז צוגעקומען דער נישט היימלעכער, שווערמוטיקער פייזאַזש: די ערד אַ באַדעקטע מיט געלע צעקנייטשטע בלעטער, וואָס קרעכצן אונטער די טריט. די נאַקעטע ביימער זעען אויס ווי זיי וואָלטן באַקלאָגט זייער נאַקעטקייט. די איינצעלנע פאַרבליבענע בלעטער אויף זיי, די שטאַרקערע, וואָס האָבן זיך נישט געלאָזט אַראָפּרייסן פונעם ווינט, ציטערן און פלאַטערן אונטער יעדער באַוועגונג פון דער לופט, פון יעדן ווינטל און זייער שטילע מורמלעניש איז געגליכן צו אַ קרעכצעניש. די בלומען אויף די בייטן האָבן אַראָפּגעלאָזט די פאַרוועלקטע קעפּלעך, ווי זיי וואָלטן געווען אין טרויער. אפילו די פילצאָליקע פייגעלעך און די היימישע טויבן האָבן זיך פאַרשטעקט אין זייערע פאָרויס צוגעגרייטע נעסטן פאָרויספילנדיק דעם אָנקומענדיקן האַרבסטיקן רעגן. די מער אויסטויגערישע זענען צו דער צייט אָפּגעפלויגן אין די וואַרעמע מקומות. אַ טויטע, דראָענדיקע וועלט.

אַ משוגעת געווען פון איר צו קומען אין אַזאַ צייט שפּאַצירן אין גאָרטן. שוין בעסער צו זיצן צווישן די פיר עלנטע ווענט. זי האָט זיך פאַרקערעוועט און אָנגעהויבן שטעלן האַסטיקע טריט צו אַן אַרויסגאַנג, האָט זיך צופיל דערווייטערט פון אַריינגאַנג. אַנטקעגן איר, פון דער ווייטנס האָט געשפּאַנט אַ פאַרשווינדל מיט אַ שטעקן אין האַנט. דער אַנטקעגן געקומענער האָט פאַרגיכערט די טריט. ס׳איז איר באַפאַלן אַ שרעק. אַנטלויפן צוריק איז אַ שלעכטע סטראַטעגיע. און אַז מ׳אַנטלויפט נישט דאַרף מען זיך מאַכן האַרץ. קיין שטעקן ווי יענער האָט זי נישט, אָבער אַ שירעם קאָן אין ערגסטן פאַל דינען פאַר אַ שטעקן. נאָר ס׳וואָלט שלעכט געווען, האָט זי אַ טראַכט געטאָן, ווען מ׳וואָלט געדאַרפט זיך באַנוצן מיטן שירעם.

וואָס מער דער מענטש האָט זיך דערנענטערט אַלץ קענטיקער איז געוואָרן זיין ברייטער שמייכל. כמעט אַ באַקאַנטע פיגור. אויך דאָס פנים כמעט באַקאַנט. ווען מ׳גייט יעדן טאָג אין גאָרטן דערקענט מען פנימער. דער מאַן מיטן עלעגאַנטן שטעקן האָט ראַשעלן פאַרהאַלטן, אָפּגעשטעקט אַ פריינדלעכן „באָנזשור מאַדאַם”, און אויסגעשאָסן אַ באַרג פראַגן:

— זאָגט מיר, מאַדאַם, וואָס איז היינט געשען וואָס דער גאָרטן איז

איצט אינגאַנצן ליידיק? געוויינלעך אין דער צייט איז נישט לייכט צו געפינען אַן אָרט זיך אַוועקצוזעצן? און איצט אַ פוסטקע. ווען נישט איר, מאַדאַם, וואָלט איך געווען דער איינציקער שפּאַצירער. ווו זענען אַהינגעקומען די מענטשן, וואָס קומען יעדן טאָג אין דער צייט? וואָס איז הייַנט געשען? נאָר לאָמיר זיך צוזעצן. אָט איז אַ באַקוועמע באַנק. איך נעם שטענדיק מיט ציַיטונגען אונטערצולייגן זיך נישט אייַנצוריסן. איר זענט מיר אַ באַקאַנטער פנים. פון גאָרטן מסתמא, נישט אמת?

זיי האָבן זיך אַוועקגעזעצט.

— דערקלערט מיר, מאַדאַם, פאַרוואָס איז טאַקע איצט דער גאָרטן אינגאַנצן ליידיק? — איז ער צוגעשטאַנען אויפסניי מיט דער זעלבער פראַגע.

— דער וועטער, מעסיע. ווער קומט דען אין דער שעה אין גאָרטן? עלטערע מענטשן, ביי אַ נישט זיכערן וועטער זיצט מען בעסער אין שטוב.

— עלטערע מענטשן, זאָגט איר? דעריבער דאַרפן זיי נישט שפּאַצירן, זיין אויף דער לופט?

— נישט יעדער מענטש דערוועגט זיך אַרויסצוגיין אויף אַ נישט זיכערן וועטער. איך האָב זיך אויך געשלאָגן מיט דער דעה.

— אַן עלטערן מענטש איז נייטיק יעדן טאָג אַ שפּאַציר, לופט; וואָס עלטער אַלץ מער.

ער האָט אַ ווײַלע געשוויגן, ווי אַ טראַכט צו טאָן ווי אַזוי וויַיטער צו ציען דעם שמועס.

— וויפל אַ שטייגער, מיינט איר בין איך אַלט?

ראַשעל האָט געזען, אַז דער מענטש, אַ שטענדיקער גאָרטן־שפּאַצירער האָט אַ שטאַרקע באַדערפעניש צו רעדן און רעדן, רעדט ער פראַנצויזיש אָבער מיט אַ שטאַרקן אַקצענט. מסתמא אַ היימישער ייִד. זי האָט געשוויגן. זי האָט נישט ליב צו פרעגן יענעמס יאָרן און צו שאַצן וויפל יענער איז אַלט. ס׳איז אויך אַ מיטל מ׳זאָל זי נישט פרעגן ווי אַלט זי איז.

— נו, איר ווילט נישט טרעפן וויפל כ׳בין אַלט און שפּאַציר אפילו אין אַן ערגערן וועטער?

נאָר אַז אַ מענטש שטייט צו זי זאָל דווקא טרעפן וויפל ער איז אַלט, איז מילא. ראַשעל האָט געכאַפּט אַ קוק אויף אים, פאַרהאַלטן אַ רגע דעם בליק אויף זיין עלעגאַנטן שטעקן אויף וועלכן ער האָט זיך נישט אָנגעשפּאַרט, געזעסן גלייך ווי צו פאָטאָגראַפירן מיט אַ צעשמייכלט פנים.

האָט זיך ראַשעל געטראַכט, אַז דער ייד איז שוין זיכער אַן אַכציקער, אָדער דערלעבן. אָבער אים אָנצוטאָן פאַרגעניגן האָט זי געפסקנט :

— איר זענט שוין מסתמא אַ זיבעציקער אָדער נאָענט צו די זיבעציק . . .

דער ייד האָט זיך האַרציק צעלאַכט. פון זיין פראַנצויזיש איז ער איבערגעגאַנגען צו אַ ליטווישן יידיש־לשון :

— הלוואי וואָלט דאָס אמת געווען ! ס׳וואָלט מיר צונוץ געקומען צו האָבן כאָטש מיט אַ צען יאָר ווייניקער. און אַז איך וועל אייך זאָגן, אַז כ׳בין נעכטן, אין דעם מזלדיקן טאָג — ביי אונדז אין שטעטל איז דינסטיק אָנגעגאַנגען פאַר אַ מזלדיקן טאָג — הכלל, כ׳בין נעכטן געוואָרן 90 יאָר און מ׳האָט נעכטן געמאַכט אַ כוסע צו מיין געבורטסטאָג מיט די נאָענטע שכנים. מיין ווייב האָט צו דער געלעגנהייט צוגעגרייט אַן אמתן יידישן קוילעטש.

— מעסיע, איר זעט באמת נישט אויס אויף דער עלטער און איך ווינטש לויטן יידישן שטייגער עד מאה ועשרים ! זאָגט מיר אָבער, מעסיע, וואָס טוט איר אויסצוזען אַזוי יונג, אַזוי מונטער.

— וואָס איך טו ? ס׳איז לאַנג צו דערציילן. איך בין פון דער נאַטור אַ טשעקאַווער. ווען כ׳האָב זיך אַרויסגעדרייט פון דייטשן מלאך־המות, פון פיטיוויע־לאַגער, ס׳איז געווען פונקט דעמאָלט ווען די משחיתים האָבן אַוועקגעריסן די יידישע קינדער פון זייערע מאַמעס (איר האָט מסתמא געהערט פון דער מעשה), הכלל, ווען כ׳בין אין דער גרויסער סעמאַטאָכע אַנטלאָפן פונעם לאַגער, האָב איך זיך צוגעזאָגט, אַז מ׳דאַרף לאַנג לעבן צו דערזען וואָס ס׳וועט ווערן פון אַזאַ וועלטל. איך ווייס, אַז ביי מיין עלטער לויערט דער מלאך־המות אַלע מאָל מער. איך טו אַלץ צו האַלטן אים פון דער ווייטנס. די מעדיצין זאָגט, אַז די עלטער הייבט זיך היינט אָן ביי 80 יאָר. און די עלטער, זאָגן מענטשן, איז אַן אמתע שלאַק, אַ פאַרשלעפטע קרענק — קורץ אַ קראַנקייט. איך פיל נאָך נישט כ׳זאָל זיין אָנגעשטעקט מיט דער דאָזיקער קראַנקייט און היט מיך שטאַרק אויס נישט אָנגעשטעקט צו ווערן. ווי אַזוי פרעגט איר ? כ׳האָב דאָך אייך שוין געזאָגט אַז כ׳בין פון דער נאַטור אַ טשעקאַווער און אַ גרויסער בעל־בטחון ; כ׳וויל זען ווי אַזוי די וועלט, וואָס דער גרעסטער טייל מענטשן האַלט פאַר אַן עמק־הבכא, וועט אויסזען אין אַ 20־30 יאָר אַרום. דערווייל איז דאָס נאָך אַ פאַסקודנע וועלט. אָט נעמט די מעשה מיט די דייטשן. ווי

לאַנג איז ווי זיי האָבן אָפּגעטאָן זייער שטיקל באַרבאַרישע אַרבעט? איצט האָבן זיי חשק פון מזרח און מערב זיך צו פאַראייניקן און ווערן די גרעסטע מאַכט אין אייראָפּע. נו, זענען נייטיק עדות פון זייערע שיינע מעשים וואָס זאָלן געוואַלדעווען נישט צו דערלאָזן דערצו.

דער נײַנציק־יאָריקער ייד האָט זיך אַזוי געדיכט צערעדט, אַז ראַשעל האָט נישט געהאַט אַ ווו אַ וואָרט אַרײַנצושטעקן. איז זי אים אַרײַן אין די רייד און אויסגעשריען:

— דאָס איז פּאָליטיק, די זאַך גייט מיר אויך אָן, אָבער מיר אינטערעסירט איצט צו וויסן ווי אַזוי זיך אַן עצה צו געבן מיט דער עלטער. מיט אַלע שלעק פון דער עלטער ווילן מיר דאָך לעבן. טאָ זאָגט־זשע מיר, מעסיע, וואָס טוט איר צו דער עלטער, וואָס איר האָט אַקאָרשט געזאָגט אַז זי איז אַ קרענק, ווי אַזוי ספּראַוועט איר זיך מיט איר?

— אָ, דאָס ווילט איר וויסן? איך וואָלט זייער לאַנג געדאַרפט דערציילן.

— טאָ דערציילט קורץ.

— דאָס קורצע וועט אויך אויסקומען לאַנג, נו גוט: איר מיינט, אַז מיר האָט געפעלט צרות און פאַרשידענע שלעק? כאָטש כ'בין אַ ייד וועמען ס'פעלט נישט אויס די מטבע? נאָר אַ מענטש ווי לאַנג ער קאָן זיך האַלטן אויף די פיס דאַרף קענען, מוז קענען בייקומען די פאַרשידענע שלעק. אָט נעמט אַ שטייגער מיין שכן, אַ טיר ביי אַ טיר. ער איז געווען אין אוישוויץ, איבערגעלאָזט דאָרט אַ ווייב מיט אַ קינד. לעבט ער א קימאַלן איבער פערציק יאָר אַליין און שטעקט נישט אַרויס דעם קאָפּ פון שטוב. איך בין אויך געבליבן אַליין, אָבער כ'האָב זיך געזאָגט: אויב די משחיתים האָט זיך נישט איינגעגעבן מיך אומצוברענגען דאַרף איך אַליין זיך נישט אומברענגען. זיי אַ מענטש, זאָג איך צו מיין שכן, זיי צווישן מענטשן. איז אָבער זיך צונויפקומען פאַר אים מיט אַ מענטש ווי אַ וואַנט מיט אַ וואַנט. מיט יעדער קלייניקייט עסט ער זיך אָפּ די גאַל. ער האָט צעבראָכן אַ האַנט, זאָג איך אים: וועסט ביסלעכווייז אַרויסקריכן פון דער צרה. ניין, ער וועט שוין נישט אַרויסקריכן. און אַזוי קריכט אויף אים די עלטער אַלע מאָל מער אַרויף. מילא, ער קאָן נישט פאַרגעסן דאָס ווייב מיטן קינד, פאַרשטיי איך. אָבער אַליין זיך אָנטאָן צרות? ער האָט געמוזט נעמען אַ פרוי צו דער ווירטשאַפט. קיין געלט פעלט אים נישט. די משחיתים באַצאָלן פאַר אַלע זייערע שיינע מעשים. די פרוי איז אַן אָרע־

מע אַלמנה, אָן קינדער. אַ שטילע טויב. נאָר פון די ספרדישע, איר ווייסט דאָך, פירן זיך אַנדערש, היט צו כשרות, אפילו נישט קיין פאַנאַטישע, נאָר האָט זיך אירע מידות. וואָס גייט עס דיר אָן ? ניין, ער קען נישט פאַרטראָגן, און יעדן טאָג איז אַ רעדעריי דערוועגן און יעדן טאָג איז ער פאַרביי כאָטש ער איז מיט צוואַנציק יאָר יינגער פון מיר.

איך בין אויך געבליבן אַליין. געמוזט נעמען אַ פרוי צו דער ווירטשאַפט. נישט געקריגן קיין יידישע, גענומען אַ פראַנצויזישע. אַזאַ גוט יאָר אונדז ביידע וואָס פאַר אַ געטריי ווייב זי איז מיר געוואָרן. כאָטש מיט אַ 20 יאָר יינגער פון מיר. כ׳בין נישט קיין פרומאַק, אָבער אַ יידישער ייד, היט אָפ אַלע יום־טובים. קאָן איך אייך צושווערן, אַז מיין פראַנצויזיש ווייב היט זיי אָפ בעסער ווי איך. און מיין שכן קאָן זיך נישט איינלעבן מיט דער ספרדישער פרוי און שלעפט אַליין אויף זיך די אַלטקייט. פאַר אים איז די וועלט אַ גיהנום, פאַר מיר איז די וועלט אַ טעאַטער. אַ מאָל אַ קאָמישע פאָרשטעלונג, אַ מאָל אַ טראַגישע, אָבער צוממיינסטן טראַגישע. עס ווענדט זיך אין די רעזשיסערן. דאַרפן די טעאַטער־גייערס, כ׳מיין מיר אַלע, פאָדערן אויפצוהערן אונדז דערגיין די יאָרן מיט טראַגעדיעס. וועט איר פרעגן : ווער זענען די רעזשיסערן ? די הערשער פון די פעלקער. יעדער פאָליטיקער איז אַ רעזשיסער, וואָס פאַרביטערט אונדז דאָס לעבן און פאַרקירצט אונדז די יאָ...

ראַשעל האָט פאַרלוירן דאָס געדולד און האָט דאָס מאָל איבערגעריסן :

— גוט, מעסיע, ס׳געפעלט מיר אייער איינפאַל, אָבער אין נאָרמאַלע צייטן קומט דאָך אויך אונטער די עלטער, אָדער גאָר די עלטער צוזאַמען מיט דער איינזאַמקייט, וואָס צעפרעסט נישט בלויז דעם גוף נאָר אויך די נשמה. ווי אַזוי זאָל זיך ספראַווען אויף דער עלטער אַן איינזאַמער מענטש ? איר, מעסיע זענט מסתמא אין אייער יוגנט געווען אַן אָפגעהיטענער פרומער ייד, נישט אמת ?

— אַ שאלה צי געווען. כ׳האָב מיט טרערן מתפלל געווען : אל תשליכנו לעת זיקנה...

— האָט דער רבונו של עולם אייער תפילה אויסגעהערט, אָבער די זעלבע תפילות פון אַ סך מיליאָנען מענטשן דערגייען נישט צום כסאַ־הכבוד. (זי האָט אַ שמייכל געטאָן) סתם האָט זיך דעם רבונו־של-עולם נישט איינגעגעבן דאָס באַשאַפן דעם מענטש. באַשאַפן אין זעקס טעג אַזאַ

שיין וועלטל און דאָס אויבערשטע פון באַשאַף — וואָס ? ווערט געבוירן אין יסורים און פאַרלאָזט די וועלט אין יסורים.

— אוי, אוי, מאַדאַם זענט איר גערעכט. נאָר אַז איר קענט זיך שוין יאָ אויס אין די קליינע אותיותלעך וועל איך נאָך דערמאָנען : אדם יסודו מעפר וסופו לעפר. האָט ער מיט אַ ניגון אויסרעצ טירט.

— אַ שיינע גאָטס מתנה ! אַ שיינער כבוד פאַרן מענטש — האָט זיך ראַשעל אָפּגערופן.

— איר זענט גערעכט, מאַדאַם, אָבער איך בין אויך גערעכט. מיר מוזן אויסבעסערן, פאַרריכטן גאָטס מענטש־באַשאַפונג.

— איר אָבער, מעסיע האָט נישט געזאָגט ווי אַזוי ?

— אוי, אוי, מאַדאַם, ס׳רעגנט ! מ׳דאַרף אַנטלויפן.

ס׳האָט אָנגעהויבן גיין אַ דריבנער, געדיכטער, רעגן. ראַשעל האָט זיך אויפגעשטעלט און אויפגעמאַכט דעם שירעם. דער אויפגעלייגטער אַלטער ייד האָט אויפגעשטעלט דעם קאָלנער פון מאַנטל, געזעגנט זיך מיט ראַשעלן דריקנדיק איר די האַנט און אָנווייזנדיק מיט דער צווייטער האַנט אויפן שירעם צוגעוואָרפן איר די ווערטער :

— איר זענט מאַדאַם פאָרט דערפאַרענער פון מיר. דאָס באַווייט אייער שירעם. אָבער מיר וועלן זיך נאָך טרעפן און שמועסן. זאָגט מיר נאָר אייער נאָמען.

דער באָבע פּעשעס מכשול

קיין אמתע באָבע איז זי נישט געווען, וואָרעם זי האָט קיין אייניקלעך נישט געהאַט, קיין קינדער אויך נישט. אפשר וואָלט זי געהאַט, ווען דער מאַן וואָלט עטלעכע יאָר נאָך דער חתונה נישט געגאַנגען פון דער וועלט.

פּעשע האָט טאַקע שטילערהייט געטראָגן אַ ביסל אַ שווער האַרץ אויף איִר מאַן. זי האָט שוין געהאַט אַ צוזאָג פון אַ גוטן ייד, אַ צדיק, נאָר קורץ נאָך דעם איז דער מאַן אַוועקגעפאַלן אויף אַ שלעכטער פאַרקילונג, אָפּגעזעגנט זיך מיט דער וועלט און געלאָזט זי אַן אלמנה.

הינטער די אויגן האָט מען זי גערופן נישט אַנדערש ווי „די אַלטע פּעשע". אַזוי זיִנט די עלטסטע מענטשן פון שטעטל האָבן געדענקט, ווי זי וואָלט פון שטענדיק אַן אַלטע געווען.

און אַז אַ מענטש האָט נישט קיין מזל העלפט אפילו נישט קיין פּרומקייט. מ׳האָט נישט שטאַרק געהאַלטן פון איִר, צומאָל פּרומע יידענעס האָבן זיך טיילמאָל פאַרגינען אָפּצולאַכן פון איִר. נישט מ׳זאָל חס וחלילה עפּעס האָבן איִר פאָרצוואַרפן, גאָט באַהיט, נאָר צוליב אירע „פּאָסטעמקעס", צוליב איִר הולך, דעם אַלטמאָדישן טשיפּעק און איִר גאַנצן אויסזען.

שבת און יום־טוב, ווען זי איז געווען אָנגעטאָן אין אַלע זשיפּיצעס און אין טשיפּיקעס האָט זי נאָך פונדעסטוועגן אויסגעזען אויף אַ שטיקל אישה. נאָר ווען זי האָט אַראָפּגעצויגן איין זשיפּיצע, אַ צווייטע, אַ דריטע, אַ פערטע, איז פון איִר כמעט גאָרנישט געבליבן — הויט און ביין. אַ וואַקסן פּיגורעלע מיט אַ געל פּנימל, אַ צעקנייטשטס, ווי אַן אָפּגעבראָטן עפּעלע.

מיִר איז די אַלטע פּעשע דווקא יאָ געפעלן געוואָרן.
איך בין איִר אויך צוגעפאַלן צום האַרצן.
זי האָט געדאַרפט האָבן אַן אייניקל, און איך — אַ באָבע.

ראשית איז מיִר געפעלן דער באָבע פּעשעס רעזיִדענץ: די איינשטוביקע הייזקע איז געשטאַנען אין אַ גאָרטן, וואָס האָט געגרענעצט מיט אונדזער הויף. און אין גאָרטן איז געווען פול מיט קאַרשן־ביימער. והשנית דער טשיפּעק. עס האָבן אויף אים געגלאַנצט אין געבלישטשעט מיט אַלע

קאָלירן קליינטשיקע קרעלן. היינט די פאַרביקע סטענגעס! אַ גאַנצער רעגנבויגן.

ושלישית דער בוידעם: אין דער פאָרהייזקע איז געשטאַנען אַ לייטער, און דורכן לייטער איז מען געקראָכן אויפן בוידעם. און אויפן בוידעם זענען געווען גאַנצע אוצרות: שברי־כלים, שערבלעך, פסחדיקע כלים, אַלטע כוסות, טשיפּיקעס פון באָבעס און עלטער־באָבעס. און וואָס נישט? אַז די באָבע פעשע האָט עפּעס געדאַרפט פון בוידעם, האָט זי זיך געוואָנדן צו מיר בזה הלשון:

— קרוין־לעבן, קריך אַרויף. מיט מיינע אַלטע פיס... דו האָסט יונגע פיסלעך.

איך האָב נאָר געוואַרט אויף דעם, צומאָל צופרידן געווען וואָס די באָבע האָט אַלטע פיס. דער בוידעם האָט געלאָקערט מיט זיינע כלערליי אוצרות. און דאָס קריכן אויפן לייטער איז אויך עפּעס ווערט געווען.

אָבער מער פון אַלץ זענען ווערט געווען דער באָבע פעשעס מעשיות. קיין פאַרמעגן האָט זי טאַקע נישט געהאַט די אַלטע פעשע, אָבער מעשיות האָט זי פאַרמאָגט גאַנצע פאַרמעגנס. נו, האָט די באָבע אַלע שליחותן מיר באַצאָלט מיט מעשיות.

די קרעלן אויפן טשיפּעק האָבן זיך איבערגעריסן, אויפציען זיי אויף אַ פאָדעם מיט אַ דין באָדעלע און צוריק זיי צוגייען איז נישט פאַר דער באָבעס אַלטע אויגן און אויך נישט פאַר אירע ציטערנדיקע הענט. זי מוז אָנקומען צום אייניקל און צאָלט אָפּ מיט אַ מעשה.

אָדער:

— קרוין־לעבן, ווערסט מיר מאַכן אַ גאַנג.

— אַ מעשה וועט די באָבע דערציילן?

אַ שאלה צי זי וועט דערציילן? אָן מאַכן אַ גאַנג, אָן קריכן אויפן בוידעם, וואָלט זי אויך דערציילט אַ מעשה. וואָס דען זאָל די באָבע פעשע טאָן מיט אירע מעשיות? איינזאַלצן זיי? אַ מעשה איז באַשאַפן געוואָרן צו דערציילן. איז וועמען דען זאָל די אַלטע פעשע דערציילן אירע מעשיות, אויב נישט מיר? און ווער נאָך האָט אַזוי ליב אויסצוהערן מעשיות ווי דאָס צוגעקאָפּטירטע אייניקל?

⁂

פון וואַנען ס׳האָט זיך גענומען צו דער באָבען אַזאַ שלל מיט מעשיות

ווייסט נאָר איין גאָט אין הימל. אויסלייענען האָט זי זיי אין ערגעץ נישט געקאָנט, וואָרעם זי האָט נישט געקענט לייענען. די צאינה וראינה, אַ תחינה און ענלעכע ווערק האָב איך איר פאָרגעלייענט, ווען איך בין אַ ביסל אונטערגעוואַקסן, צומאָל דעמאָלט אַרויסגעהאָלפן איר אין דער ווייבערשיל. אַ סידור האָט זי געהאַט. אָן אַ סידור איז זי שבת אין שיל נישט געגאַנגען. האָב איך געדאַרפט אים אַוועקטראָגן. פאַר איין וועגס האָט דאָס אייניקל אַסיסטירט דער באָבען, דעם אמת געזאָגט פאַרמיטלט צווישן איר און רבונו של עולם.

די באָבע פּעשע האָט דעם אייניקל געהייסן אַרויפגיין אויף אַ בענקל און דערנאָך צו דער ריכטיקער צייט געגעבן אַ צייכן מיט די אויגן. דאָס אייניקל האָט אַרויסגעלייענט פון סידור מיט התמדה, מיטן גאַנצן ברען פון אַ קינדעריש האַרץ, געלייענט „ווי אַ וואַסער” און די באָבע פּעשע האָט זיך געשאָקלט ווי אַ שוואַךביימעלע אויפן ווינט, באַוועגט שנעל מיט די ליפּן און טרערן זענען גערונען פון די אַלטע אויגן. און אַזוי ווי ס'איז שטענדיק און אומעטום פאַראַן מענטשן נישט פאַרגינערס, האָבן אַלע מאָל עטלעכע ווייבער, שטומפּיקע אויף דער עברי, זיך צוגעשאַרט און זיך געטיילט מיט דער אַלטער פּעשעס גליק. די באָבע האָט צומאָל אָנגענומען באהבה דאָס שעפּטשעריי פון די צוהערערקעס. זי האָט נאָר געבעטן ביים אייניקל פאָרצולייענען אַ ביסעלע העכער.

הכלל, שבת, טיילמאָל אויך יום־טוב, בין איך געווען פאַר דער אַלטער פּעשע ווי להבדיל אַ סעקרעטאַרשע. אָבער אַלץ איז אָפּגעצאָלט געוואָרן מיט מעשיות. מיט מעשיות וועגן גיהנום און גן־עדן, וועגן דער וועלט און יענער וועלט, וועגן בלאָנדזשענדיקע נשמות, גילגולים, וואָס זענען נישט דאָ און נישט דאָרט, זוכן נעבעך אַ תיקון.

אין די ענינים פון יענער וועלט איז די באָבע פּעשע געווען אויסגעקאָכט. היינט די באַהאַוונטקייט אין כל־המינים נישט־גוטע, רוחות, שדים, קליפּות, לצים און זייערע וואָגלענישן, טואונגען און ווילדע שפּיצלעך, וואָס זיי קאָנען אַ זינדיקן מענטשן אָפּטאָן.

די באָבע פּעשע האָט געני געוווסט וויפל און וואָס פאַראַ סאָרט שדימלעך עס כאַפּן זיך אַריין אונטער נישט אָפּגעשוירענע, אָדער איינדערפרי נישט אָפּגעגאָסענע נעגל ; וואָס פאַר אַ צרות מען האָט נאָכן טויט אויב מ'האָט, אָפּשערנדיק די נעגל, זיי נישט צונויפגעקליבן. די אָרעמע

נשמה מוז קומען זיי אויפזוכן, צונויפקלייבן. היינט ווי אַן אישה דאַרף דאָס שטענדיק זיין אָפגעהיטן. וואָס פאַר אַ שליטה יענע לייט האָבן אויף אַ׳ר, ווען זי איז טמא.

און צי ווייסט איר פאַרוואָס מען טאָר נישט אויסלעשן אַ ליכט מיט אַ בלאָז פון מויל ? ניין ? איר ווייסט נישט ? די אַלטע פעשע האָט יאָ געווּסט. ווי פאַר פייער דאַרף מען זיך דערפון היטן, וואָרעם ס׳איז פאַראַן אַ קליפה, וואָס הייסט טפו, און אַז איר גיט אַ בלאָז מיטן מויל אויסצולעשן אַ ליכט, איז צי איר ווילט, צי איר ווילט נישט, גייט אַרויס פון אייערע ליפן אַ „טפו״. און אָט אַזוי רופט איר אַרויס די פאַסקודנע קליפה מיטן זעלבן נאָמען. זי וואַרט נאָר אויף דעם. מילא, וואָס פאַראַ אָנשיקעניש אַזאַ קליפה איז, וואָס פאַר אַ צרות זי קאָן אַלץ אָנטאָן, איז אַ מעשה פאַר זיך. אוי אַ קליפה אַ שלאַק, אַ מרשעת, און דערצו אַ מיאוס פאַרזעעניש.

צום גליק זענען נישט אַלע יענע לייט פון זעלבן מין שלעק. פאַראַן צומאָל גאָר פריילעכע רוחות, לצים שבלצים. זייער גאַנצער באַשטייט אין דעם אייך אָפצוטאָן עפעס אַ שפיצל, אפילו נישט קיין בייז שפיצל, נאָר אַזוי זיך, אַרייננאַרן אייך אין זאַק און דערנאָך אויסלאַכן.

אָט הערט אַן אויפטו פון אַזאַ איינעם אַ לץ :

איין מאָל פאָרט דער באָבע פעשעס זיידע מיט אַ מלמד אויף אַ פורל. דער זיידע איז געווען אַ ישובניק און געפירט פון שטאָט דעם מלמד צו זיינע בנים. דער דאָרפישער וועג איז אַ זאַמדיקער און ציט זיך לענגאויס דעם וואַלד. דאָס פערדל סאָפעט, שלעפט מיט אַלע כוחות. אין מיטן דערינען קומט אָן עפעס אַ פאַרשווינדל, אַ פויערל מיט אַ רויט פנים און בעט אַרויפנעמען אים אויף דער פור. ווילסט פאָרן, טאָ קריך אַרויף, זאָגט דער זיידע.

דאָס פויערל איז אַרויפגעקראָכן פון הינטן און דער זיידע איז ווייטער געפאָרן. אָפגעפאָרן אַ שטיק וועגס דרייט דער זיידע אויס דעם קאָפ און וואָס מיינט איר זעט ער ? אויס פויערל. אויפן אָרט פונעם פאַרשווינדל ליגט אַ שטיק שטיינערנע זאַלץ. מילא, דאָס פויערל איז נעלם געוואָרן, האָט ער מסתמא געהאַט אַ סיבה צו מאַכן פליטה. פאַרוואָס אָבער געלאָזן דאָס־אָ ? זאַלץ צי נישט זאַלץ ? זאָגט דער מלמד, כ׳על אַ לעק טאָן, וועל איך וויסן צי זאַלץ צי נישט. געזאָגט און געטאָן : ציט אַרויס די צונג און גיט אַ לעק. זאַלץ ! כהרף עין ווערט פון שטיק זאַלץ צוריק דאָס זעלבע

פויערל, ער גיט פלינק אַ שפּרונג אַראָפּ פונעם פּורל, אַ פּאַטש מיט בײדע הענט, צעכיקעט זיך מיט אַ חוזק און שרייט אויס:

— האַ, האָסט געלעקט מיין הינטן!

און פאַרשווינדט.

און אָט איז אַן ערגער שפּיצל, נישט פון קיין לץ, נאָר פון אַ פאַרוואָגלטער נעבעך נשמה.

דער באָבע פעשעס פעטער, אַ סוחר, האָט געהאַט אַ שותּף. און ווי ס׳טרעפט זיך צווישן שותּפים, האָט מען זיך צעקריגט און אויף שטעדמעסער געווען. זאָגט דער פעטער צום שותּף: אַז גריזשען זאָלסטו די ערד, ווי דו גריזשעסט מיך. זאָגט דער שותּף: דאָרט וועל איך דיך אויך גריזשען.

מאַכט זיך קורץ נאָך דעם, דער שותּף ווערט שלאַף און שטאַרבט אַוועק. די מומע האָט אפילו געזאָגט, אַז די ערד מעג אים אַרויסוואַרפן פאַר זיינע מיאוסע שטיק. דער פעטער נישט, פאַרקערט, מוחל געווען אים און אַראָפּ פון מאַרק — אַרויסגעשלאָגן זיך די גאַנצע מעשה פון קאָפּ.

מאַכט זיך איין מאָל, דער פעטער קערט זיך אום שפּעט אין אָוונט פון אַן אַנדער סוחר. ער איז שוין כמעט ביי דער טיר געווען, ווי ס׳הייבט אָן צו ווייען אַ ווינט אַרום אים און ס׳גיט אים אַ כאַפּ אָן ביי דער האַנט און קראַק!

אין שטוב איז דער פעטער אַריין, מאָלט אייך אויס אין וואָסער מצב. אַ מת אין קבר זעט נישט שענער אויס. איר מיינט ס׳איז נישט געווען פון וואָס? אַ פינגער פון דער רעכטער האַנט איז געווען „אָפּגעגריזשעט״. האָט מען, פאַרשטייט זיך, ראשית כל זיך גענומען בודק זיין די ציצית. און וואָס מיינט איר האָט זיך אַרויסגעוויזן? אַ פּסולה געווען. דעמאָלט האָבן יענע לייט אַ שליטה. דער גילגול פון בייזן שותּף האָט נאָר געוואַרט אויף אַזאַ מינוט.

⁂

נישט אַלע מעשיות זענען געווען אַזעלכע טרויעריקע. דער באָבע פעשעס פאַנטאַזיע האָט געהאַט פליגל, אויפגעהויבן זיך גאָר הויך. זי האָט אויך געננוי געוווּסט וואָס ס׳טוט זיך אין די עולמות עליונים. דעם כסא־הכבוד האָט זי אַזוי געשילדערט פאַרן אייניקל, מיט אַזעלכע פּרטים, ווי זי וואָלט אים געהאַט שוין באַקוקט און באַטראַכט פון אַלע זייטן. הייגט די מלאכים!

נאָר צוממיינסטן האָט די באָבע פעשע ליב געהאַט צו דערציילן וועגן גן־עדן און יעדעס מאָל האָט זי באַדויערט וואָס דער רבונו של עולם האָט געהאַט דאָרט איינגעקוואַרטירט אדמן מיט חוהן. מילא, פאַר אדמן האָט זי נאָך געפונען מילדערע אומשטענדן, ס׳איז געווען צוליבן ווייב, אַ ווייב קאָן אָנרעדן צום ערגסטן. אָבער חוהן האָט זי בשום אופן נישט געוואָלט מוחל זיין. פון אַ שלאַנג זיך לאָזן אָנרעדן! ווען נישט די זינדיקע חוה וואָלטן מיר אַלע אַנדערש אויסגעזען. צוליב דעם ווערן אויך די צדיקים אַזוי געפרוווט. ווי דען אַנדערש? אָט אַזוי זיך אָנקומען אין גן-עדן? מ׳דאַרף זיך גוט פאַרדינען.

אוי, האָט די באָבע פעשע געגאַרט זיך צו פאַרדינען אַ ווינקעלע אין גן־עדן, באַדאַי אַ פוסבענקעלע ביי איר מאַן, כאָטש ער האָט זי געלאָזן יונגערהייט אַן אלמנה. וואָס וואָלט זי נישט געטאָן צו געווינען איר חלק עולם הבא!

אָבער זי איז נאָר אַ פראָסטע אישה. מקיים זיין די תרי״ג מצוות איז סיי ווי נישט קיין ווייבערישע זאַך. מ׳שטיינס געזאָגט, דריי מצוות נאָר. וואָלט זי נישט אָרעם געווען, וואָלט זי צדקה געטאָן, אַ גרויסע זאַך ביי גאָט. צדקה תציל ממות. זי קאָן אפילו נישט זיצן איבערן קרבן־מנחה, ווי אַנדערע ווייבער. קוקט אַריין אין אַ סידור, אין דער תחינה, ווי אַ האָן אין אַ בני־אדם. זי קאָן בלויז נאָכזאָגן.

ראש השנה און יום־כיפור קומט איר צומאָל שווער אָן דאָס נאָכזאָגן. ס׳איז דען אויסצוהאַלטן פון די ווייבערישע געשרייען? זי קאָן נישט אַזוי איינרייסן ווי באַשע די מיידלשע רביצין. צי דערגייט כאָטש איר שטילע תפילה צו גאָט? די הימלען שפאַלטן זיך טאַקע, אָבער צי ווערט נישט פאַרטויבט, פאַרלוירן איר אָרעם געבעט צווישן די געוואַלדן?

ראש השנה שרייבט דער רבונו של עולם יעדערן אויס זיין קוויטל. ווער לחיים און ווער למיתה. יום־כיפור חתמעט ער, געבענטשט זאָל זיין ליבער נאָמען. ביי דעם אַלעמען שטייט נישט דער קטיגור מיט פאַרלייגטע הענט. דערויף איז ער אַ קטיגור. אַז מע גיט אַ טראַכט ווי די מלאכי־חבלה אַרבעטן דאָרט אַרום... אוי, דאַרף מע האָבן זכות-אבות, אַ מליץ יושר. און די באָבע פעשע האָט גערעדט וועגן זכות אבות, ווי מע רעדט היינט, להבדיל, וועגן פראָטעקציע, פלייצעס.

באַשע די מיידלשע רביצין דאַרף מן־הסתם נישט האָבן קיין מליץ־יושר, זי קאָן אַליין איר שטעטל באַשטיין. אוי, קאָן זי. ראש־השנה און

יום־כיפּור מאַכט זי אַזעלכע געוואַלדן, אַז די ווענט פון דער ווייבער־שיל ציטערן. מיט אירע געשרייען קאָן זי אַליין פאַרטרייבן דעם קטיגור און די מלאכי־חבלה. זי פאַרטייבט אַלע אין שיל, צערייסט די הימלען. אָבער זי, די באָבע פּעשע, מ׳שטיינס געזאָגט.

די באָבע פּעשע האָט דאָס פירגעהאַלטן פאַרן אייניקל און זיך געפילט, ווי שטענדיק, ווי אַ שטויבעלע. צווישן די ווייבער די שרייערקעס איז זי אין גאַנצן פאַרלוירן געווען, אפילו ווײנען הויך האָט זי נישט געקאָנט. זי האָט אָבער געוווּסט, אַז מתפּלל זיין קאָן מען אויך ביחידות. דער בורא־עולם הערט אויס פון אומעטום זיינע קינדער. מ׳קאָן אָנקומען גלייך צום כסא הכבוד, אַ שטייגער הושענא־רבה; דעמאָלט שפּאַלט זיך אויף דער הימל, נאָר בלויז אויף איין קליינטשיקער סעקונדע און מאַכט זיך גלייך צוריק צו. דאָס געבעט דאַרף זיין קורץ, איין וואָרט, איין געשריי. מע זאָל באַווייזן אין דער ריכטיקער סעקונדע, ווען דער הימל שפּאַלט זיך האַלבע נאַכט.

אַז ווייל און גוט איז דעם, וואָס קאָן וואַרטן און אָנטרעפן אויף דער סעקונדע נאָר זי, די באָבע פּעשע, איז אַלט און מיד און איינזאַם אַליין, ווי אַ שטיין און ווי אַ שטיין פאַלט זי אַוועק אין אָוונט, גייט שלאָפן מיט די הינער צוגלייך און שטייט אויף מיט די הינער. ווען נישט וואָלט זי אָפּגעוואַרט די הייליקע רגע. אָהאָ, זי וואָלט געוווּסט וואָס צו בעטן. איין וואָרט און דער רבונו של עולם וואָלט באַנומען איר הייסן באַגער. נאָר וואָס זאָל זי טאָן, אַז זי איז נעבעך עלנט, האָט קיינעמען ווער ס׳זאָל זי אויפוועקן צו דער ריכטיקער צייט.

— איך! — האָב איך אויסגעשריען — כ׳וועל די באָבע אויפוועקן.

ווי אַזוי דאָס איז געווען אויסצופועלן ביי דער מאַמען, איז אַ לאַנגע מעשה פאַר זיך.

⁂

אַ פינצטערע, קילע האַרבסט־נאַכט. די קאַמער איז איינגעוויקלט אין שאָטנס. די באָבע פּעשע ליגט איינגעדרייט אויפן אַלטן, הילצערנעם בעט. נישט זי שלאָפט, נישט זי איז אויף. עפּעס אין אַזאַ האַלבן דרימל, ווי זי וואָלט זיך געאַמפּערט מיטן שלאָף.

צופוסנס — די וואַך. אַנטקעגן בעט, אויף דער קאַמאָדע דאָס נאַפט־

לעמפל. איבער דער קאַמאָדע אויפן וואַנט אַן אַלט־מאָדישער קאַליקע־זייגער. די שלעפעריקע אויגן פון דער וואַך טראָגן זיך איבער פון וואַנט־זייגער צו דער באָבען. זי ליגט ווי אַ קלומעקל די באָבע, גיט פון צייט צו צייט אַ ציטער. דער דרימל רייסט זיך איבער. זי וויל פאַרטרייבן דעם שלאָף, נאָר זי איז אַלט און שוואַך, קאָן נישט בייקומען די שלעפעריקייט. ס׳געדויערט נישט לאַנג און זי שלאָפט איין, ווי אַ קינד.

שלאָף באָבע, שלאָף. איך וועל דיך אויפוועקן צו דער ריכטיקער צייט . . .

אָבער געוואַלד, ווי די ווייזערס אויפן זייגער רוקן זיך פאַמעלעך; נאָך צוויי שעה, נאָך אַ שעה . . . די אויגן קלעפן זיך. אַ שאָד, וואָס די באָבע פעשע שלאָפט. ווען זי וואָלט איצט דערציילט אַ מעשה, וואָלט זיך אַזוי נישט געשלעפערט; און איך וואָלט נישט מורא געהאַט. ווער ווייסט וואָס פאַראַ סאָרטן קליפות און אַנדערע נישט גוטע ס׳קאָנען זיך אַריינבאַקומען דורך די שפאַרעס פון טיר און פענצטער. אפשר זענען זיי שוין אַריינגעקראָכן? בעסער זיך באַהאַלטן אונטער דער פערינע, אַריבערציען זי איבערן קאָפ. מע דאַרף נאָכאַמאָל זאָגן קריאת־שמע . . .

די ליפן באַוועגן זיך קוים־קוים. די אויגן־לעפלעך לאָזן זיך אַראָפ. איך וואַך מיט געשלאָסענע אויגן. ניין, כ׳וועל נישט איינשלאָפן. כ׳האָב צוגעזאָגט. מע דאַרף צוטראַכטן עפעס אַ מעשה. אָ, כ׳ווייס שוין וואָס! פון דער מעשה ווערט גיך אַן אמתדיקע געשעעניש . . .

איך גיי אויף אַ פעלד פול מיט בלומען. מע דאַרף אָנרייסן. אָבער פאַרוואָס בלויז בלומען? עפל און באַרן האָט די באָבע ליבערשט ווי בלומען. אַזוי פיל ביימער! זיי בליען ערשט און שוין אַזעלכע גרויסע פירות, געלע, זאַפטיקע. איך קריך אַרויף אויף די ביימער, שאָקל און שאָקל, אַזוי ווי ביי דער באָבען אין גאָרטן. אויפקלייבן איז שוין אַ קלייניקייט. כ׳וועל שפעטער. כ׳קלעטער העכער און העכער. נאָר אוי, אַן אומגליק, דער בוים טרייסלט זיך גאָר שטאַרק. מסתמא טרייסלט אַזוי שטאַרק דעם בוים די קליפה טפו. ס׳פאַרפעלט מיר אָטעם. כ׳טו אַ פאַל אַראָפ.

כ׳האָב זיך אויפגעכאַפט אַ צעשראָקענע, אַ צערודערטע; אַרומגעקוקט זיך, דערזען די באָבע, דאָס לעמפל אויפן קאַמאָדע און דערמאָנט זיך. כ׳האָב אויף גיך אויסגעדרייט דעם קאָפ צום זייגער: דער קליינער ווייזער

אויפן 12, דער גרויסער נאָך נישט דערגאַנגען, נאָר אָט־אָט דעריאָגט ער אים. די באָבע פּעשע כראַפּעט.

— באָבע ! באָבע !

די אַלטע פּעשע שלאָפט ווייטער. כ׳גיב זי אַ טרייסל און רוף אויס :

— באָבע גיך !! דער הימל שפּאַלט זיך !!

די באָבע פּעשע האָט זיך אויפגעריסן, אַ צעטראָגענע, מיט אַן אָפּ־מויל און רויטע פאַרשלאָפענע אויגן אַ קוק געטאָן אויפן זייגער און אַרויסגעלאָזט אַ פאַרשטיקטן געשריי :

— אוי ווײ איז מיר !

באַלד דערנאָך האָט זי זיך צעכליפּעט ווי אַ קינד.

פאַרוואָס ווייס איך נישט ביזן הייַנטיקן טאָג. צי ווייל זי האָט אַרויסגעוואָרפן פון זיך פיר ווערטער אָנשטאָט איינעם, צי ווייל איר האָט זיך געדאַכט, אַז זי האָט אַ האָרעלע פאַרשפּעטיקט.

נאָר איך בין סייווי זיכער געווען, אַז איר געשריי איז אַרויף גלייך צום כסא־הכבוד.

די מאַמע און די טאָכטער

— ווי מיינסטו, ס׳קומט ביי מיר פון אָפגעשטאַנענקייט ? מיין טאָכטער האָט מיר געזאָגט, אַז איך בין פלוצלינג געוואָרן אַן אָפגעשטאַנענער מענטש. ס׳איז געווען איר לעצטער ענטפער. איצט ענטפערט זי מיר שוין אינגאַנצן נישט. אַז איך רעד צו איר, איז ווי צו דער וואַנט. בכלל דרייט זי זיך אַרום אין שטוב, ווי אַ שטומע. דאָס שווייגן איז נישט קיין גוטער סימן, עפעס מאַטערט זי, נאָר אַז זי האָט געזאָגט יאָ, מיינט זי, אַז מ׳טאָר זיך נישט צוריקציען. אין נאָרמאַלע באַדינגונגען דאַרף מען זיך דאָך אויך פיל מאָל איבערלייגן איידער מען מאַכט אַזאַ שריט. און זי אויף איין פוס, אין אַזאַ ביטערער צייט פאַר אונדז! באַשלאָסן און פאַרטיק. אַלע מיינע רייד זענען ווי אַרבעס צום וואַנט. כ׳זאָג דיר, כ׳בין שוין אויס מענטש. זינט זי האָט מיר אָנגעזאָגט די גוטע בשורה, פלאַצט מיר דאָס האַרץ, ס׳נעמט מיר אַוועק דעם שלאָף פון די אויגן.

אַז טאַניע גלעזערן נעמט דער עגמת־־נפש אַוועק דעם שלאָף פון די אויגן, מעג מען איר גלויבן. זי האָט זיך אין עטלעכע וואָכן געענדערט נישט צו דערקענען. אַ פרוי ווייט איבער די פופציקער, איז זי נאָך נישט לאַנג צוריק געווען פריש און מונטער און אויסגעזען יינגער ווי זי איז. פון דער נאַטור אַן אויפגעלייגטע, רירעוודיקע, אַ באַרעדעוודיקע האָט זיך געקאָנט דוכטן, אַז ס׳איז איר קיין שום אומגליק אין לעבן נישט געשען. צו זיין אַ פאַרוואַלטערין אין דעם קליינעם שניידער־קאָאָפעראַטיוו פאַסט זיך צו איר, ווי די הויכע פריזור צו איר רונדיק, אַ ביסל ברייטלעך פנים. זי האָט ליב צו זיין אין באַוועגונג, צו זיין צווישן מענטשן. און אַלץ וואָס ס׳קומט אויס דורכצופירן, פירט זי דורך מיט אַזאַ שמייכל, ווי זי וואָלט קיינמאָל נישט געפילט דעם טעם פון רציחה און נישט געזען טויזנטער מאָל דעם טויט פאַר די אויגן.

איצט זיצט זי אין איינעם פון די צוויי אַלטע, שווערע פאָטעלן, וואָס זי האָט מיטגעבראַכט פון אַ פאַרלאָזענעם דייטשן הויז אין נידערשלעזיע, אַ צעקלעמטע און אומבאַהאָלפענע און זוכט הילף ביי איר אַלטער פריינדין, ביי דער געוועזענער פאַרוואַלטערין פון יתומים-הויז, וועלכע איז שוין פון לאַנג אויף עמעריטור. ביי וועמען זאָל זי איצט זוכן אונטערשטיצונג

אויב נישט ביי איר ? וויפל מאָל האָט זי יענע אַרויסגעצויגן פון די ערגסטע געפאַרן ? זי פאַרטרעט איר אויך משפחה. און זי, טאַניע, פילט איצט בחוש אַ נייע געפאַר, ס׳דראָט איר מ׳זאָל פון איר אַוועקרייסן דאָס איינציקע און טייערסטע, וואָס איז איר פאַרבליבן ; ס׳דוכט איר, אַז מ׳וויל אָפשניידן אַ גליד פון איר לייב. דער צער איז אויסגעגאָסן אויף איר פאַרעלטערט פנים. דער אומרו פינקלט אין די אויגן.

אַנטקעגן איר זיצט איר איינציקע 26־יאָריקע טאָכטער אַ שוואַרץ־חנעוודיק, דראָבנע מיידל מיט אַ קינדערישן אויסזען. זי זיצט אויף דער שטול אָנגעברוגזט, זי האָט זיך אויפגעצוווּנגען צו בייזיין דאָ, צוליב איר אַמאָליקער דערציִערן. דעם קאָנפליקט צווישן מאַמע און טאָכטער דאַרף לינדערן די אַלטע, קלוגע לערערין רעגינע וואַלד, וואָס האָט אויף איר אָרעם אויסגעקריצט אַ לאַנגע שורה ציפערן פונקט ווי טאַניע. צו דעם ציל איז זי דאָ היינט פאַרבעטן, זי האָט טאַניען פאָרויסגעזאָגט, אַז זי ברענגט נישט מיט מיט זיך קיין פאַרטיקן רעצעפּט, זי וויל אויסהערן דאָס מיידל אויך.

— מילא, דו ווייסט דאָך יאָ פון וויפל גיהנומס כ׳האָב זי אַרויסגעראַטעוועט, וויפל צרות כ׳בין דערנאָך אויסגעשטאַנען ביז כ׳האָב זי געשטעלט אויף די פיס. זי געדענקט נישט, און דאָס וואָס זי געדענקט יאָ, וויל זי פאַרגעסן, איך קאָן אָבער נישט פאַרגעסן. נאָך אַלע אומגליקן געטרייסט זיך, אַז מיין קינד . . . דער איינציקער זין פון מיין לעבן. וואָס דען איז מיר פאַרבליבן אויסער איר ?

אויך דאָס קאָן מען טאַניען גלעזער גלויבן. נאָכדעם ווי זי האָט פאַרלוירן די משפחה און דורך ניסים זיך אָפגעראַטעוועט מיט איר פיצל קינד, איז דאָס מיידל געוואָרן איר גאַנץ לעבן. רעגינע וואַלד ווייסט דאָס גוט. זי האָט אויפגעהויבן דעם קאָפ, אָפגעמאָסטן די פאַרזאָרגטע ייִנגערע פריינדין מיט אירע וואַרעמע ברוינע אויגן און געלאַסן געזאָגט :

— דו קאָנסט אָבער נישט זיין דער איינציקער זין פון איר לעבן, ס׳וואָלט נישט גוט געווען.

— עס גייט דען אין מיר ? — האָט זיך טאַניע געפילט געטראָפן פון דער באַמערקונג — ס׳גייט דאָך אין איר. איך קאָן דאָך נישט דערלאָזן זי זאָל אַרויפציִען אויף זיך אַן אומגליק. זי וויל נישט וויסן דערוועגן, אָבער דו ווייסט דאָך יאָ ווי אַזוי עס זעען ביי אונדז אויס די־אָ זאַכן, בפרט איצט. אַלע ווייסן, נאָר מ׳היט זיך אויס צו רעדן דערוועגן. פאַרוואָס

זאָל מיין קינד אַריינפאַלן אין דער סאַמאַטאָכע צווישן מענטשן, וואָס האָבן אונדז נישט ליב? די משפחה וועט קוקן אויף איר ווי אויף אַן אָנגעוואָרפענע, ווי אויף... כ'ווייס ווי אַזוי זיי וועלן זי אויפנעמען. דער בחור האָט נאָך נישט געוואַגט זיי מודיע צו זיין וועגן זייער באַשלוס.

— כ'האָב דיר שוין צענדליקער מאָל געזאָגט, אַז כ'וועל נישט חתונה האָבן מיט מיעטעקס משפחה, נאָר מיט אים. זיין משפחה גייט מיר גאָרנישט אָן, איך קען זיי נישט, און ס'גייט מיר נישט אין לעבן זיי צו קענען — האָט דאָס מיידל אַן אָנגעכמורעטע געענטפערט דער מאַמען.

— דאָס זענען בלויז ווערטער, שיינע ווערטער. איך האָב אַמאָל אויך אַזוי געטראַכט, נאָר דעמלט האָט מען נאָך געקאָנט אַזוי טראַכטן. כ'האָב זיך אַמאָל געהאַט אָנגענומען פאַר מיין יינגסטן ברודער, ער האָט אונדזערע עלטערן שיעור צום קבר נישט דערפירט, ער האָט געטענהט ווי דו: „אירע עלטערן גייען מיר אָן ווי דער פאַראַיאָריקער שניי”. זי האָט זיך געזאָלט מגייר זיין, ס'האָט זיך דעמאָלט געטאָן אויף טיש און בענק. פון דער גאַנצער ליבע האָט זיך סיזוי דערנאָך אויסגעלאָזט אַ בוידעם, אָבער איך בין דעמלט געווען אויף מיין ברודערס צד, געהאַלטן אייזן־שטאַרק מיט אים. דעמלט איז פאָרט געווען אַנדערש טראָץ דעם וואָס מיינע עלטערן זענען געווען טראַדיציאָנעלע, יידישע מענטשן. מיר זענען געווען אַ סך, יעדערער האָט געהאַט משפחה, באַקאַנטע, אין אַן עת־צרה איז געווען צו וועמען זיך צוצוטוליען. היינט זענען מיר דאָ אַלע איינזאַמע, מ'האָט דאָ קיינעם נישט. דערווייל האָסטו דיין מאַמע, וועמען וועסטו דאָ האָבן ווען איך וועל שוין נישט זיין? אַ מענטש דאַרף האָבן אייגענע. ווי איז דעם וואָס האָט נישט קיין משפחה, נאָך ערגער ווען מען האָט כלומרשט משפחה, נאָר זי האַלט דיך פאַר אַ פרעמדע, אָדער וועט זיך שעמען מיט דיר. און פונקט איצט אין אַזאַ פאַרפעסטעטער אַטמאָספער. ווער ווייסט וואָס מ'קאָן אויסטראַכטן אויף יידן?

— זיינע עלטערן אינטערעסירן מיר נישט! ס'איז מיר אַלצאיינס צי זיי וועלן זיך שעמען צי גרויסן מיט מיר.

— ס'איז נישט אַלצאיינס. ערגעץ אַנדערש־ווו קאָן מען אַזוי זאָגן, דאָ נישט. מ'זעט בלויז דאָס וואָס גלאַנצט פון אויבן, מען זעט נישט וואָס אונטן. פאַראַנען אַזעלכע זומפיקע ערטער, זיי זענען שיין באַוואַסערט, דאָס וואַסער זעט אויס ווי אַ טייך, אויבן אויפן שפיגל. ס'וואַקסן אפילו אַרויס פון אונטן וואַסער־ליליעס, ווייסע, שיינע בלומען, אַ נאַאיוון מענטש קאָן

זיך פאַרגלוסטן אַריינצוקריכן, ס'וואַקסן דאָך דאָרט ליליעס, ערשט ווען ער גייט אַריין אין וואַסער, דערוווּסט ער זיך, אַז ס'איז אַ זומפּ, די פּיס הויבן אָן זינקען, מ'קאָן אַמאָל איינזינקען צוליבן בלימל. דו געדענקסט נישט, ווילסט נישט וויסן, אָבער מיר געדענקען, און מיר וויסן וואָס ס'קאָן זיין אונטערן וואַסער־שפּיגל, מיר וויסן נאָר נישט וואָס פאַראַ צרה ס'קאָן זיך אָנרוקן. כ'האָב דיר דערציילט די מעשה מיט די ראָטערס טאָכטער. פון וואַנען ווייס איך, אַז מיטעקס משפּחה ביסטו מער צום האַרצן ? וועגן אים גופא וויל איך גאָרנישט זאָגן, איך קען אים גאַנץ ווייניק, ער איז זייער העפלעך, מאַכט אַ גוטן איינדרוק — דאָס אַלץ וואָס איך ווייס וועגן אים. איז וואָס דאָס איילעניש ? וועסט פאַרשפּעטיקן ? האָסט נישט קיין שטוב ? אַמאָל האָט מען מורא געהאַט נישט צו פאַרזיצן, הייַנטיקע צייטן נישטאָ אַזאַ מורא. קאָנסט נישט צווואַרטן ? מוזט שוין איצט חתונה האָבן ?

— מיין מאַמע האָפט נאָך אַלץ, אַז איך וועל באַגעגענען אַ יידישן בחור, אַ יידישער פּרינץ וועט קומען אויף אַ באַפליגלטן פערד און וועט מיך מאַכן פאַר אַ פּרינצעסין.

די איראָניע האָט טאַניען נישט אַנטוואָפנט, פאַרקערט, זי האָט ווייטער אַרויסגעלייגט וואָס ס'ליגט איר אויפן האַרץ :

— איך ווייס אַזוי גוט ווי דו, אַז ס'זענען נישטאָ קיין פּרינצן, אָבער יידישע ייִנגלעך ווי מיטעק זענען דאָ, אויב נישט דאָ איז ערגעץ אַנדערש. דערפאַר געטראַכט, נישט אויפגעבן דעם פאַרלאַנג אויסצוּוואַנדערן, ווי אַנדערע עלטערן, צוליב דערוואַקסענע קינדער. האָסט דאָך מיר אַמאָל אַליין געזאָגט, אַז האָסט דאָ נישט קיין שום געזעלשאַפט, אַז מ'האָט דיר געהאַט געזאָגט דאָס מיט אַזאַ נאָמען און מיט אַזעלכע שוואַרצע האָר וועסטו נישט אָנקומען אויף יענעם פּאָסטן, וועגן וועלכן האָסט געטרוימט. איך ווייס וואָס דו האָסט דעמאָלט געפילט. באַהאַלטסט אויס דיין אומרו. מיטעק איילט זיך חתונה צו האָבן, און דו האָסט זיך אונטערגעגעבן.

די טאָכטער האָט אַראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ. דער קידער־ווידער שמייכל האָט זיך אויסגעלאָשן, דער מאַמעס ווערטער האָבן אָנגערירט אַן אויסבאַהאַלטענע ווונד. זי האָט אין דער רגע פאַרשפּילט דעם דועל מיט דער מאַמען. זי האָט געפילט צוויי פאָר אויגן אויף זיך, זיי האָבן זי געגלעט, געקוקט מיט ליבשאַפט, אָבער זי האָט געוואָלט אַנטרינען פון זיי. די גאַנצע מעשה איז איר דערעסן : „אויף אַ באַשולדיקונגס־באַנק האָט זי מיך

אַוועקגעזעצט, קלאָגט מיך אָן פאַר רעגינען, צוגעגרייט אַ גאַנצע רעדע מיט אַלע פריערדיקע געריעדערייען. ניין זי וועט זיך נישט אונטערגעבן! מ׳וועט זי נישט פירן פאַרן נאָז! זי וועט זיי באַלד זאָגן מ׳זאָל זי איינמאָל פאַר אַלע מאָל לאָזן צורו, זי איז נישט קיין קינד, ווייסט אַליין וואָס זי האָט צו טאָן פון היינט אָן . . .”

אַזוי האָט זי געטראַכט, אָבער נישט באַוויזן עס אַרויסצוברענגען פאַרן מויל. רעגינע איז איר פאַרלאָפן דעם וועג.

— כ׳בין געקומען דאָס מאָל טאַקע אויף דיין מאַמעס פאַרבעטונג, ווען זי איז זונטיק פריי, אָבער נישט אַזוי צו הערן דיין מאַמע, ווי דיך גופא, ביסט שוין נישט קיין קינד, אַ דערוואַקסענער מענטש, מיר דאַרפן רעדן צווישן זיך ווי דערוואַקסענע.

— מיין מאַמע טראַכט מסתמא וועגן מיר אַנדערש, רעדט שטענדיק צו מיר אַזוי ווי ס׳וואָלט מיר געדראָט אומצופאַלן אויף מיינע שוואַכע פיסעלעך און זי וואָרנט מיר נישט אַ לויף צו טאָן, נישט אַוועקגיין צו וויט, מ׳דאַרף זיך האַלטן ביי דער מאַמעס זשיפּיצע. זי וואָלט זייער צופרידן געווען ווען מ׳וואָלט געקאָנט אַריינגיין אין אַ געשעפט, אויפן מאַרק און זיך אויסקלייבן אַ יידישן בחור.

זי האָט זיך געוואָנדן צו דער מאַמען:

— ווערסט אפשר אַנגאַזשירן אַ שדכן ער זאָל מיר געפינען אַ חתן? ווערסט אָבער קיין יידישן שדכן אויך נישט געפינען, אויסער זאָלסט נעמען אַ גוייִשן שדכן ער זאָל מיר אויסזוכן אַ יידישן חתן.

דער טאָן איז געווען אַ בייסיקער. זי האָט זיך ווידער אָנגעטראָפן מיט רעגינעס קלוגע, וואַרעמע אויגן. זי האָט זיך אָנגעשטרענגט צו זיין מילדער, זאַכלעכער:

ס׳איז נישט פון נעכטן, זינט יאָרן דרייט מיר די מאַמע דעם קאָפּ: „שאַף זיך איין אַ יידישע געזעלשאַפט”. גיי זוך יידישע געזעלשאַפט, אַז ס׳ווערט אַלע מאָל שיטערער, אַלע מאָל ווייניקער. זינט מיינע שול־חברים זענען אַוועקגעפאָרן איז געוואָרן אַרום מיר אַ פוסטקע. ערשט אין ביוראָ ביי דער אַרבעט געמאַכט נייע באַקאַנטשאַפטן, פון אָנהויב זיך אפילו נישט געקאָנט אָנשטויסן ווער ס׳איז אַ ייד און ווער אַ נישט־ייד. ווער פון דער יוגנט און אפילו פון די עלטערע רעקלאַמירט זיך דערמיט? כ׳וויל שוין בעסער האָבן צו טאָן מיט אַ נישט ייד, ווי מיט אַזעלכן וואָס באַהאַלט אויס. איך האָב שוין 26 יאָר און די מאַמע דיריגירט: גיי דאָ, גיי דאָרט, ווערסט

זיין צווישן אייגענע. זי איז אפילו אַליין געוואָרן אַ שדכנטע: געהאַט עפּעס אַ באַקאַנטע אירע מיט איר זון, אַ דראָנגאַל. זיין מאַמע, האָב איך געהערט זאָגן, שרעקט זיך ווי מיינע דער זון זאָל נישט אַריינפאַלן אין גוייִשע הענט, זי זוכט פאַר אים אַ יידישע כלה, איז זי געקומען מיט אים ער זאָל מאַכן מיט איר באַקאַנטשאַפט. שטעלסט זיך פאָר וואָס פאַראַ אַנטיקל, אַז ער איז מיטגעקומען מיט דער מאַמען? ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַר מיר מיך איינלאַדן אין קינאָ, געשטאַנען לעקישעוואַטע, כאָטש נעם מעלק אים אויס. דערצו איז ער נאָך אַ מאַטעמאַטיקער, וועגן עפּעס אַנדערש קאָן ער נישט רעדן ווי וועגן מאַטעמאַטיק. מיט אַן אידיאָט וואָלט מיך די מאַמע צונויפגעפירט, נאָר ס׳זאָל זיין אַ יידישער אידיאָט. יאָרן האָט זיך געקאָכט אין שטוב מיט פאָרן. אָט־אָט פאָרט מען אַוועק, און אָט פאָרט מען שוין נישט. דאָ טויג נישט, פאַר ערגעץ אַנדערש־ווו האָט מען מורא. ס׳וועט זיין צו שווער. איצט אַ נייע געשיכטע: מיטעק טויג נישט, אַ נייע שרעק, זיין משפחה קאָן מיך אויפעסן, מ׳וועט מיך דאָס טאָן, מ׳וועט מיך יענץ טאָן, מ׳קאָן נאָך ווידער ווי אַמאָל... כ׳האָב עס שוין איבערגענוג! כ׳וועל טאָן אַזוי ווי...

טאַניען זענען די ווערטער געפאַלן ווי שטיינער אין קאָפּ. זי האָט געוואָלט איצט דער טאָכטער זאָגן עטלעכע גוטע ווערטער, איינעמען זי, בעטן בלויז זי זאָל זיך נישט איילן, זי קען אים נאָך נישט אַזוי גוט, זאָל זי כאָטש צוואַרטן, נאָר זי האָט אומגעלומפּערט אַ זאָג געטאָן:

— צוליב דעם האָב איך געוואָלט מיר זאָלן אַוועקפאָרן, געזען, אַז ס׳ווערט אַלע מאָל שיטערער צווישן יידן.

— האָסט געוואָלט, האָסטו געדאַרפט פאָרן!

— דו ווילסט דאָך נישט.

— היינט וויל איך נישט! כ׳דאַרף נישט אַנטלויפן און נישט אויסבאַהאַלטן ווער איך בין, מיר איז דערווידער אי דאָס אַנטלויפן, אי דאָס אויסבאַהאַלטן.

זי האָט דאָס אַרויסגעזאָגט אין איין אָטעם, אין אירע ווערטער האָט זיך געפילט מער כעס ווי איבערצייגונג. זי האָט געוואָלט פאַרענדיקן. רעגיִנע, וואָס האָט די גאַנצע צייט זיך צוגעהערט צום דיאַלאָג צווישן מאַמע און טאָכטער, האָט ביי די לעצטע ווערטער אויפמערקזאַמער צוגענויגט דאָס אויער, געוואָרן בייגעריק:

— אויסבאַהאַלטן? האָסט געזאָגט „אויסבאַהאַלטן”. ס׳איז דיר דערווי־

דער, זאָגסטו. איך פאַרשטיי נישט. איך בין אַן עלטערע פרוי, אָבער האָב זייער ליב צו שמועסן מיט יונגע מענטשן. פאַראַן זאַכן וואָס זיי זעען און פאַרשטייען בעסער פון מיר... איך האָב ליב זיך צו אינפאָרמירן, זיך צוצוהערן, אָבער ווען מ׳רעדט צו מיר זאַכלעך, אָן כעס.

דאָס מיידל האָט אַ שמייכל געטאָן, ס׳איז געווען אַן אויפגעצווונגענער שמייכל, זי האָט זיך געוואָלט פאַרענטפערן, זיך אַנטשולדיקן, זי האָט זיך אָבער דערמאָנט אין אַן אַלטער געשיכטע. האָט זיך אַמאָל געהאַט געשטיקט פון געלעכטער דערציילנדיק די מעשה:

— כ׳האָב אַמאָל דערציילט מיין מאַמען וועגן אַ בחור וואָס האָט זיך „אויסבאַהאַלטן”. וועסט באַלד זען וואָס דאָס מיינט, ער איז נישט דער איינציקער. מיר האָבן זיך באַגעגנט אויף אַ יוגנט־לאַגער, איך בין געווען נאָך דער מאַטורע און ער דאָס צווייטע יאָר אויפן אוניווערסיטעט. אָזשעל האָט ער געהייסן. אַלע האָבן אים אַזוי גערופן. איך האָב געמיינט ס׳איז זיין אמתער נאָמען, ביז זיינע אַ שול־חברטע, נישט קיין יידישע האָט מיר בסוד דערציילט, אַז זיין אמתער נאָמען איז אָדלער, אירע עלטערן קענען זיינע עלטערן פון פאַר דער מלחמה. ווען כ׳האָב מיין מאַמען דערציילט דעם סוד, האָט זי מיר פאַרטייטשט, אַז אָדלער באַדייט אויף פויליש אָזשעל. כ׳האָב דעמאָלט געלאַכט, ווייל ער זעט אויס נישט אויף קיין אָדלער און נישט אויף קיין אָזשעל, גיכער האָט ער אויסגעזען אויף אַ הענדל — אַ קליינער, אַ דאַרער. בין איך דעם אָדלער־אָזשעל געפעלן געוואָרן. די סטודענטן זענען געפאָרן אויף אַן אויספלוג קיין בולגאַריע און ער האָט מיר אָנגערעדט מיטצופאָרן, געוואָלט מיך אַריינשטופן אין דער גרופע ווי אַ סטודענטקע. נו, האָבן מיר ביידע צוזאַמען אויסגעפילט אַן אַנקעטע-בויגן. ביי דער פראַגע „נאַציאָנאַליטעט”, האָב איך געפרעגט ווי אַזוי זאָל מען שרייבן, אַ פוילישער בירגער — יאָ, אָבער נאַציאָנאַליטעט? *) ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט גרויס חידוש: „פוילישע, פאַרשטייט זיך!” — איר זענט נישט פון יידישער אָפשטאַמונג? — ניין! — האָט ער טרוקן געענטפערט. ס׳איז געווען גענוג פאַר מיר, אַז יענער אָדלער־אָזשעל זאָל מיר ווערן נאָך וויניקער סימפאַטיש. סיווי האָט ער זיך שוין מער נישט געיאָגט נאָך מיר, פאַרזינדיקט זיך, געזאָגט אים, אַז ער איז אַ ייד. מיין

---

*) אין פוילן גיט מען אָן די בירגערשאַפט און נאַציאָנאַליטעט.

מאַמע וואָלט זיכער צופרידן געווען צו האָבן אַזאַ איידעם, זאָל זיין אַן „אויסבאַהאַלטענער", אבי...

זי האָט זיך פאַרכאַפּט, נישט געוואָלט ווידער אָנגרייפן די מאַמע, שוין באַקומען דערפאַר אָפּגעווישט די נאָז, אָבער זי איז אויף אַ גוטן דרך:

— מיטעק וואָלט דאָס קיינמאָל נישט געטאָן, ער האָט נישט מורא צו דערציילן וועגן זיין אָפּשטאַמונג, באַהאַלט גאָרנישט אויס וועגן זיינע עלטערן, ער האָט מער ווירדע ווי אַ סך אַזעלכע אָזשעלס!

רעגינע האָט זיך צוגעהערט מיט שפּאַנונג און ביים סוף געלאַסן און קורץ צוגעוואָרפן:

— דאָס וואָס מיטעק האָט נישט מורא צו דערציילן וועגן זיין אָפּשטאַמונג איז נאָך נישט קיין באַווייז פון ווירדע, ער האָט דאָך אַ כשרע אָפּשטאַמונג... איך קען אים נישט פערזענלעך דיין מיטעק, ער קאָן זיין אַ מענטש מיט גרויס ווירדע, איך גלויב דיר אויפן וואָרט, אָבער דיין באַווייז איז קיין באַווייז נישט.

רעגינעס ווערטער האָבן אונטערגעהייצט טאַניען. זי האָט צוריק באַקומען לשון:

— אַז דו דערציילסט שוין אַ מעשה, האָט זי געזאָגט צו דער טאָכטער, וועל איך אויך דערציילן, אַ שענערע ווי דיינע, אַז אָך און ווי וואָס פאַראַ שענערע. דו קענסט זי שוין די מעשה, דיר — האָט זי זיך געוואָנדן צו רעגינען — האָב איך נישט געהאַט ווען צו דערציילן. דאָס האָט טאַקע אַזוי אָנגעוואָרפן אויף מיר אַ שרעק. אָט הער: דער צושניידער אין קאָאָפּעראַטיוו ביי אונדז האָט אַ 22-יאָריקע טאָכטער, אַ מיידל אַ פּראַכט, אַ צעבליטע בלום, און די איידלקייט אַליין. געענדיקט די דריי-יאָריקע פלעגערין-שול און אַרבעט אין שפּיטאָל. אַ סטודענט פון לעצטן יאָר מעדיצין האָט זיך פאַרליבט אין איר. אַזוי ווי ער האָט שוין פאַרענדיקט, אַרבעט שוין ווי אַ דאָקטער אין שפּיטאָל, וויל ער חתונה האָבן מיט איר. איר טאַטע איז איינגעגאַנגען, צי מיט אַ שווער האַרץ, צי מיט אַ גרינג האַרץ ווייס איך נישט, אָבער איינגעגאַנגען. מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָב איך געדאַרפט זיין ביי אים, איך האָב אים געטראָפן אַ פאַרפינצטערטן. וואָס איז געשען? דערציילט ער מיר: זיין פרוי, די מאַמע פונעם מיידל האָט באַקומען אַ בריוו, אַדרעסירט צו איר, אָבער געשריבן צו דער טאָכטער: „זייט וויסן, פריילין, אַז מיר ווינטשן זיך נישט צו האָבן אין אונדזער משפחה קיין יידישקע. איר וועט נישט האָבן ביי אונדז קיין לייכט

לעבן. מיר ראַטן אייך זייער צו באַטראַכטן זיך, איידער ס׳וועט זיין צו שפּעט”. דעם בריוו האָבן זיי געלייענט פאַר דער טאָכטער און פאַרן בחור. ער איז אַוועק און געמאַכט אַ גרויסן סקאַנדאַל אין שטוב. צומאָל פאַרלאָזן די היים. אָבער טאַטע־מאַמע האָבן זיך באַטראַכט: „איידער ס׳איז צו שפּעט” צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד, זיי ווילן נישט אויסשטעלן זייער איינציק קינד זי זאָל „נישט האָבן קיין לייכט לעבן”. דאָס מיידל האָט נישט געוואָלט הערן און געדענקען, דערנאָך זיך אָבער באַרעכנט: אויב ער וויל זיין איר מאַן, זאָל ער קומען צו איר דאָרט וווּ זי וועט זיין.

די טאָכטער האָט זיך ווידער אָנגעצונדן:

— האָסט זיך אָנגעכאַפּט אין דער נאַרישער מעשה מיטן נאַרישן מיידל, וואָס האַלט זיך ביי דער מאַמעס פאַרטעך. ער איז אַוועק פון דער היים, אַרבעט אין שפּיטאָל, זי וואָלט איצט געווען די פרוי פון אַ דאָקטער און וואָלט נישט געדאַרפט זיך שלעפּן ערגעץ־ווו מיט די עלטערן. וואָס גייט איר אָן זיין משפּחה? זי וואָלט געווען ביי זיך.

— מיין קינד, ווייסט וואָס אַ מזרחדיק ווערטל זאָגט? ווער עס הויבט זיך אויף מיט געוואַלד אויף די שפּיץ פינגער, שטייט נישט זיכער, אָט־אָט קאָן ער אומפאַלן.

רעגינע האָט דאָס געזאָגט געלאַסן, אָבער דאָס מיידל האָט געפילט ווי מ׳וואָלט איר אַ שטאָך געטאָן מיט אַ נאָדל.

— וואָס האָט דאָס צו מיר? מיין מאַן וועט נישט זיין קיין דאָקטער, איך זוך נישט קיין יחוס. מיר זענעןביידע גלייך, מיר ווילן חתונה האָבן, ס׳איז אונדזער זאַך.

זי האָט זיך אָנגעטראָפן מיט רעגינעס בליקן. דער אַלטער לערערינס פּנים איז געווען ערנסט, פאַרצויגן מיט אַ וואָלקן, איר שווייגעניש האָט אָבער גערעדט מיט אומעט. דאָס מיידל האָט געוואָלט פּרוּוון פאַריאָגן דעם אומעט, צעשטרייען אַביסל די צוויי פאַרזאָרגטע מאַמעס אירע.

— וואָס שרעקט איר זיך אַזוי פאַר מיר? וואָס שטעל איך איין? איך וועל זיין צוגעבונדן מיט אַ שטריק? איך טראָג אים אַריין אַ נדן, וואָס איך וועל פאַרלירן? מער ווי מיינע צען פינגער צו סטענאָגראַפּירן און קלאַפּן אויף דער מאַשין פאַרמאָג איך נישט. אָרעמער ווי איך בין, וועל איך נישט ווערן, איינזאַמער ווי איך בין, וועל איך אויך נישט זיין.

רעגינע האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ:

— זיי וויסן מיין קינד, אַן אַלט, קלוג שפּריכוואָרט זאָגט, אַז וואָס

אָרעמער און איינזאַמער אַ מענטש איז, אַלץ מער פאַרשטעלן אים דעם וועג פאַרשידענע בייזע רוחות.

טאַניע האָט זיך ווידער דערפילט שטאַרקער.

— און אַז מען גייט אַרום מיט אַ יינגל איז באַלד חתונה האָבן? מע צווינגט דיך דאָך נישט זאָלסט איבעררייסן, מיר ראַטן דיר בלויז... אָפּלייגן און...

די טאָכטער האָט נישט געוואַרט ביזן סוף:

— ווילסט דערווייל כאָטש אָפּשלעפּן מיט דער חתונה, דערנאָך ווידער אָנהייבן דולדן אַ קאָפּ מ׳זאָל אַוועקפאָרן: „נישטאָ דאָ קיין גרונט אונטער די פיס״, „מיר זענען דאָ פרעמדע״. דאָס לידל קען איך פון אויסנווייניק. נאָר איך בין נישט אין דער פרעמד; כ׳בין ביי זיך אין לאַנד.

— נו, זעסט מיינע צרות? קאָן נישט פּלאַצן דאָס האַרץ? זאָג מיר, ווי אַזוי האַלט מען דאָס אויס? — האָט טאַניע אַ פאַראומערטע געפרעגט רעגינען און אויסגעדרייט דעם קאָפּ צו דער טאָכטער...

איידער זי האָט באַוויזן איר עפּעס פאַרצולייגן, האָט דאָס עלעקטרישע גלעקל ביי דער טיר זיך צעקלונגען. די טאָכטער האָט זיך אויפגעריסן, געלאָפן עפענען די טיר. ס׳איז אַריין אַ פאַרסאַפּעטער דער בוכהאַלטער פון דעם קליינעם שניידער־קאָאָפּעראַטיוו. ער האָט זיך באַגריסט בלויז מיט אַ שאָקל מיטן קאָפּ, אַרויסגעצויגן פון אונטערן אָרעם דאָס בוכהאַלטעריע־בוך, דערלאַנגט עס טאַניען און אַרויסגעוואָרפן ווערטער ווי אין אַ פיבער:

— כ׳קום מער נישט צו דער אַרבעט! כ׳פאָר אַוועק! כ׳גיי מאָרגן פרי אָנגעבן אויף די אַרויספאָר־פּאַפּירן. מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז מ׳וואַרט בלויז אַ וואָך־צוויי. כ׳קאָן מער נישט...

טאַניע האָט אים נישט געלאָזט פאַרענדיקן, אַ דערשראָקענע געפרעגט:

— חבר ווײַנשטיין, וואָס אַזוי פּלוצלינג? וואָס איז געשען?

— וואָס געשען? איר ווייסט דען נישט וואָס ס׳טוט זיך? איר האָט דען נישט געהערט נעכטן אָוונט גאָמולקאַן אין דער טעלעוויזיע?

— מיין טעלעוויזיע איז קאַליע געוואָרן, כ׳האָב באַשטעלט מ׳זאָל קומען פאַרריכטן. רעגינע לעבן, האָסט דאָך גאָרנישט דערציילט!

— כ׳ווייס גאָרנישט! כ׳בין איינגעשלאָפן פרי, דער קאָפּ האָט מיר ווי געטאָן, האָב איך גענומען אַ טאָפּלטן פּראָשעק, וואָס האָט מיך איינ־

געשלעפערט, דערציילט־זשע, חבר וויינשטיין, וואָס האָט ער געזאָגט גאָמולקאַ וואָס האָט איך אַזוי צעטומלט ?

— וואָס ער האָט געזאָגט ? נישט סתם אַזוי זיך געזאָגט, נאָר מיט שוים אויף די ליפן, מיט רציחה געזאָגט, אַז יידן זענען אַ „פינפטע קאָלאָנע” אין לאַנד, אַ ציוניסטישע קאָלאָנע און מ'טוט אונדז אַ טובה : מ'גיט אונדז דאָס רעכט צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד, מיט איין וואָרט מ'טרייבט אונדז אַרויס. כ'פאַרשטיי נישט ווי אַזוי מ'קאָן זיצן אַזוי רויִק און נישט וויסן וואָס ס'טוט זיך צווישן ביסל יידן.

דער בוכהאַלטער האָט נאָך צוגעוואָרפן עטלעכע ווערטער : ער וועט קומען זיך געזעגענען, אָבער קלינגען ווען און וואָס וועט ער נישט, ווייל מ'הערט אונטער יידישע טעלעפאָנען, און איז אַוועק אין איילעניש.

טאַניע איז געבליבן זיצן ווי אַ פאַרשטיינערטע. איר טאָכטער האָט אַראָפגעלאָזט דעם קאָפּ און געשוויגן. רעגינע האָט געקוקט אויף זיי מיט מיטלייד און נישט לאַנג וואַרטנדיק צוגעטראָטן צום עיקר :

— דיין בוכהאַלטער, טאַניע, האָט די נייעס אַזוי צעטרייסלט, ווייל ער האָט מסתמא געגלויבט ווי דיין טאָכטער, אַז ער איז „ביי זיך”. פאַר דיר טאַניע, און פאַר מיר, דאַרף גאָמולקאַס שיינע „פראָזע” נישט זיין קיין איבערראַשונג. און דו, קינד מיינס, האָט זי זיך געוואָנדן צום שווייגנדיקן מיידל, אויב דו וואָלסט מיר געפרעגט אַן עצה ווי פלעגסט עס אַמאָל טאָן, וואָלט איך דיר געעצהט צו פאָרן מיט דער מאַמען צו אייער משפחה קיין בריסל. אַ שיינע שטאָט, אַ שיינע משפחה וואָס וועט אייך אויפנעמען מיט אָפענע אָרעמס. און אויב מיעטעק האָט דיך באמת ליב, וועט ער קומען צו דיר, אויב דו וועסט אים שיקן אַ פאַרבעטונג. ער לעקט דאָ אויך נישט קיין האָניק, כאָטש ער איז אַ קוואַליפיצירטער עלעקטראָטעכניקער. ס'איז דערגאַנגען צו מיר אַז ער איז אויף קידער־ווידער מיט די עלטערן, לעבט ווי אַ ציגיינער, אַמאָל אין דער ענגשאַפט ביי דער שוועסטער, אַמאָל ביים עלטערן ברודער. דעריבער איילט ער זיך אַזוי מיט דיר חתונה צו האָבן, אַ סברה צו האָבן אַן אייגענעם ווינקל ביי דיר. ווי דו זעסט בין איך אַביסעטשקע אינפאָרמירט. דאָס האָט מיר מיין שכנטע, וואָס העלפט מיר אַרויס אין דער ווירטשאַפט, צוגעטראָגן. אָבער דיין מיעטעקן גופא האָב איך קיינמאָל אויף מיינע אויגן נישט געזען. נו, איך וועל צופרידן זיין צו קאָנען אינגיכן אייך באַגלייטן. נאָר איך מוז שוין דאָ פאַרבלייבן. צו אַלט צו עמיגרירן, בפרט ווען מ'האָט אין ערגעץ

קיינעם נישט און ווען דאָס געזונט איז קאַפּריזנע. איך מוז שוין צוציען די עטלעכע יאָר וואָס בלייבט מיר אויף דער פּוילישער ערד.

רעגינע האָט דאָס געזאָגט ווי איר שטייגער געלאַסן, אָבער מיט אַזאַ סאַפּעניש ווי ס׳וואָלט איר פאַרפעלט אָטעם. אָפּגעסאַפּעט און זיך געוואָנדן צו טאַניען: „איצט קאָנסטו מאַכן פאַר אונדז אַ גלעזל טיי, כ׳האָב געבראַכט גוטע קיכלעך, פון מיין אייגענער פּראָדוקציע; געוווסט אַז מ׳דאַרף אייך פאַרזיסן אַ ביסל דאָס איצטיקע לעבן״.

וואַרשע 1968.

אַנקען צום אײביקן אָנדענק

(דאָס ערשטע מאָל בײ יאַנוש קאָרטשאַקן)

— מיר גײען אויף קראָכמאַלנע, איל דיך צו מיר זאָלן נאָך האָבן אַ זיצפּלאַץ. דאָס ערשטע מאָל פיר איך דיך, דערנאָך וועסטו אַלײן גײן. אַז וועסט אײן מאָל זען, וועסטו אַלײן יעדן שבת אינדערפרי גײן אויף קראָכמאַלנע.

קראָכמאַלנע האָט פאַר אַנקען, אויך פאַר די ייִנגערע פון איר, באַדײט זײער אַ סך. אַ סך מער ווי אַ ייִדישע גאַס מיט איר אָרעמשאַפט און עקזאָטיק. קראָכמאַלנע האָט באַדײט דאָס גרויסע װײַסע הויז, די וואַרעמע, ליכטיקע הײם פאַר פאַרוואָרלאָזטע ייִדישע קינדער. קראָכמאַלנע האָט דער עיקר באַדײט דאָקטער יאַנוש קאָרטשאַק. פאַר אַנקען און אירס גלײכן האָט קראָכמאַלנע אויך באַדײט אַן אוניווערסיטעט, אַן אָרט, ווו מ'האָט זיך דערוואָרבן דערפאַרונגען, ווען מ'האָט זיך געגרײט צום באַרוף, וואָס קאָרטשאַק האָט אינספּירירט. אין מײַן דמיון פון אַ פּראָווינצער, קלײנשטעטלדיקער גימנאַזיסטקע, האָט זיך דאָס אַלץ צונויפגעמישט אי מיט אַ קומענדיקן באַרוף, אי מיט טרוימען וועגן יושר און גערעכטיקײט און מיט גרויסע יוגנט־אידעאַלן וועגן אַ ליכטיקער צוקונפט־וויזיע.

— איך מוז דיך פאָרשטעלן פאַר אים. אפשר וועלן מיר נאָך אָנקומען אײדער ס'הײבט זיך אָן, אויב נישט וועט עס זײַן דערנאָך.

אַנקע האָט מיך אַרויסגעריסן פון אײזערן, האַרטן בעטל, פון שבתדיקן שלאָף, ווען כ'האָב צוגעשלאָפן די נישט אויסגעשלאָפענע, וואָכעדיקע נעכט און מיך אונטערגעיאָגט.

כ'האָב מיך אַ פאַרשלאָפענע געאײלט. שוין פון לאַנג געהאַט געוואַרט אויף יענעם שבת אינדערפרי, געוואָלט זען מיט די אײגענע אויגן אַלץ, וואָס אַנקע האָט מיר דערצײלט, געוואָלט אָנקוקן דעם מחבר פון די ווונדערבאַרע ביכער, דעם גרויסן קינדער־פרײַנד. באַגערט צו זען דעם מענטש בעצמו. ווי זעט ער באמת אויס? אין מײַן דמיון, ווען כ'האָב געלײענט זײַנע ביכער, אָדער ווען אַנקע האָט מיר דערצײלט וועגן זײַנע אויפטוען, האָט ער אויסגעזען ווי עפּעס אַ ריז, צײַטנווײַז ווי אַ מיטאָלאָגישער

גאָט, צוממיינסטן ווי אַ ביבלישער נביא, אָדער גאָר ווי אַ דערלייזער צווישן קינדער, פון קינדער. ס'איז מיר אַ ביסל נישט געפעלן געווען וואָס ער גיט אָפּ זיין צייט און וויסן בלויז קינדער, וואָס ער מישט זיך צו ווייניִק צו דער אומגערעכטער וועלט פון דערוואַקסענע און נישט אויסבאַהאַלטן דאָס פּאַר אַנקען. אָבער אַלע מאָל פאַרבויגן מיין טענה. קאָרטשאַק האָט אונדז פּאַסציִנירט. צעפלאַקערט אונדזער יוגנטלעכע פאַנטאַזיע, אויפגעהויבן אויף פליגלען, געלערנט פליען הויך.

בין איך גליקלעך געווען וואָס איך גיי אַהין מיט אַנקען. מיין געטרייע, עלטערע פריינדין איז דאָרט געווען מיט אַלץ און אַלעמען „אויסגעקאָכט". איך שטעל דאָרט צום ערשטן מאָל אַריין אַ פוס. דער פּוילישער, גאָלדענער האַרבסט־פרימאָרגן איז אַ מילדער, כמעט אַ וואַרעמער, אַ באַשיינטער מיט זוניקייט. די לופט שמעקט כמעט מיט פרילינג. די וואַרשעווער יידישע גאַסן און געסלעך זענען איינגעטונקען אין שבתדיקייט. מיר שניידן דורך קראַשינסקיס גאָרטן. יונגע יידישע מאַמעס פירן אין וועגעלעך אָדער ביי די הענטלעך זייער קליינוואַרג שפּאַצירן. יידן אין לאַנגע קאַפּאָטעס און שבתדיקע אויסגעקעמטע בערד, שפּאַנען איבער די טראָטואַרן, איילן זיך צו די בתי־מדרשים. אויף די יידישע גאַסן איז דער שבת אָנזעעוודיק, די פּאַרשפּעטיקטע, צעשטראַלטע זון טראָגט צו איר חלק צו דער יום־טובדיקייט.

איך בין געגאַנגען מיט אַ קלאַפּעדיק האַרץ. איין קלייניקייט, איך גיי צו קאָרטשאַקן. אַנקע האָט מיך ווי געוויינלעך געהאַלטן פאַר דער האַנט. ווי זי וואָלט געפירט אַ יינגערע שוועסטער צו ווייזן איר די וווּנדער פון דער וועלט. זי האָט דערציילט, געשילדערט, אויפגעקלערט. איך האָב מיט גרויס נייגיר זיך איינגעהערט. דערציילנדיק האָט זי, ווי שטענדיק, געשפּאַסט, הילכיק געלאַכט. די אומעטיקסטע זאַכן האָט זי געקאָנט דערציילן מיט הומאָר, מיט אַ וויץ, דערביי האָט זיך באַקומען אַ פלאַסטיש בילד.

— אוי, איז ער געווען פאַרלייזיקט! די צעשויבערטע האָר האָבן זיך אַזש געהויבן אויפן קאָפּ. און פון נאָז האָבן אַרויסגעשטעקט צוויי גראָבע ליכטלעך, וואָס ער האָט רעגולירט מיטן צונג. בשום אופן נישט געוואָלט גיין מיט מיר; געריסן זיך פון מיר, שיער נישט אַ ביס געגעבן אין האַנט; מיר האָבן אים אַרומגעוואַשן, אויסגעבאָדן, זאַלבע צווייט, איינע וואָלט זיך קיין עצה נישט געגעבן — האָט זי מיר מיט אַ הילכיקן געלעכטער דערציילט פּרטים וועגן קיילעכדיקן יתום, וואָס איז פאַרבליבן

ביי אַן אָרעמער, קראַנקער באָבע און וואָס איז געווען אַ בעטלער־וואַגאַבונד און אין ווייסן הויז אויף קראָכמאַלנע געוואָרן אַ סטאַטעטשנע, גוט יינגל.

אַנקע איז אויך געווען מיין גוטער מלאך, אויסגעשפּרייט איבער מיר באַשיצערישע פּליגלען. אין וואַרשע האָב איך מיך געפילט ווי פּאַרוואָרפן העט ווייט הינטער די הרי־החושך. די מאַנסאַרדע־קאַמער האָט מיר אויסגעזען ווי אַ פויגלשע שטייג, אַן אָנגעשטופּטע מיט אַזעלכע קליינשטעטלדיקע, דאָרפישע גימנאַזיסטקעס ווי איך. אויך די גרויסע שטאָט האָב איך נישט ליב געהאַט מיט איר געפילדער. אַלץ האָט מיר אויסגעזען אומהיימלעך און פרעמד. כ׳האָב געבענקט צום וואַלד, צום טייך, צום פעלד. כ׳בין געווען איין קנויל בענקשאַפט. און כ׳האָב מיך געשעמט מיט מיין בענקשאַפט. האָב איך זיך דאָך געהאַלטן פאַר אַ דערוואַקסענע, פאַר אַ. . . אַ. . . כ׳האָב דאָך געוואָלט איבערמאַכן, פּשוט איבערדרייען די וועלט. אַנקע האָט מיין אויסבאַהאַלטענע בענקשאַפט מיט איר אינטויִציע געפילט, זי געמילדערט, היימישער געמאַכט מיר די פרעמדע וועלט, פאַרזיסט מיר אַלע ביטערנישן, זאַט געמאַכט, ווען איך בין הונגעריק געווען, באַשיכט מיך, ווען מיינע אָפּגענוצטע שיך האָבן זיך אָפּגעזאָגט ווייטער צו דינען.

אַנקע האָט געהאַט צוואַנציק יאָר און אַ באַלעבאַטישע, גוט איינגעפונדעטע היים און געפילט זיך אין איר געבוירן־שטאָט ווי אַ פיש אין וואַסער. איך האָב געהאַט בלויז קוים 16 יאָר, אַ ווייטע כמעט דאָרפישע היים און געפילט זיך אין דער פרעמד. די פיר יאָר, וואָס איז אַ גרויסער אונטערשייד אין דעם עלטער, זענען פאַרווישט געוואָרן דורך אַ נאָענטער פריינדשאַפט. אַנקע אַ סטודענטין אי פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, אי פון קאָרטשאַקס פּעדאַגאָגישע קורסן האָט שוין פון דער נאָענט זיך צוגעקוקט צו אַלץ, וואָס טוט זיך אין קאָרטשאַקס יתומים־הויז, איך האָב געהאַט קאַרגע צוויי יאָר צו דער מאַטורע און פון דער ווייטנס צוממיינסטנס דורך אַנקען באַקומען ברעקלעך פון קאָרטשאַקס דערציִונגס־סיסטעם. אַנקע איז געווען רייכער פון מיר מיט יאָרן און וויסן, איך אָבער — אין לעבנס־דערפאַרונגען. ביידע זענען מיר באַגייסטערט געווען פון קאָרטשאַקס אויפטוען לטובת דעם פאַריותמטן קינד, סתם פון זיין דערציערישן מעטאָד און באַגערט מיטן גאַנצן יוגנטלעכן ענטוזיאַזם צוצולייגן אַ האַנט דערצו.

אַנקע האָט געהאַט גרויסע, שוואַרץ־סאַמעטענע אויגן, געדיכטע, שוואַרצע געלאָקטע האָר, אַ שטענדיקן שמייכל אויפֿן מױל, חנעוודיקן פּנים, אַ ברילִיאַנטן האַרץ און אַן אומבאַגרענעצטן גלויבן אין איר באַרוף. בעסער און שענער מאַכן דאָס לעבן? דערצו דאַרף מען בעסער מאַכן דעם מענטש, צוגרייטן דאָס קינד פֿאַר אַ נאָבעלן מענטש. האָט דען קאָרטשאַק נישט געגלויבט, אַז דורך דערציִונג קאָן מען רעפֿאָרמירן, אויסבעסערן דאָס לעבן?

איך, דאָס 16-15־יאָריקע מיידל אונטער דער ווירקונג פֿון קאָרטשאַקן, דירעקט פֿון אַנקען האָב אויך געגלויבט אין דער כּישוף־קראַפֿט פֿון דערציִונג און באַגערט פּונקט ווי אַנקע צוצולייגן אַ האַנט דערצו. כ׳האָב אָבער געזען מער שלעכטס ווי זי. פֿון קינדווייז אָן געזען אין מיין געגנט ווי פּויערים שלאָגן זייערע ווייבער און קינדער, זיך צוגעקוקט צו שוואַרצער נויט, צו דער יידישער קליינשטעטלדיקער אָרעמשאַפֿט. זאָל מען וואַרטן ביז מ׳וועט פֿון קינדער דערציִען ערלעכע גוטע מענטשן? האָ־האָ, צו לאַנג צו וואַרטן! סתּם בין איך שוין דעמאָלט געווען גוט געכאַפּט אין דער מעשׂה און געברענט מיט אומגעדולד מ׳זאָל איבערמאַכן די וועלט. זענען צווישן מיר און אַנקען פֿאָרגעקומען לאַנגע וויכּוחים:

— שטעלסט זיך פֿאָר ווי לאַנג ס׳וועט דויערן ביז... ביז מ׳וועט פֿון אַלע קינדער מאַכן... דערווייל וועלן די באָרוועסע גיין באָרוועס, די הונגעריקע וועלן אויסגיין פֿון הונגער, די שטאַרקע וועלן שלאָגן די שוואַכע, מאַנסבילן וועלן קאַטעווען זייערע ווייבער און קינדער, און דו, און מיר וועלן וואַרטן ביז מיר וועלן צוגרייטן, דערציִען גוטע מענטשלעכע מענטשן.

איך האָב גערעדט פֿלאַם־פֿייערדיק, אַנקע האָט איין מאָל זיך אין עפּעס דערמאָנט, צעלאַכט זיך, געוויצלט זיך:

— נו, לאָמיר כאַפּן עמערס קאַלט וואַסער! לאָמיר אַרויסלאָזן אַלע ווילדע פֿערד פֿון די שטאַלן! כאַ, כאַ, כאַ, כאַ!

אַנקע האָט געלאַכט אַזוי הילכיק און מעלאָדיש ווי זי האָט געזונגען. זי פֿלעגט זיך שיטן פֿון געלעכטער און מיר מיט איר. זי פֿלעגט אונדז מיטרייסן מיט איר געזאַנג. ס׳איז נישט מעגלעך געווען נישט מיטצולאַכן אָדער מיטצוזינגען מיט איר. טיילמאָל פֿלעגן מיר ביידע זיצן אַליין אין איר צימער זיך עפּעס דערציילן און געשאָטן זיך פֿון געלעכטער. די גרויסשטאָטישע אַנקע האָט ליב געהאַט איך זאָל איר דערציילן מעשׂיות פֿון

מיין שטעטל, פון דאָרף. צוממיינסטן איז איר געפעלן געווען די מעשה מיטן עמער וואַסער און די אַרויסגעלאָזענע פערד.

— ווי איז דאָס געווען? דערצייל נאָך אַמאָל, פלעגט זי זיך בעטן, פאָרויס געלאַכט און איך האָב יעדעס מאָל דערציילט אין אַן אַנדער ווערסיע.

די מעשה מיטן עמער וואַסער איז געווען אַזאַ: צוויי פופצן־זעכצן־יאָריקע בחורים האָט זיך פאַרגלוסט אין אַ סוף־זומערדיקן, שבתדיקן נאָכמיטאָג אין זייערע עלטערנס בשותפותדיקן הינטערשטעטלדיקן סעדל, צו גיין אויף אַ דועל, און דווקא אין דער אָנוועזנהייט פון דער 14־יאָריקער פריילין, וואָס איך בין געווען. פון אָנהויב איז דאָס געווען אַ שפאַס, אָט אַזוי זיך, צו זען ווער שטאַרקער; דער שפאַס איז אָבער איבערגעגאַנגען אין אַן ערנסטן געשלעג. כ׳האָב זיי נישט געקאָנט צערייסן; ביידע חברה־לייט האָבן זיך געוואַלגערט איינער איבערן אַנדערן אויפן גראָז. פון זייערע נעזער האָט שוין גערונען בלוט. כ׳האָב געבעטן, אַפעלירט, געשריען צו זיי. אומזיסט. האָב איך געבראַכט צו שלעפן אַ גרויסן עמער וואַסער און מיט איין טראַסק אַרויפגעגאָסן אויף זיי. זיי זענען אויפגעשפרונגען ווי נאַסע קעץ. די צעהיצטע קעפ האָבן זיך אָפגעקילט. איך האָב דערנאָך דערפון געמאַכט אַ גאַנצע טעאָריע. ווי גיך כ׳בין געכאַפט געוואָרן אין דער מעשה האָב איך געהאַט אַן איבעריקן באַווייז, אַז מיט בלויזע ווערטער וועט מען נישט אָפשאַפן דאָס שלעכטס, מ׳דאַרף רעוואָלוציאָנערע טאַטן...

די געשיכטע מיט די פערד איז געווען איין עפּיזאָד פון אַ סך. שלאָגן דאָס ווייב, די קינדער איז ביי אונדזערע גויִשע שכנים, נענטערע, ווייטערע, געווען אַ נאָרמאַלע זאַך. ביי יידן איז דאָס געווען זעלטענער, אָבער ס׳פלעגט טרעפן, נאָר אָן רציחה. פייפקע באַלעגאָלע האָט געשלאָגן ווי אַ גוי. פייפקע איז געווען אַ פעסטער יונג, געהאַט צוויי שיינע, ווילדע פערד מיט אַ לאָשיקל, און אַ שלימזלדיק ווייב. מיט זיינע פערד איז ער זיך באַגאַנגען גאָר איידל, זעלטן צוגערירט צו זיי די בייטש. אַ זעלטענע ליבשאַפט און איידלקייט צו פערד. מיטן ווייב פאַרקערט; פאַר אַ יאָ און אַ ניין געשלאָגן. מענטשן פלעגן זאָגן, אַז אַ בס וואָס פייפקע איז די גאַנצע וואָך אין וועג און קאָן נישט שלאָגן יעדן טאָג. אָבער קיינעמס דאגה איז דאָס נישט געווען, בפרט ער האָט געוווינט, ווי מיר, צווישן דער גויִשער באַפעלקערונג; קיינער האָט זיך נישט געמישט, אויסער... איך. ס׳איז

מיר געגאַנגען אין לעבן אָפּצוגעווינען פייפקען צו שלאָגן דאָס ווייב, ווער שמועסט נאָך ווען ער האָט געשלאָגן די קינדער.

ויהי היום. אין אַ זומערדיקן שבת נאָכמיטאָג האָבן זיך פון פייפקעס הייזקע געטראָגן האַרצרייסנדיקע געשרייען פונעם ווייב, פון די קינדער. ווי אַ פייל פון בויגן האָב איך מיך איבערגעטראָגן צום באלעגאָלעס הייזקע, געשטעלט זיך הינטערן פאַרמאַכטן פענצטער, געקלאַפּט אין שויב, געדראָט, אַז איך וועל אַריינוואַרפן שטיינער. וואָלט נישט געווען שבת, וואָלט איך אפשר אויסגעהאַקט אַ שויב. פייפקע האָט זיך דאָס מאָל אפילו נישט אומגעקוקט אויף מיינע דראָונגען און ווייטער געטאָן זיינס. דעמאָלט בין איך צו צום שטאַל, מיט מי און מאַטערניש אַרויסגעצויגן דעם ריגל און אַרויסגעלאָזט די נישט געפּענטעטע פערד מיטן לאָשיקל. דער דריילינג איז, אַ סברה, גאָר צופרידן געווען פון מיין אויפטו און געלאָזט זיך הענדעם־פענדעם מיט אַ הירזשעריי אין גויִשע גאָרטנוואַרגן. פייפקע, דערהערנדיק דאָס הירזשעריי, האָט אָפּגעלאָזט דאָס ווייב און אַרויס צו די פערד, לאַנג זיך געיאָגט נאָך זיי ביז ער האָט זיי צוריק געבראַכט און דערנאָך געהאַט צו זינגען און צו זאָגן פאַר די שאָדנס, וואָס די פערד האָבן אָנגעמאַכט.

אַנקע האָט געקוועלט פון מיין מעשה און איך האָב געהאַט אין וואָס אָנצושפּאַרן אונדזער פלוגתא:

— נו, ווי אַזוי וועסטו מיט שיינע רייד אָפּגעווינען פייפקען פון שלאָגן דאָס ווייב און די קינדער ? ווי אַזוי וועסטו אים דערציען ?

— מיר ווילן דאָך זיינע קינדער דערציען, מיר ווילן דאָך...

— און דערווייל זאָלן מיר אים לאָזן זיי קאַטעווען ? דערווייל זאָל מען די אָרעמע...

— ווער זאָגט דען ? דו מישסט אַלץ אויס קאַשע מיט מאָן. כאַ, כאַ, כאַ ! מישסט אַלץ צוזאַמען. דאַרפסט זיך נענטער באַקענען. קאָרטשאַק פאָדערט... קאָרטשאַק טרעט אַרויס...

אין איין אָטעם האָט זי אַרויסגעלייגט פאַר מיר אַ גאַנצן באַרג מיט הומאַניטאַרע מיטלען, געצוימט מיט זיי אַ ביסל מיין בונטאַרישקייט, רעוואָלוציאָנערישקייט. קאָרטשאַק האָט עלעקטריזירט, פאַסצינירט. דער נאָמען גופא האָט פאַרמאָגט עפּעס אַ מאַגישן כוח. קיין שום זאַך האָב איך אַנקען אַזוי נישט מקנא געווען ווי דאָס, וואָס זי איז קאָרטשאַקס סטודענ־

טיק, וואָס זי קען אים פון דער נאָענט, איז היימיש מיט אים און וואָס זי קומט אויף קראָכמאַלנע.

איז אָט פירט זי מיך אויף קראָכמאַלנע צו קאָרטשאַקן. שבת אינדערפרי קאָן מען קומען הערן אים פאָרלייענען פאַר אַלע קינדער, אויך פאַר דערוואַקסענע.

אַנקע גייט פאָרויס, איך הינטער איר. מיר פאַלן אַריין אין אַ גרויסן ווייסן זאַל. מיר האָבן אַ ביסל פאַרשפעטיקט. דער זאַל איז פול באַזעצט. אויבן אָן שטייט ביי אַ קליין טישל אַ מיטלוואוקסיקער מאַן מיט אַ גאָלן קאָפּ, אַ בלאָנד בערדל, וואָס גרייכט ביז די זייטיקע באַקן, אָנגעטאָן אין עפּעס אַ שטוב־כאַלאַט. ער לייענט פאָר, לייענט דייטלעך, אַקצענטירט. אַרום זענען קינדער, גרעסערע, קלענערע, יוגנטלעכע און אויך דערוואַקסענע. עס קומט אַלעמאָל אַריין אַ נייער באַזוכער. די טיר איז פאַר אַלעמען אָפן. איינע זיצן, אַנדערע שטייען. עס פעלן אויס זיצפּלעצער. אַלעמענס אויגן זענען געוואָנדן צום פאָרלייענער. דאָ און דאָרט באַוועגט זיך אַ קינד, אָבער אויפן זאַל איז שטיל. ס׳הערט זיך בלויז די שטימע פון פאָרלייענער. פלוצלינג רייסט זיך פון דער נאָענט אָפּ אַ יינגעלע פון אָרט, גייט צו צו קאָרטשאַקן, טוליעט זיך צו צו אים, קלאַמערט זיך איין מיט די הענטלעך. קאָרטשאַק, נישט איבעררייסנדיק דאָס לייענען, גיט אים אַ גלעט איבערן קעפּל און טשעפּעט אים אָפּ פון זיך. דאָס יינגעלע זעצט זיך אַוועק ביי זיין זייט און קוקט מיט אומעטיקע אויגן אַרום זיך. באַלד רייסט ער זיך אָפּ פון אָרט און זעצט זיך איבער ערגעץ ווייטער. לעבן מיר דרייט זיך אַ מיידעלע אויף איר שטול, עפּנט עפּעס אַ העפטל און קוקט אַריין. קיינעם גייט עס נישט אָן. ווער עס וויל נישט הערט נישט, אַבי ער שטערט נישט און ווייסט, אַז מ׳טאָר נישט שטערן.

— אַ שיינע, הומאָריסטישע מעשה, האַ ? שושקעט מיר אַנקע אין אויער.

איך שאָקל דיסקרעט מיטן קאָפּ אויף יאָ, אָבער ס׳איז אַ ליגן. איך הער דאָך נישט די ווערטער, דעם אינהאַלט, איך הער נאָר דעם קלאַנג, דאָס אַקצענטירן. איך בין אין גאַנצן חוש הראיה, וואָס שלינגט איין דעם חוש השמיעה. איך אָבסערוויר. איך טראָג איבער די אויגן דאָ און דאָרט איבערן זאַל, איבער די קינדער וואָס הערן זיך צו מיט נייגיר און הענג ווידער אָן די בליקן אין קאָרטשאַקן. איך קוק און קוק צו אים, ווי כ׳וואָלט געוואָלט עפּעס דערקענען פון דעם, וואָס האָט געלעבט אין מיין דמיון.

איז ער דאָך אַזוי אַנדערש ווי כ׳האָב זיך אים פאָרגעשטעלט, ווען כ׳האָב געלייענט זיינע ביכער, אָדער ווי אַנקע האָט מיר דערציילט וועגן זיינע אויפטוען. אַזאַ פּשוטע געשטאַלט, זעט נישט אויס אויף אַ געלערנטן, אויף אַ באַרימטן שרייבער, אויף אַן אָנפירער פון מחנות קינדער. און דאָך קאָן איך נישט אָפּרייסן די אויגן פון זיין פּנים. אוי, וואָס פאַר אַ מילד־רויִק פּנים! וואָס פּאַראַ בלויע, קלוגע, גוטע אויגן ! אַנקע רייסט אָפּ מיינע בליקן פון אים. זי באַרירט מיין אַקסל. ווייזט אָן מיט די אויגן אויפן 12־13 יאָריקן יינגל מיט אַ קאָפּ, וואָס זעט אויס ווי אַ גלאַטיק אָפּגעקאָשעטע לאָנקע. ער זיצט נישט ווייט פון אונדז מיט אָנגעשפּיצטע אויערן, מיט אַן אָפן מויל, קענטיק ער הערט זיך צו צום פאָרלייענער. אַנקע שושקעט מיר אַריין אין אויער :

— דאָס איז ער.

— ווער ? — שושקע איך צוריק אָפּ.

— דער פאַרלייזיקטער, וואָס האָט געוואָלט מיך בייסן.

דאָס יינגל האָט דערפילט מיינע בליקן, זיך אומגעקוקט, דערזען אַנקען און אַראָפּגעלאָזט די אויגן, געבליבן זיצן, כאָטש דאָס פאָרלייענען האָט זיך פאַרענדיקט. אַנקע דערנענטערט זיך צו אים, לייגט אים גוטברודעריש אַרויף די האַנט אויפן אַקסל, פרעגט אים צי עס געפעלט די פאָרגעלייענטע מעשה.

— יאָ, אַ שיינע מעשה — און זיין פּנים צעשמייכלט זיך.

קאָרטשאַק איז שוין אַרויס פון הינטערן טישל. מען רינגלט אים אַרום ; אַנקע ציט מיך פאַר דער האַנט ; ביי מיר קלאַפּט דאָס האַרץ שטאַרקער און שטאַרקער.

— גוט מאָרגן הער דאָקטער, כ׳האָב מיטגעבראַכט אַ צוקונפטיקע פּעדאַגאָגין, זי אַרבעט שוין ווי אַ דערציערין עטלעכע שעה אַ טאָג, אויף אַ קאָנדיציע *) דערווייל. זי האָט שוין איבערגעלייענט כמעט אַלע אייערע ביכער, זי האָט שוין . . . זי וויל . . .

קאָרטשאַק מעסט מיך אָפּ מיט זיינע בלויע, קלוגע אויגן. ווי איך וואָלט געוועזן צו קליין, נאָך נישט דערוואַקסן צו אַזאַ אחריות, איך פיל ווי איך ווער רויט. ס׳ווערט מיר אָפּגענומען דאָס לשון, ענטפער קוים אויף זיינע ווערטער.

---

*) דערציערין ביי קינדער אין אַ פּריוואַט־הויז.

— מ׳דאַרף אַ סך לערנען, מ׳דאַרף ליב האָבן קינדער צו אַרבעטן מיט זיי.

ער ווענדעט זיך אָבער באַלד צו אַנקען :

— און איר וואָס רעכנט צו טאָן, וואָסער וועג אויסצוקלייבן נאָכן פֿאַרענדיקן דאָס שטודירן ?

— כ׳האָב שוין אויסגעקליבן, הער דאָקטער, איך וועל גיין מיט אייער וועג.

אויך יאָרן שפּעטער איז אַנקע, צוזאַמען מיט איר טעכטערל, אַוועק מיטן זעלבן וועג, קיין טרעבלינקע, ווי איר פּראָפעסאָר יאַנוש קאָרטשאַק.

טרעבלינקער גאָלדזוכער

סטעפּאַן קוזמא איז אַ געלאַסענער, סטאַטעטשנער פּויער, קיינמאָל קיינעמען קיין עוולה נישט געטאָן. שטענדיק אויסגעמיטן מחלוקות מיט די אַרומיקע פּויערים. האָט אַמאָל עמעצנס אַ קו אָדער אַן אַנדער פירפיסיק באַשעפעניש פאַרקראָכן אויף זיין פעלד, האָט ער געהייסן זיין עלטסטן 14־יאָריקן זון יאַנעק באַלייגן די בהמה מיט אַ שטעקן, פאַרטרייבן זי פון גבול און פּטור. קיין וועזן דערפון האָט ער נישט געמאַכט. וויפל די בהמה האָט זיך אָנגעפרעסן, איז דאָס אירס, אַרומקריגן זיך דערפאַר וועט ער נישט, נישט כדאי. אָבער פּויערים פון דער אַרומיקער געגנט זאָלן קומען גראָבן אויף זיין ערד און זיך אָנשטאָפּן ווי גנבים די קעשענעס — דאָס וועט ער נישט דערלאָזן. ניין, דאָ איז ער גרייט אויף אַלעמען. ער, קוזמאַ, קומט קיינמאָל נישט אויף יענעמס און האָט נישט ליב מ׳זאָל אָנשטיין אויף זיינס, זיינס איז זיינס.

— גנבים, באַנדיטן, היענעס, זאָלן זיי גיין גראָבן וווּ זיי ווילן, נאָר נישט אויף מיינס. כ׳על אַראָפּיאָגן מיט אַ שטעקן, כ׳על ברעכן די ביינער, כ׳על זיי וויזן . . .

אַזוי האָט סטעפּאַן קוזמא אַ רויטער פון כעס פאָרגעהאַלטן פאַר זיין באַבע און זיין עלטסטן 14־יאָריקן זון יאַנעק.

— ביסט שטאַרק אין פּיסק, מיט מיר קאָנסטו אַלץ, אָבער מיט זיי? לאַכן זיך אויס פון דיר. דו בלייבסט ביים רעדן.

דאָס ווייב האָט אים אַריינגעשלאָגן אין אַמביציע. אַ באַבע ווייזן, אַז ער טויג זיך נישט אויס, אַז זי איז גערעכט, וואָלט שוין צופיל געווען. קיין לייכטע זאַך איז דאָס אָבער פאָרט נישט. פון זיינע 7 זאַמדיקע מאָרגעס ערד, ליגן צוויי מאָרגעס באַזונדער, ווייט פון זיין באַלעבאַטישקייט, העט ביים סאַמע וועלדל. האָט ער מיט די צוויי מאָרגעס רק צרות. די דייטשן האָבן אויסגעקליבן אויף אַ לאַגער פאַר יידן יענע זאַמדיקע געגנט צווישן די נאָדל־בוימלעך. קיין רייד נישט געווען ער זאָל דעמאָלט קאָנען אַראָפּנעמען דאָס ביסל קאַרטאָפּליעס. קוזמאַ האָט דעמאָלט פאַרביסן די ציין און געשוויגן. מלחמה איז מלחמה און דייטשן זענען דייטשן, אָבער איצט? איצט ווען יענע האָט מען פאַרטריבן און ער איז צוריק באַלעבאָס פון זיין

ערד ? וואָלטן די צוויי מאָרגעס געלעגן הינטערן נאָז, ווי דאָס איבעריקע, וואָלט ער, קוזמאַ, זיך אַן עצה געגעבן. נישקשה, ער וואָלט זיי אָנגעריבן אַ מאָרדע, געוויזן וואָס הייסט אַרומרודערן אויף זיין ערד. דאָס אומגליק וואָס די צוויי מאָרגעס ליגן ווייטלעך. ער קאָן זיך דאָך נישט אַוועקשטעלן היטן. קומען די שעלמעס ווי גנבים הינטער זיינע אויגן, קומען אויף זיין פעלד שאַבֿרעווען, זיפּן דורך מיט גרויסע זיפּן זיין זאַמד אויסצוגעפינען גאָלדענע ציין און אַנדערע קאָסטבאַרקייטן. פרעמדע מענטשן, אפילו נישט קיין שכנים, קומען פון די ווייטערע דערפער און גראָבן מיט לאָפּאַטעס אין זיין ערד, באַלעבאַטעווען אויף זיינס, מאַכן אים אָן גריבער זוכנדיק פאַרשטעקט יידיש גאָלד, דאָלאַרן, צירונג. ווייניק פאַר די דייטשן אויסגעשטאַנען, דער רויך און דער געשטאַנק האָט דערגרייכט ביז זיין כאַטע, טיילמאָל האָט אַזש געאיבלט פון די געברענטע לייבער. איצט קומען זיי פון די ווייטע דערפער צום גרייטן, אָנשטאָפּן זיך די קעשענעס.

קוזמאַ האָט איינמאָל אַוועקגעשטעלט פאַר טאָג אַ וואַך — זיין 14־יאָריקן זון. יאַנעק האָט געוואַכט צווישן די געדיכטע סכך־בוימלעך און געפּאַקט זיי. מיט די באַבעס זענען זיי געקומען אויף יענעמס פעלד. די באַבעס האָבן געזיפּט און די מאַנסבֿילן האָבן געגראָבן מיט לאָפּאַטעס. דאָס יינגל האָט זיך געלאָזט אין גאַלאָפּ, ווי אַ וויכער געקומען צו לויפן און אַ פאַרסאַפּעטער קוים אַרויסגעשטאַמלט:

— זיי גראָבן!

קוזמאַ האָט איינגעשפּאַנט דאָס פערד, באַלייגט אים גוט מיט דער בייטש און ס'האָט נישט לאַנג גענומען ווי טאַטע און זון זענען געווען אויפן אָרט. די שעלמעס האָבן אָבער דערשמעקט, אַז מ'האָט זיי נאָכגעשפּירט און האָבן זיך אָפּגעטראָגן. צוויי באַבעס נאָר האָבן גענישטערט אין זאַמד אויפן שכנותדיקן פעלד. יאַנעק האָט געשוווירן ביי גאָט און ביי דער הייליקער מוטער, אַז ער האָט זיי ביידע געזען אויף זייער פעלד.

— נישט דיין עסק, דאָ נישט דיינס, היט בעסער דיין באַבע זי זאָל נישט קריכן צום אָרגאַניסטער און אונדז לאָז צורו, האָט אַ קיילעכדיקע באַבע מיט אַ רויט פּנים געזאָגט צו סטעפאַנען.

— דו גראָבֿסט דען נישט ? דו טאָרסט און מיר נישט ? — האָט די צווייטע באַבע אים געגעבן אַ גאָב.

קוזמאַ וואָלט געוווסט וואָס ער האָט צו טאָן, ער וואָלט זיי גוט אָנגעלערנט. ער; סטעפאַן קוזמאַ ווייסט גוט, אַז די מאַכט האָט פאַרבאָטן

צו גראָבן אין אַזעלכע ערטער. ער וואָלט חשק געהאַט, אוי וואָלט ער חשק געהאַט צו גיין צו דער מיליציע און דערציילן ווו און ווי אַזוי מ׳גראָבט און מ׳נישטערט אַרום אויף אַזעלכע ערטער. ס׳איז אָבער אַ שטעקן מיט צוויי עקן. די שעלמעס ווייסן, אַז ער גראָבט אויך. גייט שפּילט זיך מיט זיי! ס׳איז טאַקע אַן אונטערשיד צווישן זיי און אים. ער גראָבט אויף זיינס, אויף זיין אייגן פעלד, זיי גראָבן אויף פרעמדס, האָבן נישט קיין רעכט צו נישטערן אויף זיין ערד. גייט אָבער גיט צו פאַרשטיין דער מיליציע, פרעמדס אָדער אייגנס — וואָס איז זיי אַן אונטערשיד? ווער טראַכט זיך היינט אַריין אין אַזעלכע זאַכן? אַז מע טאָר נישט, טאָר מען נישט, וועלן זיי זאָגן, אַלץ איינס אויף פרעמדס צי אייגנס.

אָ, ניין, ער סטעפּאַן קוזמאַ האָט נאָך דעם שכל נישט פאַרלוירן, דאָס וואָלט געווען דאָס זעלבע ווי אַרויסנעמען זיך ביידע אויגן אַבי ביי יענעם אַרויסדראַפּען איין אויג. ניין, נאָר נישט מיט מיליציע האָבן צו טאָן. דאָ מוז מען זיך אַליין אַן עצה געבן. מיט אַלע מיט איין מאָל וועט ער זיך נישט קיין עצה געבן, ער וועט זיך פריער פאַרלייגן אויף איינעם, גוט אָנלערנען. איינעם, דעם לאָמען יוזעף. יענער גראָבט אַליין, ווייסט ווו צו גראָבן, ווייסט וועגן די זאַכן מער ווי אַלע אַנדערע. דער איז מיט דייטשן געווען ווי אַ טעפּל מיט אַ שטערצל, געטרונקען מיט זיי ברודערשאַפט. מיטן הינקענדיקן פיסל האָט ער דעמאָלט אומעטום פריי אַרומגעשפּאַנט. היינט נישטאָ וואָס מורא צו האָבן פאַר אים. און יענער אַז ער גראָבט, ווייסט ער ווו. שוין איינמאָל אַן אויסטויגער.

ניין, סטעפּאַן קוזמאַ האָט נאָך דעם שכל נישט פאַרלוירן, ער האָט נאָך אַ קאָפּ אויפן קאַרק און קאָן עפּעס צוטראַכטן. איינרייסן מיט אַלע איז נישט לייכט און וויל אויך נישט קיין מחלוקות. ער האָט שטענדיק אויסגעמיטן קריגערייען, קיינמאָל אויף יענעמס נישט געגאַנגען, אָבער זיינס וועט ער אויך נישט לאָזן אָנרירן. זיין פּלאַן איז אַן ערלעכער פּלאַן.

⁂

דער לאָמער יוזעף וווינט אין דריטן דאָרף, ווייטלעך פון דאַנען. אַראָפּכאַפּן זיך אַהער אָט אַזוי איינס־צוויי איז נישט פאַר אים. ער מאַכט עס מיט אַ פּלאַן. קוזמאַ פאַרשטייט אויך, אַז אַזאַ פאַרשוין ווי דער לאָמער קומט נישט גראָבן אויף לייטישע אויגן. יענער זוכט נישט צוזאַמען מיט

די באַבעס אין זאַמד. יאַנעק האָט אים שוין געזען אין אַ זונטיק אינדערפרי. דאָס איז מסתמא זיין טאָג.

סטעפאַן קוזמאַ האָט פאַרטראַכט אַ פלאַן: אַ זונטיק פאַרטאָג זענען קוזמאַ מיט יאַנעקן געלעגן צווישן די געדיכטע סכך־בוימלעך ווייטלעך פון זיין פעלד מ׳זאָל זיי נישט באַמערקן, אָבער גענוג נאָענט זיי זאָלן קאָנען אַרומנעמען מיטן אויג דאָס גאַנצע אייגנס. טאַטע און זון זענען אָפגעלעגן אַ שעה צייט און געמיינט, אַז ס׳וועט פון דעם גאָרנישט אַרויסקומען. די אָקטאָבער זון האָט שוין געהאַט אַרויסגעשאַרט זיך פון האָריזאָנט, אָנגעהויבן אָנצוואַרעמען די לופט. קוזמאַן האָט דאָס נישט געפרייט, ס׳איז אים געוואָרן אַלע מאָל מער קאַלעמוטנע אויפן האַרץ. זיין באַבע וועט אים ווידער קאָנען זאָגן, אַז ער איז שטאַרק בלויז אין פיסק און מיט איר. פלוצלינג האָט יאַנעק שטיל אַ זאָג געטאָן:

— ר׳איז דאָ!

סטעפאַן קוזמאַ האָט אויסגעצויגן דעם קאָפ, אויסגעבאַלושעט די אויגן, אָנגעשפּיצט די אויערן ווי אַ יאַגד־הונט. ער האָט דייטלעך געזען, ווי דער הינקענדיקער יוזעף טרעט אויף זיין אייגנס, ווי יענער קוקט זיך אַרום פון אַלע זייטן, פאָרשט מיט זיינע גנבישע, שפיציקע אויגן, שטעלט זיך דערנאָך אָפ ביים רעכטן ראַנד פעלד נישט ווייט פון די סאָסנע־בוימלעך, נעמט אַרויס פון הינטער דער קורטקע אַ קורצע לאָפּאַטע און הויבט אָן גראָבן.

— ער גראָבט! — האָט יאַנעק ווידער מודיע געווען.

— שווייג! — זאָל ער...

קוזמאַ האָט געלאָזט גראָבן, ווייטער געלעגן און געקוקט שפיציק, נאָכגעפאָרשט יעדע באַוועגונג פון לאָמען יוזעף. איצט ווען יענער האָט אַרויסגעלאָזט די לאָפאַטע און זיך איינגעבויגן, האָט ער זיך אויפגעריסן און געלאָזט לויפן מיטן שטעקן אונטערן אָרעם. יאַנעק האָט מיט זיינע פלינקע פיס אים איבערגעיאָגט, ווי אַ וויכער דורכגעלאָפן דאָס פעלד און צוגעלאָפן צום לאָמען יוזעף מיט אַ געשריי:

— פאָטערל ער האָט געפונען, אויף אונדזער פעלד אויסגעגראָבן אַ שעכטעלע, ר׳האָט באַהאַלטן, דאָ, דאָ.

יוזעף האָט באַוויזן צו פאַרשטעקן דאָס אויסגעגראָבענע שעכטעלע אין בוזעם, ער האָט פאַרקנעפּלט די קורטקע און געכאַפט זיך צו דער לאָפּאַטע ווי זיך צו פאַרטיידיקן.

— כ׳על דיר ווייזן גראָבן אויף מיין פעלד, האָט אים קוזמאַ געדראָט מיטן שטעקן, גיב אָפּ לאָמער טייוול, גיב אָפּ מיט גוטנס! כ׳על דיר דאָ באַלד...

— ס׳איז נישט דיינס, דאָס פעלד דיינס, אָבער דאָס אויסגעגראָבענע נישט דיינס. פון די יידן, געהערט עס צו אַלע, צו יעדערן.

— צו יעדערן?! כ׳על דיר דאָ באַלד ווייזן! אויף מיין פעלד גראָבן? אויף מיין אייגנס איז דאָס מיינס!

— די ביינער אויך דיינס? — האָט יוזעף אָנגעוויזן אויף מענטשלעכע קנאָכנס, נישט דיינס, וואָס?

— אויף מיין ערד אַלץ מיינס! מיינס וואָס האָסט אויסגעגראָבן, כ׳על דיר ווייזן גראָבן אויף מיין... כ׳על דיר דאָ...

און בעסער צו באַשטעטיקן זיינע ווערטער האָט ער אַראָפּגעלאָזט דעם שטעקן איבערן לאָמען יוזעף.

יוזעף האָט אַרויסגעלאָזט אַ שפּיציקן קוויטש, ווי אַן איבערגעפּאָרענער הונט, איינגעקאָרטשעט זיך און מיט ביידע הענט עקשנותדיק צוגעהאַלטן דעם בוזעם. דער קוויטש האָט פאַרהאַלטן קוזמאַס שטעקן אין דער לופט. ווען יוזעף האָט זיך איבערצייגט, אַז זיין סטראַטעגיע האָט געווירקט האָט ער זיך ערשט איצט צעשריען, ווי אַ געקוילעטער חזיר. קוזמאַ וואָלט זיך אַן עצה געגעבן מיטן לאָמען יוזעף אפילו אָן אַ שטעקן. סטעפּאַן קוזמאַ איז אָבער אַ מענטש, וואָס מיידט אויס לייטישע גערעדערייען. זונטיק אינדערפרי גייען די פּויערים אין קלויסטער און יוזעפס געשרייען האָבן געקאָנט עמיצן פון דער ווייטנס צוציען. ובכן, האָט ער געמוזט אָנווענדן אַן אַנדער טאַקטיק.

— יאַנעק, גיב אַהער דיין היטל, עסט אים האַלטן פאַר די הענט, כ׳על דעם חזיר פאַרשטאָפּן דאָס מויל, מירן דערנאָך זען וועמענס ס׳איז אויף מיין פּעלד.

די ווערטער האָבן געווירקט מער ווי דער שטעקן. יוזעף האָט זיך אויפגעריסן, גענומען זיך וואַקלען אויף זיינע לאָמע פיס, די אונטערשטע ליפּ האָט אָנגעהויבן אונטערשפּרינגען און ער האָט מיט אַ ציטערנדיקער שטימע אָנגעבאָטן אַ שותפות:

— לאָמיר ... לאָמיר בשותפות, פאַרוואָס ווילסטו מיר באַרויבן? כ׳בין דאָך נישט קיין ייד. מיר ביידע קריסטן, איך אַ קריסט, דו אַ קריסט. דאָס געפונענע איז יידישס. ס׳געהער צו קיינעמען, דאָס פעלד דיינס, אָבער

איך האָב נעפונען, געוווּסט ווו צו גראָבן, נו, געהער עס מיר און דיר אויף גלייך. נו, מ׳עט צעטיילן, כ׳באַשטיי.

דער לאָמער יוזעף האָט אַרויסגעוואָרפן פון זיך די ווערטער גיך־גיך, ווי די שרעק וואָלט זיי אַרויסגעשטופט. ער האָט מיט באַרימעריי צוגעגעבן:

— איך ווייס ווו מען דאַרף גראָבן, קיינער ווייסט נישט, איך ווייס. ועט מע, מ׳וועט בשותפות.

דער אָנגעבאָטענער שותפות האָט קוזמאַן געמאַכט אַ ביסל ווייכער — וואָס־וואָס, אָבער אַן אויסטויגער אין די זאַכן איז דער לאָמער פאָרט אַ גרעסערער, ווי ער. ער האָט אַ ביסל געענדערט דעם טאָן, אָבער זיך אויסגעהיט צו זיין צופיל נאָכגיביק:

ער האָט זיך פאַרכאַפט און אָנגעהויבן דראָען:

— אָבער געדענק, לאָמער טייוול, אויב וועסט מיך אָפנאַרן, געדענק! האָט ער אים געוויזן דעם שטעקן.

— צו וואָס דיך אָפנאַרן? מיר זענען קריסטן. איך אַ קריסט, דו אַ קריסט. דאָס באַגראָבענע איז יידישס. דיין פעלד, איך ווייס ווו צו גראָבן — וועט זיין אַן ערלעכער שותפות. איך קלייב נישט קיין קליינקייטן, זאָלן די באַבעס קלייבן גאָלדענע ציין. מיר לוינט נישט. די יידן האָבן באַגראָבן זילבער, גאָלד, ברילִיאַנטן, דאָלאַרן און ווערטפולע צירונג. האָבן בעסער געוואָלט אַריינוואַרפן אין אָפטריט, באַגראָבן, איידער אָפגעבן. ווי גאָט איז מיר ליב, אַזוי איז דאָס געווען. איין מאָל געשטאַנען און געקוקט, כ׳זע מ׳פירט אַ נייע פאַרטיע יידן, שוין אָנגעטאָן, מסתמא נישט קיין היגע, האָב איך זיך פאַרגנבעט און געקוקט אַזוי זיך, ווער וואָלט נישט געוואָלט זען? וואָס, נישט? זע איך ביי איינעם אַ זייגער, אַי אַ זייגער! גיב איך אַ זאָג צו אים: „דיין זייגער גיב בעסער מיר, די דייטשן וועלן סייווי אַוועקנעמען”, און ער, גאָרנישט, ווי ער וואָלט נישט פאַרשטאַנען. ווייז איך מיטן פינגער אויפן האַלדז און זאָג „כיק”, אַז אַלץ איינס וועט ער דעם זייגער נישט דאַרפן, זאָל ער בעסער מיר געבן. מיינסט ער האָט געגעבן? נישט געגעבן. אַזעלכע זענען זיי די יידן, ווייסן, אַז זיי וועלן אַליין פון דעם קיין הנאה נישט האָבן, אַזעלכע זענען...

קוזמאַ האָט אים געוואָלט ווייזן זיין העכערקייט און איבערגעריסן:

— נו, נו, פאַררעד מיר נישט די ציין. כ׳בין נישט געקומען מיט דיר איינטענהן, צוזאַמען מיט דיר קיין חזירים נישט געפּאַשעט. נעם אַרויס פון

בוזעם, וואָס דו האָסט אויסגעגראָבן אויף מיין אייגנס און ווייטער זאָלסטו הינטער מיינע אויגן נישט דערוועגן, הערסט ?

יוזעף האָט אָנגעהויבן שטאַמלען, קוזמאַ איז אים אַריין אין די רייד און ווידער שטרענג, מעשה באַלעבאָס, געוואָרנט :

— אָן מיין וויסן זאָל דיין פוס מער נישט קומען אויף מיין פעלד !

— צו וואָס אָן דיין וויסן ? אָפגעמאַכט איז אָפגעמאַכט, דיין פעלד, מיין אַרבעט. מירן בשותפות, מירן טיילן גלייך אויף גלייך. נישט דיר קיין עוולה, נישט מיר קיין עוולה.

— דאָס וועלן מיר שפעטער זען, דערווייל נעם אַרויס פון הינטערן העמד.

— געזאָגט איז געזאָגט, ביי מיר אַ וואָרט איז אַ וואָרט, איך בין אַן ערלעכער מענטש . . . איך . . .

ער האָט געוואָלט עפעס זאָגן. קענטיק, אַז ער האָט געוואָלט אָפשלעפן. קוזמאַ האָט אָבער געקוקט אויף אים מיט כעס. בלית ברירה האָט ער פאַמעלעך אַריינגעשטעקט די האַנט הינטערן בוזעם און נאָך פאַמעלעכער זי צוריק אַרויסגעצויגן. קוזמאַ האָט אין זעלבן אויגנבליק אַ כאַפ געטאָן דאָס פאַרזשאַווערטע שעכטעלע און אָן צו באַקוקן גלייך אַריינגערוקט אין דער לאַנגער קעשענע פון קורצן כאַלאַט. צוזאַמען מיטן שאַכטל האָט ער געלאָזט שטעקן די האַנט. יאַנעק האָט אונטערגעשפרונגען פון פרייד.

— מיין חלק ?! — האָט יוזעף פאַרצווייפלט אויסגערופן.

— כ׳בין נישט קיין גנב באַלד זיך צו טיילן מיט דער גניבה.

— און איך אַ גנב ?! גענומען יידישס, ס׳געהערט אונדז ביידע, מ׳דאַרף צעטיילן יושרדיק.

— נישט דאָ ! איך בין באַלעבאָס !

סטעפאַן קוזמאַ מיטן זון האָבן זיך געלאָזט אייליק מיטן קורצן וועג צוריק, געשטעלט פיס, ווי זיי וואָלטן באַקומען פרישע כוחות. דער לאָמער יוזעף האָט זיך געלאָזט נאָך זיי, געוואָלט זיי האַלטן טריט און אַלע מאָל מער געבליבן הינטערשטעליק, געשלעפט זיך אייליק אַ שטיק הינטער זיי.

„דער געלער" און די רויטע פּאַן

(אַ מעשה שהיה)

איך הייס געלער. אַזוי האָבן געהייסן מיין טאַטע, מיין זיידע, מיין עלטער־זיידע. מיין ערשטער נאָמען איז שמעון. אַזוי האָט מיר דער טאַטע אַ נאָמען געגעבן, כאָטש נישט פון זיין צד. מיין מאַמע האָט זיך געהאַט איינגעעקשנט איך זאָל הייסן נאָך איר פאַרשטאָרבענעם טאַטן און איר טאַטע האָט געהייסן שמעון. אין סך־הכל הייס איך שמעון געלער.

פאַר אַלע מענטשן פון אונדזער שטעטל, פאַר גרויס און קליין בין איך „דער געלער". פאַרוואָס וועט איר אפשר פרעגן? און אפשר שטויסט איר זיך שוין אַליין אָן, אַז צוליב מיינע געלע האָר? אַלץ הייסט געל? פּייערדיק געלע האָר, דערצו מיט אַ געדיכטער טשופּרינע. און אַז מ׳האָט אַזעלכע געלע האָר פאַרקאָכט זיך אַ מעשה נאָך אַ מעשה און ס׳איז נישט לייכט צו לעבן.

וואָלט איך איינגעזעסן אויף אַן אָרט, וואָלטן מענטשן געוווּסט, אַז מיין טאַטע איז נישט געווען קיין געלער און געהייסן געלער. איז מיר אָבער באַשערט געווען דאָס גאַנצע לעבן צו וואַנדערן. מיין מאַמע פלעגט אפילו זאָגן: „מיין שמעון האָט נישט קיין זיץ־פלייש". צי צוליב דעם וואָס כ׳האָב נישט געהאַט קיין זיץ־פלייש, צי גיכער צוליב אַנדערע סיבות, גענוג, אַז ס׳האָט מיך געטראָגן איבער דער וועלט. איידער כ׳האָב גוט אָנגעוואַרעמט אַן אָרט, האָב איך געמוזט מאַכן ויברח. איינגעזעסן אויף אַן אָרט וואָלט איך יאָ, נאָר ס׳איז מיר אומעטום געגאַנגען מיט דער פּוטער אַראָפּ.

פון מיין געבוירן־שטעטל, וואָס כ׳האָב ליב געהאַט, בין איך אַוועק צוליב אַ רויטער פאָן. ס׳זאָגט זיך אַזוי אַ פאָן, אַ קליין פענדל גרויס ווי אַ ווייבעריש קאָפּ־טיכל.

והמעשה שהיה כך היה: פון פאַך בין איך אַ שניידער. מיין טאַטע איז געווען אַ שניידער און מיין זיידע איז געווען אַ שניידער. האָט מען מיך אויך געמאַכט פאַר אַ שניידער. צו צוועלף יאָר אָפּגענומען פון חדר און פון אָנהייב אַוועקגעזעצט מיך אַרויסציען די פאַסטריגעס. אין דער זעל־

בער צייט האָט דער טאַטע געוויזן מיר ווי אַזוי צו האַלטן אַ נאָדל אין האַנט. די לערע איז מיר נישט אָנגעקומען שווער, א סימן, אַז מיין מאַמע האָט געזאָגט דאָס כ׳האָב גאָלדענע הענט. אין פיר־פינף יאָר אַרום בין איך געוואָרן אַ פאָלנער שניידער. אין מיין שטעטל בין איך אָבער נישט געווען דער איינציקער שניידער־יונג. און נישט נאָר שניידער־יינגלעך זענען געווען לרוב נאָר פון פאַרשידענע מלאכות. און אַז אַרבעטער־יונגען זענען באַשעפטיקט ביי באלעבאטים אין וואַרשטאַטלעך, דאַרף מען זיך אָרגאַניזירן.

דער ערשטער אַרויספאָר איז געווען אַן ערשטע מאַי־פייערונג. כ׳בין שוין דעמאָלט געווען נאָענט צו 17 יאָר. געווען אַ געוווקסיקער (די יאָרן, די וואַנדערונגען האָבן מיך איינגעבויגן), האָט מען מיך געהאַלטן פאַר אַ דערוואַקסענעם. פון יענעם ערשטן מאַי האָבן זיך אָנגעהויבן מיינע וואַנדערונגען.

זינט מיין שטעטל איז געווען שטעטל האָט מען ביז דעמאָלט נישט געוווסט פון קיין ערשטער מאַי־פייערונג. געוווסט האָט מען אפילו יאָ, נאָר מ׳האָט זיך גאָרנישט געמאַכט דערפון. פלוצלינג איז אָנהויב פרילינג אַראָפגעקומען עפעס אַ פאַרשוין פון וואַרשע, פון דאָרטיקן שניידער־פאַראיין. די ידיעה איז איבערגעגאַנגען פון מויל צו מויל, אַז שבת נאָכן טשאָלנט וועט מען זיך צונויפקלייבן אין וואַלד און דער שליח פון וואַרשע וועט אונדז געבן צוּוויסן וואָס מיר האָבן צו טאָן. הכלל, מיר האָבן אויסגעהערט אַזאַ דרשה, אַז ס׳האָט אונדז אַ נעם געטאָן. יעדערער פון אונדז האָט זיך שטילערהייט צוגעשווירן, אַז ער וועט צולייגן אַ האַנט צוצוגרייטן אַן ערשטע מאַי־פייערונג, און דעם טאָג נישט גיין צו דער אַרבעט. איז אָבער דער טאָג אויסגעפאַלן אַ שבת און מיר זענען געווען מלא שמחה וואָס מ׳וועט נישט האָבן צו טאָן מיט די באלעבאטים. אָבער צוגעגרייט האָבן מיר דעם אַרבעטער־יום־טוב ווי ס׳באַדאַרף צו זיין.

די פראָפאַגאַנדע האָבן מיר געמאַכט בעל־פה. קיין זאַל האָט מען נישט געדאַרפט זוכן, וואָרעם מיר פלעגן שטאָט אַ זאַל האָבן פאַר אונדז פראַנק און פריי דעם וואַלד. אַ מחיהדיקער וואַלד געווען נישט ווייט פון שטעטל, כמעט הינטערן באָז, ווו מע פלעגט פרילינג און זומער זיך פילן ווי אדם מיט חוה׳ן אין גן-עדן. האָבן מיר אָפגעקליבן אַ באַקוועמען אָרט אין וואַלד, אַזאַ פלאַכן טאָל אַרומגערינגלט מיט נאָדל־ביימער. מ׳האָט אויסגעקליבן אַ רעדנער, וואָס האָט געגרייט עטלעכע וואָכן די רעדע, איינ־

געחזרט ער זאָל קאָנען רעדן אויף אויסנווייניק, נישט ווי היינט וואָס מ׳רעדט אַרויס פון אַ פּאַפּירל. ס׳איז דווקא געווען אַ בחור וואָס האָט געהאַט אייל אין קאָפּ, מ׳האָט זיך געקאָנט אויף אים פאַרלאָזן; און ווען מ׳האָט אַ שבת אויפן שפּאַציר אַ פרעג געטאָן ווער ס׳וועט צוגרייטן אַ רויטע פאָן, האָבן אַלע בקול־רם אויסגערופן — „דער געלער״, „דער געלער״! אָפּזאָגן האָט מיר נישט געפּאַסט און אַ שטיקל יחוס איז דאָך דאָס אויך געווען, בפרט אין דער געהיימער גרופּע אָרגאַניזאַטאָרן זענען אויך געווען עטלעכע מיידלעך.

האָב איך געטראַכט און געטראַכט און זיך דערטראַכט, אַז דאָס רויטע שטיקל שטאָף אויב כ׳וועל עס גיין קויפן אין אַ שניט־קרעמל קאָן עס וואַרפן אַ חשד. ניין, דאָ טאָר מען נישט גיין אויף אַ גלייכן וועג. אין מיין טאַטנס וואַרשטאַט איז געווען אין אַ גרויסן שופלאָד אַ גאַנצער ראַמש מיט פאַרשידענע שטיקלעך אָפּפאַלעכץ. האָב איך אַ גאַנצע נאַכט כמעט נישט צוגעמאַכט קיין אויג, פאַרטאָג, ווען דער פרימאָרגן האָט דורכן פענצטער אָנגעהויבן אַריינגראָען אין וואַרשטאַטל האָב איך אָפּגעזוכט אין שופלאָד אַ היפּש שטיקל רויטע פּאָדשעווקע, אַ פאַרבליבנס פון אַ ווייבערישן מלבוש. מיין פרייד איז געווען אין לשער.

אַ מיידל, אַ שניידערקע האָט אויסגעפּרעסט דאָס צעקנייטשטע שטיקל פּאָדשעווקע, אַרומגעברעמט עס; אַ סטאָלער־יונג האָט געבראַכט אַ פיינעם לאַנגן שטעקן, צוגעהאַקט מיט טשוועקלעך דאָס קאַרגע שטיקל רויטע פּאָדשעווקע און ס׳איז געוואָרן אַ רויטע פאָן.

ווער זאָל אויפן אַרבעטער־יום־טוב טראָגן די פאָן, האַלטן זי אין דער לופטן? — „דער געלער״! מחמת איך בין אַ וווקסיקער און דאָס קליינע פענדל וועט אַזוי אַרום זיין אָנזעעוודיק.

נאָך דעם אַלעמען מאָלט אייך אויס ווי ס׳האָט אויסגעזען דער אָנהייב פונעם אַרבעטער יום־טוב: ווען כ׳בין געשטאַנען אין דער מיטן פון אונדזער כאַליאַסטרע מיט דער פאָן אויסגעשטרעקט צום הימל און דער רעדנער, שטייענדיק זייטיק, האָט געגרייט זיך אָנצוהויבן זיין דרשה פון אויסנווייניק און דריי יאַטן־שטאַפּעטן, וואָס זענען געווען די היטערס פון דער מאַניפעסטאַציע, קומען צו לויפן הענדום פענדום, פאַרסאַפּעטע, לאָזן אַרויס אַ געשריי „פּאָליציע!״ און ווערן נעלם. חברה האָט לאַנג נישט געטראַכט און זיך צעשאָטן, געמאַכט ויברח ווו ס׳האָט זיך געלאָזט. איך האָב אָבער געהאַלטן די פאָן און אַוועקוואַרפן זי וואָלט פאַר מיר געהייסן ווי פאַר אַ

פרומע ייִדן אַוועקגעוואָרפן להבדל אַ ספר־תורה. לויפן מיט דער פּאַן איז דאָך אַ געפֿאַר, האָב איך ווי מיין שכל האָט מיר אונטערגעזאָגט גענומען גיך אַרומוויקלען דאָס שטיקל פּאָדשעווקע אַרום שטעקן, אַריינשטעקן דעם שטעקן הינטער דער מאַרינאַרקע און אוי־ווי געמאַכט בלויז דעם ערשטן טריט צו אַנטלויפן ווי ס׳האָט מיך אָנגעכאַפּט פאַרן קאַרק אַ פּעסטער פּאָליציאַנט. ווען ער האָט זיך אויסגעדרייט צו מיר מיטן פּנים, האָב איך נאָך באַמערקט, אַז ער האָט געדיכטע וואָנסעס און באַלד איז מיר פּינצטער געוואָרן פאַר די אויגן, וואָרעם ראשית כל האָט ער מיר מכבד געווען מיט אַ פּאַטש, צוגענומען מיר די פּאַן און זי אויסגעפּרוווט אויף מיין קאָפּ. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ לאַנגע מעשה. מ׳האָט מיך אַריינגעזעצט אין דער שטעטלדיקער קאָזע. ס׳האָט געהייסן, אַז כ׳האָב אָרגאַניזירט אַ מאַניפעסטאַציע צוצוגרייטן אַ בונט קעגן דער פּוילישער מאַכט. אַ נס האָב איך געהאַט וואָס דער אונטער־שעף פון דער פּאָליציי איז געווען מיין טאַטנס אַ קליענט. און מיין טאַטע האָט איינגעלייגט וועלטן; אַריינגעשטעקט וועמען ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט עפּעס אין דער לאַפּע ביז מ׳האָט מיך נאָך עטלעכע וואָכן אַרויסגעלאָזט פון דער קאָזע.

וועט איר מסתמא זאָגן, אַז ס׳האָט זיך גוט פאַרענדיקט. האָט זיך אָבער די מעשה ערשט אויפסניי אָנגעהויבן. מ׳האָט מיך געהאַלטן אויפן אויג און דאָס איז זיי נישט שווער געווען. פון דער ווייטסטער שטרעקע, אַז אַ פּאָליציאַנט האָט דערזען אַ געלן קאָפּ האָר, האָט ער צוגעאיילט די טריט, דעריאָגט מיך און נאָכגעגאַנגען ווי מ׳גייט נאָך אַ גנב, כדי אים צו כאַפּן ביי דער גניבה. כ׳האָב אָנגעטאָן אַ היטל, צו פאַרדעקן די געלע האָר. געאַמפּערט זיך מיט די אַרויסקריכנדיקע האָר פון אונטערן היטל — ס׳האָט געהאָלפן ווי אַ טויטן באַנקעס. איך בין געווען פאַר דער קליינשטעטלדיקער פּאָליציי דער געלער בונטאָווטשיק, וואָס מ׳האָט געדאַרפט האַלטן אויפן אויג, וואָרעם ער קאָן חלילה אומברענגען די פּוילישע מלוכה.

נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת, און שטילערהייט קיינער זאָל נישט וויסן, האָב איך זיך געלאָזט קיין וואַרשע. די מאַמע האָט מיט טרערן אין די אויגן מיך געבעטן זיך נישט צו געזעגענען מיט דער חברה יונגוואַרג. אין וואַרשע האָט געלעבט אונדזערס אַ קרוב, אַן אַלטער בחור, אויך אַ שניידער. דער טאַטע האָט אים אָנגעשריבן אַ בריוול מיט א סך מליצה, געריימט מיין געניטקייט אין שניידעריי, אָבער קיין פּיפּס נישט געטאָן וועגן דער גאַנצער מעשה פאַרוואָס ער שיקט אַוועק דעם איינציקן זון אין

אַזאַ כרך. סתם אַזוי, זאָל דער יונגער שניידער כאַפּן דעם שניט צו מאַכן אַ מלבוש פאַר אַ גרויס־שטאָטישן מענטש... דער קרוב האָט אפילו באַלד נישט אָפּגעענטפערט, מסתמא געהאַלטן אַ ישוב מיט זיך אַליין, און פּלוצלינג, ווען טאַטע־מאַמע האָט שוין קיין שום האָפענונג נישט געהאַט און גענומען זוכן אַנדערע וועגן, איז אָנגעקומען אַ בריוו מיט אַ מהיכא־תיתי און אדרבא, ס'וועט אים היימלעכער זיין.

די פרייד פון דער מאַמען איז געווען אין לשער. זי האָט מיך געגרייט צו דער נסיעה ווי מע גרייט אַ בחור צו דער חופה מיט זיין באַשערטער, אבי פטור צו ווערן פון דעם פאַרדאַכט פון דער פּאָליציי איבער זייער איינציקן זון און פון די בזיונות וואָס זי האָט געהאַט צוליב דעם ביי די ווייבער אין שיל, וואָס שושקען זיך: „דעם געלן דאַרפן די עלטערן איינסטאַטקעווען”. איין זאַך האָבן די עלטערן נישט געוווסט, אַז דער וואַרשעווער קרוב איז גאָר אַ וואַזשנער מיטגליד אין שניידער־פאַראיין.

הכלל, כ'בין אָנגעקומען צום וואַרשעווער קרוב מיט אַ היפּשן הילצערנעם קעסטל שטאָט אַ וואַליזקע אין וועלכן ס'איז געווען פון כל־טוב. מיין קרוב האָט מיך אויפגענומען גאָר גאַסטפריינדלעך, מיך געמאַכט פאַר זיין שני־למלך אין דער שניידערשער מלאכה, — פונקט איז געווען אַ סעזאָן־צייט — און געמאַכט האָט ער מיך אויך פאַר אַ מיטגליד אין שניידער־פאַראיין. דאָס איז געווען זיין גרעסטער געווינס. און ס'וואָלט אַלץ גוט און שיין געווען ווען נישט דער ערשטער מאַי, וואָס איז אונטערגעקומען נאָך אַ קאַרגן יאָר אַרבעט ביי אים.

פאַרגלייכן דעם וואַרשעווער ערשטן מאַי מיט דעם פון מיין שטעטל איז נישט שייך. אַזאַ מחנה מענטשן וואָס האָט זיך פאַרזאַמלט אויפן טעאַטער־פלאַץ, האָב איך נאָך נישט געהאַט געזען. קיין פאָן, מעגט איר מיר גלויבן, האָב איך נישט געטראָגן. נאָר אַז אַ מענטש איז באַשערט צרות קומט עס פון וואָס ס'זאָל נישט זיין. פּאָליציי אויף פערד זענען ווי פון הימל, אַראָפּגעפאַלן אויף דער מאַסע דעמאָנסטראַנטן און ס'איז געוואָרן אַזאַ סאַמאַטאָכע, אַ דרענגעניש, אַ לויפעניש, אַז ס'איז אַ נס געווען אַז מענטשן האָבן זיך נישט דערהרגעט איינע די אַנדערע. איך בין אויך געלאָפן ווי אַלע אַנדערע, אָבער פאַרטשעפּעט אַ פוס אין אַ ריזיקער רויטער פאָן צוגעטשעפּעט צו אַ לאַנגן שטעקן. אייך זאָגן צי איך בין געפאַלן צוליבן שטעקן, צי איבער דער פאָן ווייס איך אַליין נישט, דאָס וואָס איך געדענק צום קלאָרסטן איז דער דזבענק אין קאָפּ וואָס כ'האָב באַקומען

און דאָס בלוט וואָס האָט זיך מיר געלאָזט פון נאָז, דאָס איז געווען בלויז אַן אָנהייב. אויפהייבן אַליין האָב איך זיך שוין נישט געקענט. צוויי פאָר הענט ווי אייזערנע שטאַבעס האָבן מיך אויפגעשטעלט. די שאַבלעס איז זיי, זעט אויס אַ שאָד געווען, האָבן זיי מיט דער פאָן צוזאַמען מיטן שטעקן מיך אַזוי באַלייגט איבערן קאָפ און באַגלייט מיט זידלערייען פון וועלכע ס'איז מיר געבליבן אין זכרון דריי ווערטער, „טי רודי זשידזיע”. דו געלער ייד... און ווייטער האָבן מיינע אויערן נישט אויפגענומען ביז כ'האָב זיך געפונען אין דער תפיסה פאַוויאַק אַ צעבלוטיקטער, מיט ביילן און לעכער אויפן קאָפ. אין וואַרשע האָב איך שוין נישט געהאַט ווער ס'זאָל זיך אָננעמען פאַר מיר און אָפגעזעסן לאַנגע חדשים אין תפיסה. אָבער דאָס מאָל נישט מיט גנבים ווי אין דער שטעטלדיקער קאָזע נאָר מיט אַ כאָפטע מאַניפעסטאַנטן, ס'רוב יידישע, בלויז דריי פוילישע, וואָס זענען אָפגעזעסן אַ צוויי טעג.

מיט מיר האָט די תפיסה־אַדמיניסטראַציע געהאַט די גרעסטע זאָרג. אפילו שטעלן צו אַ משפט קען מען מיך נישט אַזאַ צעמזיקטן. איז געקומען דער תפיסה־דאָקטאָר און האָט געפסקנט אַז מ'מוז מיר אָפוואַשן דאָס בלוט, אָפשערן די האָר און אָפגאָלן דעם קאָפ, דעמאָלט וועט ער קאָנען מיר אויסהיילן די ווונדן. הכלל, ס'איז געקומען צו מיר אַ פריזירער. מילא דאָס אָפשערן די האָר האָב איך נאָך מיט פאַרביסענע ציין איבערגעטראָגן. נאָר דעם טעם ביים ראַזירן דעם צעביילטן קאָפ האָב איך נאָך ביז היינטיקן טאָג נישט פאַרגעסן. מיינע תפיסה־שותפים האָבן מיך געטרייסט, אַז נאָך אַזאַ פאָרציע אויב ס'וועט אָנוואַקסן האָר וועלן זיי שוין נישט זיין קיין געלע. אַ פוילישער „קאַמעראַד” האָט מיר אפילו פאַרזיכערט, אַז מ'האָט מיר געטאָן אַ טובה, איך וועל פטור ווערן אויף שטענדיק פון די געלע האָר. נאָך עטלעכע חדשים האָט אָנגעהויבן שפראָצן האָר און כ'האָב זיך גיך אַרומגעזען, אַז אַלע טרייסט־ווערטער האָבן געטויגט צו גאָרנישט. די צוריק־געוואָקסענע האָר זענען געווען מער געל ווי די פריערדיקע.

מיין מאַמע פלעגט זאָגן, אַז אויף מיר פאַרהיילט זיך אַלץ ווי אויף אַ הונט. דערמיט האָט זי געמיינט צו זאָגן, אַז איך בין גאָט צו דאַנקען אַ געזונטער און נישט חס וחלילה מיך צו גלייכן צו אַ הונט. אָבער די פוילישע פאָליציאַנטן און אפילו די תפיסה־דאָקטוירים זענען זיך באַגאַנגען מיט יידישע אַרעסטירטע ערגער ווי מיט הינט.

⁂

נאָכן אָפּזיצן אַ קורצן „וויראָק" האָט מיך די פּאָליציי, כאָטש וואַרשע איז אַ כרך, ווידער געהאַלטן אויפן אויג. דערצו איז נאָך צוגעקומען אַ צרה — ס׳איז נישט געווען ביי וואָס די הענט צו פאַרטשעפּען. און אַז ס׳איז נישטאָ ביי וואָס די הענט צו פאַרטשעפּען איז נישטאָ וואָס צו לייגן אין מויל. מ׳האָט גערעדט וועגן אַ קריזיס אין פאַך. ווייס איך וואָס, קריזיס, נישט קריזיס, ווער ס׳איז געווען אַן אויסטויגער האָט געהאַט וואָס צו עסן. און אַזעלכע ווי איך אין דער גרויסער פרעמדער שטאָט האָבן געשלונגען דאָס שפּייעכץ.

יונגע יידן פון מיין סגאַל האָבן עמיגרירט — קיין פּאַריז, בעלגיע, אַרגענטינע. דאָרט קריגט מען אַרבעט, בפרט שניידער. פּאַר יידן, האָט מען געזאָגט, איז דאָרט אַלץ גרינגער. און געלע האָר איז דאָרט נישט קיין סימן אַז מ׳איז אַ ייד. הכלל, אַ גרופּע שניידער־יונגען צווישן וועלכע כ׳בין געווען, האָבן באַקומען אַן אַדרעס פון אַ „מאַכער", וואָס האָט אונדז אויסגעלערנט ווי אַזוי מ׳גנבעט די גרענעץ, גוט אינסטרויִרט אונדז און מיר האָבן זאַלבע פינף זיך אַריבערגעקריגן קיין בריסל. מיר זענען נישט געקומען מיט קיין ליידיקע הענט : מיט אַן אַדרעס פון אַ יידישער הויזן־פאַבריק ווּו מע באַשעפטיקט אַזעלכע ווי מיר. נו, דאַרף מען בעסער ? דער פּאַטראָן האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז ביסלעכווייז וועט ער אונדז העלפן צו באַקומען „פּאַפּירן", ס׳הייסט אונדז לעגאַליזירן. אַ מיטל־יאָריקע פרוי, ביי וועלכער מיר האָבן געדונגען אַ צימער, ס׳זאָגט זיך אַזוי אַ צימער, אַ צימערל, און וועגן וועלכער אונדזער פּאַטראָן האָט געזאָגט אַז זי איז אַ בלאַטע נקבה, אָבער אַ טובה טאָן אַ יידישן מענטש קאָן זי ; האָט זי זיך געדאַרפט פאַרנעמען מיט דער זאַך. דערווייל האָבן מיר געהאַט צו עסן און ווּו דעם קאָפּ אַוועקצולייגן. און צו עסן האָט מען געהאַט צו דער זעט, ממש זיך מחיה געווען מיט די רונדיקע לעבלעך ווייסן ברויט און מיט „פריטס", וואָס מ׳האָט געקויפט אין טאָרבעלעך אויפן גאַס. אוי ! האָבן מיר זיך באַלעקט דערמיט !

מיר האָבן דאָך אָבער אַלע געהערט צום אַרבעטער־קלאַס און אַז ס׳האָט זיך אונטערגערוקט דער ערשטער מאַי האָט עס אונדז אַ נעם געטאָן. וואָס הייסט מירן נישט גיין כאָטש אַ קוק טאָן ? אין בעלגיע מעגן דאָך די אַרבעטער מאַניפעסטירן דעם ערשטן מאַי. ס׳איז דאָך חי געלעבט !

אָבער מיר האָבן נישט געוווסט אַז אויסלענדער איז דאָס נעבעך פאַרבאָטן. און מיר זענען אפילו קיין לעגאַלע אויסלענדער נישט געווען. אָבער ווער וועט אונדז דאָ פאַרטשעפּען ? זאָל מען כאָטש איין מאָל אָן שרעק זיך צוקוקן צו אַן אַרבעטער־מאַניפעסטאַציע אין דער פרייער וועלט. ניין, אין דער מאַניפעסטאַציע זענען מיר פאָרט נישט געגאַנגען נאָר זייטיק מיטגעגאַנגען און געשעפּט נחת פון דעם ספּעקטאַקל ווי אַרבעטסמענטשן שפּאַצירן רויִק מיט פענער. מיר האָבן אָנגעקוואָלן פון פרייד. פלוצלינג דערנענטערט זיך צו אונדז אַן עלעגאַנטער מעסיע, פאַרהאַלט אונדז און פרעגט אונדז עפּעס. אסור זאָל מיר זיין צי כ׳האָב פאַרשטאַנען אין וואָס ס׳גייט אים. אָבער איינער פון אונדזער כאַפּטע האָט יאָ פאַרשטאַנען אַ ביסל פראַנצויזיש. גיט ער אַ זאָג צו אונדז אויף מאַמע-לשון : חברה, מיר זענען אין פעקל, ער האָט דערקענט מסתמא לויט דיינע געלע האָר — זאָגט ער צו מיר — אַז מיר זענען נישט קיין בעלגער. ער הייסט זיך ווייזן די פּאַפּירן. דערנאָך האָט ער עפּעס בעלקאָטשעט מיט אים און דער סוף איז געווען, אַז זאַלבע־צווייט האָבן זיי אונדז איידל פאַרבעטן אין אַ נאָענטער פּאָל־צייאישער קאַרעטקע און אַוועקגעפירט אין דער באַרימטער בעלגישער תפיסה סען־זשיל.

נאָך 5 טעג אומזיסטער אויסהאַלטונג לויטן דעמאָלסטיקן בעלגישן שטייגער, האָט מען אונדז מיט אַ באַנדע אַזעלכע ווי מיר אויסלענדער אָן פּאַפּירן אָפּגעפירט מיט אַ ספּעציעלער באַן צו דער לוקסענבורגער גרענעץ. אַי, איז דאָס געווען אַ רייזע ! אַזאַ באַן האָט נאָר געקאָנט די בעלגער פּאָליציי צוטראַכטן. יעדער אַרעסטאַנט אין אַ באַזונדער קעמערל און דאָס פּיטשינקע קעמערל באַשטייט פון אַ באַנקעט מיט אַ באַוועגלעכער דעק. וויל מען דערליידיקן די באַדערפענישן הייבסטו אויף די דעק און טוסט דיינס. קיין פרישע לופט קומט נישט צו דערפון, בפרט ס׳איז קיין לופט אין דעם קעמערל בכלל נישט געווען, פשוט דערשטיקט צו ווערן ! די אַרעסטאַנטן האָבן געזעצט אין די טירן מ׳זאָל צו זיי אַריינלאָזן אַ ביסל לופט. אָבער אונדזערע באַגלייטער האָבן זיך נישט איבערגענומען מיט אונדזער קלאַפּן. דאָס האָט די איידעלע בעלגער פּאָליציי געגעבן די אומלעגאַלע אויסלענדער אַזאַ לעקציע צו פאַרזאָגן אַ צווייט מאָל נישט צו קומען אומלעגאַלערהייט אין זייער לאַנד.

וועט איר מסתמא פרעגן וואָס ס׳וועט מיט די אַרעסטאַנטן ווען מע לאָזט זיי אַרויס אויף דער לוקסענבורגער גרענעץ ?

געוועזן אַזעלכע, וואָס נעמען אין אָוונט אַ באַן, וואָס גייט קיין בריסל און פאָרן צוריק. אונדז האָט זיך נישט געאײַלט. אונדזער קאָמאַנדיר, דער זעלבער וואָס האָט פאַרשטאַנען אַ ביסל פראַנצויזיש — מיט דער לוקסעמבורגישער שפּראַך האָבן מיר זיך גאַנץ גוט אַן עצה געגעבן, זי איז אַ פאַרקריפּלטער יידיש — הכלל אונדזער קאָמאַנדיר האָט געהאַט אַ ברודער אין לוקסעמבורג און דער ברודער האָט געהאַט אַ פאַבריקל פון גומענע שטיוול וואָס ער האָט צוגעשטעלט אַזש קיין מאַרסיליע מיט אַ גרויסן קאַמיאָן. מאַרסיליע ווייסט איר דאָך מסתמא, איז אַ פאָרט־שטאָט, און אין אַ פּאָרט נויטיקט מען זיך אין גומענע שטיוול. איז קודם האָט דער ברודער מיטן נאָמען איצעק־מענדל אונדז אויפגענומען גאַסטפריינטלעך, דערפרייט זיך מיטן ברודער, און אַזוי ווי ער האָט געדאַרפט אין עטלעכע טעג ליווערן די סחורה, זענען מיר אים אַראָפּגעפאַלן ווי פון הימל. ער האָט באַקומען ביליקע אַרבעטס־הענט און מיר זענען נישט געוואָרן אויסגעשטעלט צו עסן אומזיסט ברויט. און כדי מ׳זאָל נישט בלייבן זיצן אויף זיין קאַרק, האָט ער אונדז פאָרגעלייגט צו פאָרן קיין אַרגענטינע. ווי אַזוי ? אויף דעם דאַרפן מיר זיך נישט ברעכן דעם קאָפּ. פון מאַרסיליע גייען אָפּ קיין אַרגענטינע פראַכט־שיפן, און דער ראַבאָטשע נאַראָד האָט זיך געמאַכט אַ צוגאָב־פאַרדינסט. מע קאָן זיך מיטכאַפּן אויף „גאַפּע״, ווי למשל מ׳איז געגאַנגען אין וואַרשע אין טעאַטער אויף „גאַפּע״, ס׳הייסט מ׳האָט אַריינגעשטעקט דעם וועכטער ביי דער טיר אין דער האַנט אַ מטבע, אָדער אַ פאַפּירל און ער האָט אייך אַריינגעזעצט ערגעץ אין אַ ווינקל.

דער פּלאַן איז אונדז געפעלן. קיין בריסל האָט זיך אונדז נישט געגלוסט צו פאָרן און מ׳האָט זיך גענומען גרייטן צו פאָרן קיין אַרגענטינע. איציק מענדל, אַ ייד מיט אַ יידיש האַרץ האָט אונדז צו מאָל באַצאָלט פאַר אַ אַכט טעג אַרבעט אין זיין פאַבריקל מיר זאָלן האָבן אויף הוצאות קיין אַרגענטינע. ער גופא האָט אין מאַרסיליע אַלץ אַליין דערליידיקט מיט די מענטשן וואָס נעמען מיט רייזנדיקע אויף „גאַפּע״. און אַ רייזע איז דאָס געוועזן אַזאַ, אַז מ׳וואָלט עס נישט געקאָנט באַשרייבן אויף אָקסענע פעלן. און אַזוי בין איך שמעון געלער אָנגעקומען קיין אַרגענטינע און אָפּגעלעבט אַ קימא־לן פון אַ צוויי צענדליק יאָר אין בוענאָס־איירעס צווישן יידן. דאָרט האָבן מיינע געלע האָר אין גאָרנישט געשטערט. וואָלט דאָך אַלץ גוט און ווויל געוועזן. איז אָבער פוילן נאָך דער

וועלט-שחיטה געוואָרן אַ סאָציאַליסטיש לאַנד. איז ווי קאָן מען בלייבן רויִק אין בוענאָס-איירעס און נישט לויפן העלפן בויען דעם סאָציאַליזם ?

⁂

ס׳איז געקומען דאָס יאָר 1958. גאָמולקאַ איז צוריק געווען זינט אַ יאָר ביי דער מאַכט. ס׳איז פאַר יידן פריי געוואָרן אַרויסצופאָרן פון פוילן. גאָמולקאַ האָט זיי נישט געדאַרפט. שטיי איך מיר אַזוי ביים פּאַספּאָרט־אַמט אין וואַרשע און דערפיל אַז אַ פּאָר אויגן זענען אַנגעהאַנגען אין מיר, שפּיצן מיך ממש דורך. איך דריי אויס דעם קאָפּ. דער מענטש עפנט אויף דאָס מויל ווי אַ געשריי צו טאָן. דערנענטערט זיך צו מיר און טוט אַ זאָג: „אוממעגלעך! געלער ?! ביסט דו דאָס !?

— יאָ, איך, זאָג איך. ווער זענט איר ? — פרעג איך.

מיר האָבן דאָך געגנבעט צוזאַמען די גרענעץ קיין בעלגיע. דערקענסט נישט ? קאָפּל.

— אַזוי גאָר, זאָג איך, כ׳הייב שוין אָן צו דערקענען. אַ מענטש ענדערט זיך צו ביסלעך. און דו האָסט מיך באַלד דערקענט ? — פרעג איך אים.

— וואָס הייסט דערקענט ? דיינע געלע האָר דערקענט, כאָטש זיי זענען שוין אַביסל גרוילעך. פון וואַנען קומסטו קיין פוילן ? מ׳האָט געזאָגט, אַז ביסט אין אַרגענטינע.

— איצט קום איך פון וראָצלאַוו. געוואָרן אויס אַרגענטינער און געוואָרן אַ וראָצלאַווער, גיב איך אים צו פאַרשטיין.

— נו, איז דיר שלעכט געווען אויך אין אַרגענטינע ? געגאַנגען מיט דער פוטער אַראָפּ ?

— דווקא נישט שלעכט געווען, דאָרט חתונה געהאַט. צווישן יידן געווען, דווקא גוט געווען — ענטפער איך אים.

— וואָס דען, פרעגט ער ווייטער.

— ווייס איך וואָס ? ס׳האָט געצויגן, געצויגן, כאָטש דאָ אפילו קיין קברים נישט געבליבן, און ס׳האָט געצויגן. דאָ געהאַט פאַרזוכט דעם טעם פון די קלעפּ מיט דער רויטער פאָן — וויל איך מאַכן אַ שפּאַס.

— וואָס טוסטו דאָ ביים פּאַספּאָרטן־אַמט ?

— דאָס זעלבע וואָס אַלע יידן — זאָג איך אים.

— וואָס ס׳גייט דיר דאָ שלעכט, ווילסט פאָרן צוריק? — פרעגט ער.

— דווקא נישט שלעכט, אַ שיינע ווינונג אין ווראָצלאַוו, די טעכטער שטודירן, נאָר אויב ס׳וועט זיין אַ פּאַספּאָרט, וועט מען זיך פילן זיכערער. אַ מענטש דאַרף האָבן אַ פּאַספּאָרט... גיב איך אים צו פאַרשטיין. און פיל, אַז כ׳האָב שוין אַ רוק געטאָן זיך צו ווייט.

— באַדויערסט וואָס ביסט צוריקגעקומען קיין פוילן? — ווערט ער נייגעריק.

— נישט שייך צו באַדויערן, נאָר ווייס איך וואָס, דאָס ווייב, די טעכטער בענקען צו דער משפחה. נאָר מען פאָרט נאָך נישט, ס׳איז סתם גוט צו האָבן אַ פּאַספּאָרט — זאָג איך אים.

— כ׳וואָלט געזאָגט, אַז ס׳גלוסט זיך דיר נאָך צו וואַנדערן.

— גלוסטן גלוסט זיך דווקא נישט. נאָר ווייס איך וואָס, דאָס ווייב, די טעכטער... און איך פיל, אַז איך גיי אויף אַ גליטש.

ער האָט מיך נאָך טאַקע באַוואָרפן מיט פראַגן פון וועלכע ס׳איז געוואָרן אַזוי קאַלאַמוטנע אויפן האַרץ, אַז כ׳האָב אויף איין פוס צוגעטראַכט אַ מעשה, אַז דאָס ווייב וואַרט אויף מיר, און מיט אַ צוזאָג, אַז מיר וועלן זיך נאָך טרעפן — סיי ווי איז דער פּאַספּאָרטן־אַמט שוין געווען פאַרמאַכט — אים גיך געגעבן די האַנט און אַוועק. גייט דערציילט אים, אַז איך בין שוין נישט דער אַמאָליקער געלער וואָס האָט הייליק געגלויבט, אַז די רויטע פאָן וועט די ייִדן מאַכן פאַר גלייכע מענטשן מיט די גויִים.

ווען אַ יידישער מחבר לייענט זיך אַליין

דוד איז געזעסן ביים שרייב־טיש אָנגעבויגן איבער אַ צייטשריפט און פירנדיק די אויגן נערוועז איבער די שורות, האָט ער דאָ און דאָרט מיט דער פּעדער געשטראָכן, צוגעגעבן אַ וואָרט, אונטערגעשטראָכן עפּעס. אויף זיין פּנים איז געווען אויסגעגאָסן ווייטיק געמישט מיט פאַרביטערטקייט. ווי געוויינלעך, בעת ער איז צעקלעמט, האָט ער פון מאָל צו מאָל אַריינגעשטעקט די פינגער אין דער טשופּרינע, צעקעמט, צעפּלאָשעט מיט זיי די האָר, און זיי, די האָר, שטעלן זיך דעמאָלט אויף אויפן קאָפּ, ווי אויך זיי וואָלטן זיך געבונטעוועט קעגן די עוולות, וואָס געשעען זייער באלעבאָס. אין די מויל־ווינקלען האָט זיך געצייכנט אַ קרומע יסורים־ליניע. דאָס האָט אים דער מאָגן־געשוויר סיגנאַליזירט, אַז ער נעמט אָנטייל אין זיין צער, פּונקט ווי ער, דער געשוויר, רופט זיך שטענדיק אָפּ אויף אַלע זיינע עגמת-נפשן. פלוצלינג האָט ער אין מיטן לייענען זיך פאַרהאַלטן, ווי מען פאַרהאַלט להבדיל די טריט ביי אַ שטאַרק געדרייטן וועג, ווען מען ווייסט נישט ווו איין און ווו אויס. די צעדרייעניש האָט אַרויסגעשטופּט ווערטער פון האַלדז, אַרויסגעריסן זיי פון מויל :

— געוואַלד, געוואַלד, אַן אומגליק, אַ שטענדיקער גזר־דין אויף מיר, כ׳וועל דאָס נישט אויסהאַלטן, זיי וועלן מיך דערפירן...

ער האָט דערפילט אויף זיך וואַרעמע, גלעטנדיקע בליקן און אויפגעהויבן דעם קאָפּ. פאַרטאָן אין די שורות, האָט ער נישט באַמערקט ווי דאָס ווייב איז אַריין אין צימער, קוקט אויף אים, גרייט אים צו טרייסטן. מרים, דערהערנדיק דורך דער אָפענער טיר איר מאַנס זיפצן און אָכצן, האָט זיך שנעל אַריינגעשלייכט, געוואַרט ער זאָל זי דערזען.

— וואָס שוין ווידער ? זעסט אויס ווי אַלע שיפן וואָלטן דיר אונטערגעגאַנגען, גרין און געל, ווידער די דרוק־פעלערן ? וועלכער מחבר האָט נישט קיין צרות מיט דרוק־פעלערן ? מ׳זאָל זיך אַזוי אָפּעסן די גאַל ! ס׳העלפט דען ? האָסט זיך ווייניק אַרומגעקריגט, אַרומגעריסן אין די דרוקערייען ? ווייניק קאָרעקטעס געמאַכט, וואָס האָבן נישט געהאָלפן ? פאַרפאַלן ! אַז מ׳האָט נישט קיין ברירה, שלינגט מען אַראָפּ דעם ביטערן פּיל און מען לאַכט זיך אויס.

דוד קאָן אָבער נישט אַראָפּשלינגען און נישט זיך אויסלאַכן. ער איז אין אַלעמען דאָס פאַרקערטע פון ווייב. עלעהיי איר דרייט איבער אַ טעפּל מיטן קאָפּ אַראָפּ און די פּיס אַרויף. ער, דוד, אַ שטענדיקער אומרו, ס׳קאָכט און זידט, אַלץ בונטעוועט זיך אין אים, קאָן בשום אופן נישט אַראָפּגעשלינגען קיין עוולות, פאַרלײַדט נישט קיין אונטערגעבן זיך. מרים דאַקעגן, אַ געדולדיקע, נאָכגיביקע, מילדע, כאָטש נעם לייג זי צו צו אַ געשוויר. וואָס פאַר אַ שלעק ס׳זאָלן זיך אויף איר נישט אָנזעצן, וועט זי זיי אָננעמען פאַר ליב, וואָס פאַר אַ חזיריי ס׳זאָל ווער נישט אָפּטאָן, וועט זי שטענדיק פאַר יענעם אויסגעפינען מילדערע אומשטענדן.

— וואָס זענען זיי שולדיק די זעצערס? זיי מאַכן דען בכיוון שלעכט? מסתמא קענען זיי נישט בעסער. דו ווייסט וועגן דײַנע צרות און ווייסט נישט וועגן זייערע. נאָר אויב מ׳וואָלט זיך אַזוי אָפּגעגעסן דאָס האַרץ ווי דו, וואָלט געווען אויס וועלט. די דרוק־פעלערן אין בוך האָבן דיך נישט געלאָזט שלאָפן. איצט אַ נײַע מעשה. אַזוי זיך איבערנעמען!

— ווי זאָל מען זיך נישט איבערנעמען? אדרבא, גיב אַ קוק, לייען דורך, אָט דאָ!

מרים בויגט זיך אָן איבערן זשורנאַל, פירט ווי איר שטייגער גיך־גיך מיט די אויגן איבער די שורות און גיט אַ מאַך מיט דער האַנט.

— לאָז אָפּ! מ׳באַמערקט דאָס נישט... ס׳געשעט ערגערס.

— ערגערס דאַרפסטו נאָך? דאָס באַמערקט מען ביי דיר נישט? דו וואָלסט אפשר נישט באַמערקט!

דוד ווייסט אַליין, אַז ער איז נישט גערעכט קעגן ווייב. מרים איז אַ גרויסער בקי אין די קליינע אותיות. ווי גיך זי קוקט אַריין דערשנאַפּט זי מיט דער נאָז יעדן פעלער, די מינדעסטע איבערדרייעניש. מיט זעצערס, קאָרעקטאָרן, רעדאַקטאָרן, האָט זי אויך שטענדיק צו זינגען און צו זאָגן. ווי קאָן זי אים אָבער אונטערהײצן? בעסער אַוועקמאַכן מיט דער האַנט. אפשר וועט ער זיך ווייניקער אָפּעסן די לעבער.

און דוד עסט זיך בפירוש אָפּ די לעבער. די דרוק־פעלערן זענען געוואָרן זיין קאָשמאַר, זיי מאַכן אים קראַנק, פאַרפאָלגן צומאָל בײַנאַכט אין שלאָף. וואָסערע מיטלען און פאָרטלען ער זאָל נישט אונטערנעמען, העלפט עס ווי אַ טויטן באַנקעס. וויפל ער זאָל נישט רעדן, בעטן, אויפוויזן די זעצערס, קאָרעקטאָרן, באַלעבאַטים פון די דרוקערייען, איז עס ווי גערעדט צו דער וואַנט. פון זיין בוך האָט ער אַליין געמאַכט פינף קאָ־

רעקטעס און יעדעס מאָל זענען אַרויסגעקומען אַנדערע פעלערן אָדער פאַרדרייעניש, כאָטש נעם טו זיך אָן אַ מעשה.

דוד שטעלט יעדע וואָך צו פאַרן וואָכן־בלאַט אַ ליטעראַרישן פעליעטאָן. מרים טענהט, אַז די פעליעטאָנען ציען אַרויס פון אים דאָס חיות. נישט חס וחלילה דאָס שרייבן זאָל אים אָנקומען, ווי עס טרעפט ביי געוויסע מחברים, מיט גרינגע ווערים. פאַרקערט, שרייבן שרייבט זיך אים גאָר לייכט. נאָר ראשית כל, האָט דוד ליב אַריינצוקוקן טיפער אין דער זאַך און דאָס מיט גרויסער פינקטלעכקייט. צו אַ פעליעטאָן, וואָס אַן אַנדערער וואָלט אַרויסגעזויגן פון פינגער, זוכט ער, נישטערט, לייענט נאָך און נאָך, מיט איין וואָרט — אַרבעט אַריין. דערצו איז דוד בטבע אַ סקעפטיקער. שטענדיק האָט ער ספיקות. אַז דער פעליעטאָן איז שוין אַוועק אין רעדאַקציע, הייבט ער אויפסניי אָן צו קאָנטראָלירן אַ דאַטע, אַ פאַקט, ער דערמאָנט זיך עפּעס, וואָס מ׳וואָלט געדאַרפט צוגעבן, און סתם וואָלט ער איצט אין גאַנצן אַנדערש דאָס געמאַכט. איז ביז די זאַך גייט אַריין אין דרוק, קלינגט ער צום הויפּט־רעדאַקטאָר און בעט זיך ביי אים צו ענדערן אַ וואָרט, דאָ אַרויסנעמען אַ זאַץ, אָדער גאָר צוגעבן אַ וואָרט.

דאָס אַלץ צוזאַמען וואָלט נאָך נישט געווען קיין צרה. ווען גוט מאַכן, צוהיטן פינקטלעכקייט, האָט נאָך קיינעם נישט פאַרשאַט. די צרות הייבן זיך אָן ערשט, ווען די פעליעטאָנען זענען אָפגעדרוקט. אַז דוד לייענט דורך זיינעם אַן אָפגעדרוקטן מאמר — ווער שמועסט נאָך ווען ס׳גייט אַרויס זיינס אַ בוך — דערפילט ער זיך ווי אַן אָפגעשמיסענער. דאָס פנים הייבט אָן ביי אים צו פלאַמען פאַר חרפה. דאָס האַרץ פאַרקלעמט זיך פון ווייטיק. וואָס האָבן זיך די זעצערס, די קאָרעקטאָרן אָנגעזעצט אויף אים ? בראָקן אים אַריין אַזוי פיל פעלערן, פאַרדרייעניש, אַבסורדן, צעקאַליעטשעטע ווערטער, און ער, דוד גליקסמאַן, איז אונטערגעשריבן מיט ביידע נעמען אונטער די אַלע ווילדקייטן. איי, אַנדערע יידישע מחברים האָבן נישט ווייניקער צרות, ווי ער, איז אַ קליינע טרייסט. אים, דוד גליקסמאַנען, פלאַצט שיער נישט דאָס האַרץ, ווען ער לייענט זיינעם אַן אָפגעדרוקטן מאמר.

דודן איז נישט שווער אָנגעקומען צונויפצושטעלן אַ ריזיקן רעגיסטער בלויז פון אַ צענדליק מאמרים אין איין בוך זיינס. ווען זיין ווייב מרים האָט אים געפרווט טרייסטן נאָך אַן איבערגעלייענטן מאמר, און כדי

צו לינדערן זיין צער געוואָלט די זאַך פאַרגלעטן, האָט ער אַרויסגעצויגן די רשימה און אָנגעהויבן פאָרלייענען:

— אדרבא, הער זיך כאָטש אַ ביסל צו: פון פאַרביקע איז געוואָרן באַרגיקע, פון זאַפטיקע — נאַכטיקע, פון אַ זאַך — אַ דאַך, פון לאָקן — פלאָקן, פון אַ מיידל אַ ווידל, פון געשפּרייזט — געשפּייזט, פון געטריבן — געשריבן, פון אַלוזיע — אילוזיע, פון פאַבולאָזיקייט — פאַבולאַרישקייט; דאָס וואָרט דראַמעס איז מגולגל געוואָרן אין טראַדיציעס, פון מאָדערנער קונסט איז אַרויסגעקומען מאָדנע קונסט; גיי פרעג זיי אַ שאלה ווי ס׳קומט איינס צום אַנדערן? און דאָס איז נישט דאָס ערגסטע; פאַראַן שענערע קוריאָזן. אין אַ פריערדיקן פעליעטאָן וועגן זיידע און אייניקל פון דער יידישער ליטעראַטור, האָט מענדעלע גערעדט מיט שלום־עליכמס שפּראַך און שלום עליכם מיט מענדעלעס. ווי אַזוי? ס׳האָט ווער פון די שיינע לייט פאַרדרייט די ציטאַטן. וואָס דאַרפסטו מער, אַז אויגוסט קאָמט איז אין אָט דעם־אָ פעליעטאָן מגולגל געוואָרן אין אויגוסט קאַנט. געווײַנלעך שטעלט נישט דער בחור הזעצער קיין אַנדערע נקודות ווי אַ קמץ, איז אים איינגעפאַלן פונקט ביי קאָמטן יאָ צו שטעלן אַ פאַרקערטע נקודה. מילא, אַז פון פראַנצויזישן פילאָזאָף ביפאָן איז אַרויסגעקומען אַ פשוטער, וואָכעדיקער דיפאָן, וואָלט מען נאָך געקאָנט מוחל זיין. דער פּ און פ האָבן כמעט איין פּנים. ווי אַזוי מאַכט מען אָבער פון וואָרט זאַץ געזעץ? ווי זאָל דאָס פּנים נישט פלאַמען פאַר חרפּה ווען ס׳פאַלט אַרויס אַ יאָ אָדער אַ ניין און ס׳באַקומט זיך אין גאַנצן דאָס פאַרקערטע וואָס דו האָסט געשריבן?? אַ נו, פּרוּוו באָר אויפשרייבן אַ גלייכן געדאַנק ווי למשל „ס׳איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן”... און ס׳פאַלט אַרויס דער נישט; וואָסער זין האָט אַזאַ שרייבעכץ? און צי ווייסטו אין וועלכן יאָרהונדערט ס׳האָבן געלעבט קאָרנעי און ראַסין? יאָ, דו ווייסט, זייער שיין, נישט יעדערער ווייסט אָבער; טאָ גיב אַ קוק ביי מיר, אין מיין איצטיקן פעליעטאָן האָבן די צוויי פראַנצויזישע שרייבער געלעבט אין 19־טן יאָרהונדערט. ווי אַזוי, ווערסטו אפשר פרעגן? גאַנץ פּשוט, דער בחור הזעצער האָט פון דעם דייטלעך אויפגעשריבענעם ציפער 7 געמאַכט אַ 9, און דעם קאָרעקטאָר גייט עס אָן ווי דער פאַראַיאָריקער שניי. ס׳איז זיי ביידע אַלצאיינס ווען ווער האָט געלעבט. אָט נעם אַזאַ קלייניקייט: צענדליקער אפשר הונדערטער מאָל האָט דער זעצער געזעצט דאָס וואָרט „שחיטה”. ווי קומט עס וואָס

דאָס מאָל האָט ער אויסגעזעצט מיט אַן ע צום סוף ? ווי אַזוי בראָקט מען אַריין אין דעם שרעקלעכן וואָרט "תליה" אַן ע ? ווייניק אַזאַ פּאַסקודנעם וואָרט 4 אותיות ? מען דאַרף אים צוגעבן אַ פינפטן אות ? ווי אַזוי געשעען אַזעלכע אומגעלומפּערטקייטן ? דאָס קאָן מען נישט דערקלערן מיט הוילער נישט גראַמאָטנעקייט. דאָס איז אויך דערפאַר ווייל מ'באַגייט זיך מיט אונדזער לשון, ווי מיט אַן אָרעמער, אָפּגעלאָזענער קרעטשמע, וווּ יעדער איינער קאָן אַריינגיין מיט שמוציקע שטיוול, שפּייען אויף דער פּאָדלאָגע, פאַרמיסטיקן. ווילסט זען נאָך אַ ביסל מוסטערן פון אַזאַ באַציונג ?

מרים דרייט מיטן קאָפּ. אין דער ברייט. ניין, זי וויל נישט ער זאָל איר אַרויסלייגן דעם גאַנצן רעגיסטער. זי האָט איצט געהערט און געשוויגן. נישקשה, זי ווייסט אַז מען וואָלט געקאָנט אָקסענע פעל פאַרשרייבן מיט די משונהדיקע איינפאַלן פון יידישע זעצערס. וואָס זאָל מען טאָן ? אַז מען מ'קאָן נישט אַריבער מוז מען אַרונטער.

דוד פילט זיך טאַקע שטענדיק אַרונטער. ער פאַרשפּילט שטענדיק מיט די זעצערס, מיט די יידישע דרוקערייען. נישט ער זאָל זיך לייכט אונטערגעבן ! ווי גיך ער לייענט איבער זיינס אַן אָפּגעדרוקטע זאַך און ס'הייבט אָן צו קאָכן און זידן אין אים, כאַפּט ער דאָס טעלעפאָן־טרייבל און קלינגט אין רעדאַקציע, אָדער שיקט עקספּרעס ערגעץ־ווו אַן אַלאַרמירנדיקן בריוול, צוזאַמען מיט אַ רשימה תיקון־טעותן.

ער האָט זיך אָבער גיך אַרומגעזען, אַז אויב מען גיט אפילו די תיקון־טעותן, גיט מען זיי אַזוי פאַררוקט אין אַ ווינקל, אַז קיינער באַמערקט זיי נישט. הראיה : אַז אַן אַנדער זשורנאַל דריקט איבער זיינעם אַ מאמר, דריקט ער איבער מיט אַלע פעלערן און פאַרדרייעניש. נישט חס וחליה יידישע רעדאַקטאָרן, זעצערס אין אַנדערע מקומות זאָלן אַזוי שטאַרק שאַנעווען אַ מחברס אַ טעקסט, צום גרעסטן טייל ענדערט מען דעם טיטל, ס'קומען צו נייע פעלערן, נאָר די אַלטע פעלערן געשעט נישט קיין שום בייז, ווי אויף צו להכעיס בלייבן זיי אומפאַרענדערט.

האָט דוד רעזיגנירט פון די תיקון־טעותן און אָנגעהויבן פירן אונטערהאַנדלונגען, אינטערוועניִרן, אַפּעלירן צו די אַלע, וואָס קוילענען אים אַוועק די מאמרים. ער האָט געגעבן אָנצוהערן, אַז צוליב זיי וועט ער חס וחלילה גיין פון דער וועלט. דאָס האַרץ וועט נישט אויסהאַלטן. יידישע זעצערס, רעדאַקטאָרן זענען אָבער נישט סענטימענטאַל, האַרטע

מענטשן, ביי זיי אַ האַרץ ווי אַ שטיין, ס׳רירט נישט, כאָטש שריי חי וקים.

אָט האָט אַ פעסטער זעצער מיט פולע באַקן, אַ „שיסער“ ביים לינאָטיפּ, אים פאַרזיכערט, אַז קיינער איז נאָך אין ערגעץ ביי יידן נישט געשטאָרבן פון דרוק־פעלערן. דערנאָך האָט ער אים געגעבן ברייט און לאַנג צו פאַרשטיין אַז ס׳זענען פאַראַן צוויי מינים גרייזן: איינע, וואָס קיינער, חוץ דער מחבר באַמערקט נישט, אַזעלכע קליינע פעלערלעך, וואָס וואַרפן זיך קיינעמען נישט אין די אויגן; די אַנדערע, וואָס שטעכן יאָ אויס די אויגן, כאַפּט זיך דער לייענער גלייך, אַז דער מחבר האָט געשריבן דאָס פאַרקערטע אָדער עפּעס דערנעבן, אַזוי זענען ביידע סאָרטן דרוק־פעלערן נישט געפערלעך.

דוד גליקסמאַן האָט פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז אַ ברכה לבטלה. ער וועט מיט די זעצערס און רעדאַקטאָרן צו קיין טאָלק נישט דערגיין. אויב וויל ער נישט האָבן קיין קאָשמאַרן ביינאַכט, אָדער גאָר באַקומען אַ האַרץ־שלאַג, מוז ער אויפהערן צו דרוקן זיך. שרייבן וועט ער פאַרן „שופלאָד“ עלעהיי דאָס האָבן געטאָן שרייבער אין די מזרח־איראָפּעיִשע לענדער. נאָכן אָננעמען אויף דער הייסער מינוט אַזאַ באַשלוס, האָט ער קודם געקאָנט זיך דערלויבן צו לאָזן זיך אויף אַ לאַנגן שפּאַציר, כדי איינצושטילן די צעשרויפטע נערוון.

צוריקקומענדיק אַהיים האָט ער געטראָפן דאָס ווייב אַן אומרואיקס. מרים ווייסט, אַז אין דער צייט זיצט ער צוגעשמידט צום שרייב־טיש.

— ווּ ביסטו אַהינגעקומען? דאַרפסט דאָך צוגרייטן דיין נייעם מאמר.

— ס׳קאָן צווואַרטן!...

ער האָט אַרויסגעמרוטשעט עפּעס אונטער דער נאָז, ס׳האָט אים נישט געסטאַיעט קיין כוח צו דערציילן דעם ווייב אויף וואָס פאַר אַ געדאַנק ער איז געפאַלן. מרימען דאַרף מען אָבער קיין פינגער אין מויל נישט שטעקן, זי לייענט דעם מאַנס געדאַנקען פון פנים אַראָפּ. אַ מיטל צו די דרוק־פעלערן און פאַרדרייענישן האָט זי שוין געהאַט צוגעגרייט פאַר אים. זי האָט עס אויפגעשריבן אויף אַ בייגעלע פּאַפּיר און געלאָזט אויף זיין שרייב־טיש. דוד האָט געמיינט, אַז פאַראַן אַ בריוול צו אים און זיך צוגעכאַפּט דערצו. ער האָט געלייענט: „אַ מאָטאָ צום פעליעטאָן“: „איך בעט די חשובע לייענער צו געבן זיך די מי אַליין קאָרעגירן

די דרוק־פּעלערן, גלייכצושטעלן די דאַטעס און נעמען (אויב מעגלעך נאָכצוקוקן אין אַן ענציקלאָפּעדיע), ווי אויך אויסצולייענען דעם ריכטיקן מיין פון צעדרייטע שורות".

דוד האָט עטלעכע מאָל איבערגעלייענט, פּאַר יעדעס מאָל האָט דער אַרויסגעשפּראָצטער שמייכל זיך מער צעשפּרייט צווישן די ליפּן. ער האָט עטלעכע שיינע מינוטן געשפּאַנט מיטן בייגעלע פּאַפּיר איבערן צימער און באַלד דערנאָך זיך געזעצט צום טיש גרייטן דעם קומענדיקן מאמר.

אַ סאָוועטישע מאַראַנען־משפּחה

זינט דער רוסישער פּראָפעסאָר איגאָר קאָרסאַקאָוו האָט זיך דערוווּסט, אַז יידן קאָנען פריי עמיגרירן קיין ישראל, איז ער אַרומגעגאַנגען אַ צעטומלטער. ער, דער שטענדיק באַזאַכטער, געמיטלעכער, האָט פאַרלוירן די אינערלעכע רו, ווי עפּעס אַ מחלה וואָלט אים אינערלעך צעטרייסלט. אַ לאַנגע צייט האָט ער זיך נישט דערוועגט צו רעדן וועגן דער זאַך מיט זיין געליבטער פרוי פאַר וועלכער ער האָט נישט קיין סודות און אוודאי נישט מיט זיינע צוויי 18־יאָריקע זין, כאָטש ער האָט זיי געהאַט דערציילט עפּעס ווען זיי זענען אַלט געוואָרן 13 יאָר. זיי האָבן דעמאָלט אויפגענומען די מעשה מיט כמעט קינדערישער פאַרוווּנדערונג, געוואָלט באַלד אויפן אָרט וויסן מער און מער. דער פאָטער האָט דעמאָלט זייער נייגיר נישט געשטילט, אָבער צוגעזאָגט, אַז מיט דער צייט וועט ער זיי דערציילן איינצלהייטן, אויב ער וועט זיך איבערצייגן, אַז זיי מאַכן נישט פון דער גאַנצער זאַך קיין עסק. דער עיקר אויב זיי וועלן דערוועגן פאַר קיינעמען קיין פּיפּס נישט טאָן. ביידע צדדים האָבן געהאַלטן וואָרט. וואָס זיי זענען עלטער געוואָרן האָט פּראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו פון צייט צו צייט אין געהיים דערציילט זיינע יינגלעך אַן עפּיזאָד פון זיין קינדשאַפט.

זיין געטרייע ווייב גאַלינאַ ווייסט יאָ כמעט אַלץ פון זינט ער איז אַ יונג יינגל געווען. ס׳וואָלט נאַטירלעך געווען מיט איר צו רעדן אָפן. זיך צו טיילן מיט איר מיט זיין הייסן באַגער. האָט זי דאָך פון אים וועגן זיך גופא, וועגן איר מוטער זיך דערוווּסט אַ סוד. דאָך קלאַפּט אים דאָס האַרץ, אים דעם פּראָפעסאָר פון האַרץ־קראַנקייטן, ווען ער וויל איינפּעדעמען מיט איר אַ שמועס דערוועגן. ווער ווייסט צי ער וואָלט נישט געמוזט ביי דער געלעגנהייט אויפמישן דאָס לאַנגע, טרויעריקע קאַפּיטל. אפשר אָנהייבן מיט די זין ? איז אָבער ער גופא שוין גרייט מיט זיך אַליין ? צי האָט ער שוין אַלץ גוט דורכגעטראַכט ? ניין, ס׳מוז פריער גוט רייף ווערן ביי אים גופא. דורכטראַכטן די גאַנצע זאַך קודם אַליין מיט אַ קאַלטן קאָפּ, ס׳וועט דאָך נישט לייכט זיין בייצוקומען די שוועריקייטן, וואָס וועלן זיך שטעלן אין וועג. טאָפּעלע שוועריקייטן, אי אָפיציעלע, אי מיט יעדערן באַזונדער פון דער משפּחה. ווער ווייסט מיט וועמען די שוועריקייטן

וועלן זיין גרעסערע? מיט גאַלינאַן, צי מיט די זין? מיט גאַלינאַן וועט מסתמא לייכטער זיין. זי ווייסט פון וואַנען איר מאַמע שטאַמט. אַי דער טאַטע? דאָס וויכטיקסטע די מאַמע. ס׳וועט פאַרלייכטערן. אָבער די דערוואַקסענע זין?

ס׳וועט זיין מסתמא אַ שווערע שלאַכט, אַ טאָפּעלע שלאַכט, אי אַן אינעווייניקסטע, אי אַן אויסערלעכע. איידער ער הויבט אָן די שלאַכט מוז ער זיין גוט צוגעגרייט. ער וועט זיך דאַרפן גוט אונטערגאַרטלען צו קאָנען איבערגעבן, פאַרשטענדלעך מאַכן זיין משונהדיק טרויעריקע געשיכטע.

און די געשיכטע זיינע איז נישט קיין געוויינלעכע. דער באַקאַנטער רוסישער פּראָפעסאָר איגאָר קאָרסאַקאָוו איז אַן אייניקל פון רב ר׳ יעקב קעלמענאָוויטש (וואָס איז צוליב אומשטענדן צייטנווייז געוואָרן אַ מוהל). זיין פּאָטער מאיר קעלמענאָוויטש, אַ בעל־תורה, איז געגאַנגען אין די דרכים פון זיין פּאָטער דעם אלמן נאָר צוליב די אומשטענדן און צוליב פרנסה געוואָרן אַ שניידער. ס׳זאָגט זיך נאָר אַזוי אַ שניידער. דאָס ווייב שרה, די אשת־חיל האָט אים קודם אויסגעלערנט צו האַלטן אַ נאָדל אין האַנט, צוגעוויזן אים דאָס־יענץ. ער פון זיין זייט האָט צוגעלייגט קאָפּ און געוואָרן מער אַ לאַטוטניק ווי אַ שניידער. יידישע שכנים האָבן געגעבן איבערצוניצעווען אַלטע מלבושים, איבערצומאַכן אַן אַלטן, אויסגעוואַקסן מלבושל פון איין קינד פאַרן אַנדערן. קיין קנאַקער איז ער נישט געוואָרן. אָבער אַ ביסל חיונה האָט מען געצויגן פון „שניידעריי”.

זיין ווייב שרה די אשת־חיל איז געגאַנגען מיטן שטראָם. אַראָפּגענומען דאָס שייטל, וואָס זי האָט אָנגעטאָן נאָך דער חתונה, פאַרבונדן עלעגאַנט דעם קאָפּ מיט די צוגעשוירענע האָר מיט אַ טיכל, אויסגעמייסטערט דערמיט אַ שלייף כלומרשט צוליב עלעגאַנץ, געאַרבעט אין אַ גרויסן שניידער־קאָאָפּעראַטיוו. אַריינגעקריגן זיך אַהין דורך אַ פּראָטעקציע פון אַ קרובה, אַ הויפּט־בוכהאַלטער, און די פּראָטעקציע האָט איר דערמעגלעכט אַזוי צו מאַניפּולירן זי זאָל מוזן אַרויסנעמען אַ טייל אַרבעט אין שטוב און דאָס זאָל אַלע מאָל אויספאַלן אַ טאָג פאַר שבת. די צוויי מאַנצלייט האָבן זיך אפילו געהאַלטן פון דער וייטנס פון דער קרובה מחמת זי האָט חתונה געהאַט מיט אַ „קאַצאַפּ”. דעם רב ר׳ יעקב קעלמאַנאָוויטשן האָט זיך אין קיין שום בייזן חלום נישט געחלומט אַז פון זיין רבנישן בוים וועט זיך אַמאָל אָפּרייסן אַ קליין צווייגעלע. דער

„קאַצאַפּ” איז אפילו געווען אַ גוטער מענטש, געקאָנט טאָן אַ טובה, אַי לייכטער מאַכן דאָס געמיט מיט אַ וויץ. וועגן זיין פּאַרטייִשקייט פּלעגט ער אין געהיים זאָגן, אַז אַ מענטש דאַרף האָבן אַ פּאַרטיי־קאַרטע ווי מע דאַרף האָבן אַ ברויט־קאַרטע. זיין יונג ווייב רייסאַ פלעגט ביי אַזעלכע אַרויסזאָגונגען זיינע אַרויפלייגן צוויי פינגער אויפן מויל, וואָס האָט באַטייט, אַז ער דאַרף שווייגן.

דער יינגסטער פון דער משפחה קעלמאַנאָוויטש איז געווען דער 10־11־יאָריקער משהלע אָדער מאָיסעי, ווי די מאַמע האָט אים געענדערט דעם נאָמען פאַר דער גוייִשער שולע. ס'האָט איר אויסגעזען אי נישט שטאַרק גוייִש און נישט שטאַרק יידיש. אָבער אין שטוב און צווישן די שכנים האָט מען אים גערופן משהלע.

משהלע איז שוין געווען, קאָן מען זאָגן, צו גאָט און צו לייט. צו 4־5 יאָר האָט דער זיידע, דער אלמן, אים גענומען אין זיין רשות. זיין קליינער חדר־מיוחד איז געוואָרן אַ חדר מיט איין תלמיד. און אַ תלמיד איז משהלע געווען ממש אַ מתמיד, פון קליינערהייט אָן. שרה די אשת־חיל האָט זיך אָבער איינגעעקשנט, אַז משהלען דאַרף מען אָפּגעבן אויך אין דער רוסישער שולע. און זי האָט אויסגעפירט. צו זיבן יאָר איז משהלע געוואָרן אַ שילער און האָט געהאַט אַן אָפן קעפל אין דער גוייִשער שולע פונקט ווי ער האָט געהאַט אַן אָפן קעפל אין חדר־מיוחד ביים זיידן. אין דער שולע האָט ער שטופנוויז איבערגעשטיגן אַלע שילער כאָטש דאָס רוסישע לשון האָט אין זיין מויל געקלונגען יידישלעך. שרהן די אשת-חיל איז צוליב דעם גוטן שם פון איר זונעלע געלונגען אויסצופועלן ביי דער דירעקטאָרין אַז משהלע זאָל נישט מחלל־שבת זיין, סייווי שטייגט ער איבער אַלע שילער.

אָוונט־צייט, ווען משהלע האָט זיך געהאַט אָפּגעפּאַרטיקט מיטן צוגרייטן זיינע אוראָקן האָט דער זיידע איבערגענומען אים אין זיין רשות און געקנעלט מיט אים חומש און וואָס נישט ? צו 11 יאָר איז שוין משהלע געווען היימיש מיט יידישע ספרים. דער זיידע האָט נאָך יעדער קנעלונג אים געגעבן אַ ליבן קניפּ אין בעקל.

⁂

ס'איז געקומען דאָס יאָר 1948. אין אַ קאַלטן פאַרטאָג האָבן דריי

פאַרשוינען אָנגעקלאַפּט, זיך אַריינגעשטעלט צו די קעלמאַנאָוויטשעס, אַרויסגעיאָגט יעקב קעלמאַנאָוויטשן פון בעט, באַפוילן גיך זיך אָנצוטאָן, מאַכן אַ קליין פעקל און מיטגענומען אים. ס׳איז זיי נישט אָנגעקומען לייכט. שרה די אשת־חיל האָט געטענהט, אַז דער שווער איז 70 יאָר אַלט, אַ קראַנקער, פאָכעט מיט דער נשמה. וואָס ווילן זיי פון אים און וואָס האָבן זיי צו אים ? אירע טענות האָבן געהאָלפן ווי אַ טויטן באַנקעס. מ׳האָט איר אפילו נישט געענטפערט. מיטגענומען מיט זיך דעם 70־יאָריקן און ווי אַ שטיין אין וואַסער.

צוויי וואָכן שפּעטער האָבן די זעלבע דריי פאַרשוינען ווידער אין אַ פאַרטאָג אָנגעקלאַפּט, געהייסן זיך אָנטאָן מאיר קעלמאַנאָוויטשן און נעמען אַ פעקל. דאָס מאָל האָט שרה, אַ פאַרצווייפלטע אויסגעצויגן צו זיי די הענט, געבעטן רחמים ; איר מאַן איז דאָך אַ שטילער, אָרנטלעכער מענטש, רירט נישט אָן קיין פליג אויפן וואַנט. מ׳האָט זיך קוים אָפּגעראַטעוועט פון די דייטשע מערדער. פאַרוואָס קומט עס אונדז אַז אייגענע זאָלן זיך איזדעקעווען איבער אונדז ?

— פאַרמאַך דאָס מויל אויב דו ווילסט נישט מיר זאָלן דיך אויך מיטנעמען.

זי האָט זיך דערמאָנט אין משהלען און געבליבן פאַרשטומט. אָבער ווי גיך דער העלער טאָג איז אויפגעשטאַנען האָט שרה די אשת־חיל אַרויפגעצויגן אויף זיך וואָס זי האָט געקאָנט, אָנגעקלאַפּט צו שכנים, געפרעגט אַן עצה ווו צו גיין זוכן גערעכטיקייט. פאַר וועלכע זינד ? דער שווער האָט אפשר אַמאָל געזינדיקט מיט אַ מילה, אָבער איר מאַן איז געזעסן איינגעלייגט אין צרות אין שטוב, שווער געהאָרעוועט אויפן שטיקל פרנסה. וואָס קאָן מען האָבן צו אים ? אפשר איז דאָס נאָר אַ טעות ? שרה האָט נישט גערוט. געלאָפן אין קאַנצעלאַריעס ווו מע האָט זי נישט אַריינגעלאָזט, אויסגעפרעגט ביי מענטשן וואָס זי האָט געקענט, ווו מ׳קאָן זיך עפּעס דערוויסן. זי וואָלט כאָטש געוואָלט אים אַריינגעבן סקאַרפּעטן, ס׳איז אים שטענדיק קאַלט אין די פיס. זי איז הייזעריק געוואָרן, בעטנדיק ביי באַקאַנטע : „געוואַלד מענטשן גיט אַן עצה !”

די שכנה מיט וועלכער שרה האָט געהאַט די בשותפותדיקע קיך, האָט, צוקוקנדיק זיך ווי שרה קערט וועלטן צו ראַטעווען דעם מאַן, זי איינמאָל אַ שבת שפּעט נאָך מיטאָג אַריינגערופן אין דער בשותפותדיקער קיך, און שעפּטשענדיק זיך געבעטן ביי איר זי זאָל אויפהערן אַרומצו־

רודערן און בעסער אַ טראַכט טאָן וועגן זיך און משהלען, וואָרעם מ׳האָט איר דערציילט, אַז מע שיקט אַרויס די ווייבער פון די שווער־פאַרדעכטיקטע אַרעסטירטע אין ווייטע מקומות און די מינדעריאָריקע קינדער נעמט מען אין אַזעלכע ספּעציעלע „יתומים־הייזער״, ווו מ׳קלאַפּט זיי אַריין אין די קעפּלעך, אַז זייערע עלטערן זענען שונאים פון פאָלק, ממש פאַרברעכער. דעם מאַנס אַ קוזין, וואָס אַרבעט מיט אים אין זעלבן זאַוואָד, האָט אים בסוד דערציילט, אַז זיין טאָכטער מיטן מאַן, וואָס ווינען אין כאַרקאָוו זענען אָפּגעזעסן אַ קליינעם סראָק — 5 יאָר. זייער 9־יאָריק יינגל האָט מען צוגענומען אין אַזאַ הויז. נאָכן אָפּזיצן דעם סראָק האָבן זיי געהאַט גרויסע צרות אָפּצונעמען זייער קינד. דאָס יינגל האָט נישט געוואָלט צוריקגיין צו די עלטערן, צו די „שונאים פון פאָלק״. די מאַמע האָט מיט טרערן אין די אויגן קוים געפּועלט ביים 14־יאָריקן יינגל ער זאָל קומען אַהיים און אין דער היים איז דאָס נישט דאָס זעלבע קינד ווי אַמאָל. ער האָט נישט קיין צוטרוי צו טאַטע־מאַמע, הערן נישט פון אים קיין גוט וואָרט.

אַז שרה האָט דערהערט אַזעלכע נייעסן האָט זי פאַרגעסן אין מאַן, אין שווער, אין זיך גופא, פאַרבראָכן די הענט און אָנגעהויבן טראַכטן ווי אַזוי צו ראַטעווען משהלען, איר איינציק קינד, איר אויג אין קאָפּ. די צוויי עלטערע זענען אומגעקומען בשעת דער מלחמה. משהלע, דאָס מוזיניקל, איר איינציקע טרייסט, אויב, אויב ... די שעה זאָל קיין שעה נישט זיין קאָן ער אַריינפאַלן אין אַזאַ גיהנום. צו וועמען זאָל זי זיך קערן און ווענדן? מיט וועמען זיך האַלטן אַן עצה? קרובים האָבן היינט יידן כמעט נישט ווו מ׳זאָל קאָנען אין אַ עת־צרה לאָזן אַ קינד. און די קרובה פון וועלכער די צוויי מאַנצבילן האָבן נישט געהאַלטן? אַ טובה האָט זי איר שוין געטאָן. זי איז צו איר גאַנץ פריינדלעך. האָט זי איר דען נישט געהאַט געזאָגט, אַז אויב וואָס־ווען אין קאָאָפּעראַטיוו זאָל זי איר זאָגן?

ס׳האָט איר אַ פּיק געטאָן אין קאָפּ: מע טאָר נישט אָפּלייגן! ס׳זאָל איר חס וחלילה עפּעס געשען איז משהלע אין אַ גרויסער געפאַר. מע דאַרף פאָרן צו איר, צו דער קרובה. נאָר אוי וויי! ס׳איז דאָך שבת, מע דאַרף פאָרן מיטן טראַמוויי, ס׳איז אויפן אַנדערן עק שטאָט, כמעט הינטערן שטאָט. זאָל זי אָפּלייגן אויף זונטיק? אָבער פּיקוח־נפש ...

האָט איר דען דער שווער, דער רב, אַמאָל נישט געהאַט געזאָגט, אַז ווען ס׳גייט אין ראַטעווען אַ נפש מעג מען מחלל־שבת זיין ?

שרה די אשת־חיל האָט משהלען אַליין געלאָזט אין שטוב, געהייסן פאַרקייטלען די טיר, קיינעמען נישט אַריינלאָזן. זי מוז גיין דערלעדיקן עפעס פאַרן טאַטן, ס׳קאָן געדויערן. כאָטש דער פרילינגדיקער שפעטער נאָכמיטאָג איז געווען אַ מילדער האָט שרה פאַרוואָרפן אויף זיך אַ ווינטערדיק טיכל מיט אַ שווערן זשאַקעט, און געלאָזט זיך צום טראַמוויי. ס׳האָט איר צוגעגליקט, ער איז אָנגעקומען צוזאַמען מיט איר, נאָר מ׳האָט געדאַרפט זיך אַריינשטופן.

⁂

דער וועג האָט איר אויסגעזען זייער לאַנג. זי האָט עטלעכע מאָל איבערגעפרעגט צי זי פאָרט אין דער ריכטונג וואָס זי דאַרף, געבעטן מ׳זאָל איר זאָגן ווו זי דאַרף אַראָפגיין צו דער גאַס און נומער וואָס זי האָט געהאַט אַמאָל פאַרשריבן אויף אַ בייגעלע פאַפיר. זי איז בשלום אָנגעקומען, געעפנט די טיר אָן אָנצוקלאַפן, אַרויפגעפאַלן אויף דער קרובה מיט בײדע הענט און מיט פאַרשטיקטע טרערן אין האַלדז אויסגעפרעפלט :

— רייסאַ טייערע, איינציקע מיינע, העלף מיר ראַטעווען מיין קינד !

די שוואַרץ חנעוודיקע דרייסיק־יאָריקע רייסאַ און דער 40־יאָריקער וולאַדימיר האָבן געמיינט, אַז דאָס ייִנגל איז שווער פאַרשלאַפט געוואָרן און אָנגעהויבן זי באַרויִקן, אויספרעגן וואָס מיט אים איז געשען. ווען זיי האָבן אַראָפגענומען פון איר דעם שווערן מלבוש, באַזעצט זי אויף אַ שטול, האָט שרה אָפגעסאַפעט, אויסגעווישט די טרערן און דערציילט דעם אומגליק פון אָנהייב ביזן סוף און דאָס וואָס דראָט איר משהלען, איר אויג אין קאָפ.

וועגן מאַן און שווער האָבן זיי זיך שוין געהאַט דערוווּסט און פאַרשטאַנען, אַז פאַר זיי קאָן מען גאָרנישט טאָן. אָבער משהלען זאָל דראָען אַזאַ געפאַר האָבן זיי זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן. פונדעסטוועגן האָט וולאַדימיר געפונען אַן עצה :

— מאַטש, האָט ער זיך געוואָנדן צו זיין יונג ווייב, זאָל די קרובה

ברענגען מאָרגן מאַשעלען צו אונדז, ס׳רוקט זיך אינגיכן אונטער סוף שול־יאָר, גאַלינטשקאַ וועט האָבן מיט וועמען זיך צו חברן. די שולן פאַרמאַכן זיך אָט שוין באַלד. צי נישט גלייך אַזוי מאַמאַ? מיר בלייבן דאָך אויך די פרייע זומער־צייט דאָ אויף דאַטשע. וועט זיין פריילעכער.

— פאַרוואָס דען נישט? נאָר דו, סאַראַטשקאַ, וועסט זיך אָפּהאַלטן דערווייל קומען אים זען, ס׳וועט בעסער זיין פאַר אים.

שרה איז צוריקגעפאָרן שוין נאָך בין־השמשות. די נאַכט האָט זי שוין קיין אויג נישט צוגעמאַכט. אינדערפרי געמאַכט אַ פּעקעלע מיט בייטיקע מלבושימלעך, געגעבן משהלען אָפּצועסן, אַליין עפּעס איבערגעכאַפּט און דערנאָך געלאָזט זיך מיטן יינגל צום טראַמוויי.

⁂

משהלע איז אַריינגעפאַלן אין אַ נייער וועלט. די אַלטע כאַטע פון דריי צימערלעך מיט אַ גרויסער קיך, אַרומגערינגלט פון צוויי זייטן מיט אַ גאָרטן, מיט עטלעכע ביימער וואָס האָבן זיך שוין באַדעקט מיט יונגע בלעטעלעך; אַרום די ערד שוין צעאַקערט צום פאַרזיי. דאָס אַלץ אַ ירושה פון וולאַדימירס עלטערן; פון ווייט־ווייט האָט זיך געזען אַ וואַלד — ס׳האָט משהלען באַגייסטערט. ער זעט עפּעס אַזעלכעס צום ערשטן מאָל. די נייןיאָריקע גאַלינאַ שפּרינגט אונטער פון פרייד צו האָבן אַ משפּחה־גאַסט. זי פירט אים אַרום, ווייזט אים די צעאַקערטע ערד, די פאַרזעצטע בלומען, רעכנט אויס אַלץ וואָס דאָ וועט וואַקסן. שרה די אשת־חיל האָט מיטן עק פון קאָפּטיכל אויסגעווישט די אויגן, אַריינגענומען משהלען אין אירע אָרעמס און איינהאַלטנדיק אַ כליפּ ווינטשט זי אים אַלדאָס גוטס אויף דער דאַטשע.

— איך וועל אַהער נישט קאָנען קומען, מיין קינד, זאָלסט נישט בענקען, זאָלסט פאָלגן גאַלינאַס מאַמע.

ער האָט געפאָלגט גאַלינאַס טאַטן אויך. וולאַדימיר האָט געטראַכט ווי אַזוי משהלען זאָל זיין לייכטער צו לעבן אויף דער וועלט. ער האָט גענומען דאָס יינגל פאָטערלעך פאַר דער האַנט, אַ גלעט אים געטאָן איבערן קעפּל, אַריינגעפירט אין אַ צימערל וואָס וועט זיין זיינס. זיך אַוועקגעזעצט און אַריינגערעדט אין אים בזה הלשון: „ביסט אַ קלוג יינגל, ווייסט אַ סך זאַכן. דיין מאַמע האָט אין דער שולע געזאָגט אַז דו

הייסט מאָיסעי. האָסטו שוין צוויי נעמען. ביידע טויגן נישט. מיר וועלן דיך דאָ רופן איגאָר, אַ שיינער נאָמען. געפעלט ער דיר״?

משהלע האָט אַ וויילע געטראַכט, דערנאָך צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ. רייסאַ האָט שוין פאָרויס געוווּסט וועגן וולאַדימירס איינפאַל. דער ניין־יאָריקער גאַלינאַ האָט מען געזאָגט, אַז זייער גאַסט האָט צוויי נעמען, ער הייסט אויך איגאָר, וועט מען אים רופן בלויז ביי איין נאָמען. גאַלינאַ איז גאָר צופרידן געווען. ס׳איז לייכטער אַרויסצוזאָגן איגאָר ווי משהלע.

⁂

איגאָר האָט איבערן זומער גאָר אויפגעלעבט. ער איז געוואָרן כמעט אַ דערוואַקסענער. די 9־יאָריקע גאַלינאַ איז געווען אונטערשטעליק אין קלאַס. מ׳האָט געדאַרפט מיט איר דורכמאַכן נאָך אַמאָל דעם שול־פּראָגראַם. אַזוי האָט פאָרגעשלאָגן די לערערין. איז איגאָר געוואָרן איר לערער. געמאַכט מיט איר יעדן טאָג די אוראָקן, דערציילט איר מעשהלעך, צוגעקלערט שפּילערייען. צוזאַמען מיט איר זיך פאַרנומען מיט די בלומען אין גאָרטן, ער האָט שוין געוווּסט, אַז יעדער בלום האָט אַ נאָמען. יעדן סוף טאָג האָבן זיי צוזאַמען באַגאָסן די געוויקסן. דערביי האָבן זיך זיינע בעקלעך פאַרונדיקט. זיין רוסיש לשון איז געוואָרן רייכער, קלאָרער. ער האָט זיך דאָ דערוווּסט וועגן אַ סך זאַכן. נאָר איין זאַך האָט ער נישט געוווּסט — אַז די מאַמע זיינע איז שוין נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. רייסאַ האָט זיך קעגנגעשטעלט וולאַדימיר זאָל אים אויסזאָגן, אַז אַ צען טעג נאָך דעם ווי זי האָט זיך צעשיידט מיט אים איז מען געקומען נעמען די, וואָס האָט איינגעלייגט וועלטן ווו מ׳האָט אַוועקגעפירט איר מאַן מיטן שווער און סתם צופיל גערעדט.

שרה די אשת־חיל האָט געעפנט די טיר, אָנגעטאָן זיך, געמאַכט אַ פּעקל און פלוצלינג בלאַס געוואָרן, אַ וואַקל געטאָן זיך און געפאַלן. צוויי פאַרשויבען (דאָס מאָל געקומען נאָר צוויי) האָבן זי אויפגעהויבן, געלייגט אויפן אייזערנעם בעטל, באַשפּריצט זי מיט וואַסער. ס׳איז צומאָל איינער פון זיי אַוועק און געבראַכט זייערן אַ דאָקטער. ער האָט בלויז פעסטגעשטעלט, אַז ס׳איז אַ גיכער טויט, אַ האַרצשלאַג. רייסאַ האָט זיך דערוווּסט ווען זי איז נאָכן זומער־אורלויב צוריקגעקומען צו דער אַרבעט אינעם שניידער־קאָאָפּעראַטיוו. זי איז אַוועק צו דער שכנטע מיט וועל־

כער שרה האָט געהאַט די בשותפותדיקע קיך, דערוווּסט זיך אַלע אײנצלהײטן, אָבער נישט אויסגעגעבן דעם סוד ווו ס׳געפינט זיך דאָס ײנגל און נישט דעם ײנגל וועגן דער מאַמעס טויט. און משהלע האָט נאָך אַזאַ גוטן זומער נישט געהאַט אין זײן לעבן. אָבער אַלע גוטע זאַכן ענדיקן זיך. ס׳איז געקומען די צײט פון אָנהײב שול־יאָר.

— ווי וועט איצט זײן? — האָט אַ פאַרזאָרגטע געפרעגט רײסאַ דעם מאַן.

— זאָרג נישט, שוין אַלץ דערלײדיקט.

— וואָס דערלײדיקט?

— פאַרשריבן אים אין דער זעלבער שולע ווו ס׳גײט גאַלינאַ.

— ווי אַזוי? מ׳דאַרף דאָך פריער...

ער האָט איר איבערגעריסן:

— צי בין איך אַ באַאַמטער אין „זאַגס”? נישט געהאַט ווײט זיך מטריח צו זײן. אַרײנגעגאַנגען אין נײטיקן אַמט און געמאָלדן, אַז כ׳האָב אָפּגעפונען אַ מלחמה־יתום פון אַ ווײטער משפחה, וואָס איז אין דער מלחמה אומגעקומען.

— האָסט דאָך געדאַרפט געבן אַ נאָמען?

— האָב איך געגעבן אַ נאָמען, אַן אויסגעטראַכטן. איגאָר הײסט ער שוין. וועט ער איצט הײסן איגאָר קאָרסאַקאָוו.

— קאָרסאַקאָוו?! אוי ווײ איז מיר. קאָרסאַקאָוו איז דאָך געווען אַ באַרימטער פּראָפעסאָר פון פסיכישע קראַנקײטן ביזן סוף צווײטער העלפט פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט! האָסט פאַרקאָכט אַ קאַשע.

— אַזוי גאָר? כ׳האָב נישט געוווּסט. כ׳ווײס נישט פון וואַנען ס׳איז מיר אײנגעפאַלן אין קאָפּ אַזאַ נאָמען, ס׳קלינגט רוסיש. ס׳איז נישט קײן אומגליק, פאַרקערט. וועט ער איצט האָבן אַ טאָפּלטן יחוס: אי אַן אמתער רוס און נישט קײן ײד, אי ער שטאַמט פון אַ ווײטער, באַרימטער משפחה. קום נאָר מיט מיר אין לעצטן צימער, צו די קינדער.

— וואָסער מעשה וועסטו זײ ווידער דערצײלן?

— איגאָר, האָט ער ערנסט געזאָגט צום ײנגל, כ׳האָב דיך פאַרשריבן אין דער זעלבער שולע ווו ס׳גײט גאַלינאַ...

גאַלינאַ האָט אים איבערגעריסן און אָנגעהויבן צו שפּרינגען פאַר פרײד.

— גאַלינאַ רויִק ! שפּרינג נישט ! הער צו וואָס איך זאָג. ס׳איז וויכטיק.

ער האָט זיך ווידער אויסגעדרייט צום ייִנגל :

— איגאָר, האָט ער ערנסט געזאָגט, איך ווייס, אַז דו האָסט אַ גוטן זכרון. זאָלסט למען־השם נישט פאַרגעסן, אַז דו הייסט איגאָר קאָרסאַקאָוו ; אַזוי וועסטו הייסן אין דער שולע, אַזוי אומעטום. אַז דו וועסט אַ ביסל עלטער ווערן, וועל איך דיר אויפקלערן פאַרוואָס.

⁂

איגאָר קאָרסאַקאָוו איז געווען דאָס שיינדל פון דער שולע. אין זיין קלאַס האָט ער איבערגעשטיגן אַלע שילער. ער האָט נאָכן ערשטן יאָר איבערגעשפּרינגען אַ קלאַס. די דירעקטאָרין האָט אים איינמאָל אַ גלעט געטאָן איבער דער טונקעלער טשופּרינע, אַרײַנגעקוקט אין די שוואַרצע פינקלדיקע אויגן און ליבלעך אַ פרעג געטאָן : „ווו האָסטו גענומען אַזאַ האַרטן רוסישן אַקצענט” ? איגאָר איז רויט געוואָרן און אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. ווען זי האָט פאַרן פעטער וולאַדימיר געלויבט זיינע פעיִקייטן און באַדויערט נאָר זיין אַקצענט, האָט וולאַדימיר מיט זיין רוסישן הומאָר איר געזאָגט : „ער שטאַמט דאָך פון דרום־מזרח געגנט און אַן אַקצענט האָט אַ טבע איבערצוגיין בירושה פונקט ווי דאָס” — האָט ער אָנגעוויזן אויפן קאָפּ. דאַ, ווי פּראַווי — האָט די דירעקטאָרין צוגעפּסקנט.

איגאָר האָט אָבער גיך דעם נאָכגעשלעפּטן אַקצענט באַזיגט. פון איין זאַך האָט מען אים נישט געקאָנט אָפּגעוווינען : ביינאַכט, ווען ער איז פאַרזונקען געוואָרן אין קינדערישן שלאָף האָט ער גערופן : מאַמע ! מאַמע ! טיילמאָל : זיידע ! זיידע ! אָדער : טאַטע ! אָפּצוגעוווינען אים פון אַזאַ „פּעלער” פלעגט רייסאַ צערטלעך אים אָנעמען פאַרן אָרעם אַ שאָקל טאָן, טיילמאָל שטיל אַרײַנגערעדט אין אויער : „פּלאַפּל נישט”. ער האָט זיך איבערגעדרייט אויף אַן אַנדער זייט, איינגעקאָרטשעט זיך און ווייטער געשלאָפן. ער האָט זיך אָבער פון דעם אויך אָפּגעוווינט. צי האָט ער פאַרגעסן זיין היים ? די זייניקע ? ניין. ער פלעגט צייטנווייז שטילערהייט פאַר גאַלינאַן עפּעס דערציילן קיינער זאָל נישט הערן, טיילמאָל, פאַרשטיקטערהייט אַ זינג טאָן אָן ווערטער דעם זיידנס כל־נדרי און באַלד איבעררייסן.

⁂

די צייט איז זיך געגאַנגען איר גאַנג. די צוויי קינדער זענען אונטערגעוואַקסן און זיך שטאַרק ליב באַקומען. די איבערלעבונג איז געווען אַ גרויסע ווען איגאָר האָט צו 17 יאָר געענדיקט די מיטל־שול מיט אַן אויסצייכענונג און אַוועק קיין מאָסקווע שטודירן מעדיצין. די צעשיידונג האָט געלינדהערט אַ כסדרדיקע קאָרעספּאָנדענץ. גאַלינאַ האָט זיך איבערגעשטיגן אין אַרבעטזאַמקייט צו קענען וואָס גיכער ענדיקן די מיטל־שולע. נאָך צוויי יאָר צעשיידונג איז זי איגאָרן נאָכגעפאָרן און אים נאָכגעטאָן — אויך אָנגעהויבן שטודירן מעדיצין כאָטש די עלטערן האָבן פאָרגעלייגט אַן אַנדער קאַריערע. ס׳איז זיי נישט לייכט געווען די צעשיידונג מיט דער איינציקער טאָכטער. רייסאַ פלעגט צומאָל כלומרשט אין אַ שפּאַס זאָגן, אַז איגאָר נעמט זיי צו די טאָכטער.

ווען איגאָר האָט באַקומען דעם דאָקטער־דיפּלאָם און צוגעטיילט געוואָרן צו אַ ספּעציעלן שפּיטאָל פאַר אויסדערוויילטע, האָבן די צוויי פאַרליבטע חתונה געהאַט. רייסאַ און וולאַדימיר זענען געקומען צו דער אָפיציעלער צערעמאָניע אין „זאַגס”, געקוועלט געווען וואָס די חתונה גייט דורך אַזוי טרוקן. דערצו האָבן זיי געמוזט וואָס גיכער צוריקפאָרן; וולאַדימיר איז שוין נישט געווען ביים פולן געזונט.

דאָס יונגע פאָרפאָלק האָט אינגיכן באַקומען אַ דירה פאַר פריווּעליגירטע און דעם ערשטן אָוונט אין דער נייער דירה איז צווישן פאָרפאָלק פאָרגעקומען אַזאַ שמועס:

— ווי מיינסטו, מייַן טייערע, ווען זיי וואָלטן געוווּסט, אַז מיר שטאַמען פון יידן וואָלטן זיי אויך אונדז צוגעטיילט אַזוי גיך און אַזאַ באַקוועמע דירה?

זי האָט זיך געזעצט אויף זיינע קני, פאַרוואָרפן די הענט אַרום זיין האַלדז און געענטפערט:

— וואָס פאַלט דיר איין מייַן ליבער, יידן נישט יידן? דו שטאַמסט פון יידן, אָבער ביסט שוין נישט קיין ייד און איך אוודאי נישט קיין יידישע.

— מייַן איינציקע, כ׳וויל דיך באַלד אַרויספירן פון אַ טעות: כ׳שטאַם פון יידן און אינערלעך פאַרבליבן אַ ייד. דיינע עלטערן האָבן אויסבאַ־

האַלטן מיין יידישן אָפשטאַם ס׳זאָל מיר זיין לייכטער צו לעבן; האָב איך זיי צוליב געטאָן און געהאַלטן מיין אָפשטאַם בסוד, אָבער...

זי האָט אים פאַרמאַכט דאָס מויל מיט אַ וואַרעמען קוש.

— צי געדענקסטו, מיין ליבע, אַז כ׳האָב דיר געהאַט אויפגעקלערט, אַז דו ביסט אויך אַ יידישקע, ווייל דיין מאַמע איז אַ יידישקע?

— וואָסער יידישקע איז מיין מאַמע?

— אַן אויסבאַהאַלטענע.

— אָבער מיין טאַטע איז דאָך נישט קיין ייד!

— אוי, אוי, האָסט אַ שלעכטן זיכרון! כ׳האָב דיר שוין געהאַט גענוי אויפגעקלערט, אַז לויט אַ יידישן רעליגיעזן געזעץ זענען די קינדער פון אַ יידישער מאַמען יידן, טראָץ דעם וואָס דער טאַטע איז נישט קיין ייד.

— פון וואַנען ווייסטו דאָס אַלץ?

— פון וואַנען איך ווייס האָסטו אויך געדאַרפט וויסן, כ׳האָב דיר אַמאָל געהאַט דערציילט פאַרשידענע מעשהלעך...

— איז וואָס זענען מיר רוסן צי יידן?

—ביידע. אי יידן, אי רוסן.

און ער האָט אַרויפגעלייגט אויפן מויל צוויי פינגער: — „שאַ, וועגן דעם דאַרף מען נישט רעדן, וועט זיין גרינגער צו לעבן, האָט דיין טאַטע געזאָגט".

און זיי האָבן זיך ביידע צעלאַכט און געטוליעט צו זיך.

⁂

דריי גרויסע געשעענישן ביים פאָרפאָלק קאָרסאַקאָוו זענען געקומען כמעט אין דער זעלבער צייט: איגאָר קאָרסאַקאָוו האָט באַקומען דעם טיטל פראָפעסאָר, גאַלינאַ האָט געענדיקט מעדיצין און נאָך צוויי חדשים איז ביים פאָרפאָלק געבוירן געוואָרן צוויי יינגעלעך — אַ צווילינג. די פרייד איז געווען אין-לשער. גאַלינאַ האָט איינמאָל אויפגעכאַפּט אַ נישט-היימלעכן שטריך אין מאַנס פנים און אים דערמאָנט:

— איך ווייס, וואָלסט בעסער געוואָלט האָבן צוויי טעכטערלעך; איך ווייס אויך פאַרוואָס, אויב ווילסט וועל איך דיר...

ער האָט איר פאַרמאַכט ס׳מויל מיט אַ לאַנגן קוש. דערנאָך צוגעגעבן:

— כ׳בין גליקלעך צו האָבן צוויי זונעלעך.

⁂

פּראָפּעסאָר קאָרסאַקאָווס רענאָמע איז געשטיגן. זיינע פּילצאָליקע באַשעפטיקונגען האָבן איינגעשלונגען די צייט. די יאָרן זענען געלאָפן, ער האָט זיך קוים געכאַפּט אַז ער איז מיט שיינע עטלעכע יאָר עלטער געוואָרן, ווען ער האָט פאַרענדיקט אַ וואָגיק ווערק וועגן האַרץ־קראַנקייטן און בעיקר וועגן האַרץ־איבערפּלאַנצונג. די יאָרן זענען געלאָפן. זיינע יינגלעך זענען שוין 18־יאָריקע סטודענטן. נאָכן פאַרענדיקן זיין ווערק האָט פּראָפּעסאָר קאָרסאַקאָוו געהאַט מער צייט און יעדן פרימאָרגן ביים מאַכן זיין טואַלעט פאַרהאַלטן זיך ביים טואַלעטן־שפּיגל: יאָ, די עטלעכע יאָר אַרבעט האָבן געלייגט אַ שטעמפּל. זיינע געדיכטע נאָך האָר זענען דורכגעוועבט מיט אַ היפּשער צאָל זילבערנע פעדים. אַ מיטלוווקסיקער, שטענדיק אַ גלייכער, האָט שוין זיין ווייב גאַלינאַ באַמערקט, אַז די פּלייצעס הייבן אָן עטוואָס זיך איינצובויגן. ער זעט אויס עלטער ווי אויף זיינע עטלעכע פופציק יאָר. גאַלינאַ דאַקעגן זעט אויס אַ סך ייִנגער ווי אויף אירע יאָרן. יאָ, ער האָט זיך צופּיל געענדערט אין פאַרגלייך מיט גאַלינאַן...

כמעט אין דער זעלבער צייט האָבן זיך די געשעענישן אין לאַנד געענדערט. ס׳האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן. ס׳האָט אָנגעהויבן קלינגען מיט פּערעסטראָיקאַ, מיט גלאַסנאָסט. גאַלינאַ האָט געשלונגען די נייעסן פון די צייטונגען. ער, פּראָפּעסאָר קאָרסאַקאָוו האָט מער געזוכט אין די צייטונגען צי ס׳איז פאַראַן ענדערונגען אין באַצוג צו יידן. ר׳האָט זיך נישט געשראָקן און נישט געפוילט זיך צו פאַרבינדן מיט עטלעכע באַקאַנטע יידישע קאָלעגן פון אַן אַנדער שפּיטאָל. זיי האָבן זיך געוווּנדערט וואָס ער, אַ רוס, אינטערעסירט זיך מיט יידישע ענינים. יאָ, פאַראַן געוויסע ענדערונגען, יידן איז דערלויבט צו עפּענען יידישע קולטור־אינסטיטוציעס, אָבער זיי גופא האַלטן דאָס נישט פאַר גענוג. אין קאַריערעס צו וועלכע יידן האָבן נישט געהאַט קיין צוטריט, כאָטש קיין געשריבענער געזעץ אַזאַ איז נישטאָ, איז ווייטער יידן־ריין. נו ס׳איז אַן אָנהייב. אָבער דאָס וואָס פּראָפּעסאָר קאָרסאַקאָוון האָט אַממייסטן אינטערעסירט איז צי געוויסע יידן זוכן נאָך צו ענדערן זייערע נעמען וואָס קלינגען יידיש, אָדער ס׳זאָל געלונגען נישט צו האָבן אויף דער אידענטיטעט־קאַרטע דעם שטעמפּל „יעווריי״? זיינע יידישע קאָלעגן האָבן געלאַכט און געוווּנדערט

זיך פון וואַנען ער ווייסט וועגן אַזעלכע זאַכן. ער האָט מיטגעלאַכט און זיי פאַרזיכערט, אַז טראָץ דעם וואָס אין לאַנד איז אַלץ געווען בסוד זענען קיין סודות נישט געווען, חוץ אין ספּעציעלע פאַלן . . .

אין לאַנד האָט זיך געקאָכט ווי אין אַ קעסל. גאַלינאַ איז געקומען יעדן טאָג מיט נייע נייעסן. זי האָט געאַרבעט אין אַ שפּיטאָל וווּ ס׳זיינען באַשעפטיקט געווען אַ גרעסערע צאָל יידישע דאָקטוירים, מערסטן פרויען־דאָקטוירים און פרויען מעסטן נישט די ווערטער ; מ׳האָט זיך ביי יעדער פרייער צייט איבערגעגעבן פאַרשידענע נייעסן. פּראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו האָט אויסגעהערט און געטראַכט זיינע טראַכטענישן, געשטעלט זיך גופא די שטענדיקע פראַגע : צי וועט זיין באַגער אַראָפּצונעמען די אַרישע מאַסקע פון פּנים קאָנען פאַרווירקלעכט ווערן ? ניין, נישט דאָ ! ס׳איז אַרויס פון די באַהעלטענישן די אַנטיסעמיטישע חיה־רעה. זי הויבט אַלע מאָל מער אויף דעם קאָפּ, נישט נאָר צווישן פּראָסטאַקעס נאָר אויך צווישן די הויכע ספערן. אין מאָסקווער ליטעראַטן־פאַראיין, בעת אַ פאַרזאַמלונג, האָט אַ רוסישער שרייבער, שטייענדיק אויף דער טריבונע, געגעבן אַ פאָרשלאָג מ׳זאָל אויסשליסן יידישע שרייבער. ס׳גייען אַרום קלאַנגען וועגן פּאָגראָמען וואָס דאַרפן אויסברעכן, דער עיקר אין מאָסקווע און אין לענינגראַד. און אָט קומט גאַלינאַ פון דער אַרבעט מיט אַ פאַרשפּעטיקונג און ברענגט מיט מיט זיך צוויי קינדער, אַ 12־יאָריק יינגל און אַ 13־יאָריק מיידל. זי דערציילט טיילווייז ערנסט, טיילווייז אין אַ שפּאַס : איר קאָלעגין, די דאָקטאָרשע זילבערמאַנאָוואַ, וואָס וווינט אין אַ געגנט וווּ ס׳איז אויסגעקלעפּט געווען אייניקע בלעטלעך, אַז מאָרגן וועט פאָרקומען אַ פּאָגראָם, האָט איר געבעטן מיט טרערן זי זאָל אירע קינדער מיטנעמען איבערצונעכטיקן. מאָרגן וועט זי זיי אָפּנעמען און אַוועקפירן צו אירער אַ רוסישער פּאַציענטקע, וועלכע האָט היינט אָוונט געהאַט די משפּחה ביי זיך און נישט געקאָנט זיי נעמען.

פּראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו פאַרקריצט די ציין. ער פילט זיך אַלע מאָל מער ווי אַ פאַרזיכערטער מאַראַן, אָבער אַ מאַראַן. ווי אַזוי זיך באַפרייען פון דעם געפיל ? דאָס איינציקע מיטל, דער איינציקער אויסוועג איז היינט צו עמיגרירן קיין ישראל.

ווי אַזוי אָבער ? אָפיציעל איז ער נישט קיין ייד. וועט מען אים גלויבן אַז מ׳האָט אים נאָך אַלס קינד געצוווּנגען צו ווערן אויס ייד צוליב זיכערקייט פאַר אים ? ווי אַזוי דורכברעכן די וואַנט ? און די משפּחה ?

אָנהויבן רעדן מיט די זין ? צי ווייסט ער, צי ס׳וועט זיי לייכט זיין אַרויפצוציען אויף זיך אַ נייע הויט ? ניין, ס׳וועט זיכער לייכטער זיין אַ שמועס צו טאָן מיטן ווייב, און דאָס וואָס פריער. די צייט שטייט נישט אויף קיין אָרט. נישטאָ קיין זיכערע זאַכן דאָ. ס׳קאָן ווערן צו שפּעט. גאַלינאַ שטויסט זיך אפשר עפּעס אָן. האָט זי אים דען נישט געפרעגט פאַרוואָס ער איז אַזוי צעטראָגן ? ער האָט אָפּגעקליבן אַ גינסטיקע צייט, אַ זונטיק נאָכמיטאָג. די זין גייען נאָכמיטאָג אויף אַ קאָנצערט. די הויז־פרוי האָט געבעטן עסן מיטאָג פריער ווי געוויינלעך צו קאָנען זיין פריי.

גאַלינאַ האָט זיך געהאַט אָנגעטאָן זונטיקדיק. געגעבן דעם מאַן אַ לייכטן מאַנטל, געוואָלט העלפן אָנטאָן.

— נו, איך וואַרט. מיר גייען אין פּאַרק, אַ שיינער אָנהייב פרילינגדיקער טאָג.

— ניין, מיין טייערע, מיר וועלן דאָס מאָל בלייבן אין שטוב. איך דאַרף רעדן מיט דיר.

— וועלן מיר רעדן אין פּאַרק, ס׳רעדט זיך געשמאַקער ווי אין שטוב.

— דאָס מאָל מוזן מיר רעדן צווישן פיר ווענט.

— פאַרוואָס צווישן פיר ווענט ?

ער האָט אַראָפּגעצויגן פון איר דעם לייכטן מאַנטל, אָנגענומען זי פאַר די הענט, אַ קוש געגעבן איין האַנט, די צווייטע און אַריינגעזעצט זי אין ווינקלדיקן שווערן פאָטעל, צוגערוקט אַנטקעגן איר אַ לייכטן פאָטעל, אַוועקגעזעצט זיך און ווידער אַריינגענומען אירע הענט אין זיינע, ווידער אַרויפגעלייגט אויף זיי צוויי לאַנגע קושן, און אָנגעהויבן :

— טייערע, כ׳האָב געזינדיקט קעגן דיר. איך טראָג מיר אַרום פון לאַנג מיט אַ פלאַן און געהאַלטן עס בסוד פאַר דיר. איצט מוז עס ווערן אויס סוד. דער פלאַן דאַרף פאַרווירקלעכט ווערן, דעריבער . . .

זי האָט אים איבערגעריסן :

— צו וואָס איינוויקלען אין זיידענע טיכלעך ? זאָג פּראָסט פשוט אין וואָס ס׳האַנדלט זיך.

— איך וויל, איך האַלט, אַז מיר דאַרפן פאַרלאָזן דאָס לאַנד. כ׳וויל ווערן צוריק אַ ייד, אונדזערע קינדער זאָלן זיין יידן. כ׳וויל מיר זאָלן איבעררייסן מיטן מאַראַנען־לעבן. געדענקסט מסתמא וואָס כ׳האָב געהאַט דיר דערציילט וועגן די מאַראַנען אין שפּאַניע און אין פּאָרטוגאַל נאָכדעם ווי כ׳האָב באַקומען אַ בוך וועגן יידישער געשיכטע ? דערמאָנסט זיך ?

— יאָ, איך דערמאָן זיך. אָבער צוליב דעם דאַרפן מיר פאַרלאָזן אונדזער געבוירן־לאַנד ? און וווּ ווילסטו זאָלן מיר זיך לאָזן אין דער וועלט ?

— אין יידישן לאַנד. מ׳קאָן פריי עמיגרירן קיין ישראל.

— יידן קאָנען פריי עמיגרירן קיין ישראל. מיר אָבער זענען אָפיציעל נישט קיין יידן. אונדזערע זין זענען בכלל נישט קיין יידן. איך אויך נישט. אין אונדזערע קענקאַרטעס זענען מיר אַלע רוסן, דורכאויס רוסן, אויך מיין מאַמע. דו האַלסט מיך פאַר נאַיוו אָבער איך ווייס, אַז צו עמיגרירן קיין ישראל דאַרף מען זיין אַ ייד, די קענקאַרטע דאַרף זיין מיטן שטעמפל „יעווריי״. און וואָס פעלט אונדז דאָ ? וואָס טויג דיר נישט מיר זאָלן דאַרפן אַנטלויפן פון דאַנען, ווו מיר האָבן אַ גוטע סיטואַציע.

— פרעגסט מיר וואָס ס׳טויג מיר נישט ? די אַטמאָספער טויג מיר נישט. איך שטיק מיך אין דער אָט אַטמאָספער ! און דיר וועט עס אויך ביסלעכוויז אָנהייבן שטיקן, אונדזערע זין שטיקט עס שוין. צי וויסטו וואָס דאָס באַדייט לעגאַלע אָרגאַניזאַציעס ווי „פאַמיאַט״, „אָטיזנאַ״, „סאָיוז פאַטריאָטאָוו״ ? זיי האָבן צעשפרייט זייערע שוואַרצע פליגלען אין מאָסקווע, לענינגראַד, סווערדלאָוו, נאָוואָסיבירסק. זיי באַהאַלטן נישט אויס זייערע כוונות לגבי יידן, דעמאָנסטרירן אָפטמאָל איבער די גאַסן, שרייבן אויס פון די טעלעפאָן־ביכער יידישע נעמען מיט זייערע אַדרעסן. זיי זענען פון קיינעמען נישט געשטערט. דאָס זענען נאַציסטישע, אַנטיסעמיטישע אָרגאַניזאַציעס און מע לאָזט זיי פריי אפילו דעמאָנסטרירן. דאָס דאַטשעשטעטל מאַלאָכאָווקע איז שוין צוויי זומערן ליידיק ווייל דאָרט פלעגן הויפטזעכלעך קומען יידישע דאָקטוירים, שרייבער, אינזשענירן, אַפטייקער, אַנדערע יידישע מענטשן מיט זייערע פאַמיליעס אויף דאַטשע, אָבער אויפן שטעטל האַלטן אַן אויג די דריי אַנטיסעמיטיש־נאַצישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס די מאַכט וואָלט געקאָנט לייכט אומשעדלעך מאַכן. ווען ס׳זענען פאָרגעקומען געשעענישן, פאָגראָמען אין עטלעכע אַזיאַטישע רעפובליקן, האָט מע געשיקט אַהין אָפטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי מיט טאַנקן און מ׳האָט דאָרט געמאַכט אָרדענונג, ווי די רעגירונג האָט דאָס פאַרשטאַנען, אויף איר אופן. איז דאָ וואָלט מע זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן מיט דריי אַנטיסעמיטיש־פאַשיסטישע אָרגאַניזאַציעס ?

— די פרעסע פאַרשוויגט זיי נישט. דו לייענסט נישט. דעריבער

איז נישט דערגאַנגען צו קיין פּאָגראָמען, האָט אים גאַלינאַ צוגעוואָרפן.

— וועלכע פּרעסע? נישט די הויפּט־פּרעסע, „אָקטיאַבר", „יונאָסט", „אָגאָניאָק", זיי באַקומען הונדערטער דראָונגס־בריוו פון די אַנטיסעמיטישע אָרגאַניזאַציעס וואָס נעמען זיך ווייניק איבער מיט יענע צייטונגען. אָבער די „פּראַוודאַ"? צי שרייבט זי וועגן דעם אַלעמען? צי האָט גאָרבאַטשאָוו גענומען עפּנטלעך שטעלונג צו די באַנדעס? אפילו דער הויפּט־רעפאָרמאַטאָר, דער וועמען דאָס פאָלק אַפּלאָדירט אַממיינסטן, יעלטסין, האָט נאָך קעגן די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס קיין וואָרט נישט געזאָגט. ווילסט איך זאָל אויסרעכענען מעשים פון די באַנדעס? אין לענינגראַד...

זי האָט אים איבערגעריסן:

— איך בעט דיך, שוין דיין געזונט און אויך מיינעם. רעדסט אַזוי ווי מיר וואָלטן דירעקט באַדראָט געווען, ווי אָט פאַלט מען אָן אויף דיר אין גאַס.

— גוט, איך וועל רעדן רויִקער. ווילסט נישט איך זאָל אַלץ אויסרעכענען, איז נישט. דירעקט דראָט מיך גאָרנישט, אָבער איך חזר איבער, אַז איך קאָן נישט אָטעמען אין דער אַטמאָספער. אויב יידן זענען באַדראָט פיל איך דאָס אָפּ ווי איך גופא וואָלט באַדראָט געווען, ווי מיינע זין, אויך ווי דו וואָלסט באַדראָט געווען.

ער האָט אָנגעהויבן נאָך רויִקער, מיט אַ טאָן שטילער:

— איך בין אַ ייד, כ'האָב דיר דאָס געזאָגט אַמאָל ביי יעדער געלעגנהייט, און פיל מיך היינט נאָך מער ייד. אויב דו האָסט מיך נאָך ליב, דאַרפסטו מיך פאַרשטיין. איך ווייס וואָס איך נעם אויף זיך אויב מיר פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

זי האָט צוגעלייגט די האַנט צום שטערן, ווי זי וואָלט געוואָלט געפונען אַן אויסוועג.

— מיין טייערער, איך פאַרשטיי דיך, אָבער מיר האָבן דאָך צוויי זין, צי וועלן זיי מסכים זיין צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד? און איך האָב דאָך אַן איינזאַמע מאַמע. צי קאָן איך זי לאָזן אַליין?

— דיין מאַמע איז אויך מיין מאַמע, זינט דיין טאַטע איז געשטאָרבן האָב איך דיר געזאָלט פאָרשלאָגן זי צו נעמען צו אונדז, נאָר די געשעענישן האָבן פאַרנומען מיינע אַלע טראַכטענישן. מיר וועלן די מאַמע מיטנעמען. כ'בין זיכער זי וועט איינגיין. וואָס שייך אונדזערע זין, איז זיי אַזוי דערווידער די געשעענישן דאָ ווי מיר.

— די געשעענישן קאָנען זיך ענדערן. אַזוי פיל זאַכן זענען אין גאַנג פון ענדערונגען! פאַרוואָס זאָל אין דעם פרט זיך נישט ענדערן?

— מיין ליבע, כ׳בין נישט קיין היסטאָריקער, נאָר יידישע געשיכטע קען איך אַ ביסל, דער עיקר געשיכטע פון אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד. רוסלאַנד האָט אַ טיפע טראַדיציע פון אַנטיסעמיטיזם.

— פון וואַנען ביסטו אַזאַ וויסער, אַזאַ קענער? מיר קענען זיך פון קינדווייז אָן און איך דערוויס מיר איצט נייע זאַכן וועגן דיר.

— ווייל האָסט נישט געלייגט קיין אַכט אויף די „נייע זאַכן" ווי דו זאָגסט. כ׳האָב דיר געהאַט דערציילט, אַז כ׳האָב זיך געהאַט פאַרנומען מיט אַ יידישן היסטאָריקער. אַ האַרץ־קראַנקער געווען. אַ פּראָפעסיאָנעלע באַקאַנטשאַפט. ער לעבט שוין נישט. כ׳האָב געהאַט געמאַכט באַמיונגען מ׳זאָל אים אַרייננעמען אין מיין אָפּטיילונג אין שפּיטאָל פאַר אויסדערוויילטע, אָנגעגעבן סיבות פאַרוואָס ס׳קומט אים אַזאַ פּריווילעגיע. ער איז געווען צו 22 יאָר צווישן די דערמאָרדעטע יידן אין באַבי־יאַר אָבער באַקומען בלויז אַ קויל אין אָרעם, וואָס איז געבליבן שטעקן אין לייב ביז טויט. ער האָט אַליין נישט פאַרשטאַנען ווי אַזוי ער האָט זיך אין גרויסן טומל אַרויסגעגליטשט פונעם באַרג הרוגים, ווען די משחיתים האָבן געהאַט אָפּגעטראָטן אָדער פאַרנומען געווען צווישן זיך. קורץ, ער האָט איבערגעלעבט די מלחמה, געענדיקט אויפן אוניווערסיטעט געשיכטע און געוואָרן לערער פון רוסישער געשיכטע, וואָס איז נישט ווייניק געפעלשט געוואָרן. ווען מ׳האָט נאָך אַ סך יאָרן געשטעלט אַ מאָנומענט אויף באַבי־יאַר און ס׳איז נישט דערמאָנט געוואָרן, אַז די דערמאָרדעטע זענען געווען יידן, האָט זיך דאָס ערשטע מאָל אָפּגערופן ביי אים דאָס האַרץ. יאָ, אַ קראַנק האַרץ געהאַט. זיין גוטער שכן, אַ רוס, וואָס געהערט צו די הויכע פענצטער, אָבער אַן אַנשטענדיקער מענטש, האָט אים געגעבן מיין טעלעפאָן. היות ער האָט זיך פאָרגעשטעלט פאַר מיר, האָב איך געבעטן זיין אַדרעס און אים באַזוכט, אונטערזוכט. ווען איך פלעג דיר זאָגן אַמאָל, אַז כ׳האָב נאָך דער אַרבעט געהאַט אַ לאַנגע זיצונג, איז דאָס געווען ביי מאַנדעלבוימען. אַזוי האָט ער געהייסן. אַ הויך־אינטעליגענטער מענטש. כ׳האָב אים אַ סך געהאָלפן מיט רפואות. ער האָט מיך נאָך מער געהאָלפן צו באַנעמען די געשיכטע פון יידן אין דער רוסישער אימפּעריע. אין דער צאַרישער און אין דער קאָמוניסטישער. כ׳האָב זיך פון אים דערוווּסט וועגן די צאַרישע באַגרענעצונגען, וועגן די אָרגאַניזירטע פּאָגראָמען. גע-

ווען אפילו אַן אַנטיסעמיטישע טיכטיקע אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „סאָיוז רוסקאָוואָ נאַראָדאַ“, וואָס יידן האָבן גערופן „טשאַרנאַיאַ סאָטניאַ“, וועמענס הויפּט־לאָזונג איז געווען, בי זשידאָוו ספּאַסאַי ראָסיִיו (שלאָג יידן ראַטעווע רוסלאַנד). ער האָט געצויגן מיין אויפמערקזאַמקייט אויף דעם נישט אָפיציעלן אַנטיסעמיטיזם, וואָס קומט פון דער הויך אין סאָוויעט־רוסלאַנד. די צרה איז פאַרדעקט, פאַרשלייערט, קיין געזעץ איז נישטאָ דערוועגן, אָבער יידן האָבן נישט קיין צוטריט צו פיל געביטן, צומאָל צו געוויסע הויך־שולן. דער ייד אין סאַוויעט־רוסלאַנד, האָט ער מיר פאַרזיכערט, וואַקסט פון יונגערהייט מיט אַ קאָמפּלעקס. מיט איין וואָרט כ'האָב זיך פון היסטאָריקער מאַנדעלבוים דערוווּסט אַ סך זאַכן. כ'האָב אויך באַקומען פון אים אַ באַנד יידישע געשיכטע, וואָס ער האָט געהאַלטן אין געהיים און פון וועלכן כ'האָב זיך דערוווּסט וועגן די מאַראַנען אין שפּאַניע און פּאָרטוגאַל.

וועסטו פרעגן פאַרוואָס כ'האָב דיר נישט דערציילט וועגן דעם אַלעמען? אויס ליבשאַפט צו דיר, נישט געוואָלט דיר מצער זיין. אָבער וועגן מאַנדעלבוימען גופא האָב איך דיר יאָ דערציילט, וועגן זיין גרויסן יידישן וויסן און קולטור, דערציילט וועגן מיינע פּרווון ער זאָל אָנקומען אין מיין אָפּטייל אין שפּיטאָל. ס'האָט זיך אַזוי לאַנג געשלעפּט ביז ער האָט באַקומען ביינאַכט אַ האַרצשלאַג. געהאַט אַ לייכטן טויט. אויך וועגן זיין טויט דיר געהאַט דערציילט, נאָר ס'האָט אויסגעזען ביי דיר ווי איינער פון מערערע מיינע פּאַציענטן, וואָס זענען אין פאַרלויף פון מיין פּראַקטיק געשטאָרבן. איך מאַך דיר נישט קיין פאָרוווּרף, נאָר איך ווייז דיר, אַז כ'האָב נישט אויסבאַהאַלטן פאַר דיר.

ער האָט אָפּגעטעמט און צוגעגעבן:

— יאָ, איין סוד טראָג איך נאָך אין זיך מיטן געדאַנק אַ ליאַדע טאָג דיר אים מגלה זיין. כ'האָב אָפּגעגעבן דעם פּאַרטייִשן בילעט; ער האָט מיר פאַר יעדעס מאָל ווען כ'האָב אים גענומען אין האַנט, אַ שטאַרקן ברי געטאָן. געטראַכט פון לאַנג פּטור צו ווערן פון אים.

— און האָסט נישט געטראַכט, אַז דאָס קאָן מאַכן אַש און בלאָטע פון דיין קאַריערע.

— געטראַכט, ריזיקירט. און נישט געווען דער איינציקער צו ריזיקירן, כאָטש ס'איז שוין געווען אין פּעריאָד פון „גלאַסנאָסט“. אונדזערע זין האָבן דאָס געטאָן שפּעטער, נאָר נישט אונטער מיין ווירקונג. מיטן

אייגענעם שכל... נו, ווייסטו שוין אַלץ. אויב דאָס פּאַרמאַטערט דיך נישט צופיל, קאָן איך פאָרזעצן...

⁂

גאַלינאַ האָט זיך האַסטיק אויפגעשטעלט. איר דעליקאַט ראָז אָוואַל פּנים איז געווען טשוויק רויט. די עלעגאַנט פּאַרקעמטע בלאָנדע האָר האָבן פאַרזוכט די נערוועזיטעט פון אירע פינגער, וואָס האָבן צעשטערט די האַרמאָניע פון דער פריזור. די גרויסע בלויע אויגן, וואָס זי האָט געירשנט פון טאַטן, האָבן געגלאַנצט מיט אַ פיבערדיקן גלאַנץ. זי האָט אַ צי געטאָן איר מאַן פאַרן האַנט:

— קום, כ'בעט דיך. ס'איז צופיל פאַר מיר אויף איין מאָל.

פּראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו האָט דערזען טרערן אין אירע אויגן. האָט ווידער צוגעטראָגן איר האַנט צו זיינע ליפּן. שווייגנדיק זענען זיי אַרויס פון שטוב. גענומען דעם וועג צום פּאַרק. שווייגנדיק שפּאַצירט. פּראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו האָט אַרומגערינגלט איר גראַציעזע פיגור מיט זיין פעסטן אָרעם. פון מאָל צו מאָל געדריקט זי צו זיך. דער נישט געווייגלעכער פלאַמיקער גלאַנץ אין אירע אויגן האָט זיך ביסלעכווייז אויסגעלאָשן. די גראַנדיעזע קאַשטאַן־ביימער פוןביידע זייטן אַלעיע האָבן שוין געהאַט געבוירן צאַרטע גרינע בלעטעלעך, אינגיכן וועלן זיי זיך באַדעקן מיט קנאָספּן. די קנאָספּן וועלן געבוירן בונטע ראָזע בלומען מיט וועלכע גאַלינאַ אַנטציקט זיך שטענדיק. זי האָט זיך צום ערשטן מאָל אָפּגערופן:

— זע ווי אַלץ ווערט געבוירן אויפסניי. ווו נאָך איז פאַראַן אַזעלכע מאַיעסטעטישע קאַשטן־ביימער, וואָס באַשענקען אונדז מיט פּרעכטיקע בלומען?

פּראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו האָט אַ ווײַלע געשוויגן. דערנאָך שטיל זיך אָפּגערופן צום ווייב:

— גאַליטשקאַ, כ'האָב דריי פרייע טעג. כ'וואָלט געוואָלט אויסנוצן די פרייע צייט אָפּצושטאַטן אַ וויזיט דיין מאַמען, אונדזער מאַמען.

— וואַרט צו, כ'וועל בעטן אין שפּיטאָל מיר געבן דריי פרייע טעג. כ'וועל געפינען אַ קאָלעגין וואָס וועט מיך פאַרטרעטן און מיר וועלן פאָרן צוזאַמען.

— כ׳וועל שפעטער נישט האָבן קיין פרייע צייט. כ׳בעט דיך לאָז מיר אַליין פאָרן.

— פאַרוואָס נישט צוזאַמען? האָסט מורא כ׳וועל זיין אַ שטערונג?

— דער מאַמען קומט אַ וויזיט פון מיר גופא. און זי וועט זיך פילן פרייער מיט מיר.

קומענדיק פון שפאַציר האָט פראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו נישט אַראָפגענומען דעם מאַנטל, גלייך אַריין אין צימער ווו ס׳געפינט זיך דער טעלעפאָן. איידער גאַלינאַ האָט פאָספעיעט זיך אַרומצוקוקן איז דער טעלעפאָן־שמועס געווען געענדיקט.

— די מאַמע האָט זיך דערפרייט, אַז איך קום צו איר מאָרגן, האָט ער געמאָלדן דעם ווייב.

⁂

פראָפעסאָר איגאָר קאָרסאַקאָוו איז אַרויסגעפאָרן מיט זיין אויטאָ מיטן שפראָץ פון טאָג. ער איז דעם דריטן טאָג צוריקגעקומען אָן אויפגעלייגטער, אַ גליקלעכער, ווי ער וואָלט אָפגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון איבערן טויט פון זיינעם אַ באַדראָטן פאַציענט.

— גאַליטשקאַ, די מאַמע איז גליקלעך צו עמיגרירן מיט אונדז. זי האָט געוויינט פון פרייד.

— ווייל מיט אונדז, נישט צו בלייבן אַליין אָדער...

— טאָפלט גליקלעך, אי ווייל מיט אונדז, אי ווייל עולה זיין. ס׳איז איר אויסדרוק: עולה זיין. אַליין האָט זי נישט געקאָנט טרוימען וועגן אַזאַ גליק. די אַטמאָספער צווישן די דאָרטיקע יידן איז אַ געדריקטע, מע וויל אַנטלויפן און ווער ס׳איז פיפיקער אַנטלויפט פריער. שטעל דיר פאָר אַז די מאַמע האָט שוין גערעדט מיטן טאַטנס פריינד, דעם באַאַמטן. ער האָט פאַרזיכערט צו דערליידיקן אַלץ וואָס מ׳דאַרף. דער זעלבער וואָס האָט מיך געמאַכט פאַר אויס ייד, וועט זי איצט מאַכן פאַר אַ יידישע פרוי. זיין יינגערער ברודער, וואָס אַרבעט אין אַן ענלעכן אַמט אין מאָסקווע וועט קומען מיט איר צו אונדז. נאָר דאָס איז שוין פאַרבונדן מיט אַ פעטער מטבע. דעם טאַטנס פריינד וועט אַליין דורכפירן די גאַנצע שפיל. כ׳וועל נישט דאַרפן זיך מטירח זיין.

ער האָט אָנגעהויבן רעדן שטילער:

— ביי דער געלעגנהייט אָפּגעשטאַט אַ קורצן וויזיט דאָרט, וווּ כ׳בין געווען מיט טאַטע־מאַמע, מיטן זיידן. נישט געטראָפן שוין די גוטע שכנה פון אונדזער בשותפותדיקער קיך. אָבער דערוווּסט זיך עפּעס וועגן זיידן. וואָס פאַראַ טרויעריקע ידיעה!

ער האָט מינוטן לאַנג געשוויגן. ווען גאַלינאַ האָט אים אַ גלעט געטאָן איבערן קאָפּ. האָט ער צוריק באַקומען לשון:

— דער הויף ווי אַמאָל באַוווינט פון יידן. כ׳האָב זיך נישט אויסגעגעבן ווער איך בין. אָבער זיך אָנגענומען מיט מוט און נאָכגעפרעגט צי ס׳האָט ווער דאָ געהערט אָדער געקענט די משפחה קעלמענאָוויטש. אַן עלטערע פרוי וואָס האָט אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ פון אַ פענצטער האָט אַ רוף געטאָן: „מישאַ סימכאָוויטש קאָן עפּעס דערציילן, אָט פאָרעט ער זיך דאָרט אין שטעלכל. כ׳האָב זיך דערנענטערט צו אים. אַן אויסגעדאַרטער ייד מיט אַ צעאַקערט פּנים, מיט אַן איינגעבויגענער פּלייצע. איידער איך האָב אים עפּעס געפרעגט האָט ער מיר געשטעלט אַ פראַגע:

— איר האָט געקענט די קעלמענאָוויטשעס?

— זאָגט מיר וואָס איז געוואָרן מיט זיי, האָב איך שטיל געפרעגט.

— איך, איך ווייס בלויז וואָס ס׳איז געוואָרן מיטן רב קעלמענאָוויטש. געווען מיט אים אין זעלבן לאַגער אין קאָלימאַ. ער האָט זיך לאַנג נישט געמאַטערט. האָט נישט געוואָלט עסן קיין טרפות, און פון ליימענעם פּאַיאָק מיט דער וואַרעמער וואַסער, כלומרשט טיי, אינדערפרי האָט ער אין יענע קעלטן לאַנג נישט געקאָנט אָנהאַלטן. דערצו האָט מען אים שיקאַנירט, ער האָט זיך מיטגענומען אַ טלית און אינדערפרי זיך איינגעוויקלט אין אים. האָט עס נישט געפעלן. אָבער ער איז גיך פּטור געוואָרן פון די צרות און מאַטערנישן, געווען אַן אַלטער מענטש.

— און זיין זון? ווייסט איר עפּעס וועגן אים? — האָב איך געפרעגט.

— כ׳ווייס גאָרנישט, נישט צוריקגעקומען. זיין ווייב, האָט מע מיר געזאָגט, איז געשטאָרבן.

פּראָפעסאָר קאָראַסאַקאָוו האָט אָפּגעזיפצט און שטיל פאַרענדיקט: „דאָס האָבן מיר געוווּסט”.

— גיי דיך אָפּרוען, האָט אים גאַלינאַ אַ גערירטע פאָרגעלייגט.

— ניין, כ׳בין נישט מיד. איצט טראַכט איך ווען זיך דורכצורעדן מיט אונדזערע זין.

— כ׳וויל דורכאויס זיין דערביי.

— אויב דו ווילסט דורכאויס...

— יאָ דורכאויס צוזאַמען שמועסן.

⁂

דער שמועס איז פאָרגעקומען דעם נאָענטסטן זונטיק נאָכמיטאָג. ביים מיטאָג איז די משפחה געזעסן שווייגנדיק. גאַלינאַ האָט אויסגעזען ווי אַ נישט דאָיקע. פאַרטראָגן ערגעץ. איר מאַן האָט פון מאָל צו מאָל אַריינגעוואָרפן סתם אַזוי אַ וואָרט, נישט צו זיצן שטומערהייט. אָפּגעפּאַרטיקט דאָס מיטאָג האָט מען זיך גענומען צו דער דעבאַטע:

— בו מיינע דערוואַקסענע זין, מיר בלייבן זעלטן אַ זונטיק נאָכמיטאָג אַלע צוזאַמען. מיר דאַרפן זיך היינט געניי דורכשמועסן און באַשליסן — האָט רויִק געזאָגט דער פאָטער.

דער ערשטער האָט זיך אָפגערופן סטיעפאַן, דער „עלטערער". אַזוי האָט ער זיך געקרויינט מחמת ער איז דער ערשטער פון צווילינג געבוירן געוואָרן, כאָטש דער „פאַרשפעטיקטער" איז געווען אַ ביסעלע העכער פון אים, אָבערביידע הויך־וווקסיקע, מיט פעך שוואַרצע האָר און שוואַרצע אויגן און דער טאַטע פלעגט זיי שטילערהייט דערמאָנען, אַז זיי זענען גאָר־גאָר ענלעך צו זייער אומגעקומענעם זיידן. סטיעפאַן האָט קורץ און שאַרף אָפּגעפּסקנט:

— רעדן דאַרף מע קאָנקרעט. ווי אַזוי און ווען.

— דער „יינגערער" האָט זיך צוגעאיילט און צוגעגעבן: כ׳האָב מורא מ׳זאָל נישט אָפקומען מיטן רעדן, ס׳זאָל נישט ווערן צו שפעט.

גאַלינאַ האָט אויסגעגלאָצט די בלויע גלאַנציקע אויגן און מיט פאַרדראָס אויסגעשאָסן:

— כ׳זע, אַז מ׳האָט שוין גערעדט אָן מיין וויסן! אפשר שוין אויך באַשלאָסן אָן מיר.

פיאָדאָר, דער „יינגערער" האָט מיט הומאָר זיך אָפגערופן:

— מאַמאַ, מיר ווילן דאָך נישט מאַכן קיין מאַנצבילישן דרוק אויף דיר, מיר ווילן בלויז דיך איבערצייגן.

קאָרסאַקאָוון האָט פאַרדראָסן וואָס דער אָנהייב איז אַן אָנגרייפערישער. ער האָט גענומען דעם ווייבס האַנט, ווי געוויינלעך צוגעטראָגן צו די ליפן און געשעפטשעט : „גאָרנישט באַשלאָסן אָן דיר, חס וחלילה. איך וועל איצט שוויַיגן, רעד איצט דו״. זי האָט זיך גלייך געוואָנדן צו די זין :

— צי ווייסט איר כאָטש, אַז דאָס לאַנד דאָרט איז אין כסדרדיקער מלחמה ? אַז ס׳פאַלן קרבנות ? אַז איר קאָנט ווערן סאָלדאַטן, דערהרגענען מענטשן, אָדער אַליין דערהרגעט ווערן ?

— מאַמאַ, מיר ווייסן וואָס דאָרט קומט פאָר, האָט איר געענטפערט פיאָדאָר מיט אַ מינע פון אַ דערוואַקסענעם.

— און צי ווייסט איר, אַז די רבנים האָבן דאָרט גאָר אַ גרויסע מאַכט? איר ביידע זענט פאַר זיי נישט קיין יידן, איר זענט נישט געמלעט.

— זיי וועלן דאָך נישט קומען אונדז הייסן אַראָפלאָזן די הויזן צו קאָנטראָלירן — האָט סטיעפאַן געלאַכט.

— מאַמאַ אין ערגסטן פאַל, אויב ס׳וועט אונדז דאָרט נישט גוט זיין, וועלן מיר קאָנען פון דאָרט פאָרן אין אַן אַנדער לאַנד, זאָל מען זאָגן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. דעם פאַפאַ וועט מען אומעטום אויפנעמען מיט אָפענע אָרעמס, כאָטש איך שטעל מיר נישט פאָר, ס׳זאָל קומען צו דעם. איך און סטיעפאַן ווילן גערן זיין אַ צייט אין אַ קיבוץ. דער עיקר מיר ווילן נישט זיין קיין מאַראַנען, דערצו פאַרדעכטיקטע מאַראַנען. מיינער אַ חבר האָט מיר שוין געזאָגט, אַז איך זע אויס ווי אַ ייד. מיר זענען דאָך אינגאַנצן ענלעך צום זיידן, וואָס איז אומגעקומען אויף פאַרשיקונג.

— אַזוי גאָר ! — האָט גאַלינאַ זיך אָפגערופן — דאָס האָט אייך אויך דער טאַטע אַריינגעקלאַפט אין קאָפ.

— מיר זענען גענוג דערוואַקסן מ׳זאָל אונדז נישט דאַרפן אַריינקלאַפן אין קאָפ, האָט זיך אָפגערופן סטיעפאַן.

גאַלינאַ האָט אַרויסגעצויגן דעם לעצטן אַרגומענט :

— עמיגרירן קיין ישראל דאַרף מען דאָך זיין יידן. מיר זענען אָפיציעל נישט קיין יידן. איז ווי אַזוי וועט קומען די קאַץ איבערן וואַסער ?

בעת דעם ווערטער־אויסטויש צווישן דער מוטער און זין האָט זיך פראָפעסאָר קאָרסאַקאָוו נישט אָפגערופן מיט קיין וואָרט. איצט האָט ער געענטפערט אויף דער ווייבס פראַגע : „אויף דעם איז פאַראַן אַן עצה. דיין מאַמע גופא האָט די עצה געפונען דורך דיין טאַטנס פאַרבינדונגען״.

— מיינע ליבע, האָט גאַלינאַ אָפגעענטפערט, די מאַמע האָט געדאַרפט

זיין ביי דער משונהדיקער דעבאַטע אונדזוערער. איך מוז פאָרן צו דער מאַמען. כ׳האָב שוין אין שפּיטאָל געבעטן עטלעכע פרייע טעג. אין מיין שפּיטאָל קומט מען מיִר מיט אַלץ אַנטקעגן. דער שפּיטאָל האָט געמאַכט פון מיִר אַ דאָקטער און מיין דאַנקבאַרשאַפט וועט זיין — פאַרלאָזן אים.

ביידע זין האָבן זיך איבערגעקוקט מיטן טאַטן. נאָך עטלעכע מינוט שווייגן, האָט זיך אָפּגערופן סטיעפּאַן:

— וועלן מיר צוואַרטן די עטלעכע טעג, אויף בעסער וועט זיך דאָס לאַנד אין עטלעכע טעג נישט ענדערן. העכסטנס קאָן נאָך אויפקומען עפּעס אַן אַנטיסעמיטישע אָרגאַניזאַציע אָדער אַ פּרווו פון אַ פּאָגראָמל ערגעץ.

די מוטער האָט אומעטיק אָנגעקוקט דעם זון און געשוויגן.

⁂

גאַלינאַ האָט פאַרבראַכט דריי טעג אין איר געבוירן־שטאָט מינסק ביי דער מאַמען און צוריקגעקומען מיט איר. די ירושה־הייזקע פון וולאַדימירס עלטערן איז שוין כמעט געווען פאַרקויפט. רייסאַ איז געקומען מיט איר פּאַספּאָרט אַ גילטיקן צו עמיגרירן קיין ישראל און מיט גוטע עצות פון קאָנטאַקטן פאַר דער משפּחה.

אין פינף חדשים אַרום איז די גאַנצע משפּחה אָפּגעפלויגן מיט די נויטיקע געשטעמפּלטע דאָקומענטן מיט אַן אַעראָפּלאַן קיין אונגאַרן און פון דאָרט צו פליען קיין ישראל. רייסאַ, אַן אויפגעלייגטע איז געזעסן צווישן דער טאָכטער און איידעם. איר געזיכט האָט זיך אין די עטלעכע יאָר געענדערט, אויסגעבלאַסט און אויסגעצויגן געוואָרן. אירע שוואַרצע געדיכטע האָר זענען שיטערער און אינגאַנצן ווייס געוואָרן, אָבער אויף די ליפּן, איבערן גאַנצן פּנים האָט געשוועבט אַ שמייכל. די צוויי דערוואַקסענע אייניקלעך, אויף דער קעגנאיבערדיקער באַנקעט האָבן אויסגעזען ווי זיי וואָלטן געפאָרן אויף אַן אויספלוג. זיי האָבן נישט אויפגעהערט צו פּלאַפּלען און דערציילן מעשיות.

סטיעפּאַן האָט דערציילט אַזוי אַ נייע מעשה די גאַנצע משפּחה זאָל הערן: ער האָט זיך אָפּגערעדט מיט אַ פּאָר טעג צוריק אויף אַ ראַנדע־ווו מיט זיין בעסטן חבר פון ערשטן יאָר אוניווערסיטעט, כדי זיך צו געזעגענען מיט אים. ביי דער טרעפונג האָט ער געגעבן די האַנט, געזאָגט אים,

אַז ער עמיגרירט קיין ישראל צוזאַמען מיט די עלטערן. דערויף האָט זיך זיין חבר אָפּגערופן: „שוין פון לאַנג האָב איך זיך אָנגעשטויסן, אַז דו ביסט אַ ייד. טוסט גאַנץ גוט. איר יידן האָט שטענדיק אַן אויסוועג. אַז דאָ גייט מיטן קאָפּ אַראָפּ, אַז די מאַגאַזינען זענען אויסגעליידיקט, אַנטלויפט איר. מיר מוזן מיט דעם אַלעמען בלייבן אויפן אָרט”. „כ’האָב האַסטיק — האָט סטיעפּאַן דערציילט — אַרויסגעצויגן מיין האַנט פון זיינע און גיך אַוועק. מיין חבר איז מיר נאָכגעלאָפן, אַרומגענומען מיך און אַרויפגעלייגט אַ קוש אויף מיין באַק. אָט דאָ! האָט ער געוויזן — איך באַדויער פאָרט וואָס כ’האָב אים אויך נישט געגעבן אַ קוש”. און ער האָט זיך צעלאַכט.

מאַי 1990

דאָס וווּנדערלאַנד

(אַ מעשהלע)

פון קדמונים האָט מען פון דעם לאַנד געוווּסט, פון די עלטסטע צייטן האָט מען עס באַזונגען. און אין די לידער האָבן מענטשן טרייסט און האָפענונג געפונען.

קיינער איז קיינמאָל אין יענעם לאַנד נישט געווען. קיינער איז קיינמאָל צו זיינע גרענעצן נישט דערגאַנגען. נאָר געוווּסט האָט מען וואָס פאַראַ וווּנדערלאַנד דאָס איז, מיט וואָס פאַראַ גרויסע גליקן מען קאָן באַגליקט ווערן, אויב מען וועט עס אייננעמען. דאָס וווּנדערלאַנד וואַרט און וואַרט מען זאָל עס דעראָבערן און פון זיין וווּנדערלעכער שפע מיט פולע הויפנס שעפּן.

אַזוי האָט מען דערציילט.

און יעדער דור האָט אַנדערש דערציילט — פאַרביקער, מיט גרעסערן כוח הדמיון, און מיט מער פּרטים.

איינע האָבן געזאָגט, אַז אין וווּנדערלאַנד איז פון כל טוב פאַראַן — פּירות זאַפטיקע מכל המינים וואַקסן דאָרט און אַלערליי אַנדערע גוטע זאַכן, אפילו מאַרציפּאַנעס.

נאָך אַנדערע — אַז דאָרט שטענדיקער פּרילינג איז; נישטאָ קיין פרעסט און נישט קיין היצן. דער ווינטער און דער זומער האָבן צווישן זיך אַן אָפּמאַך געמאַכט. אין שותפות האָט אַ יעדער זיין גאַנץ אייגנס אַריינגעלייגט. און אַז שותפות איז שותפות, אויס באַזונדער מיינס־דיינס, דיינס־מיינס. און שטענדיקער פּרילינג איז אויפגעקומען.

אויך דער ווינט האָט אויפן שותפות איינגיין געמוזט, אויפגעהערט בייז צו וואָיען, זיין בלאָזן איז מילד און צערטלעך געוואָרן. און דער רעגן האָט דעם ווינט נאָכגעטאָן, זיינע טראָפּנס זענען וואַרעם און אָפּפרישנדיק געוואָרן.

איז אין וווּנדערלאַנד דער הימל שטענדיק לויטער־בלוי און די זון אָן איין פלעקעלע. אַ קרישטאָל זויבערע האָט זי איבערן גאַנצן לאַנד אירע גיין־גאָלדענע שטראַלן צעשפּרייט. צו מאָל די וואָלקנס, וואָס קומען צולויפן

אָנטרינקען מיט רעגן די ערד, פֿאַרדעקן די זון מיט קיין גרויע נעפּלען נישט, וואָרעם גרוי־זילבערדיק זענען זיי, די וואָלקנס, און דורך דעם געוועב דעם זילבערנעם זענען זונען־שטראַלן בלויז געדעמפּט־גאָלדענער. און צו מאָל ביינאַכט ווייסט נישט דאָס וווּנדערלאַנד פֿון קיין פֿינצטערנישן וואָרעם מיליאָנען, מיליאַסן שטערן און שטערנדלעך און לבֿנה אַ זילבערנע און פֿולע לויכטן אויפֿן הימל אין אַלע נעכט פֿון אַ גאַנץ יאָר.

און שלום און שלווה הערשט אין שיינעם וווּנדערלאַנד. חיות רעות זענען מילד געוואָרן, דער אָקס מיטן וואָלף צוזאַמען זיך פּיטערן אויף די גרינע, פֿעטע פֿעלדער, און קיין שום באַשעפֿעניש לאָקערט אויף קיין אַנדער באַשעפֿעניש נישט.

און די מענטשן גוט און לייטזעליק זענען. איין מענטש דעם אַנדערן אַ ברודער איז. און פֿון קיין מיינס און דיינס, פֿון קיין שנאה און קנאה ווייסט מען נישט, וואָרעם נשמות לויטערע און הערצער זויבערע באַקומען זיי די מענטשן. וואָרעם אַרבעטן שווער דאַרפֿן זיי נישט מחמת גאָטס קללה, „מיט שווייס פֿון דיין פּנים זאָלסטו עסן ברויט״, איז בטל ומבוטל געוואָרן.

און גרויס און ברייט, אָן אַ גרענעץ און אָן אַ סוף איז דאָס וווּנדערלאַנד. מיט ברויט קאָן מען אַלע הונגעריקע פֿון דער וועלט זאַט מאַכן, מיט זיינע קוואַלן אַלע דורשטיקע אָנטרינקען און מיט זיינע ליכטער אַלע פֿינצטערנישן פֿאַרטרייבן.

און נאָך און נאָך האָט מען וועגן דעם גרויסן און שיינעם וווּנדערלאַנד געוווּסט.

און יעדער דור האָט עפּעס נייעס דערקונדיקט זיך. און געוואַקסן איז די בענקשאַפֿט צום וווּנדערלאַנד. און געחלומט און געטרוימט האָט מען אין אַלע ווינקעלעך פֿון דער ערד דאָס וווּנדערלאַנד צו דעראָבערן.

נאָר מרחקים לאַנגע דורכמאַכן מוז מען, וואָרעם ווייט־ווייט איז צום וווּנדערלאַנד, ווייטער ווי צום טייך סמבטיון און צו די הרי־החושך. און דער ווייטער וועג אַן אומבאַקאַנטער און שווערער איז, אַ געדרייטער און זיגזאַגיקער. און דורך בערג און טאָלן פֿירט ער. און שלאַנגען און עקדישן און אַנדערע ווילדע ברואים לאָקערן דאָרט.

נאָר גרויס אָן אַ שיעור איז די בענקשאַפֿט פֿון מענטשן צו לייטזעליקייט און שיינקייט. און אַזוי שטאַרק איז דער פֿאַרלאַנג פֿון נויטבאַדערפֿטיקע

די בויט צו לינדערן, אַז אין אַלע ווינקעלעך פון דער וועלט האָבן זיך בעלנים געפונען אויפן שווערן וועג זיך צו לאָזן.

און די בענקשאַפט צום ווונדערלאַנד האָט צוזאַמענגעבראַכט פאַרשטויסענע און פאַרוואָגלטע, שטערנזעער און טרוימער און נאָך און נאָך אַנדערע.

די שטערנזעער האָבן אין הימל געקוקט און לויט די שטערן די געדרייטע וועגן און שטעגן אָפּגעפונען. די טרוימער האָבן די ווונדער פון ווונדערלאַנד מיט זייער כוח־הדמיון געשילדערט און די וואַנדערנדיקע אויפן שווערן וועג געשטאַרקט. און פאַר קיין שום מניעות האָבן די פאַרשטויסענע און פאַרוואָגלטע נישט אָפּגעשטעלט זיך.

זענען זיי געגאַנגען און געגאַנגען. זייער צאָל איז פון אָנהייב אַ קליינע געווען. דערנאָך אַלע מאָל גרעסער און גרעסער. גיפטיקע שלאַנגען האָבן זייערע פיס געביסן. דערנער האָבן זייערע לייבער געשטאָכן. שטיינער און פעלדזן, וואָס זיי האָבן אָפּגערוימט, האָבן זייערע הענט צעקאַלעטשעט, נאָר זיי זענען ווייטער געגאַנגען.

חיות רעות זענען אויף זיי אָנגעפאַלן. א סך פון זיי פאַרצוקט. א סך זענען פון דורשט, פון הונגער, פון שלאַפקייטן אין וועג געפאַלן, נאָר די געבליבענע זענען ווייטער געגאַנגען. זייער צאָל איז נישט קלענער געוואָרן, פאַרקערט, נייע מחנות זענען געקומען, אויפן אָפּגערוימטן וועג זיי אָנגעיאָגט.

די ערשטע וואַנדערער זענען שוין פון לאַנג געהאַט אויסגעשטאָרבן, וואָרעם קורץ איז אַ מענטשלעך לעבן. ס׳זענען אַנדערע אונטערגעקומען. און נייע שטערנזעער און נייע טרוימער זענען אויפגעשטאַנען און זיי האָבן נביאות געזאָגט, אַז נישט ווייט שוין צום ווונדערלאַנד איז. און אין זייער נביאות האָט דאָס ווונדערלאַנד נאָך ווונדערלעכער אויסגעזען. און נייע מחנות זענען צולויפן געקומען און מיט יעדן דור האָט זיך זייער צאָל געמערט.

זענען די מחנות געגאַנגען און געגאַנגען, ביז . . . ביז זיי זענען צום סמבטיון דערגאַנגען. און געוווּסט האָבן זיי, אַז פאַר די לעצטע שוין מניעות שטייען זיי, וואָרעם זיי האָבן שוין דאָס ווונדערלאַנד פון נאָענטן ווייטנס געזען.

און גרויס פרייד און שמחה איז אויסגעבראָכן. שאַלן האָבן געשאַלט, וואָרעם אַז בייגעקומען חיות רעות, דערנער און שטיינער, וועלן זיי די

שטיינער פון סמבטיון אוודאי בייקומען און דעם ווילדן טייך מנצח זיין. און זיי זענען שוין איצט נישט געגאַנגען טראָט ביי טראָט, נאָר געלאָפן, אונטערגעיאָגט איינער דעם אַנדערן, געאײלט זיך אין ווונדערלאַנד וואָס פריער אָנצוקומען.

— צי זענען זיי ענדלעך אָנגעקומען ? — האָב איך די באָבע טריינע געפרעגט, וואָרעם די מעשה האָט מיר די באָבע דערציילט.

— אָנגעקומען, אָנגעקומען, נאָר פרעג נישט, מיין קינד, דעם סוף, האָט די באָבע טרויעריק געשאָקלט מיטן קאָפּ.

איך האָב דעם סוף דווקא יאָ געוואָלט וויסן, איינגעעקשנט זיך, געבעטן, געדונגען זיך, אַז אַ מעשה אָן אַ סוף איז קיין מעשה נישט.

אָבער די באָבע טריינע, אַז זי וויל נישט, ווייל זי נישט; איז ביין געוואָרן און אָפּגעפּטרט מיך:

— ס׳געפעלט דיר נישט די מעשה, האָסטו אַ ברירה נישט צו הערן!

נאָר מיר איז די מעשה דווקא יאָ געפעלן אפילו אָן אַ סוף. און כ׳האָב ווידער אַמאָל און אָבער אַמאָל זיך צוגעהערט, ביז זי האָט זיך וואָרט ביי וואָרט אין מיין זכרון איינגעקריצט.

ליטעראַרישע עסייען

אַריינפיר

אין „די גאָלדענע קייט״ (נומער 128) איז פאַראַן אַ באַריכט־מעסיקער אַרטיקל פון נתן גראָס וועגן אַן אויסשטעלונג פון אַ טייל גראַפישע אַרבעטן פון ברונאָ שולץ. די אויסשטעלונג קומט פאָר אין ירושלים, אין מוזעאום ישראל. געבראַכט האָט אַלע מאַטעריאַלן פאַר דער אויסשטעלונג דער דירעקטאָר פון פוילישן ליטעראַטור־מוזיי אין וואַרשע אויפן נאָמען פון אַדאַם מיצקעוויטש, אַדראָבאָנזש פיעניאָנזשעק. מיט אים איז מיטגעקומען וואָיטשעך כאַמוזשינסקי, וואָס איז דער אָפיציעלער פאַרוואַלטער פון דער אויסשטעלונג אויף וועלכער עס געפינען זיך 115 גראַפישע עקספאָנאַטן. חוץ די גראַפישע אַרבעטן געפינען זיך אויף דער אויסשטעלונג „אַן ערך זעכציק דאָקומענטאַרע עקספאָנאַטן, ווי כתב־ידן, בריוו, ערשטע עדיציעס פון זיינע ווערק אין ‚סקאַמאַנדער׳ און ‚סיגנאַלי׳ פאָטאָגראַפיעס מיט דער משפחה און מיט פריינד. צווישן די ציישענונגען זענען פאַראַן אילוסטראַציעס צו זיינע ביכער, שערבלעטער צו זיינע ערשטע עדיציעס, יידישע מאָטיוון, גאַסן, טענץ... און פאַרשטייט זיך גראַפישע אַרבעטן צו דעם „בוך פון אָפגעטעריי״.

כ׳האָב געלייענט די ידיעה מיט פרייד און אַ סך דערינערונגען און באַדויער זייער שטאַרק וואָס צוליב אַ לענגערע קראַנקייט איז מיר נישט באַשערט צו לאָזן זיך קיין ישראל זען די אויסשטעלונג.

אַ קאַרגן צענדליק יאָר האָב איך מיט אייניקע פריינד געזוכט, נאָכגעפרעגט ווּו ס׳איז מעגלעך געווען כדי עפעס אָפצוגעפינען פון ברונאָ שולצס קינסטלערישער ירושה. מיר האָבן געזוכט זוען איבער שולצס ווערק האָט זיך אַראָפגעלאָזט אַ שווערער פאַרשווייג און רעזיגנירט... אַ צייט פאַר מיין פאַרלאָזן פוילן האָב איך זיך אין פוילישן ליטעראַטן־פאַראיין באַגעגנט מיטן פוילישן דיכטער יעזשי פיצאָווסקי. דערוויסט

זיך פון אים ווי אומדערמידלעך ער איז געווען אין זיינע זוכענישן. ער האָט ממש געקערט וועלטן אָפּצוגעפינען צייכענונגען, בריוו, פאָטאָגראַפיעס, אַלץ וואָס איז דעמאָלט מעגלעך געווען אָפּצוגעפינען. די מסירות־נפשדיקע זוכענישן האָבן אים דערמעגלעכט צונויפצוקלייבן אַ פאַרשידנאַרטיקן מאַטעריאַל פון וועלכן ער האָט מיט קאַרגע צוואָנציק יאָר צוריק צוזאַמענגעשטעלט אַ ווערטפולע מאָנאָגראַפיע, וואָס ער האָט מיר איבערגעשיקט קיין פאַריז. כ׳האָב געוווּסט אַז דער דיכטער יעזשי פּיצאָווסקי זעצט פאָר זיינע מיפּולע זוכענישן און איך פריי מיך וואָס זיי זענען געקרוינט מיט דערפאָלג.

די אויסשטעלונג איז אויך אַ סימן, אַז אין פוילן האָט זיך עפּעס געענדערט זינט כ׳האָב פאַרלאָזט דאָס לאַנד.

ברונאָ שולץ

דער נאָמען ברונאָ שולץ, איז ווייניק וואָס באַקאַנט דעם יידישן עולם סיי אין פראַנקרייך סיי אין אַנדערע יידישע תפוצות. אָבער ברונאָ שולצן דעם גרויסן יידיש־פּוילישן קינסטלער, קומט מער ווי בלויז דערמאָנט צו ווערן, סיי ווי אַ טאַלאַנטירטן שאַפער, סיי ווי אַ יידישן מאַרטירער.

ס׳איז באַקאַנט, אַז צוזאַמען מיט די יידישע שרייבער און אַנדערע שאַפער זענען פון דער היטלעריסטישער שווערד פאַרשניטן געוואָרן יידיש־פּוילישע שרייבער, אָדער ווי ס׳איז היינט אין פּוילן אָנגענומען צו זאָגן — פּאָליאַקן פון יידישער אָפּשטאַמונג, מיטן אַקצענט געלייגט אויף דער אָפּשטאַמונג. זייער גורל איז אונטער דער היטלעריסטישער ממשלה געווען באַזונדער דראַמאַטיש, קאָמפּליצירט. זיי זענען צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין די געטאָס געווען אומבאַקאַנט, אָן אַ קאָנטאַקט מיט די גורל־ברידער. בלויז אַ טייל האָט געפונען אַ וועג צום יידישן כלל. דאָס איז געווען דער בעסטער טייל פון זיי. ד״ר עמנואל רינגעלבלום דערמאָנט אין זיינע כתבים וועגן דער באַזונדערער טראַגעדיע פון די יידיש־פּוילישע שרייבער.

זיי זענען אַלע אומגעקומען ווי יידן, אָבער ווייטער געבליבן אומבאַקאַנט דער יידישער וועלט, אומבאַקאַנט, פאַרגעסן אָפּטמאָל אין אייגענעם לאַנד. ס׳ווילט זיך דערמאָנען כאָטש אייניקע אַזעלכע נעמען: דער יידיש־פּוילישער טאַלאַנטירטער דיכטער שלעגעל, וועלכער האָט אין וואַרשעווער געטאָ פיל געשאַפן, און אגב האָט ער געהערט צו די, וואָס האָבן זיך שטאַרק דערנענטערט צו דער יידישער עדה און מיטגעפּיבערט מיטן עפּנטלעכן געטאָ־לעבן. ער האָט געהאַט דאָס מזל, אַז אַ טייל פון זיינע לידער האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט. ווער ווייסט אָבער היינט וועגן אַזאַ דיכטער און זיין דיכטונג?

די באַגאַבטע, צאַרטע דיכטערין הענריקאַ לאַזאַווערט האָט זיך אין וואַרשעווער געטאָ קונה־שם געווען מיט איר אויפטרייסלענדיק ליד „דער קליינער שמוגלער״, וואָס האָט געשילדערט דעם טראַגיזם און העראָיזם פונעם יידישן קינד, און אויך מיט אַנדערע שאַפונגען. ווער ווייסט היינט וועגן אַזאַ דיכטערין? געווען אין וואַרשעווער געטאָ אַזעלכע דיכטער און שרייבער ווי אירענאַ גייזלער, יאַרעצקאַ. מ׳וואָלט געקענט ציען די רשימה און זי איז נישט נאָר שייך שרייבער פון וואַרשעווער געטאָ. אָט איז מיט 20 יאָר נאָך זיין אומקום דערשינען אַ וואָגיק אילוסטריט בוך „ווערק און שאַפער״, אָדער „אַלגעמיינער איבערזיכט איבער דער געשיכטע פון קונסט״ פון קראָקעווער פּעדאַגאָג און דיכטער יוליוס פעלדהאָרן. דער אָפּגעראַטעוועטער מאַנוסקריפּט האָט לאַנג געוואַרט ביז ער האָט אָנגעטראָפן אויף אַ גינסטיקער שעה צו דערזען די ליכטיקע שיין. פעלדהאָרן האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע ביכלעך לידער, געשריבן אויך פּראָזע און איז געווען אַן ערשט־קלאַסיקער איבערזעצער. ער האָט געהאַט זיך באַקאַנט געמאַכט מיט זיין איבערזעצונג פון שיר־השירים, וואָס באַווייזט מיט וויפל פּעדים ער איז געווען געבונדן מיטן יידישן מקור. ווער דערמאָנט היינט וועגן אַזאַ שרייבער און קונסט־פאָרשער? און וויפל אַנדערע, איבערהויפּט יונגע טאַלאַנטן, וועלכע האָבן נישט באַוויזן באַקאַנט צו ווערן, זענען אינגאַנצן קיינמאָל נישט דערמאָנט געוואָרן?

ס׳וואָלט נישט ריכטיק געווען צו זאָגן וועגן ברונאָ שולצן דאָס זעלביקע ווי וועגן די אויבן־דערמאָנטע שרייבער, הגם זיין נאָמען און זיין ווערק זענען לאַנגע יאָרן איינגעהילט געווען אין אַ מיסטעריעזן נעפּל. ערשט אין 1957 איז דערשינען אַ טייל פון זיין אָפּגעראַטעוועט ליטעראַריש פאַרמעגן.

ווען ברונאָ שולץ איז אין נאָוועמבער 1942 געפאַלן אין דראָהאָביטשער געטאָ פון היטלעריסטישע קוילן, איז ער שוין אַלט געווען 50 יאָר און געהאַט אַ היפש ליטעראַריש און קודם קינסטלעריש־פלאַסטיש פאַרמעגן. ער איז דאָך קודם באַקאַנט געווען אַלס טאַלאַנטירטער, אָריגינעלער גראַפיקער, און געווען איז ער אויך אַ מאָלער. זיינע אַלבומען מיט צייכענונגען און גראַפיק, וועלכע ער פלעגט אַליין איינבינדן, האָבן ווי נישט איז געהאַט אָנגעשפאַרט צו אַ גרעסערן אָדער קלענערן קרייז. פון צייט צו צייט האָט ער זיך געדרוקט אין אַ ליטעראַרישער צייטשריפט ; די היינט שוין באַרימטע צוויי ווערק „די צימערינג־געוועלבער” און „די סאַנאַטאָריע אונטער דער קלעפסידרע” זענען אין דער העלפט פון די דרייסיקער יאָרן דערשינען אין בוך־פאָרם אַדאַנק דער באַקאַנטער פוילישער שרייבערין זאָפיאַ נאַלקאָווסקא, וועלכע איז איבעררַאַשט געווען ווען עטלעכע זיינע דערציילונגען אין מאַנוסקריפט האָבן דערגרייכט צו איר. דאָך האָט זיין ווערק געמוזט מיט גרויסע שוועריקייטן טריט ביי טריט טאָרעווען זיך אַ וועג צו דער עפנטלעכקייט.

דער קרענקלעכער, שטילער, באַשיידענער און תמיד צעשראָקענער ברונאָ שולץ האָט געשריבן פון אָנהייב כמעט אין געהיים. דאָס שרייבן איז געווען זיין צווייטע גרויסע פאַסיע, אָבער געשריבן האָט ער ווי פאַר זיך אַליין, פאַר איינצלנע פריינד, פאָרגעלייענט פאַר אייגענע. לאַנג זיך נישט געריסן צו דרוקן, ווי ער וואָלט מורא געהאַט, נישט זיכער געווען מיט זיך, שוין אָפגערעדט פון אַלע אַנדערע שוועריקייטן. דאָ קומט טאַקע אויפן זינען פראַנץ קאַפקאַ. אויך קאַפקאַ האָט פאַר זיין לעבן ווייניק וואָס געדרוקט, אַ נאָוועלע, אַ דערציילונג אָפצודרוקן האָט מען געדאַרפט מיט געוואַלד אַרויסרייסן פון אים. נאָכמער : האָט דאָך דער יידיש־טשעכישער גרויסער שרייבער געלאָזן אַ צוואה מ׳זאָל צונויפקלייבן אַלע זיינע שריפטן און בריוו און פאַרברענען זיי. צום גליק האָט קאַפקאַ געהאַט אַזאַ פריינד ווי מאַקס בראָד, וועלכער האָט אַלץ צונויפגעקליבן און אָנשטאָט צו פאַרברענען, אין אָרדענונג געבראַכט און אָנגעהויבן אַרויסגעבן זיין חברס ליטעראַרישע ירושה.

ברונאָ שולץ האָט — אין די אַזוי אַנדערש טראַגישע באַדינגונגען — אין אָנבליק פון טויט יאָ געוואָלט זיינע שאַפונגען, ליטעראַרישע און פלאַסטישע, אָפראַטעווען ; אַ פאַרשפאַרטער אין געטאָ, אַ געצוווּנגענער צו אַרבעטן ווי אַ קנעכט פאַר די תלינים, האָט ער געזוכט מיטלען ווי אַזוי אויס־

צובאַהאַלטן זיינע מאַנוסקריפטן און בילדער. אַ פעקל מאַנוסקריפטן, פאַרצייכענונגען, בריוו, האָט ער צו עמעצן אַרויסגעשיקט פון געטאָ. דער עמעצער האָט זיך קיינמאָל נישט אָפגערופן. אַנדערע שאַפונגען זענען פאַרבליבן ביי אים אין שטוב פאַרשטעקט אָדער ערגעץ אַנדערשוואו אין געטאָ. די פריינד זיינע, ביי וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען זיינע ווערטפולע בריוו זענען אויסגעמאָרדעט געוואָרן. ס׳איז היינט אויך באַקאַנט, אַז ער האָט געשריבן אין געטאָ, געמאַכט נאָטיצן. פון דעם אַלעמען איז קיין זכר נישט פאַרבליבן.

און ווידער דאַרף מען זאָגן צום גליק — צום גליק האָט זיך געפונען אַ פוילישער שרייבער, דער דיכטער יעזשי פיצאָווסקי, וועלכער האָט לאַנגע יאָרן געזוכט און גענישטערט פונדערווייטנס, מיט יאָרן שפעטער געלאָזט זיך אין קינסטלערס געבורטשטאָט, אין די אַרומיקע שטעטלעך און אויף אַלע וועגן, מיט וועלכע ס׳האָט געטראָטן דער דראָהאָביטשער קינסטלער, געזאַמלט גבית־עדות, פאָטאָגראַפיעס, צייכענונגען, בריוו, גענומען אויסקונפטן אין דראָהאָביטש וועגן דער משפחה שולץ, און פון ברעקלעך, פון שפליטערס ציגל מיט פיעטעט צונויפגעשטעלט אַ מין מאָנאָגראַפיע — „די רעגיאָנען פון גרויסער הערעזיע״, וואָס איז אַ גרויסער ביישטייער צו די ביז איצט קאַרגע ידיעות וועגן לעבן און שאַפן פון דראָהאָביטשער יידיש־פוילישן היינט שוין באַרימטן קינסטלער. אַ באַזונדער ביישטייער זענען — חוץ די פיל פאָטאָגראַפיעס — די אויטאָפאָרטרעטן און די ביילאַגע מיט 46 רעפראָדוקציעס פון צייכענונגען מיט טוש, בליי, און גראַפיק. ליידער האָט זיך נישט אָפגעפונען קיין איין איילבילד.

⁂

באַקענענדיק זיך מיט די צייכענונגען, באַקענען מיר זיך אויך מיטן שרייבער. אינעם צייכענער־גראַפיקער דערזעען מיר בפירוש אויך דעם שרייבער. שולצס פלאַסטישע קונסט און שרייבער׳ישע קונסט גייען צוזאַמען. ווען מען פאָלגט נאָך זיין שאַפונג, קומט אויך אויפן זינען אַ גרויסער פראַנצויזישער שרייבער, און נעמלעך, ווערקאָר: אויך ווערקאָר איז פריער געווען צייכענער־גראַפיקער און דאָס שרייבן, ווי ער אַליין האָט געהאַט געזאָגט, איז געוואָרן אַ פאָרזעצונג פון זיין צייכענען. ווערקאָר אילוסטרירט נישט זיינע ווערק מיט זיינע צייכענונגען, דאַקעגן אַלץ וואָס איז נאָך ברונאָ שולץ פאַרבליבן איז דורך אים אילוסטרירט און מיר פילן בחוש, ווי דער

אייגנאַרטיקער קינסטלער האָט געשאַפן ווי אין איין אָטעם אין ביידע שאַפונגס־ספערן. ווי דער שרייבער איז שטענדיק געווען און פאַרבליבן גלייכצייטיק קינסטלער־פּלאַסטיקער, ווי איינער דערגענצט דעם צווייטן. באַכמער: די צייכענונגען וואַרפן אַ העלע שיין אויף זיין שרייבן, זיי פּירן אַריין און העלפן פאַרשטיין שולצס מאַגישע, אָריגינעלע, פאַנטאַסטיש־רעאַליסטישע קינסטלערישע וועלט אין זיינע ביכער. דאָס וואָרט „פאַנטאַסטיש־רעאַליסטיש״ האָב איך אויסגעבאָרגט אין פּיצאָווסקיס בוך. ס׳זאָל ווער אַזוי האָבן באַצייכנט ברונאָ שולצס שרייבערישע קונסט. מיר דוכט זיך אָבער, אַז אויך זיין פּלאַסטישע קונסט קאָן מען באַצייכענען ווי „פאַנטאַסטישן רעאַליזם״. און אַ שאָד, וואָס ס׳איז נישטאָ קיין אויספירלעכע אָפּשאַצונג פון זיין פּלאַסטישער קונסט, זאָל זיין כאָטש אויפן סמך פון דעם, וואָס עס איז פאַרבליבן. האָט דאָך ברונאָ שולץ געצייכנט פון קינדווייז אָן. ער האָט געהאַט געשריבן צום פּוילישן שרייבער, מאָלער און קונסט־קריטיקער וויטקעוויטש : „דער אָנהייב פון מיין צייכענען גייט פאַרלוירן אין אַ מיטאָלאָגישן נעפּל, כ׳האָב נאָך נישט געקענט רעדן, ווען כ׳האָב באַדעקט אַלע פּאַפּירן און די ברעגן פון צייטונגען מיט דריידעלעך און קייקעלעך, וואָס האָבן צוגעצויגן אויפמערקזאַמקייט פון אַלע אַרומיקע. אַרום זעקסטן און זיבעטן לעבנס־יאָר האָבן אין אַלע מיינע צייכענונגען זיך איבערגעחזרט אַ קאַרעטע מיט אַן אויפגעשטעלטער דעקע און מיט משונהדיקע פלאַמענדיקע לאַמטערנעס וואָס שפּאַנען אַרויס פון וואַלד״.

דאָס משונהדיקע און געהיימנישפולע האָט זיך אויך שפּעטער איבערגעחזרט.

כדאַי כאָטש אויבנאויפיק זיך אָפּצושטעלן אויף שולצס צייכענונגען און גראַפיק : נישט דאָיִקע געשטאַלטן, קאָמפּאָזיציעס פול מיט אויסערגעוויינלעכער עקספּרעסיע. אַלע און אַלץ איז פאַרזונקען אין זיך גופא, ווי די וועלט מיט אירע אויפטרייסלונגען וואָלט זיך געפינען אין זיי און נישט זיי אויף דער וועלט. מיט אַלץ און אַלעמען רעגירט, באַוועגט עפּעס אַ מאַגישער כוח, אַלץ איז איינגעטונקען אין געהיימנישפולקייט, אין עפּעס אַ נישט־זעבאַרן נעפּל פון כישוף. און אָט דאָס פאַנטאַסטישע איז געבויט אויף רעאַליעס, אויף אויטענטיק. די געשטאַלטן, סיטואַציעס זענען פון רעאַלן לעבן, פון קינסטלערס נאָענטער סביבה, און אין דעם אַלעמען פאַרנעמט ער גופא צוזאַמען מיט זיין געאַכטעטן פאָטער אַ גאָר באַטייטנדיק אָרט. אייגענע, נאָענטסטע סביבה : יידן אין מאַרק, יידן אין טליתים אין שיל, אין

שטוב, יידן — שאָטנס, קאַליקעס, מיטלאַלטערלעכע מיסטיקער, פאַרזונקענע אין מחשבות און מיט שטומער תפילה אויף די ליפן. און גלייכצייטיק אָן אַ שיעור פרויען, יונגע, אַנטבלויזטע מיט דעמאָנישער קראַפט און חוזק אויף די פנימער; עראָטיזם און סאַדיזם, פרויען-סאַדיזם און מענערישער מאַזאָכיזם. זייט ביי זייט מענטשלעכע אומבאַהאָלפנקייט, מאַכטלאָזיקייט און געהיימע הערשנדיקע קראַפט; תמימותדיקייט, התבודדות און דעמאָנישקייט, אָפענע ברוטאַלקייט. עס פאַרדינט באַזונדער צו דערמאָנען זיין גראַפיק. שולץ האָט געהאַט זיינע אַן אייגענע טעכניק, וואָס דער אויבן־דערמאָנטער קינסטלער וויטקעוויטש האָט אַ נאָמען געגעבן „דראַפאָגראַפיע״. אויף גלאָז־פליטן באַדעקטע מיט שוואַרצער זשעלאַטינע האָט שולץ מיט אַ נאָדלע אויסגעכישופט אָן אַ שיעור געשטאַלטן און קאָמפאָזיציעס, וואָס ער פלעגט אויף זיין אייגענעם אופן „אָפציען״. זיין גראַפיק איז אַריין אין עטלעכע אַלבומען דורך אים אַליין איינגעבונדענע. ליידער איז בלויז אַ גאָר קליינער טייל פון די אַרבעטן פאַרבליבן אין מוזייען און ביי אייניקע פריוואַטע פערזאָנען. אויף פראַגן פאַרוואָס ער קלייבט אויס אַזעלכע טעמעס, האָט שולץ שטענדיק געענטפערט, אַז נישט ער קלייבט אויס די טעמע, נאָר די טעמע קלייבט אים אויס. מ׳קאָן בכן זאָגן וועגן אים דאָס, וואָס מען זאָגט אָפט וועגן גרויסע קינסטלער: ער איז געווען אַ געפאַנגענער פון זיין קונסט און געשאַפן ווי אַ באַנומענער. די קונסט איז אַלע יאָרן פון זיין רייפן און אַזוי טראַגישן לעבן געווען דער איינציקער אינהאַלט.

ער האָט זיך אין זיינע בריוו באַקלאָגט, וואָס עס בלייבט אים אַזוי ווייניק צייט פאַר זיין שאַפונג. דעם גרעסטן טייל פון טאָג האָט אים פאַרשלונגען די לערעריי, אַנדערע באַשפעטיקונגען אין שול. ער איז אַלע יאָרן געווען אַ לערער פון צייכענען און האַנט־אַרבעט אין דער דראָהאָביטשער גימנאַזיע.

⁂

דער דראָהאָביטשער באַשיידענער, שטילער לערער האָט כמעט אין געהיים, אין איינזאַמקייט אונטערגענומען אויפצושרייבן אַ מין פאַנטאַסטישע אייגענע ביבל, וואָס איז אָבער ריינע אויטענטיק און וואָס איז געוואָרן פאַר דער ליטעראַרישער וועלט אַן אַנטפלעקונג פון קינסטלערישער און פסיכאָלאָגישער שלימותדיקייט.

לאָמיר אָבער פריער אַריינבליקן אין שרייבערס יידישער סביבה, אין זיין ביאָגראַפיע, וואָס איז אייגנטלעך דער פונדאַמענט פאַר זיין גאַנץ ווערק.

געבוירן אין 1892־סטן יאָר אין דראָהאָביטש, דער יינגסטער פון דריי קינדער, איז ברונאָ שולץ שטאַרק געבונדן און צוגעבונדן געווען צו זיין יידישער היים און היימשטאָט. דער פאָטער יאַקוב שולץ אין די יונגע יאָרן אַ בוכהאַלטער, האָט פאַרלייגט אַ שניט־קראָם און געזאָגט האָט מען וועגן אים, אַז ער איז „אַ סוחר אַ טרוימער”, אַ סברה, אַז מער טרוימער ווי סוחר. אין שטוב, ווי עס גיט איבער פיצאָווסקי, האָט מען מיט די קינדער גערעדט בלויז פויליש, אָבער יידישע טראַדיציעס, יידישע יום־טובים האָט מען אָפגעהיט. ווען דער פאָטער איז יום־טוב געגאַנגען אין שיל, איז דער קליינער ברונאָ שטענדיק געווען ביי זיין זייט. דאָס יינגל איז מער ווי די אַנדערע פאַסצינירט געווען פון רעליגיעזע צערעמאָניעס. אַ מיסטישע נאַטור, פלעגט ער שוין ווי אַ דערוואַקסענער מענטש, ווי אַ שרייבער, זיך אויסמישן אַ שווייגנדיקער מיט דער יידישער עדה אום יום־כיפור.

אַ דראָבנער, אַ ביסל אַן איינגעבויגענער, איז ער פונקט ווי דער פאָטער שטענדיק געווען אַ קרענקלעכער. אַלס קינד איז ער געווען אין שטוב די גרעסטע זאָרג פון די עלטערן, צו וועלכע ער איז געווען מיט לייב און לעבן צוגעבונדן. די מוטער האָט ער באַשאָנקען מיט אַ סך ליבשאַפט, דעם פאָטער האָט ער פאַרגעטערט און דערנאָך אים טראַנספאָנירט אין זיין ווערק. פון קינדווייז אָן איז ער געווען אַן איינזאַמער. דאָס יינגל האָט נישט אָנטיילגענומען אין די שפילערייען אין שול. שוין אַ דערוואַקסענער האָט ער גערעדט גאָר שטיל. מ׳האָט אים קוים געקאָנט הערן, אָבער אין זיינע פליסטערנדיקע רייד איז געווען איבערצייגונג. זיינע אויגן האָבן שטענדיק געקוקט ווי זיי וואָלטן זיך געשראָקן פאַר דער וועלט . . . און אויסגעזען האָט ער אַזוי אומבאַהאָלפן — און אויך געווען — ווי ער וואָלט זיך שטענדיק געניטיקט אין דער מאַמעס שוץ.

⁂

ברונאָ שולץ האָט אין זיין ליטעראַריש ווערק אונטערגענומען קינסטלעריש אויפצולעבן דעם פאָטער, די היים, די קינדהייט, וואָס איז געווען פאַר אים אַ מין מיטאָלאָגיע און גלייכצייטיק אַ גרינע אָאַזע אויף אַ מדבר. צו יענער אָאַזע האָט דער איינזאַמער און באָדנלאָזער שרייבער באַגערט זיך

איבערצוטראָגן מיט זיין קינסטלערישער פאַנטאַזיע; ער האָט געהאַט אַ דורשטיקן באַגער צו געפינען אַן אויסבאַהאַלטעניש, לכל הפחות, אין אַ קינסטלעריש קרעיִרטער וועלט. אַזאַ וועלט האָט ער אויפגעלעבט אין זיינע צוויי ביכער — „די צימערינג־געוועלבער" און „די סאַנאַטאָריע אונטער דער קלעפּסידרע" — אַ וועלט כמעט אַ מיטאָלאָגישע, אין וועלכער דער פאָטער, די נאָענטסטע סביבה, טיילמאָל דער קינסטלער גופא דערשיינען אין פאַרשידענע פּאַז, פּאָזעס און סיטואַציעס.

פון די אָפּגעראַטעוועטע ליטעראַרישע שאַפונגען קומען אין באַטראַכט אין דער ערשטער ריי די צוויי אויבן דערמאָנטע ביכער, וועלכע זענען דערשינען אין דער העלפט פון די דרייסיקער יאָרן (1934 און 1937). דאָס זענען דערציילונגען, דערציילונגען־ראָמאַנען, אויב מען וויל. זיין זשאַנער איז געווען די קורצע פאָרם, עטלעכע דערציילונגען אין אַ בוך, ווען זיי זענען אפילו לויז געבונדן, האָבן אַזאַ אינערלעכע קרובהשאַפט, אַז זיי בילדן אַ גאַנצקייט. פּרעציזירן די טעמע אָדער איבערגעבן די פאַבולע וואָלט זייער שווער געווען. שולץ האָט אַליין, ענטפערנדיק אויף אַ ליטעראַרישע אַנקעטע, געהאַט געזאָגט וועגן דעם: „מיין קומענדיק בוך וועט זיין אַ באַנד פון 4 דערציילונגען. די טעמע, ווי אַלעמאָל, אָן אַ באַדייטונג און שווער צו רעפערירן... די אייגנטלעכע טעמע, ס'מיינט דער אייגענער רוישטאָף, וואָס איך געפין אין זיך גופא אָן שום איינגערעניץ פון ווילן, איז אַ געוויסער דינאַמישער צושטאַנד... דאָך פאַרמאָגט ער אַ געגנוי־קלאָרן קלימאַט, אַ באַשטימטן אינהאַלט, וואָס וואַקסט אָן שיכטנווייז..."

דער אינערלעכער, דינאַמישער צושטאַנד, דער קלימאַט לאָזט זיך ממש אָנטאַפּן. דער אויפגעלעבטער פאָטער איז פאַרקערפּערט אין אַלץ, אין גאַנצן אַרום, צומאָל אין קעגנשטאַנדן, אין טויטע באַשעפענישן. אַ טויטער, אימיטירטער פויגל, דער ווינט — וויברירן מיטן פאָטערס אָטעם. דער געשטאָרבענער גייט דורך פאַרשידענע גלגולים, משונהדיקע אינקאַרנאַציעס, אין וועלכע ער לעבט ווייטער, זיין צעשיידונג מיט דער לעבעדיקער וועלט ווערט אַ כלומרשטיקע, זיין נשמה, זיין גייסט, זיין ווילן לעבן אין אַלץ און אין אַלעמען. דער קינסטלער שטרייכט פשוט איבער דעם ווירקלעכן פאַקט פון פאָטערס טויט. אַ מיטאָס פון לעבן שטרייכט אויס די ווירקלעכקייט פון טויט, און אין דעם מיטאָס ווערט דער אויפגעלעבטער, אַסקעטישער פאָטער, אַ פּאַרזונקענער אין געהיימע ריטואַלן פון זיינע געוועלבער, דער וואָרטזאָגער פון קינסטלערס געדאַנקען, דער אויסדריקער פון

זײַנע געפילן, דאָס אָפּבילד און אָפּשײַן פון זײַן רויִקער קינדהייט. דער אומקער צו דער קינדהייט האַלט אײַן די צײַט פון איר לויף. נאָכמער, ציט צוריק די צײַט פון איר אָפּגאַנג. דער שרײַבער שאַפט אַן אַנדערע צײַט, אַ מיטאָלאָגישע אין וועלכער דער פאָטער לעבט ווײַטער און קאָן געזונט ווערן פון זײַן שווערער קראַנקייט.

די בענקשאַפט נאָך דער קינדהייט, נאָכן קלימאַט פון די קינדעריאָרן, איז נישט קיין נײַעס אין דער קונסט. זעלטן ווער האָט אָבער דער בענקשאַפט געגעבן אַזאַ קינסטלערישן תיקון. דער דראָהאָביטשער לערער האָט אין זײַן אײַנזאַמקייט און בענקשאַפט, אַנטלויפנדיק פון זײַנע זמאָרעס געשאַפן אַן אייגנאַרטיקע קינסטלערישע וויזיע. אַ פאַרכישופטע וועלט מיט אונדזערע אייגענע קלאַנגען און געזאַנגען, מיט ווײַט־נאָענטע צאַפּלענישן און ווייטיקן. און דאָ גייט ער זיך פאַנאַנדער מיט קאַפקאַ.

נישט ווייניק קינסטלער האָבן אַזעלכע געהיימנישפולע, פאַנטאַסטישע וועלטן געוויזן, אָבער מיר זעען דאָס פון דער ווײַטנס, אָדער דורך דער שויב פון פענצטער, דורך די שפּאַרונעס פון דער טיר. שולץ האָט געפונען אַ קינסטלערישן שליסל צו פאַרמאַכטע טירן און פענצטער, אויפגעדעקט אַ וועלט אַ פאַנטאַסטישע און דאָך אַ רעאַלע, אַ מיטאָלאָגישע און דאָך אויטענטישע.

אין דער פּלאַסטישער קונסט ווענדן זיך הײַנט גרויסע מײַסטער צו פּרימיטיוון, צו די שאַפונגען פון פּרימיטיווע פעלקער. אין זײַן ליטעראַריש ווערק האָט שולץ, אַ סברה, זיך אָנגעשפּאַרט אויף פאָלקס־מיטאָסן, אויף אַלטע גלויבנס וועגן אומוואַנדלונגען פון מענטשלעכן לעבן, און געשאַפן אַן אייגענע מיטאָלאָגיע, באַזירט אויף דער אייגענער ביאָגראַפיע. דאָס איז אַ וועלט, אין וועלכער עס פאַרווישט זיך די גרענעץ צווישן וואָר און חלום, טרוים און ווירקלעכקייט, און אויך צווישן אינטעלעקטועלן באַנעמען און סענסועלן אָפּפילן.

ברונאָ שולץ האָט טיף געשטעקט אין אַלטן יידישן שטעטל. מיר דערזעען אפילו אין זײַנע צוויי ביכער, ווי אין שטעטל רײַסט זיך אַרײַן אינדוסטריאַליזאַציע, טעכניק, עלעקטריפיקאַציע. עס דאָמינירט אָבער דער קלימאַט פון דער קליינשטעטלדיקער גרויער טאָג־טעגלעכקייט. נישט מער וואָס דאָס טאָג־טעגלעכע הויזט צוזאַמען מיטן נישט טאָג־טעגלעכן, פּונקט ווי דאָס דערהויבענע מיטן דעגראַדירטן, גראָטעסקן, דאָס לעבהאַפטע מיטן פאַרגליווערטן. און ווי פילזאָגנדיק זענען די ווערטער פון פאָטער: „מיר

ווילן באַשאַפן דעם מענטש אויפסניי". ווייל פֿאַראַן מענטשן־אויטאָמאַטן. מענטשן־מאַנעקינען. זייער גייסט איז געפּענטעט דורכן חומר. דאָס וואָרט „מאַנעקין" חזרט זיך אָפּט איבער ביי שולצן. אין „די צימערינג־געוועלבער" איז פֿאַראַן אַ דערציילונג, וואָס הייסט „אַ טראַקטאַט וועגן מאַנעקינען". אַנטלויפן פון אויטאָמאַט, פון חומר, נשמהלאָזיקייט, גייסטלאָזיקייט. אַנטלויפן אין דער קינדשאַפט, אין אַן אויסגעכישופטער וועלט, איידער די צייט פֿאַרשלינגט, פרעסט אויף.

⁂

איינע פון שולצס זמאָרעס איז אויך געווען די שרעק פֿאַרן לויף פון דער צייט. אויב קאַפקאַ האָט דעם מענטש געזען אַ געפֿאַנגענעם אין אַן אויסגעשפּרייטער, נישט־זעבאַרער נעץ, אַ פֿאַרבלאָנדזשעטן אין געדרייטע לאַבירינטן פון וועלכע ער געפינט נישט קיין אויסוועג, האָט שולץ גיכער געזען דעם מענטש אַ פֿאַרלוירענעם אין לויף פון דער צייט, אַ באַדראָטן פֿאַרשלונגען און אָפּגעווישט צו ווערן. צו דער אייגענער פֿאַרטיידיקונג האָט ער געשאַפן אַ סוביעקטיווע צייט, אַ פסיכאָלאָגישע, אומענדלעכע, נישט אויסמעסטבאַרע. פונקט אַזוי ווי דאָס געשעט אין אַ כישוף־מעשהלע. דאָס באַטייט נישט, אַז ער האָט נישט געפילט די דראָונג, וואָס הענגט שטענדיק איבערן מענטש. עס דערציילט האַנגאַ מאָרטקאָוויטש, ווי די אָט עמפינדלעכקייט איז אין זיין פּערזענלעכן לעבן דערגאַנגען ביז עקסטרעמיטעט. עס זעט אָבער אויס, אַז אין זיין ליטעראַרישער וויזיע האָט ער געזוכט אַן אָנשפּאַר — אַן אויסבאַהעלטעניש אין דער מיטאָלאָגיע פון דער קינדשאַפט. אינעם פֿאַרהאַלטן די צייט, פונקט ווי ער האָט אין זיין פלאַסטישער קונסט באַלויכטן די שאָטנס מיט ליכט, אויסגעפונען דורך אַ שפּיל פון קאָלירן שיינקייט אויך דאָרט, וווּ ס'איז קיין שיינקייט נישט פֿאַראַן. אין די זכרונות וועגן שולצן דערציילט איזאַבעלאַ טשערמאַקאָוואַ, ווי ער האָט געוויזן אין זיין שטעטל ווילדע געוויקסן הינטער ליימענע שמוציקע הייזקעס און זיך באַגייסטערט און אַנטציקט זיך דערמיט.

⁂

געוויינלעך שרייבט מען וועגן ברונאָ שולץ אויפן סמך פון זיינע

דערציילונגען, ראָמאַנען, ליטעראַרישע נאָטיצן, עסייען. געדאַרפט וואָלט מען אָבער אָנהייבן פון זיינע בריוו. וואָלטן זיי זיך אָפגעראַטעוועט, וואָלטן זיי היינט פאַרנומען עטלעכע בענדער, און נישט נאָר אין דער צאָל גייט.

געווען אַמאָל אַן אָנגעזעענער ליטעראַרישער זשאַנער, וואָס הייסט עפיסטאָלאָגראַפיע. ברונאָ שולץ האָט דעם דאָזיקן זשאַנער באַנייט. ער האָט אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע אַרבעט פון בריוו. די באַדערפעניש זיך אַרויסצוזאָגן, אויסצודריקן זיך אין קינסטלערישן וואָרט האָט ער ראשית כל פאַרקערפערט אין זיין גרויסער קאָרעספאָנדענץ. אַן איינזאַמער האָט ער אַלע יאָרן געשריבן בריוו צו קינסטלעריש קרובישע פריינד, איבערהויפט צו פרויען. „מיר איז נייטיק אַ חבר, איך נייטיק זיך אין דער וואַרעמקייט פון אַ נאָענטן מענטש" — האָט ער געהאַט געשריבן צום באַקאַנטן פוילישן שרייבער ברעזאַ.

זיינע בריוו זענען געווען מער ווי בריוו. אין זיי האָט ער אויסגעגאָסן זיינע געדאַנקען און געפילן, געפירט מיט זיך אַ שטענדיקן מאָנאָלאָג, אַ דיאַלאָג מיט אַנדערע קינסטלער, מיט דער וועלט. ער האָט באַגערט צו זיין אויסגעהערט דורך אַן אַנדער מענטש. דורכן געשריבענעם וואָרט געוואָלט האָבן קאָנטאַקט מיט אַנדערע מענטשן, טיילן זיך מיט זיי מיט זיינע געדאַנקען, און ער האָט נישט סתם אַזוי איבערגעגעבן זיינע געדאַנקען, ער האָט די פאָרם פון די בריוו געשליפט, אָפטמאָל פריער געשריבן אין אַ העפטל. ס׳איז געווען אַן אמתער ליטעראַרישער וואַרשטאַט. ער האָט וועגן זיינע בריוו שפעטער געשריבן: „געווען אַ צייט, ווען איך האָב זיך אויסגעלעבט אין שרייבן בריוו. דאָס איז דעמאָלט געווען מיין איינציקע ליטעראַרישע שאַפונג".

אין דער קליינער צאָל אָפגעראַטעוועטע בריוו אַנטפלעקט זיך מער ווי אין אַנדערע שאַפונגען נעבן דעם קינסטלער דער איינזאַמער, פאַרוואָגלטער מענטש, דער טראַגיזם פון קינסטלער נע־ונדניק, וועלכער פאַרלירט אָפט מאָל דעם גלויבן אין זיך גופא. „איך זאָג זיך, אַז איך בין נישט קיין מאָלער, נישט קיין שרייבער און אפילו נישט קיין לערער ווי עס באַדאַרף צו זיין, מיר דוכט, אַז איך נאַר אָפ די וועלט מיט אַ בליצל, אין מיר גופא איז גאָרנישטאָ".

אַזוי האָט ער געשריבן אַ צייט פאַר דער מלחמה. אין אַ צווייטן בריוו פון אָנהייב 1939 ליינען מיר: „כ׳בין אינגאַנצן קראַנק, עפעס אַ פאַנאַנדערטרייסלונג, אפשר אַן אָנהייב פון מעלאַנכאָליע. עס בייסט זיך אין מיר

איין יאוש, אומעט, כ׳האָב אַ געפיל פון אַן אומפאַרמיידלעכער קאַטאַסטראָפע, אין וועלכער איך וועל אַלץ פאַרלירן... אפשר זאָל איך זיך באַראַטן מיט אַ דאָקטער ? איך גלייב אָבער נישט אין קיין דאָקטוירים”.

ער האָט דעמאָלט נאָרמאַל געאַרבעט אין דער דראָהאָביטשער גימנאַזיע. גלייכצייטיק געשאַפן אויף ביידע געביטן, ארויסענדיקנדיק זיין ראָמאַן „משיח” און בלב ונפש געפילט די אָנקומענדיקע קאַטאַסטראָפע „אין וועלכער איך וועל אַלץ פאַרלירן”.

⁂

ס׳איז שווער צו שרייבן איבער אַ ווערק אַ צעריסנס, פון וועלכן ס׳זענען פאַרבליבן שפליטערס. ס׳איז אָבער נישט שווער זיך אָנצושטויסן וואָס פאַר אַ פאַרנעם ס׳וואָלט געהאַט שולצס ווערק, ווען ער וואָלט עס געקאָנט דערפירן ביזן סוף. וועגן געוויסע אָנגעהויבענע אָדער פאַרענדיקטע אַרבעטן ווייסט מען, צווישן זיי איז געווען אין מאַנוסקריפט דער ראָמאַן „משיח”, וועגן אַנדערע ווייסט מען גאָרנישט. יעזשי פיצאָווסקין האָט זיך נאָך אַ סך יאָרן זוכענישן איינגעגעבן אָפצוגעפינען אייניקע געדרוקטע דערציילונגען, רעצענזיעס, בריוו, פון וועלכע אַ טייל זענען אַריין אינעם באַנד „פראָזע”, וואָס ס׳איז דערשינען אין 1964. צווישן זיי אויך די צוויי דערמאָנטע ראָמאַנען. כדי זיך משער צו זיין וויפל ס׳איז פאַרלוירנגעגאַנגען, איז גענוג צו דערמאָנען, אַז פון עטלעכע טויזנט בריוו זענען דורך פיצאָווסקין צונויפגעקליבן געוואָרן בלויז הונדערט ניינצן. פאַרלוירן זענען געגאַנגען די וויכטיקסטע בריוו, אין וועלכע שולץ פלעגט שרייבן וועגן ליטעראַטור, קונסט, זיין אייגענער שאַפונג. אין די בריוו צו דער שריפטשטעלערין דעבאָראַ (דבורה) פאָגעל זענען געווען שקיצירט „די צימערינג-געוועלבער”. זיינע פריינד זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין קאָרעספאָנדענץ.

ווי דערמאָנט האָט ברונאָ שולץ געזוכט צו ראַטעווען זיינע ווערק. ער האָט געהאָפט, אַז זיין קונסט וועט אים גופא אָפראַטעווען. זיין מאָלעריי האָט נושא חן געווען ביי אַ דראָהאָביטשער געסטאַפאָ-אָפיציר מיטן נאָמען לאַנדוי. ער האָט דעם מאָלער געמאַכט פאַר זיין קנעכט, באַפוילן אים צו מאָלן זיין פאָרטרעט, באַדעקן מיט וואַנט-מאָלערייען זיין וווינונג און אויספירן עטלעכע פונקציעס. פאַר לאַנגע טעג אַרבעט האָט ער באַקומען מיט

וואָס צו דערהאַלטן דאָס חיות און אויך אַ צוזאָג צו שענקען אים דאָס לעבן, אויסצוהיטן פון די געפאַרן. ברונאָ שולץ, אַ קראַנקער, אַ צעבראָכענער, פלעגט מיט אַלע כוחות זיך האַלטן אויף די רושטאָוואַניעס ביי די ווענט־ און סופיט־מאָלערייען, פלעגט פאַרשלעפּן, פאַרלענגערן די אַרבעט, כדי דערמיט צו פאַרלענגערן דאָס לעבן, כדי איבערצולעבן. זיין דייטשישער „אַפּוטרופּוס” האָט אָבער דערשאָסן אַן אַנדער יידישן קנעכט, אַ יידישן דענטיסט וועלכער האָט געאַרבעט ביי אַן אַנדער דייטשישן אָפיציר מיט וועלכן לאַנדוי איז צעקריגט געווען. „האָסט דערהרגעט מיין ייד, וועל איך דערהרגענען דיינעם”. און ער האָט געהאַלטן וואָרט.

אין דראָהאָביטשער געטאָ האָט מען יענעם טאָג אַ נאָמען געגעבן „דער שוואַרצער דאָנערשטיק”. מ׳האָט געכאַפּט יידן אויפן גאַס. ברונאָ שולץ האָט זיך פּונקט אומגעקערט מיט אַ פריינד אַהיים, אונטערן אָרעם האָט ער געדריקט צו זיך אַ לעבל ברויט. ס׳איז געוואָרן אַ לויפעניש. אַן אָפּגעשוואַכטער, האָט ער נישט געקאָנט לויפן. ס׳איז פאַרבייגעגאַנגען דער אַנטאָגאָניסט פון זיין „אַפּוטרופּוס”, דערקענט אים, אָנגעכאַפּט ביים קאַרק און אַריינגעשאָסן צוויי קוילן אין די שלייפן.

זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ מיט אירע פריינד האָבן שוין געהאַט צוגעגרייט אַ פּלאַן וויאַזוי שולצן אַרויסצוראַטעווען פון געטאָ. ס׳איז געווען צו שפּעט.

צו שפּעט אויך, זעט אויס, האָט ברונאָ שולץ גענומען אַרויסשיקן און ראַטעווען זיינע בילדער און מאַנוסקריפּטן. צו שפּעט האָט מען זיך גענומען אָפּזוכן דאָס, וואָס האָט געקאָנט אָפּגעפונען ווערן. דאָס ביסל, וואָס איז דערגאַנגען צו אונדז, ברענגט אָבער אויך אַריין אַ נייעם אָריגינעלן טאָן און קאָלאָריט אין דער ליטעראַטור און שטעלט שולצן אין די רייען פון גרויסע מייסטערס.

צי קאָן מען זיין אַ יידישער שרייבער אין אַ פרעמדער שפּראַך ?

ס'האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ דיאַלאָג. מיינער אַן אַלטער פריינד, אַ בקי אין ליטעראַטור־ענינים, אַ פאַרברענטער לייענער, אַ חסיד פון דער יידישער ליטעראַטור (נישטאָ היינט קיין סך אַזעלכע), וואָס ער וואָלט אונטערגעשפּאַרט מיט זיינע אַקסלען ווען מ'וואָלט געקאָנט זי אַזוי אַרום דערהויבן, איז צוגעשטאַנען צו מיר מיט פראַגן, וואָס זענען געוואָרן אַלע מאָל שאַרפער און אין אַ סך הכל שפּעטער געפירט מיך צו דער איצטיקער טעמע.

— האָסט געלייענט אלי וויזעלס לעצט בוך „שוויגן און דער זיכרון פון מענטש" ?

— ס'איז שוין נישט דאָס לעצטע בוך. באַלד דערנאָך איז דערשינען אַ וואָגיקער ראָמאַן „דער פאַרגעסענער".

— אַזוי גאָר! נישט געוווסט, אויך פאַרשטייט זיך אין פראַנצויזיש.

— יאָ, אין פראַנצויזיש.

— נו, לאָמיר זיך האַלטן ביים פאָרלעצטן. האָסט עס געלייענט ?

— געלייענט שוין ביידע.

— ווי געפעלט דיר דאָס פאָרלעצטע ?

— געווען גערירט, הגם זיינע טיילמאָל טיף־רעליגיעזע איינשטעלונגען (ווי אויך אין לעצטן בוך און אין אַנדערע ביכער) רעדן נישט צו מיר.

— דאָס אַלץ וואָס געפעלט דיר נישט ?

— איך זאָג דען, אַז ס'געפעלט מיר נישט, כ'האָב דיר דאָך געזאָגט, אַז איך בין געווען גערירט.

— הייסט עס, אַז דו האַלטסט אים פאַר אַ גוטן שרייבער ?

— אָן ספק.

— און דאָס וואָס אַזאַ בוך און די אַנדערע זיינע ביכער זענען געשריבן אין פראַנצויזיש און נישט אין יידיש אָדער אין העברעיש אַרט דיר נישט ?

— ס'איז זיין זאַך . . .

— וואָס הייסט ? ! ווי אַזוי זאָל מען דאָס פאַרשטיין וואָס אַזאַ מענטש,

נישט קיין אַסימילאַטאָר, אַ שרייבער מיט אַזאַ פאַרגאַנגענהייט, מ׳קאָן זאָגן אַ שליח־ציבור ביי יידן, דערצויגן געוואָרן אין אַ חסידישער שטוב, געלערנט אין אַ ישיבה, קען גוט יידיש און העברעיש, שרייבט נישט קיין יידישע ביכער נאָר פראַנצויזישע, באַרייכערט די פראַנצויזישע ליטעראַטור און נישט די יידישע ?

— מיט וואָס זענען זיי נישט קיין יידישע ביכער ?

— אַז זיי זענען געשריבן אין פראַנצויזיש זענען זיי פראַנצויזישע ביכער, געהערן צו דער פראַנצויזישער ליטעראַטור. ער וויל נישט שרייבן אין יידיש, זאָל ער שרייבן אין העברעיש. ער איז דאָך געהאַט געווען אַ קאָרעספאָנדענט פון „ידיעות אחרונות", קען גוט העברעיש, קען צוויי יידישע שפראַכן, פאַרוואָס זאָל ער נישט שאַפן קיין יידישע ווערק נאָר דורכאויס פראַנצויזישע ?

— און דו מיינסט טאַקע אַז זיינע ביכער זענען נישט קיין יידישע נאָר דורכאויס פראַנצויזישע ?

— קלאָר ווי דער טאָג ! אַז זיי זענען געשריבן אין פראַנצויזיש זענען זיי פראַנצויזישע ביכער, געהערן צו דער פראַנצויזישער ליטעראַטור.

מיר האָבן נאָך אַ ביסל דיאַלאָגירט, אָבער צו קיין טאָלק זענען מיר נישט דערגאַנגען. און דער ענין איז נישט קיין לייכטער, קיין פשוטער און אַ סברה נישט קיין נייער. ס׳איז נישט לייכט צו ענטפערן אויף אַזעלכע פראַגן מיט אַ קאַטעגאָרישן יאָ אָדער ניין.

בדרך כלל איז טאַקע אָנגענומען, אַז די אָנגעהעריקייט צו דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור איז אָפהענגיק פון דער שפראַך אין וועלכער דער שרייבער שרייבט. וואָלט מען זיך אָבער שטייף געהאַלטן ביי דער־אַ איינשטעלונג, איז ווי אַזוי וואָלט מען דעמאָלט באַצייכנט אונדזערע צוויי גרעסטע היסטאָריקער, גרעצן און דובנאָוון, וואָס איינער האָט די געשיכטע פון יידישן פאָלק געשריבן אין דייטשיש און דער צווייטער אין רוסיש ? מילא, גרעץ איז געווען אַ טיפישער דייטשער ייד. שמעון דובנאָוו איז אָבער אויפגעוואַקסן ביי אַ זיידן אַ גרויסן למדן, וואָס האָט חוץ דעם חדר אַליין געקנעלט מיטן אייניקל דעם מתמיד און די טאָג־טעגלעכע שפראַך איז געווען יידיש ? און דובנאָוו איז פון זיינע ערשטע ליטעראַרישע טריט געוואָרן אַ שרייבער אין רוסיש, אַ פרוכטיקער ליטעראַטור־קריטיקער אונטערן פסעוודאָנים קריטיקוס, אַן עסייאיסט־פאָרשער, וויסנשאַפטלער. אמת ער האָט די לעצטע יאָרן געשריבן אויך אַ ביסל יידיש, דאָס ביכל „פון זשאַרגאָן

צו יידיש״, אַרטיקלען אין יידיש ; זיין געשיכטע פון חסידות האָט ער געשריבן אין העברעיש, אָבער זיינע וואָגיקע עטלעכע בענדער מעמואַרן האָט ער לסוף געשריבן אין רוסיש. נו, וועט ווער זיך דערוועגן צו זאָגן, אַז די צען בענדער „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק״ איז נישט קיין יידיש ווערק און אַז דער מחבר איז נישט קיין יידישער פאָרשער־שרייבער ?

מיר ווייסן, אַז שמעון־שמואל פרוג האָט לאַנגע יאָרן זיין דיכטונג אויסגעדיכטעט אין רוסיש, איז איבערגעגאַנגען צו יידיש, ווען זיינע שאַפונגען זענען ברייט באַקאַנט געווען סיי דעם רוסישן, סיי דעם יידישן לייענער. אַ ספק צי ער האָט זיך דעמאָלט באַטראַכט, צי מ׳האָט אים באַטראַכט ווי אַ רוסישן דיכטער. (יש אומרים, אַז זיין דיכטונג אין רוסיש שטייט העכער ווי די אין יידיש). אָבער אין דער יידישער ליטעראַטור פאַרנעמט שמעון־שמואל פרוג דאָס אָרט פון אַ נאַציאָנאַלן יידישן דיכטער, טראָץ דעם וואָס ער האָט געשריבן אין רוסיש.

ס׳איז אויך באַקאַנט, אַז אַנ־סקי האָט זיינע ערשטע דערציילונגען און אויך די ערשטע ווערסיע פון דיבוק געשריבן אין רוסיש, אַנ־סקי דער טיף־פילנדיקער ייד. נו, איז ווען ער האָט געשריבן אין רוסיש האָבן זיינע שאַפונגען געהערט צו דער רוסישער ליטעראַטור און ער איז געווען אַ רוסישער שרייבער ?

און פאַרוואָס נישט דערמאָנען צוויי פון צווישן די גרעסטע שאַפערס פון דער גאָלדענער תקופה אין שפאַניע ? האָט דאָך יהודה הלוי זיין „ספר הכוזרי״ געשריבן אין אַראַביש און דער באַרימטער רמב״ם האָט זיין באַקאַנט ווערק „מורה נבוכים״ אויך פאַרפאַסט אין לשון אַראַביש. פאַרמינערט דאָס זייער באַרימטקייט ווי גרויסע יידישע שאַפערס, גדולי־הדור ? צי זענען די דערמאָנטע ביכער נישט קיין יידישע ווערק ?

און אויב מיר וועלן כאַפן אַ בליק אין דער גאָר ווייטער פאַרגאַנגענהייט שווימען אַרויס ענלעכע פראַגעס : אין דער אַמאָליקער אַלעקסאַנדריע, אין עגיפטן, איז געווען אַ לעבהאַפטער יידישער צענטער. ס׳האָט דאָרט געלעבט אַ גרויסער יידישער פילאָזאָף מיטן נאָמען פילאָן. (די יידישע געשיכטע האָט אים אגב נישט ווייניק באַעוולט). פילאָן האָט געשריבן אויסשליסלעך אין גריכיש, די דעמאָלט הערשנדיקע שפראַך. נו, איז ער נישט געווען קיין יידישער פילאָזאָף ?

אין אַלעקסאַנדריע איז צום ערשטן מאָל איבערגעזעצט געוואָרן דער תנ״ך אין גריכיש, די אַזוי גערופענע סעפטאַנטע אָדער סעפטואַ־

גינטאַ. האָט אין יאָר 283 אָדער 282 פאַר אונדזער צייט־רעכענונג דער דעמאָלטיקער הערשער פּטאָלאָמעי פילאַדעלף אויסגעקליבן פאַר דער גריכישער איבערזעצונג צוויי און זיבעציק דאָרטיקע יידן און ס'איז זיך משער צו זיין, אַז זיי זענען באַרימט געווען ווי גוטע פּעץ־מענטשן אין גריכיש ווען וועלכע מיר ווייסן ווייניק וואָס. אָבער צי זענען זיי דען נישט געווען קיין יידישע פּעץ־מענטשן? און מען וואָלט געקענט ציען די רשימה.

צי מיינט דאָס, אַז ס'האָט נישט קיין שום באַדייטונג אין וואָסער שפּראַך דער שרייבער שרייבט, דער שאַפער שאַפט? חס וחלילה! ס'האָט דווקא יאָ אַ באַדייטונג, און אַ גרויסע דערצו.

⁂

ס'איז שוין דאָ דערמאָנט געוואָרן, אַז ס'איז אָנגענומען, אַז די אָנגעהעריקייט צו אַ נאַציאָנאַלער ליטעראַטור איז אָפּהענגיק פון דער שפּראַך אין וועלכער דער שרייבער שרייבט. דער פּאָלאַק זשאָזעף קאָנראַד האָט געשריבן אַלע זיינע ווערק אין ענגליש און זיי געהערן דערפאַר צו דער ענגלישער ליטעראַטור און נישט צו דער פּוילישער. זיין פרוי אין אירע מעמואַרן, וואָס זי האָט געשריבן נאָך קאָנראַדס טויט, דערמאָנט, אַז איינצעלנע אויסדרוקן ענגלישע האָט זשאָזעף קאָנראַד, ווען ער איז שוין געווען אַ באַרימטער שרייבער, פאַרביטן, מ'האָט זיי געדאַרפט קאָרעגירן, וואָרעם קאָנראַד איז געקומען קיין ענגלאַנד אין 18־טן לעבנסיאָר און נישט געהאַט נישט קיין צייט און נישט קיין מעגלעכקייטן צו שטודירן טיף די שפּראַך. ער האָט אָבער אויפגעכאַפּט דעם גייסט פון דער שפּראַך, איר אינטימקייט, אירע ווירקונגס־מעגלעכקייטן און כמעט זיין גאַנצע טעמאַטיק איז געווען פאַרבונדן מיט ענגלאַנדס אויסשפּרייט איבער ימען און יבשות. איבעריקנס האָט קאָנראַד געהאַט געזאָגט, אַז ווען נישט די ענגלישע שפּראַך, ווען נישט די טעמאַטיק, וואָלט ער מסתמא קיין שרייבער נישט געוואָרן. ובכן, די אומשטענדן האָבן געווירקט אַז דער פּאָלאַק איז געוואָרן אַן ענגלישער שרייבער.

קוקט מען זיך צו, דאַקעגן צו אַזאַ באַרימטן דיכטער און שרייבער ווי ראַבינדראַנאַט טאַגאָרע, הגם ער האָט ווייניק געשריבן אין בענגאַליש נאָר אין ענגליש, וועט קיינעם נישט איינפאַלן אים צו באַטראַכטן פאַר אַן ענגלישן נאָר דורכאויס פאַר אַן אינדישן שרייבער, ווי ער האָט זיך

איבעריקנס אַליין באַטראַכט. הכלל, דער ענין איז נישט אַזאַ פשוטער, ער איז אוודאי קאָמפליצירט ביי נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, ביי פעלקער צעשפרייטע צווישן אַנדערש־שפראַכיקע באַפעלקערונגען, אָדער וואָס זענען געווען אונטער אַ פרעמדער הערשאַפט. ס'איז נישט בלויז אַ יידישער ענין. דער מאַראָקאַנער שרייבער טאַהאַר יעלום, וועלכער לעבט אין פראַנקרייך, האָט מיט צוויי יאָר צוריק באַקומען דעם גאָנקור־פרייז פאַר זיינעם אַ בוך, געשריבן אין פראַנצויזיש, אָבער זיינע ביכער געהערן צו דער מאַראָקאַנער ליטעראַטור. ס'איז די לעצטע צייט דערשינען אין פראַנצויזיש אַ וואָגיקער ראָמאַן „דער כבוד פון שבט” פון אַלגערישן שרייבער ראַשיד מימוני. שרייבט דערוועגן אַ פראַנצויזישער קריטיקער, אַז דאָס בוך באַרייכערט די אַלגערישע ליטעראַטור. דער גריכישער שרייבער וואַסילי אַלעקסאַקיס, וועלכער לעבט זינט יאָרן אין פאַריז, האָט איצט אַרויסגעגעבן אַן אינטערעסאַנט בוך אין פראַנצויזיש „פאַריז־אַטען”, דאָס איז נישט דאָס ערשטע בוך אין פראַנצויזיש; אַלעקסאַקיס גייט אָבער אָן פאַר אַ גריכישן שרייבער.

⁂

ביי אונדז יידן קומען די זעלבע פראָצעסן פאָר אַנדערש. פאַראַן ביי אונדז אַ פאַרטיילונג — שרייבער, וואָס שרייבן אין איינע פון די צוויי יידישע שפראַכן און יידישע מענטשן, וואָס שרייבן דורכאויס אין פרעמדע שפראַכן, און הגם נישט אַלע מאָל איז דער פרעמדשפראַכיקער אַן אָפגעפרעמדטער, איז ער דאָך נישט קיין אייגענער. פויכטוואַנגער האָט געהאַט געזאָגט: מיין שפראַך איז די דייטשע שפראַך, מיין שרייב־מאַשין איז אַ דייטשע, אָבער מיין האַרץ איז אַ יידישס. און דאָך איז פויכטוואַנגער געווען אַ דייטשער שרייבער, געהערט צו דער דייטשער ליטעראַטור, ווי פיל פון זיין גלייכן. דאָס איז געווען אַ נאַטירלעכער פראָצעס. עס געשעט אָבער, אַז אַ שרייבער קלייבט אַליין אויס צוליב פאַרשידענע סיבות אַ פרעמדע שפראַך. און ס'איז נישט אַלע מאָל אמת, אַז דאָס אויסקלייבן אַ פרעמדע שפראַך איז מיטן ציל צו שטייגן צו די „הויכע פענצטער”, ווי ס'האָט זיך געהאַט אויסגעדריקט מענדעלע.

אין אַריינפיר צו „פישקע דער קרומער”, וואָס מענדעלע האָט געבראַכט ווי אַ מתנה זיין פריינד מנשה מרגליותן, וועלכער האָט געשריבן

אין רוסיש וועגן יידיש־געשיכטלעכע פּראָבלעמען, לאָזט מענדעלע פּאַלן אַזעלכע ווערטער: „יאָ, מיר ביידע האָבן אָנגעהויבן אונדזער אַרבעט אין דער ליטעראַטור אין איין צייט, נאָר דאָס מזל אונדזערס איז נישט גלייך. איר זענט דאָרט אַרויף הויך, אין די „הויכע פּענצטער". איר האַנדלט דאָרט מיט בריליאַנטן... פון דער יידישער היסטאָריע... מיר אַקעגן איז באַשערט געווען זיך אַראָפּצולאָזן אויפן נידעריקן טרעפּל פון יידישן לעבן, אונטן, אין די קעלערס..."

האָבן געוויסע קריטיקערס מענדעלעס ווערטער גענומען איבגאַנצן בוכשטעבלעך. ס׳מיינט, אַז דער ייד־שרייבער, וואָס שרייבט אין אַ פרעמדער שפּראַך אָדער גייט איבער צו אַ פרעמדער שפּראַך, טוט עס מיטן ציל צו גרייכן הויך, צו די הויכע פּענצטער, דער עיקר זיך נישט אַראָפּלאָזן אויף אַ נידעריקן טרעפּל, וואָס ס׳שטעלט מיט זיך ס׳רוב פאַר דאָס יידישע לעבן.

איז דאָס אַ ריכטיקע אויסטייטשונג פון מענדעלעס ווערטער? אַ גרויסער ספק. האָט דען דער ייד־שרייבער באַבעל, וועלכער האָט געשריבן אין רוסיש, נישט אַראָפּגעלאָזט זיך אין די אונטערשטע שיכטן פונעם יידישן לעבן אין אָדעס? צי האָט דער ייד־שרייבער מייקל גאָלד אין זיין בוך „יידן אָן געלט", געשריבן אין ענגליש, זיך נישט אַראָפּגעלאָזט אויפן נידעריקסטן טרעפּל פונעם יידישן לעבן אין אַמעריקע? האָט דען זאַנגוויל אין זיינע „קינדער פון געטאָ" נישט אַראָפּגענידערט אין די יידישע קעלערן? לאָמיר נאָך דערמאָנען אַ היינטיק־באַקאַנטן שרייבער, אַן אַמעריקאַנער ייד וואָס שרייבט אין ענגליש, דווקא אַ יידישער ייד, אַ למדן, וועלכער קען זיך גוט אויס אין די קליינע פּינטעלעך, חיים פּאָטאָק, וועלכער קאָן אויך גוט דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע. גרייכט ער דען נישט אויף זיין אייגנאַרטיקן אופן צום יידישן הינטערגרונט, וואָס האָט קיין שום געמיינזאַמס נישט מיט דעם וואָס דער יידיש־אַמעריקאַנער שרייבער פילים ראָטה טראָגט אונטער דעם לייענער?

מע וואָלט געקענט ציען די רשימה, נאָר ס׳איז צייט זיך אומצוקערן צו אלי וויזעל און זיין פאָרלעצט בוך, וואָס האָט געשטויסן צו דער איצטיקער טעמע.

⁂

כ׳האָב נישט בדעה צו מאַכן איצט אַן אָפּשאַצונג פונעם פאַר

לעצטן בוך אונטערן טיטל „שווייגן און דער זכרון פון מענטש”, און אוודאי איז דאָ נישט דאָס אָרט צו באַרירן דאָס לעצטע בוך, וואָס איך וואָלט איבערגעזעצט „דער פֿאַרגעסענער זיך” און וואָס פֿאָדערט אַ באַזונדערע אָפּהאַנדלונג. עס גייט דאָ אין אָנקניפּן בלויז מיטן דיאַלאָג.

ווילסט דעם דיכטער קענען זאָלסטו אין זיין לאַנד גיין (נישט בוכשטעבלעך). אַלי וויזעלס לאַנד (אין פֿאַרמינערונג) איז געווען זיין חסידישע היים, דער חדר און די ישיבה. נאָכן דורכגיין גאָר יונגערהייט אוישוויץ און בוכענוואַלד איז ער פֿאַרבליבן טיף רעליגיעז, מיט פֿאַרשטאַרקטן יידישן וויסן, מיט תלמודישן וויסן.

ער האָט אָנגעהויבן שרייבן אין פֿאַריז, אין יידיש; דעביוטירט מיט אַ נאָוועלע אין 1947, געשריבן אין יידיש אַרטיקלען, רעפּאָרטאַזשן, ליטעראַרישע רעצענזיעס, מיטגעאַרבעט מיט מערערע יידישע צייטונגען. זיין ערשט בוך אין יידיש „און די וועלט האָט געשוויגן” איז אויפֿשוידערנדיק (ער האָט עס אַליין באַאַרבעט אין פֿראַנצויזיש אונטערן טיטל „די נאַכט”). אין זיינע ווייטערדיקע עטלעכע צוואַנציק ביכער איז די טעמאַטיק אַ וועזנטלעך יידישע, ס׳רוב חורבן־טעמאַטיק. מ׳קאָן זאָגן, אַז דער אָפּגעראַטעוועטער עדות, איז געוואָרן דער וואַכזאַמער היטער נישט צו לאָזן פֿאַרגעסן נישט דעם איצטיקן דור און נישט די קומענדיקע דורות.

יאָ, די שריפֿט פֿון זיינע ביכער איז אַ פֿראַנצויזישע, אָבער נישט נאָר די טעמאַטיק איז אַ יידישע, נאָר דער גייסט, די געפֿילן — און אַ בוך פֿאַרמאָגט געפֿילן — די ווירקונג, די אַטמאָספֿער, דאָס האַרץ און די נשמה, וואָס דער מחבר לייגט אַריין אין זיינע ביכער וויברירן מיט טיף־יידישע וויבראַציעס, אַלץ אָטעמט מיט יידישער גורלדיקייט.

⁂

דאָס פּאַר לעצטע בוך (אַרום וועלכן ס׳איז פֿאָרגעקומען דער דיאַלאָג) „שווייגן און דער זכרון פֿונעם מענטש” איז אַ זאַמלונג פֿון פֿאַרשידענע פֿראַגמענטן, וואָלט איך געזאָגט און ווי דער מחבר באַצייכנט דאָס אין אונטערטיטל — עסייען, דערציילונגען, געשיכטעס און דיאַלאָגן. ס׳איז אָבער מער ווי דער אונטערטיטל זאָגט אונדז. פֿאַראַן דאָ דעם שרייבערס ביאָגראַפֿיע ביז 15 יאָר, די יידישע היים, די ישיבה, די טראַגישע פֿאַרטיליקונג פֿון אַ גאַנצער יידישער קהילה, פֿון זיין יידיש שטעטל. ווי געזאָגט

קלייב איך זיך נישט אויף קיין אָפשאַצונג, אפילו נישט אויסצורעכענען אַלע פאָזיציעס. נישט מעגלעך אָבער נישט צו דערמאָנען וויזעלס אַרויסטריט אין דייטשן רייכסטאַג פאַר די דייטשישע דעפוטאַטן, וועלכע האָבן אים פאַרבעטן אין צוזאַמענהאַנג מיטן אָפצייכענען די דאַטע פון דער קריסטאַל־נאַכט. ער האָט אָנגעהויבן זיין אַרויסטריט אין יידיש מיטן וויגליד פון שמערקע קאַטשערגינסקי : „שטילער, שטילער, לאָמיר שווייגן, קברים וואַקסן דאָ . . .״ און איבערזעצנדיק דאָס ליד האָט ער די פאַרזאַמלטע דעפוטאַטן, וואָס זענען געזעסן מיט אַראָפגעלאָזטע קעפ, געזאָגט, אַז ער הייבט אָן אין יידיש, ווייל יידיש איז געווען די שפראַך פון דער גרעסטער מערהייט פון די דערמאָרדעטע.

קיינמאָל האָט נאָך דער רייכסטאַג נישט געהערט אַזעלכע רייד ווי די פון וויזעלן און געזאָגט האָט ער דאָס נישט בלויז מיט גרויס וויטיק נאָר אויך מיט אַ סך יידישער ווירדע.

פאַראַן אין בוך אַ לאַנגע פאָעמע, „די געשיכטע פון אַ ניגון״ (אויף קאַרגע פערציק זייטלעך) וואָס צאַפלט ממש מיט קאָשמאַר און פרייד, מיט יידישן געמיט, מיט שרעק און העלדישקייט, מיט יידישער גורלדיקייט, אַלץ פאַרשפינט אין טראַדיציאָנעלן אייגנאַרט. ער טראָגט אונדז איבער אין דרייפוס־פראָצעס ; ער דערמאָנט אונדז די לעגיטימע רעכט פון מענטשלעכער פרייהייט, וואָרנט קעגן גלייכגילט לגבי דעם שלעכטס, דער עיקר קעגן פאַרגעסן דעם גרויסן יידישן חורבן און ענלעכע פראָבלעמען — און איך רעכן נישט אַלץ אויס, אָבער אַלץ קלאַפט אָן אין די סטרונעס פון אַ יידיש האַרץ, פון אַ מענטשלעך האַרץ.

מיין דיאַלאָג־שותף אָדער מיטשמועסער האָט אין זיינע טענות צום פרעמד־שפראַכיקן שרייבער אַלי וויזעל אויסגערופן : ער איז דאָך עפעס אַ שליח צבור ביי יידן. דאָס האָט געמיינט, אַז דאָס פאַרפליכטעט אים צו שרייבן יידישע ביכער אין אַ יידישער שפראַך.

יאָ, אַלי וויזעלס ביכער אין דער פראַנצויזישער שפראַך זענען אַזוי יידיש לויט מיר, ווי, זאָל מען אָננעמען, (נישט פאַרגלייכנדיק די שאַפערס), דובנאָווס ביכער געשריבן אין דער רוסישער שפראַך זענען יידישע ביכער.

דער ווידערגעבורט פון אַ גרויסן שרייבער

(צו דעם הונדערטסטן געבוירן־יאָר פון באָריס פּאַסטערנאַק)

ווי משונהדיק ס׳קאָנען זיין די גורלות פון מענטשן! בפרט די גורלות פון שאַפּערישע מענטשן! צי האָט מען געקאָנט זיך פאָרשטעלן, אַז דעם רוסישן טאַלאַנטירטן דיכטער, שרייבער, קריטיקער, איבערזעצער וועלכן מ׳האָט יאָרן־לאַנג אין ראַטנפאַרבאַנד פאַרביטערט דאָס לעבן, אונטערגעהאַקט אים די שאַפּערישע פליגלען, פאַרקירצט אים די יאָרן, זאָל מען דרייסיק יאָר נאָך זיין טויט אָנטאָן ממש אַ קרוין אויפן קאָפּ? דער ווייט גרעסטער טייל פון זיין שאַפּערישן לעבן איז ער פאַרשטעקט געווען אין אַן ווינקל. האָט מען די לעצטע יאָרן זיין געזאַנג צעשאַלט, און מ׳האָט דעם דיכטער, דעם פיל זשאַנערדיקן שאַפּער דערהויבן צו די העכסטע הייכן.

באָריס פּאַסטערנאַק, דעם מיטצייטלער און פריינד פון מאַיאַקאָווסקין (וועלכער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין 1930), בלאָקן, מאַרינאַ טסוועטאַיעוואַ, אַכמאַטאָוואַ, און אַנדערע גרויסע דיכטער, וואָס האָבן אונטער די סאָוועטישע הימלען קיין האָניק נישט געלעקט, איז צוגעפאַלן דער שווערסטער גורל. יאָרן־לאַנג האָט ער זיך געראַנגלט, אַז זיין דיכטעריש וואָרט זאָל קאָנען דערהערט ווערן, זאָל קאָנען ראשית־כל דערזען די ליכטיקע שיין. ווען ס׳איז אין די לעצטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן דערשינען אין איטאַליע זיין באַרימטער ראָמאַן „דאָקטער זשיוואַגאָ” איז דאָס בוך נישט נאָר שטרענג פאַרבאָטן געוואָרן אין ראַטנפאַרבאַנד נאָר ס׳איז איינצייטיק אויסגעבראָכן קעגן מחבר אַ ווילדער שטורעם פון פאַרפאָלגונגען, נישט נאָר פון די רעגירונגס־קרייזן, נאָר אויך מצד זיינע אייגענע קאָלעגן פון ליטעראַטן־פּאַראיין. ווען ער האָט אין 1958 באַקומען פאַר זיין ראָמאַן דעם נאָבעל־פּרייז, זענען די אָנפאַלן אויף אים געווען אַזעלכע געוואַלטיקע, דראָענדיקע, אַז ער האָט געמוזט זיך אָפּזאָגן פונעם פּרייז. אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאָלפן. דער שרייבער־פּאַראיין האָט אים מיט גרויסן טראַסק (ס׳פּאַסט זיך דאָ צו זאָגן אַרויסגעוואָרפן) אויסגעשלאָסן פון זיינע רייען.

און אָט דערגייען זינט שיינע עטלעכע יאָר צו אונדז ידיעות, אַז מע קאַנאָניזירט ממש פאַסטערנאַקן. היות דאָס היינטיקע יאָר איז דאָס הונדערטסטע געבוירן־יאָר פונעם פאַרפאָלגטן דיכטער, אַז דאָס גאַנצע יאָר 1990 אָפיציעל פראָקלאַמירט געוואָרן אַלס באָריס־פאַסטערנאַק־יאָר און מע קערט וועלטן אָפצוגעפינען און אַרויסגעבן די מינדעסטע שאַפונג זיינע. ס'טומלט זיך אַזוי מיט באָריס פאַסטערנאַקן, אַז ס'האָט אָנגעשטעקט און פאַרכאַפט פראַנקרייך.

דער גרעסטער פאַריזער פאַרלאַג „גאַלימאַר" האָט דאָ איצט אין זיין פרעסטיזשפולן אָפטייל אָדער ווי זיי רופן דאָס „ביבליאָטעק דע לאַ פלעיאַד" זיך צוגעאיילט און מיט דער הילף פון 20 איבערזעצער אַרויסגעגעבן אַ דיקן עלעגאַנטן באַנד פון כמעט צוויי טויזנט זייטן אין וועלכן ס'גייען אַריין דיכטונג, פראָזע (אויך דער פאַרפאָלגטער ראָמאַן) און זיינע צוויי אויטאָביאָגראַפיעס. (מיט צוויי יאָר צוריק אומגעפער האָט דער זעלבער פאַרלאַג אַרויסגעגעבן פאַסטערנאַקס קאָרעספאָנדענץ מיט רילקען און טסוועטאַיעוואַן און באַזונדער די קאָרעספאָנדענץ מיט זיין קוזינע אָלגאַ פריידענבערג).

נאָך דעם אַלעם געזאָגטן לאָמיר דאָך אָנהייבן פון אָנהייב:

באָריס פאַסטערנאַק איז געווען אַ זון פון יידישע עלטערן, וועלכע האָבן געשטאַמט פון דער יידישער שטאָט אָדעס און זיך איבערגעטראָגן קיין מאָסקווע וווּ באָריס איז אין 1890 געבוירן געוואָרן. זיינע עלטערן זענען געווען אַסימילירטע יידן; דער פאָטער אַ באַקאַנטער מאָלער און פראָפעסאָר אין אַ קונסט־אַקאַדעמיע, די מוטער אַ פראָפעסיאָנעלע פיאַניסטין, אַזוי אַז שוין אַרום באָריסעס וויגל האָבן געשוועבט די מוזעס. דער מוטערס מוזיק האָט פון קינדווייז אָן געווירקט אויפן עמפינדלעכן זון, וועלכער האָט ביז 18 יאָר זיך אָפגעגעבן מיט מוזיק, געטרוימט צו מאָל צו ווערן דיריגענט און אפשר גרייכן העכער. ביי 18 יאָר איז די מוזיק אַרויסגעשטויסן געוואָרן דורך פילאָזאָפיע, וואָס ער האָט שטודירט ביזן ענדיקן. וואַרשיינלעך אָבער האָט דער מלאך פון פאָעזיע געוואַכט איבער אים פון די יינגסטע יאָרן און הגם שפעטלעך גענומען אים אונטער זיינע פליגלען אָבער מיט אַ סך גענאָד. אין 1914 איז דערשינען זיין ערשט ביכל לידער. אָבער אַלס אָנגעזעענער דיכטער, איז ער ערשט דערשינען צו דרייסיק יאָר מיט זיין בוך „מיין שוועסטער". זיינע עלטערן זיינען דע־

מאָלט אין רוסלאַנד שוין נישט געווען, זיי האָבן פאַרלאָזט דאָס לאַנד מיט זיינע צוויי שוועסטער אין 1921.

דער דיכטער פאַסטערנאַק איז ווי דערמאָנט שוין איינציייטיק געווען אַ פראָזאַיקער, אַ קריטיקער און אַן ערשט-קלאַסיקער איבערזעצער. אין די שווערע יאָרן, ווען זיין דיכטונג איז נישט געווען „גאַנגבאַר“ און נישט „דרוקפעיק“ האָט ער געלעבט פון איבערזעצונגען — איבערגעזעצט מייסטערהאַפט שעקספירן, געטען, הייגען, דעם פוילישן דיכטער סלאָוואַצקי און פון דעם געצויגן חיונה.

⁂

כדאי צו דערמאָנען: זיין דיכטערישער וועג איז נישט געווען קיין גראָדליניקיער. ער איז דורכגעגאַנגען די דיכטערישע „מאָדעס“ פון פאַר דער אָקטאָבער-רעוואָלוציע און אָנהייב רעוואָלוציע ווי דעם סימבאָליזם, פוטוריזם און אַנדערע איזמען, אָבער ער האָט זיך זייער גיך באַפרייט פון זיי. ער האָט גיך געפונען זיין אייגענעם אויסדרוק, זיין אייגענע שפּראַך, זיין אייגענעם קלאַנג און געזאַנג. ער איז קודם געווען אַ דיכטער אַ ליריקער פון אַ הויכער מדרגה.

אין סאָוויעט-רוסלאַנד האָט מען אָבער געפּרעדיקט אַנגאַזשירטע דיכטונג, ווי אַנגאַזשירטע ליטעראַטור בכלל. ער האָט וועגן דעם מיט פאַרביטערניש געשריבן: „מ׳גיט אונדז אַ מיסיע צו געבוירן שאַפונגען וועגן די גרויסע פאַבריקן, שרייבן וועגן פּאָעטישע פּראָבלעמען פון דער רעוואָלוציע . . . מ׳פאָדערט פון אונדז כסדר, אומעטום דאַרף מען מיך ווי איך וואָלט געווען אַ קורטיזאַנע צום דינסט פון דער געזעלשאַפט . . .“.
ער האָט נישט געקאָנט און נישט געוואָלט זיך צופּאַסן צו די כללים. די „אַנגאַזשירטקייט“ איז אים געווען דערווידער הגם ער האָט זיך נישט געוואָלט אויסשליסן פון דער געזעלשאַפט. ווען מ׳האָט געדאַרפט האָבן פרנסה האָט ער אָנגענומען אַ פאָרשלאַג פון לענינען, אַן אַרבעט צו בלעטערן אין ביבליאָטעק פון אויסערן-מיניסטעריום אַלס קענער פון אויסלענדישע שפּראַכן די אויסלענדישע אויסגאַבעס, וואָס זענען נייטיק געווען פאַר אויסלענדישע ענינים. אָבער זיין פען, זיין דיכטונג האָט ער נישט געוואָלט און נישט געקאָנט צופּאַסן צו די פאָדערונגען פון די מאַכטהאָבער.

יאָרן לאַנג האָט פּאַסטערנאַק צום גרעסטן טייל געשריבן פאַרן ״שופלאָד״, ווי מ׳פּלעגט זיך אויסדריקן אין יענע לענדער. מיט צרות איז אים אָנגעקומען דורכשטופּן זיינע אַ דיכטונג אַזוי ווי זי איז באַשאַפן געוואָרן, און טראָץ דעם וואָס ער האָט באַגערט ווי יעדער שאַפער, זיין שאַפונג זאָל דערזען די ליכטיקע שיין, האָט ער געפּאָלגט קודם דעם רוף פון זיין האַרץ: פאַרבליבן אַ לירישער דיכטער פאַר עקסצעלאַנס.

נישט קיין ווונדער וואָס ער האָט נישט געהערט צו דער פּלעיאַדע באַקאַנטע דיכטער. אין אויסלאַנד איז ער בכלל ווייניק באַקאַנט געווען.

זיין רום אויף דער וועלט האָט אָנגעהויבן קלינגען ווען ס׳איז דערשינען אין איטאַליע זיין ראָמאַן „דאָקטער זשיוואַגאָ״, וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן אין פיל שפּראַכן, געבראַכט אים אַ סך דערפּאָלג פון דער ברייטער וועלט און אָן אַ שיעור צרות ביי זיך אין לאַנד. און מ׳דאַרף זאָגן, אַז ער איז ערשט דעמאָלט באַקאַנט געוואָרן מחוץ זיין לאַנד.

דעם ראָמאַן האָט ער פאַרענדיקט אין 1954. שוין נאָך סטאַלינס טויט. פונדעסטוועגן איז נישט מעגלעך געווען צו מאַכן אַ פּרווו ער זאָל דערשיינען אין לאַנד. און ווי ס׳האָט אין אַן אָפּהאַנדלונג געשריבן איזאַק דויטשער: „אומפאַרשטענדלעך, מיט וואָס שרעקט דער ראָמאַן ראַטנפאַרבאַנד?״...

⁂

דער ראָמאַן איז אַ ברייטער פּרעסק געמאָלן מיט בונטע פאַרבן — דער אָנהייב-פּעריאָד פון ראַטנפאַרבאַנד מיט זיינע שטורמישע און טראַגישע פאַרלויפענישן. דער הויפּט־העלד דאָקטער זשיוואַגאָ איז אַ יונגער מענטש פון באָריס פּאַסטערנאַקס דור. דער יונגער דאָקטער איז גלייכצייטיק אַ דיכטער. מיר לייענען איבעם בוך זיינע דיכטערישע שאַפונגען און מיר באַקענען זיך מיט פּאַסטערנאַקס לירישער דיכטונג. אויך מיט אַנדערע שטריכן פונעם מחבר, אָבער קיין ביאָגראַפישער ראָמאַן איז דאָס נישט. ס׳איז דורכאויס פיקציע. ווען כ׳האָב מיט אַ סך יאָרן צוריק געלייענט דעם ראָמאַן האָט מיך שאָקירט דער יידישער מאָמענט, דער מיסטיציזם, נישט חס וחלילה אַ יידישער מיסטיציזם. פּאַסטערנאַק דער יידישער זון איז געווען פסיכיש נאָענט צום קריסטיאַניזם, הגם ער האָט זיך קיינמאָל נישט געשמדט. ס׳איז געווען אַ קריסטיאַניזם מחוץ אַ קלויסטער אָדער צערקווע. ס׳איז געווען גיכער אַ זאַך פון מאָראַלישער איינשטע־

לונג, דאָס דערמאָן איך בלויז פֿאַרבייגייענדיק. ס׳וואַרפֿט נישט קיין שאָטן אויפֿן ראָמאַן. און אוודאי וואַרפֿט עס נישט קיין שאָטן אויף דער שטורמישער צייט מיט איר טראַגיזם.

גאָר טראַגיש איז דער סוף פֿונעם הויפּט־העלד. נאָך בולטער ווי אין בוך דערשיינט דער טראַגיזם אין פֿילם וואָס איז געמאַכט געוואָרן קורץ נאָכדעם ווי דאָס בוך איז דערשינען. (איך דערמאָן מיך נישט אין וועלכן יאָר). אין יענע שטורמישע און אומרויִקע צייטן פֿאַרלאָזט דאָקטער זשיוואַגאָ מיט זיין יונגער פֿרוי און קינד און דעם פֿאָטער פֿון זיין פֿרוי די אומרויִקע און הונגעריקע מאָסקווע, און זיי לאָזן זיך אין וועג ביז זיי קומען אָן אין פֿאָטערס אַ דאַטשע־הויז אין אַ ווייטער געגנט. דער גורל האָט אָבער געוואָלט אַז אין יענער געגנט, אַן אַרומגערינגלטע מיט וועלדער זאָלן בושעווען אַנטי־באָלשעוויסטישע אָפּטיילונגען. אַ באַגעגעניש מיט אַ צווייטער יונגער פֿרוי פֿון אַ שכנותדיקן דאָרף אין וועלכעד ער פֿאַרליבט זיך, האָט אים באַוועגט פֿון צייט צו צייט צו וואַנדערן פֿון דאָרף צו דאָרף. לסוף פֿאַלט ער אַריין אין די הענט פֿון פֿאַרביסן־פֿיינטלעכע באַנדעס וואָס האָבן אים געהאַלטן אַ גאָר לאַנגע צייט — זיי האָבן זיך אויך גענייטיקט אין אַ דאָקטער. ווען ער האָט זיך צוריקגעקערט האָט ער שוין נישט געטראָפֿן זיין משפּחה, וואָס האָט שוין נישט געגלויבט, אַז ער לעבט נאָך, און ער דעצידירט זיך צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. אויך די געליבטע האָט ער שוין נישט געטראָפֿן און גענומען דעם וועג צוריק קיין מאָסקווע. אָנקומענדיק אויפֿן וואָקזאַל האָט ער דורכן פֿענצטער דערזען דורכגיין זיין צווייטע ליבלינג. ער האָט געקלאַפּט אין פֿענצטער, פֿאַרצווייפֿלט גערופֿן. זיינע קלאַנגען זענען נישט דערגאַנגען צו איר. ווען דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט, איז דאָקטער זשיוואַגאָ מיט אימפּעט אַרויס פֿון וואַגאָן, אָנגעהויבן לויפֿן זי אָנצויאָגן אָבער באַקומען אַ האַרצשלאַג, געפֿאַלן אויפֿן פּעראָן אַ טויטער.

איך ברענג דעם סוף פֿון ראָמאַן ווייל לייענענדיק מיט יאָרן צוריק דאָס בוך און קוקנדיק אויפֿן פֿילם האָט מיר דער טראַגיזם פֿון דאָקטער זשיוואַגאָ אויסגעזען צו זיין ווייניקסטנס טיילווייז דער טראַגיזם פֿון מחבר גופֿא און אויך פֿון אַ טייל פֿון זיין דור.

די ווילדע וואַקכאַנאַליע, וואָס האָט געבושעוועט אַ לענגערע צייט

נאָכדעם ווי דער ראָמאַן איז דערשינען און געשטיגן נאָכן צוטיילן דעם מחבר דעם נאָבעל־פּרייז, האָט פּאַסטערנאַקן אַזוי דערדריקט, אַז ער האָט זיך ממש נישט געפילט זיכער מיטן לעבן. דאָס האָט אים באַוועגט אָנצושרייבן צום דעמאָלטיקן מושל פון לאַנד, צו כרושטשאָוון, אַ פּערזענלעכן בריוו. איך דערמאָן מיר, ווי מיר, אַ גרופּע שרייבער זענען געזעסן אין פּוילישן שרייבער־פּאַראיין אין וואַרשע אין אַ ווינקל, און געפּרוווט טרעפן ווי אַזוי כרושטשאָוו וועט רעאַגירן אויפן בריוו, וואָס איז, פאַרשטייט זיך, נישט פאַרעפנטלעכט געוואָרן. און מ׳האָט זיך קיינמאָל נישט געקאָנט דערוויסן כרושטשאָווס רעאַגירונג אויפן בריוו.

קיין הויכע כוואַליעס קאָנען טאַקע נישט אָנהאַלטן שטענדיק. אָבער דער חרם אין וועלכן מ׳האָט אים געלייגט האָט אָנגעהאַלטן גענוג לאַנג שוין נאָך זיין טויט — געשטאָרבן אין 1960.

און אָט 30 יאָר נאָך זיין טויט האָט מען באָריס פּאַסטערנאַקן פּייערלעך צוריק „אָנגעשלאָסן” אין רוסישן שרייבער־פּאַראיין. מען זוכט אָפּ זייַנע ווערק און מע גיט זיי אַרויס. ער איז געוואָרן אַן אבן־טוב פון דער רוסישער ליטעראַטור. מען גיט דעם געשטאָרבענעם אָפּ אַזוי פיל כבודים, אַז מע קאַנאָניזירט אים ממש. דער עיקר מיטן פּראָקלאַמירן צו זיין הונדערט־יאָריקן געבוירן־יאָר דאָס גאַנצע יאָר ווי אַ באָריס פּאַסטערנאַק־יאָר.

אפשר האָט דאָ אויך געווירקט דער פּאַקט וואָס פּאַסטערנאַק האָט זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין ייד, זיין נאָענטשאַפט צום קריסטיאַניזם . . . אין סאָוועטישן שרייבער־פּאַריין פעלן נישט קיין אַנטיסעמיטן. מ׳האָט נאָך קיין איין גרויסן יידישן שרייבער פון צווישן די דערמאָרדעטע נישט אָנגעטאָן קיין שום כבוד.

דער גורל פון אַ מענטש־גאון

ס׳איז געווען דאָס יאָר 1890. דער זומערדיקער טאָג איז געווען מלא־חן. די תבואה־פעלדער הינטערן שטעטל אָווערס־סור־אואַז, בישט ווייט פון פּאַריז, זענען אין פולער רייפקייט, אין פולן רייץ. די רייפקייט איז באַצירט מיט העלן, דעליקאַטן געל, וואָס דער קינסטלער האָט שטאַרק ליב געהאַט. די זון אַראָפּשפּרייזנדיק פון זעניט האָט צעשפּרייט אַ שלל גאָלדענע פונקען. די פעלדער אַרום זינגען מיט מוזיק פון קאָלירן. די זשוקעס מיט זייער זשומען באַגלייטן דאָס געזאַנג פון די רייכע קאָלירן.

צווישן די יום־טובדיקע פעלדער שפּאַנט מיט שווערע טריט פּאַמעלעך און נערוועז אַן איינזאַמער, עלנטער מאַן וועמענס עלטער ס׳איז שווער צו דערקענען, ווי ער וואָלט קיין עלטער נישט געהאַט. דער קאָפּ איז נאָך פול באַדעקט מיט האָר, דאָס בערדל אַ יונגס. דער שטערן אַ הויכער, אָבער דאָס פּנים פאַרוואָלקנט, פאַראומערט, די ליפּן פאַרביסן אין אַ ווייטיק־ליניע, ווי זיי וואָלטן איינגעהאַלטן אין זיך אַ ווייטיק־געשריי ; די ברייט צעעפנטע אויגן וויינען אָן טרערן. די גאַנצע געשטאַלט איז ווי אויסגעקנאָטן פון צער און אומעט, און דער צער און אומעט ראַנגלען זיך מיט אים.

פון מאָל צו מאָל שטעלט זיך דער נע־ונדניק אויף אַ רגע אָפּ, קוקט זיך אַרום מיט צעטומלטע אויגן ווי ער וואָלט געוואָלט איינשלינגען דעם פילפאַרביקן פּייזאַזש. און אָט שטעלט ער זיך אָפּ אַנטשיידן, נעמט אַרויס פון קעשענע אַ פּיסטאָלעט און שיסט אויס אין זיך. באַלד הויבן אָן זיינע ליפּן צו מורמלען : „דאָס האָט זיך אויך נישט איינגעגעבן”. ער כאַפּט זיך אָן מיט ביידע הענט פאַרן בויך, ווי ער וואָלט מורא געהאַט דער בויך זאָל זיך נישט אָפּרייסן פונעם קערפּער. אַ באַגאָסענער מיט שווייס הייבט ער אָן צו שטעלן פּאַמעלעכע, מידע טריט אין דער ריכטונג פון דער נאָענטער געביידע.

„כ׳האָב זיך געוואָלט אָפּנעמען דאָס לעבן נאָר אָנשטאָט אין קאָפּ געשאָסן אין בויך”.

מ׳האָט אים אַריינגעפירט אין זיין אַנשטאַלט-צימער, געלייגט אין בעט. זיין דאָקטער גאַשע, וועמענס פּאָרטרעט ער האָט מייסטעריש גע־

מאָלן, האָט געוואָלט אים ראַטעווען, אָבער ווי אַזוי אים ראַטעווען דאָס לעבן ווען דער פאַרוואונדעטער וויל דורכאויס נישט לעבן ?

אויפן דריטן טאָג, דעם 27־סטן אויגוסט 1890 האָט דער זעלבסטמערדער אויסגעהויכט די נשמה.

אַ שטילע לוויה, אַן אַנגעשאָטן בערגל ערד אויף אַ דאָרפישן צמענטער. קיינער האָט דעם געשטאָרבענעם נישט געזעגנט מיט עטלעכע ווערטער. קיינער האָט וועגן זיין טויט נישט געשריבן. חוץ איינעם האָט אים קיינער נישט באַוויינט, נישט באַדויערט. מ׳האָט וועגן זיין טויט נישט געשריבן פונקט ווי מ׳האָט פאַר זיין לעבן נישט געשריבן וועגן אים און וועגן זיין קונסט.

דער געשטאָרבענער זעלבסטמערדער איז געווען דער 37־יאָריקער ווינצענט וואַן גאָג.

חדשים נאָך זיין טויט האָט זיין יינגערער ברודער טעאָ, דער איינציקער מענטש וועלכער האָט אים דאָס גאַנצע לעבן אונטערגעהאַלטן, אויסגעהאַלטן אים מאַטעריעל, דער וואָס האָט מיט א סך מאַטערנישן פאַרקויפט איין איינציקן בילד פון וואַן גאָגן, גענומען גרייטן אַן אויסשטעלונג פון ברודערס בילדער און פון צער און דערשיטערונג געשטאָרבן נאָך 6 חדשים פון ווינצענטס זעלבסטמאָרד.

⁂

ווען איך בין 2 מאָל מיט 7־8 יאָר צוריק געווען אין אַמסטערדאַם און 2 מאָל באַזוכט דעם גרויסאַרטיקן ניי־אויסגעבויטן וואַן־גאָג־מוזעאום, באַוואונדערט זיינע בילדער און די איינריכטונגען פון מאַטעריאַלן און דאָקומענטן אין אונטערשטן טייל מוזעאום צו שטודירן דעם קינסטלערס לעבן און ווערק, האָט מיר מיין באַגלייטער דערנאָך געזאָגט : אויב וואַן גאָג וואָלט זיך געקאָנט פאַרשטעלן, אַז מ׳וועט אים אַמאָל אויסבויען אַזאַ מוזעאום וואָלט ער מסתמא נישט באַגאַנגען קיין זעלבסטמאָרד.

כ׳האָב זיך דווקא איצט דערמאָנט אין יענעם זאָג פון מיין באַגלייטער, איצט, ווען ס׳גייט אַן אַזאַ וועלט־טומל צו וואַן גאָגס הונדערטסטן יאָר נאָך זיין טראַגישן טויט. כמעט 4 יאָר האָט מען געגרייט דאָס אָפּמערקן די דאַטע פון זיין סוף־לעבן. מ׳האָט קיין אַמסטערדאַם אַראָפּגעבראַכט אויסגעזוכטע בילדער און צייכענונגען פון דער גאַנצער וועלט און די

פאַרזיכערונגס־סומען גרייכן צו שווערע צענדליקער מיליאָנען דאָלאַרן. טראָץ דעם האָבן געוויסע קאָלעקציאָנערן נישט אָנגעטרויט די דעראָבערטע ווערק. זיינע צונויפגעזאַמלטע בילדער האָט מען מיט פּיעטעט אויסגעשטעלט אין זיין אייגענעם מוזיי און די צייכענונגען אין אַ באַזונדערן גרויסאַרטיקן מוזיי. די צוויי אויסשטעלונגען זענען יום־טובדיק דערעפנט געוואָרן דורך דער האָלענדישער קעניגין גופא. הויך־געשטעלטע פּערזענלעכקייטן זענען פאַרבעטן געוואָרן צו די פייערלעכע דערעפענונגען. און נאָך קיינמאָל איז אַן אויסשטעלונג פון אַ קינסטלער נישט אָרגאַניזירט געווען אויף אַזאַ ברייטן, אַלוועלטלעכן פאַרנעם. ס׳איז אויסגערעכנט, אַז אין די ערשטע 4 חדשים וועלן זיך קוויקן מיט וואַן גאָגס ווערק אַ מיליאָן באַזוכער, וועלכע קויפן אויס די בילעטן אין ספּעציעלע ביוראָען אין זייערע לענדער אויף אַ באַשטימטער צייט (טאָג און שעה). אַן אוניקום אין דער געשיכטע פון קונסט, אַזאַן אָפּצייכענען אַ דאַטע פון אַ גרויסן שאַפער. זעט אויס ווי מ׳וואָלט אָפּגעצאָלט מיט אַ סך פּראָצענטער דעם קינסטלער־גאון פאַר אַלע זיינע אומגליקן און פאַר די עוולות וואָס מ׳האָט אים אָנגעטאָן אין זיין קורץ לעבן. דער סוף צוואַנציקסטער יאָרהונדערט פאַרגיטיקט דאָס, מיט וואָס די צווייטע העלפט פון ניינצנטן יאָרהונדערט האָט זיך פאַרזינדיקט.

⁂

ווינצענט וואַן גאָג איז געווען אַ זון פון אַ האָלענדישן באַשיידענעם פאַסטאָר אין אַ קליינער אָרטשאַפט. אין דער פריער יוגנט האָט ער אויך גערעכנט צו זיין אַ פאַסטאָר. אַ מיסטישע נאַטור, האָט ער אַ סך שטודירט די ביבל. זיין ערשטער דורכפאַל איז געווען ביי די טעאָלאָגישע עקזאַמענס. מ׳האָט אים דאָך באַשעפטיקט אַלס גייסטלעכן ביי די קוילן־גרעבער אין באָרינאַזש (בעלגיע) ווו ער האָט באַגערט צו טיילן דאָס אָרעמע און שווערע לעבן פון די קוילן־גרעבער, זיך אָפּגעבנדיק זיי מיט לייב און לעבן. געוואָלט כאָטש דערקוויקן זיי מיט אַ וואַרעם וואָרט. אָבער אויך דאָ האָט ער קיין דערפאָלג נישט געהאַט. מ׳האָט אים אין גיכן באַזייטיקט.

ער האָט נישט גערעכנט צו ווערן אַ פּראָפעסיאָנעלער מאָלער, הגם ער האָט שטענדיק מיט פּאַסיע געצייכנט. ער איז אָנגעקומען אין אַ קונסטגאַלעריע צו זיינעם אַ פעטער אין לאָנדאָן און באַלד דערנאָך פאַרליבט

זיך מיט לייב און לעבן אינעם שטוב־מיידל וועלכע האָט אים ברוטאַל אָפּגעשטויסן. אינגיכן האָט ער באַקומען אַ נייעם קלאַפּ: אומקערנדיק זיך אַהיים האָט ער זיך שטאַרק פאַרליבט אין זיין יונגער קוזינע. ס׳האָט נישט געהאָלפן וואָס ער האָט פאַר אירע אויגן געהאַלטן זיין האַנט איבער אַ פייער־פלאַם, אַ צייכן, אַז ער וואָלט געגאַנגען פאַר איר אין פייער און וואַסער. זי האָט אים פאַריאָגט פון זיך. פון דער נאַטור אַן עמפינדלעכער, אַן אומבאַהאָלפענער, מיט אַ האַרץ פול מיט רחמנות, האָט ער פון גאַס אַריינגענומען צו זיך אַן אומגליקלעכע גאַסן־פרוי מיט אַ קינד, באַגערט זיי צו באַשיצן. די פרוי איז אַ שטיקל צייט געוואָרן זיין מאָדעלקע. ס׳האָט לאַנג נישט געקאָנט אָנהאַלטן. דער ווינטער מיט זיינע קעלטן, דער הונגער האָט אים געצוווּנגען זיך אומצוקערן צו זיינע עלטערן, וועלכע האָבן אים נישט פאַרשטאַנען. אַן איינזאַמער, אַ פאַרשטויסענער, אָפּגעשטויסענער פון אומעטום, האָט ער געפונען אַ באַהעלטעניש אין צייכענען און מאָלן. דער מאָלער האָט טיף געלעבט אין זיין געמיט, אָבער לאַנג געלעבט דרימלענדיק. ערשט מאָלן האָט ער אָנגעהויבן שפּעט, צו 27 יאָר. פון צייכענונגען און אַקוואַרעלן איז ער איבערגעגאַנגען צו מאָלעריי. דער דרימלדיקער געניאַלער טאַלאַנט האָט זיך אויפגעוועקט שטורמיש. ער האָט פון אָנהייב געמאָלן רעאַליסטיש און וואַרשיינלעך לויט זיין געמיט אין טונקעלע פאַרבן, געמאָלן דאָס אָרעמע פויערישע לעבן, פּייזאַזשן, שטיל־לעבנס; צווישן די בילדער וועגן דאָרפישן לעבן איז דעמאָלט געבוירן געוואָרן דאָס באַקאַנטע בילד „די קאַרטאָפל־עסערס". מ׳האָט אים ווייניק וואָס פאַרשטאַנען. און ווער פון זיינע אַרומיקע, פון זיין סביבה האָט פאַרשטאַנען דאָס בילד „די ליידיקע שטול" פון וועלכער ס׳שטראָמט טיפע, ווייטיקדיקע איינזאַמקייט? (די שטול האָט זיך שפּעטער איבערגעחזרט) וואָס האָט פאַר יענער אומגעבונג באַדייט אַ בילד מיט אַ פאָר גראָבע, מענערישע אַרבעטסשיך מיט אויפגעלאָזענע שנוראָוואַדלעס פון וועלכע עס שרייט אַרויס דאָס שווערע פויערישע לעבן?

⁂

וואַן גאָגס טאַלאַנט איז נישט געווען קיין גראָדליניקער. ס׳איז גענוג געווען פאַר אים צו זיין אויף אַ באַזוך אין אַנטווערפּן ווו ער האָט געזען רובענס בילדער, יאַפּאַנישע מאָלעריי און ער איז צוריקגעקומען אַ באַ־

פליגלטער קאָלאָריסט. אָבער דער גרויסער מיינסטער־קאָלאָריסט האָט ערשט אויפגעשטיגן ווען ער איז אין 1886 געקומען קיין פּאַריז צו זיין ברודער טעאָ, דעם אייגנטימער פון אַ קונסט־גאַלעריע. ס'איז געווען די עפּאָכע פון אימפּרעסיאָניזם, ער האָט אין צוויי יאָר דערגרונטעוועט און זיך צוגעאייגנט — אויף זיין אופן — די דאָזיקע ריכטונג, באַזוכט אַנדערע קינסטלערישע אַטעליעס, באַקענט זיך מיט אָנגעזעענע קינסטלער. פּאַריז איז געוואָרן פאַר אים אַ שטויסקראַפט. די קאָלאָריסטיק האָט אויפגעברויזט אין אים. ער איז אָבער קיינמאָל נישט געווען קיין נאָכפאָלגער, נאָר אַן אַנטדעקער, אַן אָריגינעלער שאַפער. זיינע העלע קאָלאָריסטישע פאַרבן זענען פראַגמענטירט, ער האָט פון דער רויטער און גרינער פאַרב אַרויסבאַקומען מענטשלעכע פּאַסיעס, צייטנווייז האָט ער באַצירט דעם אימפּרעסיאָניזם מיטן פּוענטואַליזם ווי מיר זעען דאָס אויפן פּרעכטיקן גרויסן בילד „דריי פרויען (פאַרשידענע) אין אַרל".

דער דורשט צו קאָלאָריסטיק, צו זון, צו דער נאַטור האָט אים געטריבן קיין דרום־פראַנקרייך, באַזעצט זיך אין שטעטל אַרל. „מ'דאַרף נאָר אויפמאַכן די אויגן און מאָלן" האָט ער געשריבן צום ברודער. ער האָט געאַרבעט ווי אַ באַנומענער. צו מאָל בעת אַ מיסטראַל האָט ער זיך נישט אָפּגעהאַלטן. ער האָט געשריבן צו טעאָ ווי אַזוי ער באַפעסטיקט מיט אייזערנע שטענגלעך צום באָדן די מאָלברעט, דער שטורעם זאָל זי נישט אומוואַרפן, און געמאָלן.

ס'איז געווען זיין קינסטלערישער אויפשטייג, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיט זיינער אַ פּערזענלעכער טראַגעדיע.

וואַן גאָג איז שטענדיק געווען אַ צעווייטיקטער. ער האָט מיט אַלע חושים אָפּגעפילט די איינזאַמקייט — און פון זיינע בילדער שרייט דאָך אַרויס די איינזאַמקייט, דער מענטשלעכער צער. אַ באַרוישטער פון דער דרום־ליכט, פון די דרומדיקע בונטע פאַרבן, האָט ער פאַרטראַכט צו שאַפן אינעם געבענטשטן ווינקל אַ גרופּירונג פון מאָלער. ער האָט זיך געוואָנדן צו אייניקע באַקאַנטע פּאַריזער מאָלער צו קומען אַרבעטן צוזאַמען מיט אים. אָפּגערופן אויף זיין איניציאַטיוו האָט זיך בלויז דער מאָלער גאָגען. ווי טראַגיש די שותפות פון ביידע קינסטלער האָט זיך פאַר וואַן גאָגן פאַרענדיקט איז באַקאַנט. דערמאָנען דאַרף מען דאָך, אַז גאָגען מיט זיין האַרטן כאַראַקטער האָט בעת אַ שאַרפן שמועס אָדער קריגעריי דערפירט דעם עמפּינדלעכן און פּסיכיש־אָנגעשטרענגטן וואַן גאָגן צו אַ שגעון־

אויסברוך. זיין אויטאָפּאָרטרעט מיטן סקאַלעטשעטן אויער איז אַ טרויעריקער עדות פון יענער דראַמע.

⁂

וואַן גאָג האָט אין געוויסע פעריאָדן געמוזט פאַרבלייבן אין היילונגסאַנשטאַלטן, אָבער בעת די טראַגישסטע פסיכישע קריזיסן האָט ער נישט אויפגעהערט צו מאָלן, געשאַפן דעמאָלט וווּנדערבאַרע בילדער ווי די „אויסגעשטערנטע נאַכט", „דאָס פעלד מיטן געלן ווייץ" (העלער געל איז געווען זיין באַליבטע קאָליר) „דאָס אָליוון פעלד" — און דאָס קוקנדיק מערסטנטייל דורכן פענצטער — און פאָרטרעטן פון זיינע דאָקטוירים, אויטאָפּאָרטרעטן. קוקנדיק אויף וואַן גאָגס בילדער דערפילן מיר דעם מענטשלעכן גערAנגל. מ'קאָן זאָגן אַז פון יעדן אָדער כמעט פון יעדן בילד קוקט אַרויס אַ מענטשלעכער צער. מיר האָט באַזונדער גערירט דאָס בילד מיטן אַלטן מענטש אויף דער שטול מיטן קערפּער אויסגעבויגן, דעם קאָפּ איינגעקלאַמערט אין די הענט. וואָס פאַראַ געדעמפּטער מענטשלעכער אומגליק! בילדער געמאָלן מיט די סאַמע זוניק־לויכטנדיקע פאַרבן וויברירן, ווירבלען מיט מענטשלעכן געראַנגל, אָדער צאַפּלען גאָר מיט זיינע האַרץ־צאַפּלענישן. ער האָט אַליין געהאַט געזאָגט צו זיין ברודער, אַז אין יעדן בילד זיינעם איז פאַראַן טיפער אַנגסט. ס'איז געווען זיין אייגענער אַנגסט. בלויז צייטנווייז איז זיינס אַ בילד באַפרייט פון שווערן ראַנגלעניש און באַהויכט מיט אַ וואַרעמען ליריזם, אָבער אויך נישט אָן אַ לייכטן דראַמאַטיזם, ווי למשל „דאָס תבואה־פעלד מיט די קראָען". ווי ס'זאָל נישט זיין האָט וואַן גאָג אין זיין הויך־קינסטלערישער שאַפונג אויסגעדריקט זיינע טראַגישע איבערלעבונגען. אויך אַלמענטשלעכע ראַנגלענישן אויסגעדריקט אין אַלע פאַזעס פון צאָלרייכער שאַפונג וואָס ער האָט באַוויזן אין זיין קורצן לעבן.

בסך־הכל איז אים באַשערט געווען צו שאַפן בלויז 10 יאָר און געלאָזט ער פון דער קורצער צייט, ווי פאָרשער שאַצן, צווישן 800 און 1.000 ווערק, נישט רעכענענדיק די מוסטערהאַפטע צייכענונגען, אַקוואַרעלן. ניין, דער אומגליקלעכער, פאַרהונגערטער קינסטלער, וועלכער האָט זיך אויסגעהאַלטן בלויז פון דער שטיצע פון זיין ברודער טעאָ, האָט אין קיין שום געבענטשן חלום נישט געקאָנט חלומען, אַז זיינס אַ בילד „זון־רויז"

זאָל אין 100 יאָר אַרום פאַרקויפט ווערן אויף אַ ליציטאַציע אין לאָנדאָן פאַר 36 מיליאָן דאָלאַר.

⁂

וואַן גאָג האָט זיך נישט געיאָגט נאָך דערפאָלג. פאַרקערט, ער האָט צו זיין ברודער געשריבן, אַז דערפאָלג איז די ערגסטע זאַך פאַרן קינסטלער. געמיינט דערמיט האָט ער, אַז דאָס שטערט צו ראַנגלען זיך פאַר אַ העכערן ניוואָ, פאַר פערפעקטקייט. ער האָט אָבער באַגערט, אַז זיינע בילדער זאָל מען זען. זיין גרעסטער באַגער איז דאָך געווען צו דערגרייכן פערפעקטקייט. אין זיין דראַנג צו שלמותדיקייט האָט ער זיך געהאַט אויסגעדריקט — ווען ער איז געווען אויפגעלייגט — „כ׳וואָלט געוואָלט קענען שאַפן בילדער, וואָס אין אַ הונדערט יאָר אַרום זאָלן זיי פאַר מענטשן אויסזען ווי זעלטענע דערשיינונגען״.

זיין טרוים אין וועלכן ער האָט נישט געגלויבט, איז פאַרווירקלעכט געוואָרן אַ סך פריער ווי נאָך הונדערט יאָר.

פּ. ס. נאָך דעם ווי די אַרבעט איז אָנגעשריבן געוואָרן, איז וואַן גאָגס אַ פאָרטרעט פון דאָקטער גאַשע פאַרקויפט געוואָרן אַ יאַפּאַנער פאַר 4 מיליאַרד דאָלאַר, דער גרעסטער פרייז וואָס אַ בילד פון די גרעסטע מייסטערס האָט ווען עס איז באַקומען.

טאַלאַנט און מענטשלעכער געוויסן... אָדער

צי קאָן טאַלאַנט ריינוואַשן פאַרברעכערישע מעשים

פון דער ליטעראַרישער ביילאַגע פונעם „לע מאָנד” דערוויסן מיר זיך, אַז ס׳איז איצט דערשינען אין פאַרלאַג „קאלמאן־לעווי” קנוט האַמסונס ראָמאַן „דער קרייז האָט זיך ווידער פאַרמאַכט”, וואָס דער נאָרוועגישער דעמאָלט באַרימטער שרייבער האָט פאַרפאַסט אין 1936. איינצייטיק דערוויסן מיר זיך, אַז דער זעלבער פאַריזער פאַרלאַג האָט זינט 1975 ביז 1990 אַרויסגעגעבן אין פראַנצויזישער איבערזעצונג 16 (זעכצן) ראָמאַנען פון קנוט האַמסון. דאָס איז אַ רעקאָרד אין פאַרלאַג־וועזן ביי איבערזעצונגען, אַז ס׳איז זעלטן ווו און ווען צו דערגרייכן, אפילו ווען מ׳וויל אַרויסהויבן דעם גרעסטן טאַלאַנט.

יאָ, קנוט האַמסון איז פאַר דער לעצטער וועלט־שחיטה געווען אַ באַרימטער שרייבער. ער איז ביז דער מלחמה דורכגעגאַנגען אַן אייגנאַרטיקן שרייבערישן וועג. ער האָט געשאַפן אַן אייגענעם סטיל — און דאָס זאָגן מיר אגב־אורחהדיק מחמת דאָ גייט נישט איצט אין געבן אַן אָפּשאַצונג נישט פון האַמסונס שאַפונג און אוודאי נישט פון די שאַפונגען פון די אַנדערע שרייבערס, וועלכע וועלן דאָ דערמאָנט ווערן.

⁂

קנוט האַמסון האָט אָנגעהויבן זיין שרייבערישן באַרוף נאָך דעם ווי ער האָט אויסגעפּרוווט פיזישע אַרבעט, דערנאָך זשורנאַליסטישע. נאָך צוויי יאָר ווי דער יונגער נאָרוועגער האָט זיך געוואַלגערט אין אַמעריקע, איז ער צוריקגעקומען אין זיין לאַנד און אָנגעשריבן דאָס באַקאַנטע בוך „הונגער”, וואָס האָט אים גלייך באַרימט געמאַכט. איך געדענק נאָך היינט ווי אין מיין פריער יוגנט האָבן פון מיינע אויגן געקאַפּעט טרערן לייענעדיק דאָס בוך „הונגער”. נישט געווען קיין צופאַל וואָס דאָס ערשטע בוך האָט אים אַרויסגעפירט אויף דער ליטעראַרישער ברייטער אַרענע פון וועלכער ער איז אפילו מיט זיינע געוויסע אויסקרומענישן נישט אַראָפּגע-

גאַנגען. פון דער נאַטור אַ גריבלער אין דער מענטשלעכער נשמה, אַן אָבסערווירער מיט אַ פעסימיסטישן קוק, נישט ווייניק באַאייַנפלוסט פון דאָסטאָיעווסקין, סטרינדבערגן און אַ סברה אַז אויך פון ניטשעס פילאָזאָפיע וועגן אַ נייעם מענטש, וואָס אין דער אמתן מיינט דאָס אַן אויבערמענטש — דאָס אַלץ האָט אים אי געהאַמעוועט, אי געהאָלפן צו שאַפן דעם סקאַנדינאַווישן נעאָראָמאַנטיזם. ער האָט געשאַפן נייע פערסאָנאַזשן אין דער דאָרטיקער ליטעראַטור: פעסימיסטן, נויראַסטעניקער, מענטשן וואָס האָבן שטענדיק געזוכט און גאָרנישט געפונען, און ווען יאָ געפונען, גליטשט עס זיך אַרויס פון זייערע הענט. זיין סטיל, זיין פעיִקייט אַריינצופירן דעם לייענער אין מענטשלעכע סיטואַציעס, אויפצודעקן מיסטעריעזע ווינקלען פון לעבן, הגם מ׳האָט זיך קיינמאָל נישט געקאָנט דערוויסן דעם סוף פון אַ סיטואַציע, האָט פאַרכאַפט דעם לייענער, אפילו מיט דער מיסטעריע אין וועלכער ס׳איז געוויינלעך געווען שווער זיך פאַנאַנדערצוקלייבן. מיט איין וואָרט: געווען אַ שרייבער מיט פאַרנעם, געזוכט באַנייונג, צומאָל געדרשנט מ׳זאָל זיך צוריק אומקערן לעבן אויפן שויס פון דער נאַטור, צו ערד־אַרבעט, באַנייען דאָס מענטשלעכע לעבן.

אין 1920 האָט קנוט האַמסון באַקומען דעם נאָבעל־פרייז, וואָס האָט נאָך פאַרשטאַרקט זיין אַלוועלטלעכן אָנזען.

פלוצלינג, אומדערוואַרט איז פון זיין האַנט געפאַלן אַ שווערער שטיין אויפן קאָפ פון זיין פאָלק, פון זיינע פאַרערער, ווו זיי זענען נאָר געווען. בעת די היטלעריסטישע חילות זענען אַריינגעדרונגען אין נאָרוועגיע האָט ער זיי אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס. דער שרייבער קנוט האַמסון איז געוואָרן אַ הייסער אָנהענגער פון נאַציזם, (פאַראַן אַ מיינונג, אַז ער איז געהיימערהייט פריער געווען היטלערס אַ חסיד). ווען די פעלקער פון אייראָפע זענען אַרונטערגעפאַלן אונטער דער בלוטיקער הערשאַפט פון די דייטשע פאַשיסטן, וואָס האָבן באַדעקט די ערד מיט טויט־לאַגערן, ווען ס׳איז טאָג-טעגלעך אָנגעגאַנגען דער גענאָסיד פונעם יידישן פאָלק, האָט דער נאָבעל־פרייז־שרייבער קנוט האַמסון געשטאַרקט מיט זיין אויטאָריטעט די נאַצישע מערדער.

ווי גיך די מלחמה האָט זיך געענדיקט איז ער אַרעסטירט געוואָרן. אין תפיסה האָט ער אָנגעשריבן אַ פאַרטיידיקונגס־טראַקטאַט, וואָס איז נישט מסוגל געווען אין דער מינדסטער מאָס אים צו פאַרטיידיקן. בע־

מענדיק אין באַטראַכט זיין עלטער איז ער לסוף אָפּגעקומען מיט אַ הויכער געלט־שטראָף. קיין מעאַ קולפּאַ האָט ער נישט אויסגעדריקט. קיין ראָמאַנען האָט ער שוין אויך נישט געשריבן, נאָר פאַרפלאָנטערטע פּאַמפלעטן. אין עלטער פון 93 יאָר איז ער געשטאָרבן אין 1952. פאַר זיין פאָלק, פאַר זיינע לייענער איבער דער וועלט איז ער פאַרבליבן דער פאַרבינדעטער מיט היטלערן, מיט די נאַצישע מערדער.

איז ווי אַזוי קומט אים אַזאַ כבוד אַרויסצוגעבן אין איבערזעצונג אַלע זיינע ביכער אין אַזאַ רעקאָרד־טעמפּאָ (אַ צאָל איז שוין געהאַט געווען איבערגעזעצט) וואָס געשעט נישט פאַר באמת פאַרדינטע, גרויסע שרייבער ?

⁂

ער איז נישט דער איינציקער וועמענס נאַצישע פאַרגאַנגענהייט מע מאַכט זיך פאַרגעסן. דער פראַנצויזישער דאָקטער־מעדיצין לואי פערדינאַנד סעלין איז אָנגעגאַנגען פאַר אַ טאַלענטירטן שרייבער. ער האָט זיך מער געווידמעט זיין שרייבערישן באַרוף ווי זיין מעדיצינישער פּראָפעסיע פון וועלכער ער האָט גיך רעזיגנירט. ער האָט דעביוטירט אין 1932 מיט אַ בוך, „אַ רייזע צום סוף פון דער נאַכט״, געשטיצט אויף זיין מעדיצינישער פּראַקטיק, וואָס איז אויפגענומען געוואָרן ווי אַ ליטעראַרישע דערגרייכונג מיט דעם נייעם סטיל, דער רייכער שפּראַך. אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט האָט געצויגן זיין צווייט בוך „טויט אויף קרעדיט״, ס׳איז געווען אַזאַ נייעס אין דער ליטעראַטור, אַז דער יידיש־פּוילישער באַקאַנטער שרייבער סטריקאָווסקי האָט עס איבערגעזעצט אין פּויליש און שפּעטער, ווען סעלין איז דערשינען מיט זיין אמתן פאַשיסטיש־אַנטיסעמיטישן פּרצוף אין זיינע ביכער, האָט סטריקאָווסקי זיך נישט געקאָנט שענקען וואָס ער האָט איבערגעזעצט אַ בוך פון אַזאַ ווילדן נאַציסט.

אַלע זיינע שפּעטערדיקע ביכער זענען געווען דורכגעפּרעסן מיט נאַצישן אַנטיסעמיטיזם. און נישט נאָר אין די ביכער איז ער דערשינען ווי היטלערס אַ געטרייער תלמיד נאָר ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער זיך פּראָקלאַמירט אַלס אָנהענגער פון נאַציזם און האַרטנעקיקער אַנטיסעמיט און ראַסיסט. און ווען פראַנקרייך איז אַרונטערגעפאַלן אונטער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע האָט ער ערשט צעשפּרייט זיינע שוואַרצע פליג־

לען. ער איז געווען איינער פון די געפערלעכסטע קאָלאַבאָראַציאָניסטן מיטן היטלעריסטישן אָקופּאַנט. ער האָט געאַרבעט אויף אַלע כלים כדי פראַנקרייך זאָל זיך טראַנספאָרמירן לויטן מאָדעל פון היטלעריסטישן דייטשלאַנד.

ווען די נאַצישע אָקופּאַנטן האָבן געהאַלטן שמאָל, איז סעלין אַנטלאָפן קיין בערלין; ווען די אַלירטע אַרמייען האָבן זיך דערנענטערט צו בערלין איז דער פראַנצויזישער נאַצי אַנטלאָפן קיין דענעמאַרק, ווו ער איז אינגיכן אַרעסטירט געוואָרן, אָפּגעזעסן אַ צייט אין תפיסה, דערנאָך זיך יאָרן אַרומגעוואַלגערט, געוואַנדערט פון אָרט צו אָרט.

זיין ווייב, אַ פּראָפּעס־אָנעלע זינגערין, האָט איינגעלייגט וועלטן מ׳זאָל רחמנות האָבן אויף אים. ערשט אין 1951, אין די ראַמען פון אַן אַמנעסטיע, האָט ער זיך אומגעקערט קיין פראַנקרייך. אָפּגעשלאָסן זיך און געגומען זיך צו דער פּען, און אַ פּען האָט ער געהאַט אַ פלינקע, אַ פּאַרביקע. ער האָט קודם געשריבן זכרונות, אַרויסגעבראַכט זיינע וואַנדערונגען, די איבערלעבונגען, ענלעכע טעמעס. קיין חרטה אויף זיינע „שיינע מעשים" האָט ער נישט אויסגעדריקט. אין 1961 איז ער אין עלטער פון 67 יאָר געשטאָרבן.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט. און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ יאָגעניש נאָך סעלינס מאַנוסקריפּטן. מ׳האָט אַרויסגעגעבן אַלץ וואָס ער האָט געלאָזט אין מאַנוסקריפּט און דאָס אין אַ גאָר גיכן טעמפּאָ. זיינע ביכער האָבן זיך באַוויזן אין כמעט אַלע בוכהאַנדלונגען. ס׳האָבן זיך געפונען קריטיקער, וואָס האָבן אויפגעהויבן זיינע ביכער, זיין טאַלאַנט העכער ווי ס׳איז אין דער ווירקלעכקייט. מ׳האָט פאַרגעסן אַז דער באַגאַבטער שרייבער איז געווען היטלערס געטרייסטער שותף, אַז ער האָט אויף זיין געוויסן אָן אַ שיעור קרבנות.

⁂

מ׳וואָלט געקאָנט ברענגען אַ לאַנגע רשימה פון ענלעכע אינדיווידואומס. מיר וועלן זיך באַגרעצן בלויז צו נאָך איינעם: דער אַמעריקאַנער באַקאַנטער דיכטער עזרא פּאַונד איז געווען אַן אַלזייטיקער שעפער: טאַלאַנטירטער דיכטער, ליטעראַטור־קריטיקער, פיל־שפּראַכיקער איבערזע־

צער. נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט האָט ער זיך פאַראינטערעסירט מיט די קולטורן פון פאַרשידענע פעלקער, מיטן פאָרשן זייערע דיכטערישע שאַפונגען. אַמעריקע איז אים צו ענג געוואָרן, ער האָט זיך געלאָזט קיין אייראָפּע, זיך באַזעצט אין איטאַליע, אָבער אויך געוואַנדערט איבער אַנדערע לענדער, געלעבט צוביסלעך אין פראַנקרייך, לאָנדאָן, אָנגעבונדן באַציִונגען מיט שאַפערישע פּערזענלעכקייטן. זיין ערשטער באַנד דיכטונג וואָס איז דערשינען אין ערשטן פערטל פון אונדזער יאָרהונדערט האָט אים געשטעלט אין דעמאָלטיקן ליטעראַרישן אַוואַנגאַרד.

עזרא פּאַונד האָט געלעבט אַלע רייפע יאָרן אין איטאַליע. ווען אויפן זוניקן לאַנד האָט זיך אַראָפּגעלאָזט די שוואַרצע, געדיכטע כמאַרע פון פאַשיזם, וואָס האָט דערדריקט דאָס פאָלק, האָט די נייע ברוטאַלע הערשאַפט אים, דעם דיכטער, דווקא באַגייסטערט. ער איז געוואָרן אַ געטרייער אָנהענגער פון מוסאָליני — פשוט אַ פאַשיסט. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך געשטעלט צום דינסט פון די פאַשיסטישע מלוכות, און פון איטאַליע האָט זיך דורך דער ראַדיאָ געטראָגן זיין שטימע וואָס האָט גלאָריפיצירט די פאַשיסטישע מלחמה־צינדער.

גלייך נאָך דער מלחמה האָבן אים די איטאַליענער אַרעסטירט, איבערגעגעבן די אַמעריקאַנער וועלכע האָבן אים אַוועקגעפירט קיין אַמעריקע ווו ער איז געמשפּט און פאַרמשפּט געוואָרן פאַר מלוכה־פאַראַט. צי ער האָט אין תפיסה סימולירט, צי אין זיין מוח האָט זיך עפּעס צעדרייט, גענוג מ׳האָט אים איבערגעפירט אַלס פסיכיש קראַנקן אין אַן אַנשטאַלט פאַר אַזעלכע קראַנקע. אין 1958, ווי נאָר ער איז באַפרייט געוואָרן האָט ער געמאַכט ויברח קיין איטאַליע, און דאָס נישט אַבי ווו נאָר אין דער שיינער ווענעציע ווו ער איז אין עלטער פון 85 יאָר געשטאָרבן אין 1972. און דאָ וואָלט מען זיין געשיכטע געקאָנט פאַרענדיקן, אָבער . . . פאַראַן אַן אָבער: אין פעברואַר 1949 האָט עזרא פּאַונד באַקומען די פּרעסטיזשפולע באָלינגער־פּרעמיע פאַר זיין פּאָעזיע. אויף דער שטוינונג פון דער עפנטלעכקייט האָט דער פּרעזידענט פון דער זשורי געמאַכט אומגעפּער אַזאַ דערקלערונג: די פּרעמיע האָט עזרא פּאַונד באַקומען פאַר זיין טאַלאַנט וואָס האָט נישט קיין געמיינזאַמס מיט זיינער אַ שטעלונג.

ס׳איז זיך משער צו זיין, אַז אויב מ׳וואָלט געמאַכט אַ פּאָרוואָרף דעם פאַרלעגער וואָס טוט אָן אַזאַ גרויסן כבוד קנוט האַמסונען אַרויסגעבנדיק

אין אַ רעקאָרד טעמפּאָ אין איבערזעצונג אַלע זיינע ראָמאַנען (פון וועלכע אַ סך זענען שוין געווען איבערזעצט) אָדער פאָרגעוואָרפן דעם טומל אַרום סעלינס ביכער, וואָלט מסתמא געקומען אַן ענלעכער ענטפער.

שטעלט זיך, בכן, די האַרבע פראַגע: צי טאַלאַנט קאָן, טאָר ריינוואַשן ביי שאַפּער געוויסנלאָזיקייט אָדער גאָר די שותפות מיט פאַרברעכערישע מעשים?

ס׳וואָלט כדאי געווען איבער דער האַרבער פראַגע זיך צו פאַרטראַכטן.

דער חשבון . . .

(אויפן ראַנד פון בוך „אומשלאַגפּלאַץ”)

מיר ייִדן האָבן, איידל געזאָגט, אַ שטיקל חשבון מיט פּוילן. עס גייט איצט נישט אין היסטאָריש־לאַנגסטיקן חשבון, נאָר אין אַ נעענטערן. צווישן ייִדן האָט מען נישט איין מאָל דערמאָנט דערוועגן, דער עיקר צווישן זיך, צייטנווייז עפּנטלעך. וואָרעם די אַממיינסטן ייִדן־פֿרײַנטלעכע פּאָליאַקן האָבן אָבער אויסגעמיטן צו רעדן דערוועגן אָדער פּשוט געלייקנט וואָס שייך דער שטעלונג און האַלטונג מצד דעם רוב פּוילישער באַפעלקערונג צום ייִדן־מאָרד וואָס די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן דורכגעפירט אין פּוילן.

אפילו די פּוילישע נאָכמלחמהדיקע ליטעראַטור — און אויף אַ ליטעראַטור ליגט דער הייליקער חוב אַרויסצוברענגען אין אמתן ליכט גרויסע היסטאָרישע און מענטשלעכע טראַגעדיעס, בפרט ווען די שרייבער זענען עדות פון אָט די טראַגעדיעס — האָט איינזײַטיק געשילדערט דעם מוראדיקן קאַטאַקליזם פון פּוילישן ייִדנטום.

ניין, מ׳קאָן נישט זאָגן אַז די פּוילישע ליטעראַטור האָט פאַרשוויגן. נאָך דער מלחמה האָבן די אָנגעזעענסטע פּוילישע שרייבער גענומען די טעמע אויף זייער שרייבער־וואַרשטאַט. זייער צאָל איז געווען אַ באַדייטנדיקע. מיר וועלן זיי אַלע דאָ נישט אויסרעכענען, נאָר דערמאָנען בלויז די אָנזעעוודיקסטע ווי זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ, בראָניעווסקי, רוזשקאָוויטש, בוטשקאָווסקי, בראָשקעוויטש, בראַטני, באָראָווסקי און אַנדערע. אַלע ייִדיש־פּוילישע שרייבער ווי אַדאָלף רודניצקי, קאַזשימיעזש בראַנדיס, אָטווינאָווסקי, קאָט, וויגאָדזקי, סאַנדאַוער, וואַזשיק און אַנדערע האָבן ממש מיט בלוט געשריבן וועגן ייִדישן חורבן. אַדאָלף רודניצקי, וועלכער האָט יאָרן־לאַנג זײַן גאַנצע שאַפונג געווידמעט דעם ייִדישן חורבן און קאַזשימיעזש בראַנדיס האָבן אויפן ייִדישן אומברענג אין פּוילן געקוקט מיט ייִדישע אויגן אָבער זיך אויך נישט דערגרונטעוועט צום סאַמען טיף. דער פאַרשטאָרבענער אָנגעזעענער פּוילישער שרייבער יעזשי אַנדזשעיעווסקי, וועלכער האָט דער ערשטער אין זײַן בוך „די נאַכט” באַרירט דעם פּראָבלעם פון באַציונג פון דער פּוילישער באַפעלקערונג האָט אין עטלעכע

שטריכן ווי פאַרבייגייענדיק געוויזן די סאַטיספאַקציע מצד געוויסע שיכטן פון דער פוילישער באַפעלקערונג אין אַנבליק פון יידישן חורבן.

מ׳קאָן זיך משער זיין, אַז אַזעלכע ביכער זענען דורכגעגאַנגען אַ שטרענגע צענזור. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה האָט מען אין די „הויכע פענצטער” אַזעלכע ביכער געקרוינט מיטן טיטל „גרויל־ליטעראַטור”. יאָרן שפּעטער איז דער אָפיציעלער טיטל פאַרשוווּנדן. די צאָל שרייבער און ביכער געשריבענע אויף דער חורבן־טעמע איז געווען אַ באַדייטנדיקע, די טעמע אַ דרינגענדיקע אָבער דעם טיפן, אמתדיקן חשבון האָט קיין איינער פון די שרייבער נישט דורכגעפירט, און אַ סברה, אַז נישט געקענט דורכפירן.

ערשט אַ קאַרגן האַלבן יאָרהונדערט נאָך דער פאַרטיליקונג פון פוילישן יידנטום האָט אַ דרייסטער פוילישער שרייבער גענומען אויף זיך די שווערע און טיף מענטשלעכע אויפגאַבע צו ווייזן מיט דאָקומענטן די באַציִונג פון גרעסטן טייל פוילישער באַפעלקערונג צום יידן־מאָרד.

⁂

דער פוילישער דיכטער און שרייבער יאַראָסלאַוו מאַרעק רימקעוויטש האָט קיין עד־ראיה פונעם אומקום פון פוילישן יידנטום נישט געקאָנט זיין. ווען זיין בוך „אומשלאַגפּלאַץ” איז אין סוף 1988 דערשינען אין פאַריז, גלייכצייטיק אין אָריגינאַל און אין דער פראַנצויזישער איבערזעצונג, איז ער אַלט געווען עטלעכע פופציק יאָר; שרייבנדיק דאָס בוך איז ער אַלט געווען 52־51 יאָר (וויפל יאָר ער האָט געמאַכט פאָרשונגען איז נישט באַקאַנט). בעת דער אָקופּאַציע פון פוילן איז ער געווען אַ 7־6־יאָריק יינגל. איז זיך משער צו זיין, אַז דאָס בוך איז געבוירן געוואָרן פון לאַנגע פאָרשונגען, געשטויסן פון אַ טיף־מענטשלעכן געוויסן, פון אַ פליכט אַרויסצוברענגען דעם אמת, דורכצופירן אַ נויטיקן חשבון (פאַראַן אויך אַ נויטיקער חשבון־הנפש פון אַ פאָלק).

אין זיין קליינער כמו־הקדמה שרייבט ער, אַז ווען נישט די מאַטעריאַלן און דאָקומענטן פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע און זיינע מיטאַרבעטער, וואָלט ער דאָס בוך נישט געקענט אָנשרייבן. לייענענדיק דאָס בוך האָב איך געהאַט דעם איינדרוק אַז רימקעוויטש האָט געפאָרשט, געזוכט, גענישטערט אויך מחוץ דעם יידישן היסטאָרישן אינסטי־

טוט אין וואַרשע. דער טיטל אַליין און דאָס באַהאַנדלען דעם טיטל ווייזט, אַז ער האָט געגראָבן טיף אויף פאַרשידענע פעלדער. ער איז געווען פאַרווונדערט וואָס מענטשן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיטן אומקום פון וואַרשעווער יידנטום, האָבן נישט אויפגעשטעלט קיין פלאַן פון „אומשלאַגפלאַץ" דורך וואַנען די דייטשן האָבן בלויז צווישן יולי און סעפטעמבער 1942 אַרויסגעפירט צו די גאַז־קאַמערן 310.000 יידישע נפשות. אָבער ער, דער שרייבער־פאָרשער, האָט זיך גענומען דעם פלאַן פון דעם טייוולאָנישן אָרט אויפצושטעלן.

⁂

מ׳וואָלט אפשר געדאַרפט קודם־כל באַצייכענען דעם זשאַנער פונעם בוך. איז דאָס אַ פאָרש־אַרבעט? אַ גבית־עדות? דיאַלאָגן געפירטע מיט אָפגעזוכטע עדות? אפשר אַ ראָמאַן? ס׳איז אַלץ צוזאַמען. עס קרייצן זיך אויך דורך שפליטערן פון יידישן לעבן פאַרן חורבן און נאָכן חורבן. כדאי זיך אָפצושטעלן אויף די שמועסן, דיאַלאָגן מיט זיין פרוי, די אַסימילירטע יידישקע, וואָס האָט דורך אַ נס ווי אַ קינד אָפגעראַטעוועט זיך פון דער פאַרטיליקונג, ווייל זייער פוילישע דינסט האָט זי גענומען צו זיך, אַרומגעוויקלט איר דעם קאָפּ געלע האָר מיט אַ שוואַרץ טיכל; זי, די אַסימילירטע, קען היינט נישט פאַרשטיין פאַרוואָס איר מאַן, דער פאָליאַק, גריבלט זיך אין דער האַלטונג פון דער פוילישער באַפעלקערונג, זוכט איר שולדיקייט בשעתן יידן־מאָרד, בעת דער יידן־מאָרד איז אַן ענין צווישן יידן און דייטשן.

„ניין — ענטפערט דער מאַן, דער שרייבער. — די דייטשן דאַרפן אָפקומען פאַר זייערע פאַרברעכנס ביזן סוף פון אַלע צייטן. אָבער מיר פאָליאַקן מוזן קענען אונדזער דעמאָלטיקע באַציונג צום יידן־מאָרד. דאָס איז נויטיק פאַר אונדזער צוקונפט. פאַר אונדזער פוילישער פאָלקסגייסטיקייט. מיר לעבן דאָך נאָך אין די שטח־ראַמען פון דעם יידישן אומקום. צי ווייסן מיר, — פרעגט ער זיין פרוי — וויפל יידן, וויפל יידישע קינדער זענען איבערגעגעבן געוואָרן די דייטשן צו טויטן דורך דורכשניטלעכע פאָליאַקן, דורך די „שמאַלצאָווניקעס"?

דער דיאַלאָג ציט זיך ווייטער: די דייטשן, שטעלט דער מחבר פעסט, האָבן נישט לייכט דערקענט קיין ייד, קיין יידיש קינד, אַן אַנט־

לאָפנס פון געטאָ. „פאַרן פאָליאַק איז גענוג געווען זיך אויסצולערנען דאָס וואָרט „יודע”. האָט ער מיט דער האַנט אָנגעוויזן אויפן קרבן: יודע, יודע”.

דערשיטערנדיק זענען רימקעוויטשעס רעוועלאַציעס פונעם פעריאָד איידער די שוואַרצע מאַסקאַראַדע פון דער דייטשער יאַגד אויף יידן האָט זיך אָנגעהויבן, פאַרן געטאָ־פעריאָד. דער מחבר פון „אומשלאַגפלאַץ” שטעלט פעסט אַז פון אָנהויב אָקופאַציע, פאַרן געטאָ־פעריאָד, ווען די דייטשן האָבן נאָך נישט געהאַט אַרויסגעוויזן זייער חזיר־פיסל, זענען אין וואַרשע געווען פיל אָנפאַלן אויף יידן אין די יידישע געגנטן פון באַנדעס יונגוואַרג; מ׳האָט דאָס געטאָן אויף די אויגן פון די „געלאַסענע” דייטשן וועלכע האָבן זיך געשמירט דאָס האַרץ קוקנדיק אויף די פוילישע „העלדן”.

דער שרייבער ציטירט טשערניאַקאָווס טאָג־בוך ווי פון אָנהייב 1940 (דער געטאָ אין וואַרשע איז אויפגעקומען אין אָקטאָבער) זענען יידן געקומען אין יודנראַט מיט אונטערגעהאַקטע אויגן, מיט אַ צעקלאַפטער, צעבלוטיקטער נאָז. זיי זענען געקומען נישט לעבעדיק, נישט טויט פון טעאַטער־פלאַץ, ווו זיי האָבן געפרוווט אַרויסראַטעווען אַ ייד וועלכן די פוילישע „העלדן” האָבן מערדערלעך געשלאָגן. אין זעלבן פעריאָד, ווי ער ציטירט, האָט מען אויף מאַרשאַלקאָווסקע, פאָזנאַנסקע און אַנדערע גאַסן ביז בלוט געשלאָגן פאַרבייגייענדיקע יידן. אַ לענגערע צייט פון אָנהייב אָקופאַציע האָבן אָרגאַניזירטע פוילישע באַנדעס געהאַקט שויבן אין יידישע הייזער און באַפאַלן יידן. זיי האָבן געפילט, אַז זייער צייט איז געקומען. פאַראַן אין בוך אַ רשימה, ווו מ׳האָט אויסגעהאַקט אין יידישע הייזער שויבן. ס׳איז געווען אַ פאָרשפיל צו אַ פאָגראָם. ס׳איז דערגאַנגען דערצו אַז דער יודנראַט האָט זיך געמוזט ווענדן צו די ס.־ס. נאָך הילף און די דערווייליקע „פאַרטיידיקער” האָבן צוגעזאָגט אַרויסצושיקן „אָרדענונגס־פאָליציי”.

⁂

דער פוילישער שרייבער רימקעוויטש ציטירט אַן אויסצוג פון חיים אַרן קאַפלאַנס „בוך פון לעבן”: „קיינמאָל איז נאָך אין דער פוילישער הויפט־שטאָט נישט געווען אַזעלכע שוידערלעכע עקסצעסן ווי דעם 24־סטן און 25־סטן מערץ פון דעם יאָר (1940, פאַרן געטאָ־פעריאָד). עמעצער פון

הינטער די קוליסן האָט אָרגאַניזירט יונגע כוליגאַנעס; ס׳זענען געווען אפּילו צווישן זיי שילער. אַזעלכע גרופּעס, באַוואָפּנט מיט שטעקנס און שטיינער, רינגלען אַרום עטלעכע אָדער עטלעכע צענדליק יידן און שלאָגן אומברחמנותדיק. ס׳איז פּשוט פאָרגעקומען אַ יאַגד אויף יידן״.

רימקעוויטש באַמערקט, אַז קאַפּלאַנס „בוך פון לעבן״ איז געווען געדרוקט אין צוויי נומערן (45-46) אין ביולעטין פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע אין יאָר 1963, אָבער אַזעלכע פראַגמענטן זענען באַזייטיקט געוואָרן.

דער מחבר דיסקוטירט אָדער דיאַלאָגירט מיט די זייניקע: זיכער קען מען זאָגן, אַז דאָס האָבן געטאָן לאָבוזעס, כוליגאַנעס. אָבער ס׳איז דאָך זיכער געווען, אַרגומענטירט ער, אַן אַטמאָספער, אַ געוויסע איינשטעלונג אין וועלכע יונגע מענטשן האָבן זיך אַזוי דערצויגן, איינגעזאַפּט אין זיך אַזאַ פארסמטן גייסט.

מיר ברענגען דאָ בלויז אַ קליינעם טייל פון די געשעענישן, סיטואַציעס פון אָנהויב אָקופּאַציע, וואָס דער שרייבער רימקעוויטש שילדערט. מיר ווילן דאָך צוגעבן איין פּרט, וואָס דער פּוילישער שרייבער שטרייכט באַזונדערס אונטער: הינטער וואַרשע איז פון לאַנגע יאָרן געווען אויף דער אַזוי־גערופענער ליניע אַ צוואָרפענע יידישע באַפעלקערונג. ווען די דייטשן האָבן זומער 1942 אַרויסגעפירט די יידישע משפחות צום אומברענג, האָבן די פּוילישע שכנים נישט וואַרטנדיק לאַנג, זיך געלאָזט אין די יידישע הייזער און הייזקעס און אויסגערויבט אַלץ, וואָס איז נאָר געווען, ווי זיי וואָלטן לאַנג געוואַרט אויף דעם.

⁂

יאָ, מיר ווייסן אַז ס׳זענען אויך געווען פּאָליאַקן וואָס האָבן געראַטעוועט יידן. אויף דעם חשבון טאָר מען נישט פאַרגעסן ווי נישטיק די צאָל געראַטעוועטע זאָל נישט זיין. אָבער דער חשבון וואָס ס׳האָט דורכגעפירט דער פּוילישער שרייבער הומאַניסט יאַראָסלאַוו מאַרעק רימקעוויטש, וועט אפשר עפענען די אויגן ביי אַ סך ערלעכע פּאָליאַקן — הלוואי זאָלן זיי נאָר קענען לייענען דאָס בוך. דעם מחבר דאַקעגן קומט מער ווי אַ יישר־כוח. ס׳קומט אים טיפע אַנערקענונג פאַרן דורכפירן אַן ערלעכן חשבון.

דער לייענער, דער שרייבער, דער קריטיקער...

וועגן זעלבן בוך שרייבט איין קריטיקער אַזוי, אַ צווייטער דאָס פאַרקערטע, אַ דריטער גאָר עפּעס אַנדערש. וועלכן דאַרף מען גלויבן ? ווּ איז עפּעס אַ קריטעריע ? וואָס איז דאָס פאַראַ קריטיק וואָס באַזירט זיך נישט אויף עפּעס סאָלידעס ?

די־אָ טענות פון אַן אינטעליגענטן לייענער האָב איך אויסגעהערט שווייגנדיק פּונקט דעמאָלט ווי ס'האָט מיר געהאַט אַריינגעפאַלן אין האַנט און איבערגעלייענט אַ דיקן באַנד עסייען אונטערן טיטל „די פּערספּעקטיוון פון דער ליטעראַטור אין 20־סטן יאָרהונדערט" פון פּוילישן ליטעראַט זשאָלקעווסקי, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן מיט אַ צוויי צענדליק יאָר צוריק.

פּראָפעסאָר זשאָלקעווסקי איז אַ קריטיקער ערודיט, דערצו אַ ליידנשאַפטלעכער פּאָלעמיסט. אין זיינע עסייען, וואָס זענען איינצייטיק אָפּרעכענונגען מיט שרייבערס און דער עיקר מיט קריטיקערס, באַרירט ער אָן אַ שיעור פּראָבלעמען פון דער ליטעראַטור און קולטור-אַנטוויקלונג בכלל. פאַרמעסט איך זיך איצט נישט אויף אַ רעצענזיע, צו מאָל נישט אויף קיין איבערזיכט פון בוך. מיר אינטערעסירט דאָ דער עיקר קריטיק קעגן וועלכער די טענות פון אויבן דערמאָנטן לייענער פאַלן זיך כמעט צוזאַמען מיט דער טענה מצד אַ מענטש וועמענס טעגלעך ברויט איז ליטעראַטור.

אגב דאַרף מען אונטערשטרייכן, אַז פּראָפעסאָר זשולקעווסקי געהערט דווקא, און אויך אין די שווערסטע צייטן, צו דער עליטע פּוילישע אינטעלעקטואַלן, וואָס יעדער ווינט בויגט זיי נישט אין קיין אַנדער ריכטונג. שטענדיק אַ זעלבסשטענדיקער טראַכטנדיקער מענטש, וואָס קאָן שווימען אויך קעגן שטראָם. זעט אָבער אויס, אַז דאָס באַנעמען קריטיק איז נישט אָפּהענגיק בלויז פון צייטלעך בלאָזנדיקע ווינטן.

פאַראַן אַ ספּעציעלער מין קריטיק : קריטיק איבער קריטיק. זי איז, אַ סברה, די שאַרפסטע, די שטרענגסטע, פול מיט פאַרדרוס, מיט ביטערע טענות. פאַרשטייט זיך, קודם מצד די שרייבער, וואָס וואַרפן פאָר אָפּטמאָל די קריטיקערס אַלדאָס בייז. און דאָס איז נישט נאָר שייך שרייבער. מיט וויפל פאַרביטערונג און פאַראַכטונג דערמאָנט, למשל, די קריטיקערס

אין זיינע זכרונות דער באַקאַנטער פּוילישער קינסטלער־מאָלער יוזעף טאַדעאוש מאַקאָווסקי, וועלכער האָט זיין גאַנץ שעפעריש לעבן פאַרבראַכט אין פּאַריז און דאָ געשטאָרבן אין 1932. און דאָס איז נישט קיין דערשיינונג בלויז פון אונדזער צייט. אַנטאַגאָניזמען צווישן שרייבערס, קינסטלערס און קריטיקערס זענען אַזוי אַלט ווי אַלט ס׳איז די ליטעראַטור, די קונסט. כ׳האָב געהאַט געלייענט, אַז די קריטיק האָט שוין געהאַט געוויזן „אַ רע וועלפישע צייך" דעם אַלטן בלינדן האָמער.

מ׳האָט מיר דערציילט, אַז שמעון האָראָנטשיק ע"ה האָט נאָך אַ רעצענזיע איבער זיינעם אַ בוך אויסגעטרונקען אַ פלעשעלע יאָדין. ער זאָל עס אָבער האָבן געטאָן אין געגנוואַרט פון זיינע קאָלעגן אין דער רעדאַקציע פון די „ליטעראַרישע בלעטער" און מ׳האָט אים געקאָנט אָפּראַטעווען. נישט אַלע שרייבער זענען אַזוי אַלערגיש אויף אַ שלעכטער רעצענזיע ווי שמעון האָראָנטשיק, אַז ס׳זאָל זיי אַזש שטויסן צו זעלבסטמאָרד, אָבער עמפּינדלעך זענען זיי יאָ. ס׳זענען באַקאַנט פאַלן, ווען נאָענטע פריינד, שרייבערס קינסטלערס און קריטיקערס, זענען זיך געוואָרן דם־שונאים. דער באַרימטער מאָלער סעזאַן און זאָלאַ זענען געווען שול־חברים און דערנאָך זייער נאָענטע פריינד. עמיל זאָלאַ, ווען ער איז געווען אין דער יוגנט אַ זשורנאַליסט און קונסט־קריטיקער, איז געווען אויסגעבונדן מיט די דעמאָלסטיקע יונגע מאָלערס, און צוממיינסטן מיט זיין פריינד סעזאַנען. זאָלאַן איז אָבער שפּעטער נישט געפעלן געוואָרן סעזאַנס בייער וועג אין זיין מאָלעריי — און ער האָט זיך נישט ווייניק טועה געווען — און האָט דאָס נישט אויסגעהאַלטן. דערצו האָט זיך סעזאַן דערקענט אין זאָלאַס צוויי-באַנדיקן ראָמאַן „דאָס ווערק", אָדער ער זאָל האָבן חושד געווען, אַז דאָס האָט אים דער שרייבער גענומען אַלס מאָדעל פאַר זיין אומגליקלעכן העלד, דעם מאָלער, וואָס פאַרפּלאָנטערט זיך אַזוי אין זיינע זוכענישן, אַז נישט קענענדיק בשום אופן פאַרענדיקן דאָס בילד, באַגייט ער זעלבסטמאָרד. סעזאַן האָט צוליבן חשד אויף שטענדיק איבערגעריסן מיט זיין נאָענטסטן פריינד. העמינגוויי האָט געהאַט געשריבן, אַז אַ קריטיקער איז אַ פּאַראַזיט אויפן קאַרק פונעם שרייבער.

⁂

פאַראַן אויך טענות מצד לייענער, ווי מיר האָבן דאָס אויבן געזען. אָפּטמאָל זענען זיי די צוממיינסטן גערעכטע. ס׳איז אָבער שווער צו גלייבן,

אַז דער לייענער פאָדערט מ׳זאָל אים ווי אַ קינד פירן פאַרן הענטעלע. דער לייענער פאָדערט, דוכט מיר, אַז מ׳זאָל אים אמתדיק, אויפריכטיק אינפאָרמירן. אמתדיקע אינפאָרמאַציע קאָן אויך פאַרשידן זיין באַפאַרבט ; דער קריטיקער איז דאָך נישט קיין טרוקענער אינפאָרמאַטאָר, אָבער דאָך, וואָסערע זי זאָל נישט זיין, די אינפאָרמאַציע, איז זי דער וועג פון בוך צום לייענער.

מ׳זאָגט, אַז מ׳דאַרף העלפן דעם לייענער פאַרשטיין. וואָס באַדייט דאָס ? צי מיינט דאָס נישט לענקען דעם לייענער צו קוקן אין אַ באַשטימטער ריכטונג בפרט אין באַשטימטע באַדינגונגען ? צי איז דען נישט ריכטיקער און נוצלעכער פאַרן לייענער זיך צו טיילן מיט איינדרוקן איבערן געלייענטן ווערק און אים לאָזן פאַרשטיין מיט זיין אייגענעם שכל ? ס׳וואָלט כדאי געווען זיך לענגער אָפצושטעלן אויף די פאָדערונגען פון לייענער, אָבער אויך דאָס דערמאָנען מיר פאַרבייגייענדיק.

די שווערסטע טענות און פאָדערונגען קומען מצד פאַרשידענע טעאָרעטיקער, גייסטיקע מעצענאַטן און משגיחים איבערן קינסטלערישן שאַפן. טיילמאָל זעט עס אַזוי אויס, ווי דער קריטיקער וואָלט דעם שרייבער, דעם קינסטלער געדאַרפט צושטעלן עפעס אַ רעצעפט, אַ פאָרשריפט לויט וועלכער דער שרייבער דאַרף אָנשרייבן אַ בוך און דער מאָלער מאָלן אַ בילד. צום גליק האַלט שוין היינט קיינער נישט דערפון, אַז מען קאָן דעם שרייבער צושטעלן אַ סכעמע לויט וועלכער ער זאָל אָנשרייבן אַ בוך. מע גלייבט אָבער, אַז די קריטיק דאַרף זיין אַ פרעציזע, כמעט מאַטעמאַטיש אויסגערעכנט ; אַז אַן אָפשאַצונג דאַרף זיין אַ „סאָלידע” אויף וועלכער מ׳זאָל קאָנען בויען אַ בריק.

מ׳וואָלט געקענט דערויף ענטפערן : אין חדש תחת השמש. קיין נייעס איז דאָס נישט אפילו אין אונדזערע צייטן. ס׳איז אַן אַלטע שטעלונג, וואָס האָט שוין געהאַט געשאַפן פיל מיספאַרשטענדענישן, אָבער ווייניק גוטס געבראַכט. מ׳האָט אָפט אידענטיפיצירט דעם ליטעראַטור־פאָרשער, ליטעראַטור־היסטאָריקער מיטן קריטיקער — געבענטשט איז דער וואָס קאָן דאָס זיין אַלץ צוזאַמען. און צום ערגסטן וואָס מ׳וואָלט אים, דעם קריטיקער געוואָלט זען ווי אַ געזעצגעבער.

וואָס איז ובכן, דער קריטיקער ? די קריטיק ?

קריטיק איז קודם כל שאַפונג, יעדנפאַלס דאַרף זי אַזעלכע זיין. און ווי יעדע שאַפונג מוז זי אַנטהאַלטן אין זיך סוביעקטיווע עלעמענטן. ס׳האָט

ווער געזאָגט אַז יעדע שאַפונג, צי זאָל דאָס זיין אַ קונסט־בילד, צי אַ בוך, איז ווי אַ זויבערער, דורכזיכטיקער וואַסער־קוואַל. יעדערער, וואָס קוקט דאָרט אַריין, דערזעט ראשית כל זיין אייגן פנים. אַ קריטיקער, וואָס באַטראַכט אַ ווערק — איבעריקנס אַזוי אויך אַ לייענער — ווי טיף ער זאָל זיך נישט איבערטראָגן אין תמצית פון דאָזיקן ווערק, קאָן ער זיך נישט אויסטאָן פון זיך גופא, ווי ער זאָל זיך נישט אַנטציקן מיטן לויטערן וואַסער־קוואַל אין וועלכן ער וועט דערזען דעם בלוי פון הימל און דעם קאָליר פון דעם באָדן, וועט ער אויך צווישן די אָפשפיגלענדיקע פאַרבן דערזען זיין אייגן געזיכט. אויף אַזאַן אופן געניסט און שאַפט דער קריטיקער אין דער זעלבער צייט. און אַ קריטיקער איז אַ שרייבער. ער איז אין דער שרייבער־משפחה מסתמא דער גרעסטער האָרעפאַשניק, דער פראָלעטאַריער; ער פירט אויס די שווערסטע און אָפטמאָל אומדאַנקבאַרסטע פונקציע, אויב ער וויל זיין ערלעך און שעפעריש.

מ׳זאָגט, אַז פאַרן שרייבער איז דער שרייבערישער שטאָף דאָס לעבן, דער מענטש. דעריבער מוז ער גוט קענען דעם מענטש, מוז קענען אַנטדעקן די פאַרבאָרגענע ווינקעלעך פון זיין נשמה און קענען דאָס לעבן בכלל. דאַקעגן פאַרן קריטיקער איז דער רוי־מאַטעריאַל די קונסט, וואָס ער מוז נאָכפאָלגן, באַהערשן. אַ נעבעכדיקער קריטיקער וועט אָבער זיין דער, וועלכער וועט בלויז זיך פאַרגראָבן אין ביכער, אָדער באַזוכן טעאַטער־פאָרשטעלונגען, קונסט־אויסשטעלונגען. פאַראַן גרויסע שרייבער וועלכע לייענען נישט קיין ביכער. אַרטור מילער האָט זיך אַליין באַרימט דערמיט — נאָר ענציקלאָפעדיעס, האָט ער פאַרזיכערט, לייענט ער. דזשאָיס האָט זיך נישט געשעמט צו דערציילן, אַז ער לייענט נישט קיין ביכער פון אַנדערע שרייבער, כאָטש אים האָט מען געקאָנט מוחל זיין צוליב זיינע קראַנקע אויגן. זאָל נאָר אָבער דער קריטיקער אויפהערן צו אָבסערווירן, שטודירן דעם מענטש, וועט ער נישט קאָנען קאָנפראָנטירן דאָס קונסט־ווערק מיטן לעבן.

אַוודאי דאַרף אַ שרייבער אויך אַ סך לייענען, לערנען, אַרבעטן איבער זיך גופא. בלויז טאַלאַנט איז נאָך נישט גענוג. פון אַ שרייבער פאָדערט זיך אַ סך, ער מוז אַ סך געבן פון זיך. דער קריטיקער מוז אָבער סיסטעמאַטיש נאָכפאָלגן די ליטעראַטור, די קונסט. אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס פון קריטיקערס איז געווען אַ רייד וועגן דעם, אַז קריטיק פאָדערט אַלע מאָל גרעסערע אָנשטרענגונגען. אַ פראַנצויזישער קריטי־

קער האָט זיך באַקלאָגט, אַז ער מוז אַלע מאָל מער באַגרענעצן זיינע שעהן פון שלאָפן און זיין אָפּרו־צייט, ווייל עס דערשיינען אַלע מאָל מער און מער אַזעלכע ביכער, וואָס ער מוז לייענען. ובכן ס׳איז אַ האָרעפּאַשנע אַרבעט.

דער האָרעפּאַשניק איז אָבער אַ שאַפער. פּונקט ווי דער שרייבער „קנעט” אויס פון פּליסיקן, רויען לעבן קינסטלערישע געשטאַלטונגען, שאַפט לעבנס־וויזיעס, אַזוי „קנעט” איבער דער קריטיקער אַ קונסט־ווערק. פאַר אים איז די קאַנווע צו שפּינען וויזיעס די קונסט. יעדנפאַלס אַזעלכער, דוכט מיר, דאַרף ער זיין.

פּאַראַן מענטשן, וואָס מאַכן זיך אַ פאָרשטעלונג וועגן קריטיקער, ווי ער וואָלט געווען אָדער געקאָנט זיין אַ באַראָמעטער, וואָס מעסט גענוי די טעמפּעראַטור, וויניקסטנס אַ בעל־חשבון, וואָס קען און דאַרף באַחשבונען ווי צוויי מאָל צוויי איז פּ׳ר. וואָלט אַזוי געווען, געקאָנט זיין, וואָלטן דאָך נישט געמאַכט געוואָרן אַזוי פיל טעותן. פאַר טאָלסטאָיען איז שעקספּיר געווען שונד. פראַנקרייכס גרעסטער קריטיקער פון דער צווייטער העלפט פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, דער גרויסער ליטעראַטור־קענער סענט־בעוו, האָט נישט דערשאַצט באַלזאַקן, סטאַנדאַלן, פאַרשוויגן באָדלערן. אברהם מאָרעווסקי דערציילט אין זיינע זכרונות וואָס אַנ־סקי האָט איבערגעלעבט, ווען ער האָט געלייענט אין ווילנע, אין ליטעראַטן־פאַראיין פאַר ספּעצן צום ערשטן מאָל זיין „דער דיבוק”. די ספּעצן זענען געווען נישט אַבי ווער: קאַצענעלסאָן, ווייטער, ניגער און ער, מאָרעווסקי. מיר וועלן דאָ נישט ציט׳רן וואָס ס׳האָבן דעמאָלט געזאָגט סתם שרייבער, נאָר ווי ס׳האָט אָפּגעשאַצט אַ גרויסער ליטעראַטור־קענער און קריטיקער. אָט וואָס אברהם מאָרעווסקי שרייבט: „ניגער האָט לאַנג און נישט פאַרשטענדלעך פאַר מיין עם־הארצישן מוח גערעדט וועגן די ציטאַטן פון אַלטע ספרים, וועלכע מאַכן דאָס ווערק פאַר אַ זאַמלונג פון פאָלקלאָר, אָבער ווישט אָפּ יעדן סימן פון ליטעראַרישן אויפטו, אויב וועגן ליטעראַטור קאָן דאָ בכלל די פראַגע געשטעלט ווערן. עס איז אפשר יאָ מעגלעך צו באַהאַנדלען דאָס שטיק אויפנעמענדיק עס טעאַטראַליש? — האָט ניגער צוגעגעבן מיט אַ נישט באַהאַלטענער כוונה צו פאַרענדיקן מיט אַ „העפּיענד” זיין שווערע אַרויסזאָגונג . . .”

אברהם מאָרעווסקי גופא, דער גרויסער אַקטיאָר, האָט דעמאָלט נישט אויסגעפונען קיין שום טעאַטער־ווערטן אין מאַנוסקריפּט. מיט זיין גאַנצער אַכטונג און ליבשאַפט צו אַנ־סקין האָט ער אים געזאָגט: „. . . וואָס צו

שפילן נישט געפונען". ער האָט דעמאָלט מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ צוגעגעבן: „איך פיל, אַז דאָ זענען באַהאַלטן אוצרות, וועלכע מיר שעצן נישט אָפּ, איך פיל מאָטיוון, וועלכע קאָנען זיך צעקלינגען איבער שטחים און דורות. אָבער נישט דורך סצענישע מייסטערזינגער וועלן זיי צו דער וועלט קומען, אָט די אוצרות און מאָטיוון". (און מיין פריינד מאָרעווסקי האָט מיר דערציילט די דעמאָלסטיקע איבערלעבונגען פון אַנ־סקין גופא).

נו, ווייסן מיר, אַז די אוצרות אנ־סקיס האָבן דווקא דורך דער סצענע, דורך סצענישע מייסטערזינגער זיך צעקלונגען איבער שטחים און דורות און נישט נאָר ביי יידן. און פאַר מאָרעווסקין גופא איז „דער דיבוק" געוואָרן דער עיקר פון זיין סצענישער קונסט, ווי ער זאָגט דאָס אַליין. דער מיראָפּאָלער צדיק איז געוואָרן זיין באַליבטסטע ראָל.

ענלעכע טעותן קאָן מען אויסרעכענען אָן אַ שיער און געמאַכט זענען זיי געוואָרן דורך מענטשן פון פאַרשידענע איינשטעלונגען און קאָנצעפּציעס, סיי דורך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פאַרלאָזט אויף זייערע אייגענע איינדרוקן און אָפּגעשאַצט לויט זייער שטימונג און באַלדיקער שפּרונג, סיי דורך אַזעלכע, וואָס האָבן קאַלט באַטראַכט, באַנוצט זיך מיט אַ וויסנשאַפטלעכן מעטאָד, געמאָסטן מיט אַ ספּעציעלער מאָס, לויט אַ באַשטימטער שיטה. און פאַראַן דאָך אין דער קריטיק פון שטענדיק אָן פאַרשידענע שיטות, ריכטונגען און קאָנצעפּציעס.

⁂

אין דער קריטיק — ס'מיינט אין דער ערנסטער, שעפערישער — האָבן זיך אַלע מאָל געלאָזט מערקן צוויי קעגנזעצלעכע הויפּט־ריכטונגען, וועלכע זענען אין זייערע עקסטרעמע פאָרמען געקומען צום אויסדרוק אין דער אַקאַדעמיש־דאָקטרינערער און אימפּרעסיאָניסטישער אויפפאַסונג. צום בעסטן לאָזט זיך דאָס, דוכט מיר, אילוסטרירן מיט צוויי באַרימטע פראַנצויזישע קריטיקער פון דער צווייטער העלפט פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט: מיטן דערמאָנטן שוין סענט־בעוו און היפּאָליט טען.

טען, ווי באַקאַנט, איז געווען אַ היסטאָריקער, פילאָזאָף, קריטיקער און אויך אַ טעאָרעטיקער. לויט אים זענען פאַראַן באַשטימטע געזעצן אין דער געשיכטע און מ'קאָן פאַראַלגעמיינערן געשיכטלעכע דערשיינונגען, ווי דערשיינונגען אין דער נאַטור. וואָס שייך קונסט דאַרף איר

באַזע זיין די נאַטור. ווי אַזוי אָבער אָפשאַצן אַ קונסט-ווערק? לויט אַ באַשטימטער מעטאָדע, לויט אַ וויסנשאַפטלעכער טעאָריע, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף ראַסע, סביבה און צייט. דאָס באַדייט, אַז אויפן שאַפן פון יעטוועדן קינסטלער ווירקן די איינגעבוירענע, ירושהדיקע אייגנשאַפטן, די באַדינגונגען פון דער סביבה און די איינפלוסן פון דורותדיקע שאַפונגען. נו, גוט, אָבער ווי אַזוי פאָרט זיך פונאַנדערקלייבן אין אַ קונסט-ווערק? דאָ הייבט זיך אָן דאָס צוממיינסטן קאָמפליצירטע. מען האָט געהאַלטן, אַז מ׳קאָן און מ׳דאַרף אויסגעפינען אָדער אויסטיילן באַשטימטע סטימולן, דורך וועלכע מ׳קאָן אויפקלערן דאָס ווערק, במילא עס אָפשאַצן. עס דערפירט דערצו, אַז אויפן סמך פון אפילו איין איינציקן אויסגעפאָרשטן הויפט-שטריך אינעם מענטש-שאַפער, אַן הויפט-שטריך, „... וואָס שטויסט אונדזער מעכאַניזם צו אַ באַשטימטער נויטיקער באַוועגונג”, ווי זאָל מען זאָגן ביי שעקספירן זיין בונטע פאַנטאַזיע, אָדער ביי וויקטאָר הוגאָ זיין ליידנשאַפטלעכער דראַנג צו גערעכטיקייט, קאָן מען אויפקלערן און דערקענען דעם ווערט פונעם ווערק. דערגרונטעוועט זיך דער קריטיקער צו די הויפט-אייגנשאַפטן פונעם שאַפער, קאָן ער בולט דערזען זיין אַנטוויקלונג ווי אַ פלאַנץ און די פרוכט, וואָס די פלאַנץ ברענגט.

אָן ספק איז ביי טענען פאַראַן אַ סך ריכטיקע איינשטעלונגען, ווי דאָס נעמען אין באַטראַכט די ירושהדיקע אייגנשאַפטן, די ווירקונג פון דער סביבה, פון דער קולטור-ירושה, אָדער גאָר דאָס זוכן די הויפט-שטריכן פון יעדן קינסטלער. דער קריטיקער פילאָזאָף האָט אָבער זיינע איינשטעלונגען אַריינגעפאַסט אין די צו ענגע ראַמען פון אַ ריגאָריסטישן מעטאָד, אין ראַמען פון אַ דאָקטרין וואָס נישט דער קינסטלער וואָלט געקאָנט פריי עטעמען אין זיי, נישט דער קריטיקער קאָן זיך פריי באַוועגן. ס׳איז באַקאַנט, אַז טען איז געווען אַ נאַטוראַליסט, אייגנטלעך דער אורפאָטער פון נאַטוראַליזם. איז דער מענטש אין זיין אַנטוויקלונג ביי אים טאַקע ווי אַ פלאַנץ. אָבער מענטשלעך וועזן און אַוודאי שוין אַ שאַפערישער מענטש איז זייער קאָמפליצירט אין זיין פסיכישער וועלט. איז כאָטש טען האָט אַזוי פיל אין באַטראַכט גענומען די גייסטיקע אייגנשאַפטן, האָט ער אין דער אמתן נעגירט דעם שאַפערס אינערלעכע וועלט מיט אירע זיגזאַגן. דער קריטיקער וואָס שאַצט אָפ די שאַפונג לויט טענס פילאָזאָפיש-טעאָרעטישן באַנעם מוז זיך באַנוצן מיט איין מאָל פאַר אַלע מאָל פעסטגעשטעלטע פאַקטאָרן, מיט צוגעשניטענע ריגאָריסטישע פאָרמולן.

נישט שווער זיך צו כאַפּן, אַז דאָס פירט צו דאָגמאַטיזירונג, אַז דאָס האַקט אונטער ביים קריטיקער די פליגל פון ווייטערן, זעלבסטשטענדיקן זוכן און אין לעצטן סך־הכל דערפירט עס צו פאַרגליווערונג.

אַזעלכע קאָנען זיין די פאָלגן נישט בלויז פון טענס טעאָריע וועגן ליטעראַטור־קריטיק. טען איז כאָטש געווען אַ באַדייטנדיקער געלערנטער. געלאָזן וויכטיקע ווערק ווי „די פילאָזאָפיע פון קונסט”, „דער אורשפרונג פון היינטיקן פראַנקרייך” און אַנדערע. אין אונדזערע צייטן האָבן מיר קיין טענס נישט געהאַט, אָבער פאַרשידענע דאָקטרינערישע טעאָריעס יאָ. און יעדעס מאָל, ווען מ׳האָט ערגעץ ווו געפרווט אַריינפּאַסן די קריטיק און שאַפונג בכלל אין ראַמען פון כללים, אָדער געוויסע געזעצן, האָט דאָס געמעגט זיין אין גאָר אַנדערע באַדינגונגען און צוליב די בעסטע כוונות, האָבן זיך באַקומען ענלעכע סיטואַציעס, אויב נישט ערגערע; ערגערע, ווייל אין טענס צייטן האָט מען פאָרט נישט געמוזט אָנווענדן זיין טעאָריע . . .

דער קריטיקער וואָס גייט צו צו אַ שאַפער, צו אַ ווערק מיט אַ פון פאָרויס צוגעגרייטער טעאָריע, הויבט אָן שטופנווייז צו באַטראַכטן דעם שאַפערישן מענטש — ווי דעם מענטש בכלל — נישט נאָר ווי אַ פלאַנץ, נאָר ווי אַ מעכאַניזם. דער פסיכאָלאָגישער אמת הערט אויף צו שפּילן אַ ראָל. פאַראַן אַ באַשטימטער מעטאָד, אַ גרייטע מאָס און מען מעסט אַ בוך, אַ בילד, ווי מען מעסט מיט אַ באַראָמעטער די טעמפּעראַטור.

⁂

אַ שאָד וואָס ווען זשאָלקעווסקי ברענגט ענלעכע פאַקטן פון דער ליטעראַטור-געשיכטע, ווען ער מאַכט אין זיין דיקן באַנד אַזאַ ברייטן שפּאַציר איבער לענדער און צייטן, דערמאָנט ער סענט-בעוו מיט איין זאַץ און באַצייכנט אים אַלס „באַנאַליזירטן” און אויסגעליידיקטן פון היסטאָרישן וויסן, וועלכער זאָל דינען אונדזערע היימישע קריטיקער אימפרעסיאָניסטן ווי „אַ פאַטראָן”.

ווי מיר זעען האָט די אימפרעסיאָניסטישע קריטיק נישט געפונען ביי אים קיין חן. צי איז אָבער סענט־בעוו געווען אַ דורכאויסיקער אימפרעסיאָניסטישער קריטיקער אַזוי ווי פראָפעסאָר זשולקעווסקי באַצייכנט אים ?

געוויינלעך שטעלט מען פאָר אַן אימפרעסיאָניסטישן קריטיקער פאַר אַזעלכן, וואָס שטיצט זיך בלויז אויף זיינע פערזענלעכע איינדרוקן און אורטיילט לויט זיין שטימונג. ער ברענגט אַרויס בלויז די אימפרעסיעס, וואָס דאָס ווערק רופט ביי אים אַרויס אוממיטלבאַר.

סענט־בעוו איז אַזעלכער נישט געווען, הגם ער איז געווען אַ פולשטענדיקער היפוך פון אַ קריטיקער דאָקטרינער. ער איז געווען אַן אמתער אַרטיסט, דיכטער, פראָזאַיקער, אָבער קודם כל אַ מוסטערהאַפטער קריטיקער, וועלכער האָט זיך ווייט נישט געריכטעט בלויז מיט זיינע אויבנאויפיקע איינדרוקן.

אין דער אמתן איז סענט־בעוו אַרויסגעגאַנגען פון כמעט דעם זעלבן היסטאָריש־מעטאָדישן שטאַנדפונקט, ווי היפאָליט טען. ער האָט געהאַלטן, אַז כדי צו באַנעמען אַ ווערק דאַרף מען אין באַטראַכט נעמען „דעם אַלגעמיינעם צושטאַנד פון דער ליטעראַטור אין מאָמענט ווען דער מחבר האָט דעביוטירט, די אַלגעמיינע דערציונג, וואָס דער מחבר האָט באַקומען, און זיין אייגענעם טאַלאַנט מיט וועלכן די נאַטור האָט אים באַשאָנקען...” ער האָט זיך אָבער אָפגעגעבן אַ רעכענונג, אַז די קריטיק „ריזיקירט צו ווערן אונטער אונדזער פעדער אַ לייכטע אַנאַטאָמישע סעקציע”. אין זיין פילאָזאָפישער קאָנצעפציע איז ער געווען אַ נאַטוראַליסט, אָבער אין קעגנזאַץ צו טענען, האָט ער דעם מענטש אין זיין אַנטוויקלונג נישט געזען ווי אַ פלאַנץ, נאָר ווי אַ בעל־חי מיט זייער אַ קאָמפליצירטער פסיכיק און דערפאַר מער גענומען אין באַטראַכט די פסיכישע עלעמענטן. דער עיקר: סענט־בעוו האָט זיך אויסגעהיטן צו מאַכן פון זיינע קאָנצעפציעס אייזערנע געזעצן, צו באַנוצן זיך מיט אַ סיסטעם אַ צוגעשניטענעם אין מאָל פאַר אַלעמאָל. פאַר אים איז די קריטיק נישט געווען קיין וויסנשאַפט, נאָר קונסט. זיינע קעגנער האָבן אים דערפאַר צייטנווייז פאָרגעוואָרפן דילעטאַנטיזם. אין דער אמתן איז ער געווען באַוואָפנט מיט אַ ברייטן וויסן. איז געווען פראָפעסאָר פון ליטעראַטור נישט נאָר אין פראַנקרייך נאָר אויך אין דער שווייץ. ער האָט געלאָזט ווערטפולע ווערק, ווי „ליטעראַרישע קריטיקערס און פאָרטרעטן”, „פאָרטרעטן פון היינטצייטיקע שרייבער”, „די געשיכטע פון פאָר־רויאַל”, און אַנדערע. ער איז געווען דער שאַפער פון דער ביאָגראַפישער קריטיק און אַ מייסטער פון שרייבערישן פאָרטרעט. ער האָט אפשר דער ערשטער פון דער קריטיק געמאַכט אַ זעלבסטשטענדיקע שאַפונג. נישט אַנערקענענדיק קיין שטייפע כללים, האָט ער געהאַט

אַן אייגענעם מעטאָד פון אַנאַליזירן אַ ווערק, אָבער זייער אַן עלאַסטישן, וואָס האָט אויסגעברייטערט דעם קריטיקערס קוק, דערלויבט אים פריי זיך צו באַוועגן, צו זיין אַליין אַ שאַפער און נישט קיין פּראָטאָקאָלאַנט פון יענעמס שאַפונגען. מ׳האָט אים אין זיין צייט געקרוינט מיטן נאָמען „דער פּרינץ פון די קריטיקער״.

די היינטצייטיקע קריטיק איז גיכער געגאַנגען, דוכט מיר מיטן וועג פון סענט־בעוון, הגם ער איז נישט געווען קיין שאַפער פון אַ שיטה. ס׳איז אַ ספק צי מען קאָן בכלל די אַזוי גערופענע אימפּרעסיאָניסטישע קריטיק אָנרופן שיטה. ס׳קומט פאָר אומעטום אין דער קריטיק אַן ענלעכער פּראָצעס ווי אין דער ליטעראַטור, פון וועלכער זי איז אַ טייל. מען באַפרייט זיך פון שטייפע ראַמען.

⁂

אין 19־טן יאָרהונדערט זענען אין דער ליטעראַטור אומעטום דורכגעגאַנגען באַזונדערע שטראָמען, זי איז געטיילט געווען אויף באַזונדערע ריכטונגען מיט ליטעראַרישע פּראָגראַמען. יעדע ריכטונג אָדער שולע — דער ראָמאַנטיזם, קריטישער רעאַליזם, נאַטוראַליזם, סימבאָליזם, פּאַרנאַסיזם — האָט ווי פריער דער קלאַסיציזם געהאַט אַן אייגענע קאָנווענץ. נאָכמער: זיי פלעגן אפילו אַרויסגעבן ליטעראַרישע מאַניפעסטן. יעדע ריכטונג האָט געהאַט אירע חסידים. זיכער איז נישט מעגלעך ס׳זאָלן עקזיסטירן הערמעטיש פאַרמאַכטע ליטעראַרישע ריכטונגען, זיי מוזן זיך באַאיינפלוסן, דורכדרינגען, אָבער אין „גראָסאָ מאָדאָ״ זענען די שטראָמען געפלאָסן אין פאַרשידענע ריכטונגען.

אין אונדזער יאָרהונדערט לאָזט זיך באַמערקן דאָס פאַרשווונדן פון באַזונדערע ליטעראַרישע שולן. פּראָפעסאָר זשאָלקעווסקי שרייבט, אַז פאַרקערט, „די ליטעראַטור פון 20־סטן יאָרהונדערט האָט זיך אַנטוויקלט אין דער פאָרעם פון פיל קאָנקרעטע, ליטעראַרישע ריכטונגען, ווי דער פוטוריזם, עקספּרעסיאָניזם, סיררעאַליזם״. איז דאָס אמת און מ׳קאָן נאָך צוגעבן ווייניקסטנס דעם דאַדאַיזם, עקזיסטענציאַליזם, דעם אַנטיראָמאַן. זיי האָבן אָבער נישט געהאַט קיין לאַנג אייגן לעבן און נישט געשפּילט אויך אַזאַ זעלבשטענדיקע ראָלע ווי די ריכטונגען אין 19־טן יאָרהונדערט. דער ברויזנדיקער סיררעאַליזם האָט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַנ-

געהויבן מיט אַ סירעאַליסטישער רעוואָלוציע, געפלאָסן מיט אַ הויכער כוואַליע און גענוג גיך אָפּגעפלאָסן, הגם ער האָט געהאַט אַזעלכע פאַרשטייער ווי ברעטאָן, אַראַגאָן, עליאַר, ראָזשע וואַיאַן און אַנדערע אָנגעזעענע שרייבער. אַנדרע ברעטאָן האָט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה געפּרוווט אין פראַנקרייך אויפלעבן די ריכטונג, געמיט זיך צו גרופירן אירע אַמאָליקע אָנהענגער און אויך נייע, אָבער אומזיסט. דאָס באַדייט נישט, אַז דער סירעאַליזם ווירקט נישט אויף פאַרשידענע קינסטלער. אָבער ער עקזיסטירט נישט און ווירקט נישט ווי אַ שול. דער פוטוריזם האָט אין מאַיאַקאָווסקין דעם סאָצרעאַליסט — און אויך אין אַנדערע — געלאָזט שפורן, אָבער דער פוטוריזם ווי אַ ריכטונג מיט אויסגעשפּראָכענע אָנהענגער איז גיך אָפּגעשטאָרבן. אפילו דער עקזיסטענציאַליזם, וואָס האָט געשלאָגן אַזעלכע טיפע וואָרצלען אין דער ליטעראַטור, איבערהויפּט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז דאָך אויך ווייט נישט קיין מאָנאָליטישע שיטה, ווי זאָל מען אָננעמען דער ראָמאַנטיזם — און אגב איז אויך דער ראָמאַנטיזם נישט געווען אויסגעגאָסן פון איין גוס.

אין דער היינטצייטיקער ליטעראַטור דרינגען זיך דורך און שמעלצן זיך צואַמען פאַרשידענע ליטעראַרישע שטרעמונגען. דער שרייבער אייגנט זיך צו פאַרשידענע אויסדרוק־מיטלען אפילו ווען ער איז אונטערן איינפלוס פון אַ קאָנקרעטער ריכטונג.

דאָס זעלבע וואָס אין דער ליטעראַטור קומט פאָר אין דער פלאַסטישער קונסט. טראָץ די טומלענישן במשך פון לאַנגע יאָרן אַרום אַבסטראַקציאָניזם, טאַשיזם — אגב איז דער אַבסטראַקציאָניזם קיין שום נייע ריכטונג נישט געווען — קרייצן זיך אומאויפהערלעך סטילן און שולן און דאָס ווערט אומעטום אָנגעוויזן פון ערנסטע קונסט־קריטיקער. דער פראַנצויזישער ליטעראַטור־היסטאָריקער פעליסיע, כאַראַקטעריזירנדיק די ליטעראַטור פון אונדזער צייט שרייבט: „דער אַממיינסטן כאַראַקטעריסטישער שטריך פון אונדזער עפּאָכע איז דאָס פאַרשווינדן פון שולן. יעדע שול האָט אונדז געלאָזט דויערהאַפטיקע ווערק, אייביקע ווערק. ... ווייטער, וואָס מער ס׳ברייטערט זיך אויס אונדזער קולטור־טראַדיציע, אַלץ ווייניקער זעען אויס צו זיין אויסזיכטן ס׳זאָלן זיך שאַפן באַזונדערע שולן”.

די קריטיק, איז ווי געזאָגט, אַ טייל פון דער ליטעראַטור. אויך זי ברייטערט זיך אויס און באַרייכערט זיך מיט אַלע ביז היינטיקע דערפאַ־

רונגען. זי שטרעבט קודם כל, ווען זי אייגנט זיך צו דאָס בעסטע, וואָס איז געווען אין די מעטאָדן ביי גרויסע, שאַפערישע קריטיקערס, זיך צו באַפרייען פון שטייפע דאָקטרינען, פון צוגעשניטענע סיסטעמען. און דאָרט, ווו מע קאָן זיך נישט באַפרייען פון קיין גרייטן, זאָל מען זאָגן, „וועג־ווייזער", איז אָך און וויי סיי צו דער קריטיק, סיי צו דער ליטעראַטור.

⁂

איז ווו טאַקע עפּעס אַ קריטעריע? — ווי ס'האָט געפרעגט מיין לייענער. צי קאָן מען זיך פאַרלאָזן בלויז אויפן געשמאַק און די פערזענלעכע איינדרוקן פון קריטיקער? וואָס קאָן מען דערוואַרטן פון אים, אויב ער ריכטעט זיך נישט מיט קיין שום ספּעציעלער איינשטעלונג?

קודם כל, דוכט מיר, דאַרף מען דערוואַרטן פון קריטיקער ער זאָל זיך פונאַנדערקלייבן אין ווערק. און דאָ דאַרף מען מסכים זיין מיטן פּראָפעסאָר זשאָלקעווסקי, אַז מען דאַרף קאָנען זאָגן וואָס מער וועגן דער שרייבערישער טעכניק, וועגן דעם אידעישן אויסדרוק פון בוך, דער קרובהשאַפט מיט אַ געוויסער פילאָזאָפע, וועגן דער גענעזע פון ווערק און זיין סאָציאַלער פונקציע. און ווער וויל דען לייקענען, אַז ליטעראַטור האָט אַ סאָציאַלע פונקציע? אָבער ביים אָפּשאַצן דעם אַלגעמיינעם ווערט, קאָן אויך גענוג זיין, דוכט מיר, אין באַטראַכט צו נעמען די שלימותדיקייט און דעם הומאַניטאַרן אויסדרוק. איבעריקנס גייט שלימותדיקייט צום גרעסטן טייל צוזאַמען מיט הומאַניטאַריזם.

געשעט דאָך אָבער, אַז מיט דער זעלבער קריטעריע שאַצט מען אויך פאַרשידן אָפּ אַ בוך, אַן אַנדער ווערק. פאַרוואָס?

דערפאַר ווייל מיר זענען לעבעדיקע מענטשן, מיר זענען די זעלבע און אַנדערע, יעדער מענטש אַ וועלט פאַר זיך. קריטיקער אויך. פונקט ווי יעדער לייענער לעבט איבער אויף זיין אייגענעם אופן אַ בוך, אַזוי אויך אַ קריטיקער. ער איז אויך אַ לייענער, נאָר אַ מער עמפּינדלעכער און מיט אַ גרעסערע צוגרייטונג אויפצונעמען און זיך צו פונאַנדערקלייבן אין ווערק. אָפּהענגיק פון זיין אַרט עמפּינדלעכקייט, פון זיין גייסטיקן און קולטור־באַגאַזש און אויך פון זיינע לעבנס־דערפאַרונגען, נעמט ער אויף און שאַצט אָפּ דאָס ווערק אַזוי און נישט אַנדערש. מעג מען דאָס אָנרופן אימפּרעסיאָניזם, אָבער קיין שום קריטעריע וועט נישט אָפּווישן אונדזערע

אוממיטלבאַרע שפּירונגען און אינדיווידועלע איינדרוקן. נאַטאַלי סאַראָט איז אָן ספק אַן אינטערעסאַנטע און טאַלאַנטירטע שרייבערין. מיין קאָלעגין, אַן אינטעליגענטע פרוי איז געווען געריִרט פון איר בוך „טראַנספאָרמאַציע”. מיך האָט דאָס בוך געלאָזט קאַלט. דער אַמעריקאַנער שרייבער סאַלינדזשער האָט זיך געהאַט באַרימט געמאַכט מיט זיין בוך „דער וואַנדערער צווישן קאָרן־פעלדער”, וואָס איז זיך שנעל צעגאַנגען אין אַנדערטהאַלבן מיליאָן עקזעמפּלאַרן. האָב איך דאָס בוך געלייענט, געזוכט דאָס, וואָס זאָל באַרעכטיקן אַזאַ רום און נישט געפונען. יעדער לייענער און יעדער קריטיקער קאָן ברענגען ענלעכע ביישפּילן.

זייער ריכטיק האָט זשאָלקעווסקי אָנגעוויזן, אַז אין יעדער באַזונדערער היסטאָרישער עפּאָכע, קאָן דאָס זעלבע קונסט־ווערק האָבן אַן אַנדער אָפּקלאַנג, אָדער אַן אַנדער פונקציע און מ׳דאַרף קאָנען עס אָפּשאַצן אין ליכט פון דער היסטאָרישער סיטואַציע. צו דעם דאַרף מען אָבער צוגעבן, אַז אין פאַרשידענע פערזענלעכע סיטואַציעס פילט אָפּ דער קריטיקער פּונקט ווי דער לייענער אויך פאַרשידן, לעבט פאַרשידן איבער דאָס ווערק. אין דער פריער יוגנט, אין דער רייפער עלטער, אָדער אין דער ווייטערער עלטער נעמט מען אויף פאַרשידנאַרטיק און מען פאַרשטייט אויך אָפּטמאָל אַנדערש דאָס זעלבע בוך, דאָס זעלבע בילד. ס׳איז אויך באַקאַנט, אַז וויפל מאָל מיר זאָלן נישט לייענען דאָס זעלבע בוך, וועלן מיר שטענדיק אַנטדעקן עפּעס נייעס, ס׳וועט יעדעס מאָל אָנקלאַפּן אין נאָך עפּעס אַן אַנדער סטרונע פון אונדזער האַרץ. איז דען דאָס בוך אַנדערש געוואָרן ? ניין, מיר ווערן אַנדערש.

דאַרף מען דעריבער זיך נישט וווּנדערן — און ס׳איז לחלוטין קיין שום אומגליק נישט — ווען וועגן די זעלבע ביכער ווערן אַרויסגעזאָגט פאַרשידענע מיינונגען. אויב די מיינונגען זענען נאָר ערלעכע געוויסנהאַפטע, נישט אָנגעוואָרפענע פון דרויסן און רעדוצירן זיך נישט, דער עיקר, צו שוואַרץ אָדער ווייס, נאָר זענען באַזירט אויף זאַך־קענטעניש און געניטקייט. פאַרשידנקייט מאַכט רייכער, בונטער, לעבעדיקער יעדע אַרט שאַפונג.

אַ באַזונדער קאַפּיטל איז יידישע (היינטיקע) ליטעראַטור־קריטיק.

די גייסטיקע פאָטערס האָבן דורכגעלייגט דעם וועג...

מיט העכער דרײַ צענדליק יאָר פאַר דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע איז אין פראַנקרייך אויפגעקומען אַן אינטעלעקטועלע דינאַמישע באַוועגונג וואָס האָט מיט אירע קאָנקרעטע מעשים, מיט אירע גרויסע אויפטוען גייסטיק צוגעגרייט די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציע. דאָס זיינען געווען געוואַגטע, מוטיקע שאַפּערישע מענטשן, גרויסע גייסטער פון פאַרשידענע געביטן. זיי האָבן אין די מיטלאַלטערלעכע באַדינגונגען, וואָס האָבן געדריקט און דערשטיקט דעם פרייען געדאַנק, אין קלימאַט פון דעספּאָטישער הערשאַפט, אין געהיים מיט זייערע פעדערס, מיט זייערע שריפטן, מיט זייער וואָגיק וואָרט גייסטיק צוגעגרייט דעם באָדן, די מוחות און שטופּנווייז געווירקט צו ענדערן די מיטלאַלטערלעכע אַטמאָספער. דאָס זענען געווען די אַזוי גערופענע ענציקלאָפּעדיסטן. און אויף זיי איז כדאַי זיך אָפּצושטעלן דווקא היינטיקס יאָר ווען פראַנקרייך מערקט אָפּ אַזוי פייערלעך דעם צווייהונדערטסטן יובל פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

אין 1972 האָט מען אין פראַנצויזישע קולטור־קרייזן אָפּגעמערקט די דאַטעס פונעם דערשיינען פון די לעצטע בענדער פון דער גרויסער פראַנצויזישער ענציקלאָפּעדיע וועמענס מחברים האָבן געפּלאַסטערט גייסטיק דעם וועג צו דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. פאַראַן היינט אַן אַ שיער ענציקלאָפּעדיעס אין אַלע לענדער, גרויסע, אַלגעמיינע און פון באַזונדערע געביטן. די פראַנצויזישע גרויסע ענציקלאָפּעדיע, וואָס איז געבוירן געוואָרן מיט איבער צוויי הונדערט יאָר צוריק איז גאָר פון אַן אַנדער מין, זי איז געווען נישט בלויז אַ גרויסע זאַמלונג פון וויסן נאָר אויך, און דער עיקר, אַן אינסטרומענט, אַ געווער צו קעמפּן פאַר פרייהייט.

פראַנקרייך איז באַקאַנט אויף דער וועלט ווי אַן אַזיל־לאַנד, דאָס הייסט זי נעמט אויף פאַרפאָלגטע מענטשן פון אַנדערע לענדער. אין פראַנקרייך קאָן מען שטענדיק טרעפן מענטשן אַנטלאָפענע פון לענדער, וווּ עס הערשן דיקטאַטאָרישע רעזשימען. מיט איבער צוויי הונדערט יאָר צוריק איז אָבער פראַנקרייך אַליין געווען אַ לאַנד פון וואַנען גרויסע פּערזענלעכקייטן זענען אַנטלאָפן, פּונקט ווי דער פראַנצויזישער פּילאָזאָף דעקאַרט, וואָס

האָט געזוכט אַן אַזיל־אָרט אין האָלאַנד. דער סימבאָל פון גרויזאַמקייט איז נאָך ביז היינט פאַרבליבן די באַסטיליע אין פאַריז, וואָס איז געשטורעמט געוואָרן דורך דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פון 1789. דעם טעם פון דער וואַנסענער פעסטונג, הינטער פאַריז האָט פאַרזוכט נישט איין גייסט־מענטש.

איך בין אין אַ זומערדיקן טאָג געווען אין צפון־מערב פראַנקרייך ביים ים און באַזוכט אַ קאַטעדראַלע אויף אַ באַרג, וואָס שטאַמט פון יענע צייטן, און וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען מאָן סען מישעל. אַ מעכטיקע, פון שטיין אויסגעבויטע געביידע. אַרכיטעקטאָניש איז דאָס אַ גרויס קונסט־ווערק. אָבער אין איין אָפּטיילונג איז געווען אַ תפיסה, אַן ענלעכע צו דער באַסטיליע. און אַזוי ווי אַלץ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מוזיי, אין אַ טוריסטן־אָרט, האָט מען אויפגעלעבט די תפיסה־אָפּטיילונג. קאָן מען זען די קעמערלעך פון די אַמאָליקע אַרעסטאַנטן. דאָס זענען אויסגעהאַקטע נישעס אין די שטיינערנע ווענט, פאַרמאַכטע מיט אייזערנע שטאַכעטן. מען קאָן אויך זען אין וואָסער פּאָזיציע די אַרעסטאַנטן האָבן געמוזט זיך האַלטן, אין די פלאַכע קעמערלעך־לעכער. פאַראַן אויך דאָרט ספּעציעלע אייזערנע שטייגן אין וועלכע מ'האָט אַריינגעוואָרפן די שווער־באַשטראָפטע אפּיקורסים, אָדער בונטאַרן. אין איין שטייג פון אייזערנע שטאַנגען זיצט אַ גיפּסענער מענטש אָנגעטאָן אין מלבושים פון אַ קאַרדינאַל. דער „גייד”, דער יונגער מענטש וואָס האָט אונדז געגעבן אויפקלערונגען, האָט מיט באַוווּנדערונג דערציילט, אַז דער דאָזיקער קאַרדינאַל האָט אויסגעהאַלטן 6 חדשים . . .

די פראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט אָפּגערוימט די באַסטיליעס, אָבער דער גייסטיקער פאָטער פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע איז געווען די גרויסע פראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיע, אירע מחברים, די שאַפער אירע, וואָס מען רופט ביז היינטיקן טאָג די ענציקלאָפּעדיסטן. זיי האָבן אונטערגענומען מיט זייערע פעדערס דעם קאַמף קעגן די באַסטיליעס, זיי האָבן צוגעגרייט די מוחות אַנדערש צו טראַכטן און באַנעמען.

אין פראַנקרייך איז אין קולטור־קרייזן פאַראַן דער באַגריף „לאַ פאַנסעי פראַנסעז”, אין יידיש איז דאָס בוכשטעבלעך דער פראַנצויזישער געדאַנק; עס קלינגט נישט אַזוי היימיש ווי אין פראַנצויזיש. דאָס וואָרט פראַנצויזישער געדאַנק פאַרמאָגט אין זיך נישט נאָר אַ גייסטיק־ספּיריטועלן אינהאַלט, נאָר אויך אַן עטישן. דאָס באַדייט פראַנצויזישע מחשבה

פאַרפלאָכטן ענג מיט הומאַניטאַריזם. און דאָס האָט באַשאַפן די פראַנצויזישע ענציקלאָפעדיע.

⁂

די פראַנצויזישע גרויסע ענציקלאָפעדיע, וואָס באַשטייט פון 17 דיקע בענדער טעקסט און 7 בענדער גראַווירן און קאַרטן, איז אַ קאָלעקטיוו ווערק ווי אַלע גרויסע ענציקלאָפעדיעס ; זי נעמט אַרום אַלע געביטן פון מענטשלעכן לעבן, אַלע צווייגן פון דער דעמאָלטיקער וויסנשאַפט. זי האָט אָפגעגעבן אַ סך אָרט פאַר דער פיזישער אַרבעט פון מענטש, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ נייע זאַך. אָבער נישט אין דעם באַשטייט איר גרעסטער אויפטו. צום ערשטן מאָל זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן עפנטלעך, אין אַ וויסנשאַפטלעך ווערק אַזעלכע דרייסטע געדאַנקען און אַריינגעפירט געוואָרן באַגריפן, וואָס האָבן געמאַכט אַן איבערקערעניש אין די דעמאָלטיקע איינשטעלונגען. מיט דער ענציקלאָפעדיע איז געבוירן געוואָרן אַ נייע לעבנס־פילאָזאָפיע, אַ נייע וועלט־אָנשויאונג פול מיט הומאַניטאַריזם, אָפטימיזם, מיט גלויבן אין מענטש ; אַ פילאָזאָפיע, וואָס האָט געצילט צו באַפרייען דעם מענטש פון דאָגמאַטישן, סכאָלאַסטישן אַרט דענקען און פון די מיטלאַלטערלעכע פענטעס. דערפאַר איז זי, די ענציקלאָפעדיע געווען אַ מעכטיק געווער קעגן דער אַלייןהערשערישער מאָנאַרכיע און דער קירכע.

דאָס 18־טע יאָרהונדערט אין פראַנקרייך, וואָס האָט געשטעקט נאָך טיף אין מיטאַלטער, האָט געבוירן אַ מערקווירדיקע דערשיינונג : אַ גרויסע פלעיאַדע גרויסע פערזענלעכקייטן : פילאָזאָפן, שרייבער, וויסנשאַפטלער האָבן זיך פאַרמאָסטן אָנצוצינדן ליכטער אין דער מיטלאַלטערלעכער פינצטערניש. דאָס זענען דעמאָלט געווען די ענציקלאָפעדיסטן. זייער יאָרהונדערט האָט מען דערפאַר אַ נאָמען געגעבן דאָס יאָרהונדערט פון ליכטער. וועגן זיי זאָגט מען, אַז זיי האָבן מיט זייער שרייבן צוגעגרייט דאָס שטורעמען פון אַלע באַסטיליעס.

היינט, ווען מענטשן פון וויסן און גייסט האָבן כמעט קיין שום איינפלוס נישט אויף דעם וואָס קומט פאָר אַרום זיי, זיצן זיך רויִק און שאַפן אין זייערע קאַבינעטן און לאַבאָראַטאָריעס, און פאָליטיקער, בייזע הערשער, קאָנען טאָן וואָס זיי געפעלט, אפילו אויסנוצן די וויסנשאַפטלער פאַר

די גרויזאַמסטע צילן, דערשיינט נאָך בולטער די גרויסע געוואַגטקייט פון יענע גייסט־מענטשן, וואָס מען רופט ענציקלאָפעדיסטן און וואָס האָבן זיך פאַרמאָסטן קעגן דער מעכטיקייט פון דער דעמאָלטיקער מאָנאַרכיע און דער קירכע.

⁂

פראַנקרייך איז דעמאָלט געווען אַ פעסטונג פון דעספאָטיזם, אומטאָלעראַנץ, פאַנאַטיזם. אין 1766 האָט מען נאָך אַראָפגעהאַקט אין פראַנקרייך דעם קאָפ אַ 19־יאָריקן ריטער בלויז דערפאַר, ווייל בעת אַ הייליקער פראָצעסיע האָט ער נישט אַראָפגענומען דאָס היטל. ס׳זענען געווען שחיטות אויף אַנדערש גלויביקע; יידן, פראָטעסטאַנטן זענען פאַרפאָלגט געווען. יעדער פרייער געדאַנק איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אַ פאַראַט קעגן דער מלוכה און דער קירכע. אין 1757 איז איינגעפירט געוואָרן טויט־שטראָף פאַר פאַרלעגער, וואָס גיבן אַרויס נישט צענזורירטע ביכער. דער פאַריזער אוניווערסיטעט איז געווען אין די הענט פון די דעמאָלטיקע יעזויִטן, דעמאָלטיקע, ווייל היינט זענען די יעזויִטן מער פאָרגעשריטן ווי אַנדערע קאַטוילישע גייסטלעכע. פאַרן יוסטיץ־פאַלאַץ אין פאַריז איז געווען אַ ספעציעל אָרט וווּ מען פלעגט ברענען אפיקורסישע ביכער. צווישן די פאַרמשפטע צום שייטערהויפן ביכער האָבן זיך געפונען אַזעלכע ווערק ווי זשאַן זשאַק רוסאָס בוך „עמיל”, דעם פילאָזאָף און שרייבער דידראָס אַ בוך, וואָלטערס „פילאָזאָפישע שריפטן” און פיל ענלעכע. מאָנטעסקיעס אַ בוך איז פאַרבאָטן געוואָרן צו לייענען. זיינע באַרימטע „פערסישע בריוו” האָט ער אַרויסגעגעבן אונטער אַן אַנאָנימען נאָמען. דער תלמוד איז אין פאַריז פאַרברענט געוואָרן נאָך אין 1242. דידראָ און וואָלטער זענען געזעסן אַ שטיקל צייט אין דער וואַנסענער פעסטונג; אַנדערע האָבן געפוילט אין די קעלערן פון דער באַסטיליע. זשאַן זשאַק רוסאָ האָט לאַנג געלעבט אומלעגאַל און קראַנק געוואָרן אויף פאַרפאָלגונגס־מאַניע.

אין אַזעלכע באַדינגונגען איז דער פילאָזאָף און שרייבער דידראָ צוזאַמען מיט אַ פאַריזער פאַרלעגער צוגעטראָטן שאַפן דאָס גרויסע זאַמלווערק אַרום וועלכן ער האָט גרופירט אַ ריזיקע פלעיאַדע שרייבער, פילאָזאָפן, קינסטלער, וויסנשאַפטלער פון אַלע געביטן. דער פאַרלעגער האָט געהאַט באַקומען אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אַ וויסנשאַפטלעך ווערק.

פאַרן דערשיינען פון ערשטן באַנד, אין 1751, איז דידראָ אַרעסטירט געוואָרן. דער צווייטער באַנד איז דאָך דערשינען אין אַ יאָר אַרום. ס'האָט זיך אויפגעהויבן אַ שטורעם קעגן די צוויי בענדער. מ'האָט זיי געלייגט אין חרם. מ'האָט מאָביליזירט אַלע הויף־שרייבערס, זשורנאַליסטן צו באַווייזן מיט פאַקטן די שענדלעכקייט פון דער ענציקלאָפּעדיע פאַר הער מאָראַל פון פאָלק. צו הילף די יעזויטן איז געקומען דער וואַטיקאַן; דער פויפּסט האָט אַלע ענציקלאָפּעדיסטן אַריינגעלייגט אין חרם. דורך אַ קעניגלעכן דעקרעט איז די ענציקלאָפּעדיע פאַרבאָטן געוואָרן. אייניקע מיטאַרבעטער האָבן זיך דערשראָקן, אָבער דער גרעסטער טייל פון די ענציקלאָפּעדיסטן האָט אין די מוראַדיקסטע באַדינגונגען, אין אומלעגאַליטעט פאָרגעזעצט צוצוגרייטן די ווייטערדיקע בענדער. די לעצטע בענדער זענען דערשינען אונטער אַ פאַלשן נאָמען פון אַ שווייצאַרישן פאַרלעגער. סוף 1772 זענען דערשינען די לעצטע צוויי בענדער גראַוויורן און דערמיט איז די ענציקלאָפּעדיע געווען פאַרענדיקט. די 25 יאָר, וואָס ס'האָט גענומען צו שאַפן די ענציקלאָפּעדיע זענען געוואָרן יאָרן פון אומטאָלעראַנץ, רעליגיעזן פאַנאַטיזם, פון רדיפות קעגן מענטשן, קעגן יעדן פרייען וואָרט. דעם פראַנצויזישן פאַרלעגער, וועלכער האָט געהאַט צום צווייטן מאָל באַקומען אַ דערלויבעניש צו דרוקן אַ וויסנשאַפטלעך ווערק, האָט מען לסוף אַריינגעוואָרפן אין דער באַסטיליע און די ענציקלאָפּעדיסטן האָבן ווייטער פאָרגעזעצט דאָס גרויסע ווערק וואָס האָט געטראָגן אין זיך די אידעען פון מענטשן־באַפרייונג.

⁂

ווער זענען זיי געווען, די פראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיסטן?

דאָס זענען, ווי דערמאָנט, געווען שרייבער, פילאָזאָפן, ווי זשאַן זשאַק רוסאָ, וואָלטער, דידראָ, העלוועציוס, מאָנטעסקיע, וויסנשאַפטלער פון פאַרשידענע געביטן ווי דער פילאָזאָף קאָנדאָרסע, מאַטעמאַטיקער און עקאָנאָמיסט, (אגב געווירקט אויך בשעת דער רעוואָלוציע פאָליטיש און בעתן טעראָר אין 1791 אַרעסטירט און פאַרמשפט צום טויט האָט ער זיך פאַרסמט כדי אויסצומיידן די גילאָטינע, ווי דער מאַטעמאַטיקער ד'אַלעמבער. די רשימה איז אַ צו לאַנגע זיי אַלע אויסצורעכענען. כדאי איז אָבער אונטערצושטרייכן, אַז דאָס זענען נישט געווען קיין מענטשן פון איין

אידעיִשן שניט. לויט זייערע פילאָזאָפישע און אידעיִשע קאָנצעפּציעס האָבן זיי זיך אַ סך אונטערשיידט צווישן זיך. געווען צווישן זיי אַטעיִסטן און דעיִסטן מיט פאַרשידענע פּאָליטישע קאָנצעפּציעס; דער עיקר האָבן זיך די דריי באַדייטנדיקסטע אונטערגעשיידט צווישן זיך. וואָלטער, למשל, איז קיין מאָל נישט געווען קיין דעמאָקראַט, נישט געקוקט דערויף וואָס ער האָט אַזוי פאַרביסן געקעמפט קעגן די דעמאָלטיקע הערשער און קעגן דעם אָבסקוראַנטיזם פון קלויסטער. ער איז געווען פאַר אַ מאָנאַרכיע, נאָר זי זאָל זיין אַן אויפגעקלערטע, אַ מאָדערנע. אגב קאָן מען ביי וואָלטערן נישט איין מאָל געפינען אַ שטעכיק וואָרט קעגן יידן, כאָטש ער האָט געפאָדערט רעליגיעזע טאָלעראַנץ און געשטורעמט קעגן די גייסטלעכע און דעם קלויסטער. דאָקעגן זשאַן זשאַק רוסאָ איז געווען אַן אמתער פּלעבעיער, אַ דעמאָקראַט. ער האָט געפאָדערט אָבסאָלוטע גלייכהייט פאַר אַלע. אויך אין זיין פילאָזאָפישער קאָנצעפּציע איז ער געווען אין ווידערשפּרוך מיט דער גאַנצער אויפפאַסונג פון די ענציקלאָפּעדיסטן, וועלכע האָבן געשטעלט דעם מענטשלעכן שכל איבער אַלעם. זשאַן זשאַק רוסאָ האָט באַגרינדעט, אַז די ציוויליזאַציע ברענגט גרויסע אומגליקן דעם מענטש. ער האָט געפּרעדיקט צו פירן אַ לעבן נאָענט צו דער נאַטור. ער איז אפילו געהאַט אַרויסגעטראָטן קעגן שאַפן אַ טעאַטער אין גענעווע, ווען ער האָט זיך דאָרט אויפגעהאַלטן. דידראָ איז געווען דער קאָנסעקווענטסטער פון זיי אַלע, ער איז געווען אַ פילאָזאָף רעוואָלוציאָנער, אַ מאָדערנער פילאָזאָף.

און די אַלע מענטשן פון פאַרשידענע קאָנצעפּציעס און שטאַנדפּונקטן האָט פאַראייניקט אַ געמיינזאַמער ציל. היינט זענען אַזעלכע מענטשן צעריסן צווישן זיך, אַזוי גוט ביי יידן ווי ביי נישט יידן; ווען מען האָט פאַרשידענע מיינונגען קאָן מען זיך נישט צונויפרעדן, אפילו ווען עס גייט אין אַ זאַך וואָס ליגט אַלעמען אויפן האַרץ. מיט איבער צוויי הונדערט יאָר צוריק האָבן די ענציקלאָפּעדיסטן געוויזן, אַז מענטשן פון פאַרשידענע אַנשויאונגען, איבערהויפּט שאַפערישע מענטשן, קאָנען צוזאַמענאַרבעטן פאַר אַ געמיינזאַמער גרויסער זאַך. און די געמיינזאַמע זאַך איז געווען צו באַפרייען דעם מענטשלעכן מוח פון דאָגמאַטישן אַרט דענקען, פון דער סכאָלאַסטיק, פון דער אַלמעכטיקייט פון קלויסטער מיט זיין אינקוויזיציע און צענזור, פון מיטלאַלטערלעכן סיסטעם צו פאַרטיילן מענטשן אין אומבאַגרענעצטע הערשער און רעכטלאָזע אונטערטאַנער. פאַראייניקט האָט זיי אויך אַ געמיינזאַמע

פילאָזאָפישע קאָנצעפציע, אַז דער מענטש איז פון דער נאַטור באַשטימט צו זיין פריי און אַז פאַרפאָלגן אַ מענטש פאַר אַן אַנדער מיינונג איז אַ פאַרגוואַלטיקונג קעגן די עלעמענטאַרע נאַטור־געזעצן. ווי אַזוי די אַלע ענינים אַרויסצוברענגען אין דער ענציקלאָפעדיע, איז יעדערער געווען פריי. דידראָ, דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער רעדאַקציע פון דער ענציקלאָפעדיע, האָט יעדן איינעם געלאָזן פרייע הענט, צו שרייבן לויט זיין אייגענעם שטאַנדפונקט, פון זיין אייגענעם קוק־ווינקל. די פילצאָליקע אַרבעטן, באַטראַכטונגען וועגן פאַנאַטיזם, טאָלעראַנץ, פרייהייט, מענטשלעכע רעכט צו דיספאָנירן מיט זיין פערזאָן, האָט יעדער מחבר געקאָנט שרייבן און ס'זאָל ווערן פובליקירט אַזוי ווי ער פאַרשטייט און באַנעמט. אפילו ווען דאָס איז נישט געווען מיט אַן אַלגעמיינעם צוגאַנג צו דער זאַך. פון דעם שטאַנדפונקט איז די ענציקלאָפעדיע ווי אַ פילפאַרביקע מאָזאַיִק פון פאַרשידענע קאָנצעפציעס, שטאַנדפונקטן. אָבער אַלע צוזאַמען זענען געווען באַהויכט מיטן דראַנג צו באַפרייען דעם מענטש פון רעליגיעזן פאַנאַטיזם, פון דער שרעק פאַרפאָלגט צו ווערן, פון די פענטעס מיט וועלכע מען בינדט דעם יחיד אין נאָמען פון וואָסער עס זאָל נישט זיין כלל. אין אַן עסיי וועגן טאָלעראַנץ, וואָס דידראָ האָט אָנגעשריבן, קאָנען מיר לייענען אין דער ענציקלאָפעדיע אַזעלכע נאָך היינט זייער באַלערנדיקע און אַקטועלע שורות: „פאַרשידענע אָנשויונגען וועלן שטענדיק עקזיסטירן צווישן מענטשן . . . דער איינפאַל צו דערפירן אַלע מענטשן צו איין איינהייטלעכער אָנשויונג וועט בלייבן נישט מער ווי אַ כימערע. דאָך זאָגן די הערשער, אַז די פאָליטישע אינטערעסן פאַרלאַנגען, אַז מען זאָל איינפירן אַזאַ איינהייטלעכקייט. איז אויב ס'וועט זיך איינגעבן צו פאַרטרייבן אַלע איבערצייגונגען, וואָס זענען אין סתירה מיט די אָנערקענטע איבערצייגונגען פון דער מלוכה, וועט מען אַזוי באַגרענעצן דעם מענטש, אַז מען וועט מאַכן פון אים אַן אמתן אויטאָמאַט . . .”

די דאָזיקע ווערטער פון פילאָזאָף און שרייבער דידראָ און פיל ענלעכע באַטראַכטונגען פון אַנדערע ענציקלאָפעדיסטן האָבן זיך באַרעכטיקט הונדערט פופציק יאָר שפּעטער. און ווען מיר לייענען היינט פאַרשידענע אָפהאַנדלונגען וועגן די נאַטירלעכע רעכט פון מענטש צו זיין פריי, וועגן דער נויטיקייט צו טאָלערירן פאַרשידענע איבערצייגונגען, האָט מען דעם איינדרוק, אַז די ענציקלאָפעדיסטן האָבן עס געשריבן נישט בלויז פאַר זייער צייט, נאָר אויך געוואָלט וואָרענען די צוקונפטיקע דורות קעגן דער פלאָג פון טאָטאַליטאַרע רעזשימען.

⁂

די ענציקלאָפעדיסטן האָבן געהאַט אַן אומגעהויערן איינפלוס אויף דער אַנטוויקלונג פון דער דעמאָקראַטיע, איבערהויפט זשאַן זשאַק רוסאָ מיט זיין ווערק „דער סאָציאַלער קאָנטראַקט״. און דאָס נישט בלויז אין פראַנקרייך; זיי האָבן געהאָלפן אויספאָרמירן דעם מאָדערנעם געדאַנק, באַפרייען פון פאַרשידענע פאַרבאָטן. ס׳איז נישט געווען קיין איין געביט פון מענטשלעכן שאַפן אויף וועלכן זיי זאָלן נישט האָבן געלייגט זייער חותם און דערנאָך, נאָך דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָבן זייערע ווערטער אָפגעהילכט איבער דער וועלט ווי אַ פרייהייטס־גלאָק.

די ענציקלאָפעדיסטן האָבן אויך געלייגט זייער שטאַרקן חותם אויף דער ליטעראַטור. ווי אַ קולטור־דערשיינונג, ווי אַ באַוועגונג זענען די פראַנצויזישע ענציקלאָפעדיסטן געווען אַ מערקווירדיקער פענאָמען. זיי זענען אַלע געווען אַלזייטיקע גייסטער, שאַפער אויף די פאַרשידנסטע געביטן. אין אונדזערע צייטן געשעט זייער זעלטן אַז אַ מענטש, אפילו דער געניאַלסטער, זאָל קענען ווירקן און שאַפן אויף פאַרשידענע געביטן. היינט הערשט ספעציאַליזאַציע, איבעריקנס זענען די ספעציאַליזירטע געביטן אַזוי פאַנאַנדערגעוואָקסן, אַז דער שאַפער ווערט איינגעשלונגען פון איין געביט. און אפשר האָט זיך דער מענטשלעכער מוח צוגעוווינט צו זיין שאַפעריש אין איין ריכטונג. פאַראַן, אַ סברה, פאַרשידענע סיבות. אין דער צייט פון רענעסאַנס, איבערהויפט אין איטאַליע, זענען געווען אַלזייטיקע שאַפער. לעאָנאַרדאָ דאַווינטשי, למשל, דער געניאַלער מאָלער, איז געווען אַן אינזשיניער, אַ קאָנסטרוקטאָר, אַ דערפינדער אויפן וויסנשאַפטלעכן און טעכנישן געביט; ער האָט געמאַכט פראָיעקטן ווי אַזוי דורכצופירן קאַנאַליזאַציע, האָט נאָכגעפאָלגט דעם פלי פון די פויגל און איז געקומען צום אויספיר, אַז מען קאָן שאַפן אַ קינסטלעכן, מעטאַלענעם גרויסן פויגל, אַז דער מענטש וועט קאָנען פליען מיט דער הילף פון אים. און ער האָט קאָנסטרויִרט אַזאַ גרויסן קינסטלעכן פויגל. ס׳איז געווען דער ערשטער פרווו צו מאַכן אַן עראָפלאַן. ס׳האָט זיך אים נישט איינגעגעבן, ווייל די טעכניק, די וויסנשאַפט איז נאָך געווען אויף אַ נידעריקער שטופע. אָבער זייענדיק איבערן קאָפ פאַרטאָן אין מאָלעריי, שאַפנדיק אַזוי פיל קונסט־ווערק — און נישט אַלץ פון זיין מאָלעריי איז פאַרבליבן, אַ סך ווערק זיינע זיינען פאַרניכטעט געוואָרן, זייענדיק אַזוי שאַפעריש אויפן געביט פון קונסט, האָט ער זיך איינצייטיק פאַרנומען

מיט טעכניק און וויסנשאַפט. אין אונדזער יאָרהונדערט זענען באַקאַנט איינצעלנע אַזעלכע פאַלן, און דאָס אין אַ באַגרענעצטער מאָס. טאָמאָס מאַן איז געווען נישט נאָר אַ גרויסער ליבהאָבער פון מוזיק נאָר אויך אַ קענער פון מוזיק. אָבער דאָס האָט אים גענוצט בלויז צו זיינע ליטעראַרישע ווערק. איינשטיין האָט געשפילט פידל, אָבער דאָס איז געווען ביי אים אַ האָבי. אין פראַנקרייך זענען געווען אין אונדזער צייט צוויי אָנגעזעענע שאַפערס, וואָס זענען אַרויס פון די באַשטימטע, אייגענע ראַמען — זשאַן פאָל סאַרטר, ער איז געווען אַ פילאָזאָף, דער גרינדער פון פראַנצויזישן עקזיסטענציאַנאַליזם, און איז גלייכצייטיק געווען אַ ראָמאַנען־שרייבער, אַ דראַמאַטורג. דער צווייטער איז אַנדרע מאַלראָ, אַ ראָמאַנען־שרייבער פון גרויסן פאַרנעם און גלייכצייטיק אַ פאָרשער פון פלאַסטישער קונסט, אָפגעגעבן זיך אַ סך מיט געשיכטע פון קונסט ; זיינע ביכער אויף דעם געביט זענען זייער וואָגיקע. מ׳וואָלט געקאָנט אויסרעכענען נאָך איינצלנע.

⁂

די פראַנצויזישע ענציקלאָפעדיסטן זענען קודם פילאָזאָפן, זיי האָבן באַגרינדעט אַ נייע פילאָזאָפיע וועגן מענטש און וועלט. זיי זענען אָבער גלייכצייטיק געווען שרייבער־בעלעטריסטן, פאָרשער, קונסט־קריטיקער, ליטעראַטור־טעאָרעטיקער, מיט איין וואָרט, אַלזייטיקע שאַפערס און גלייכצייטיק אונטערנעמערישע מענטשן. דידראָ האָט אָנגעשריבן בלויז פאַר דער ענציקלאָפעדיע ביי די טויזנט אַרטיקלען אויף פאַרשידענע טעמעס, פילאָזאָפישע, געזעלשאַפטלעכע, פאָליטישע : ער איז געווען אַ טעאָרעטיקער, אַ באַגרינדער פון אַ נייער שיטה, אָנגעשריבן אַ סך ביכער און גלייכצייטיק געווען דער הויפט־רעדאַקטאָר פון דער ענציקלאָפעדיע. און ביי דעם אַלעמען זענען זיי געווען אויף יעדן געביט נאָוואַטאָרן.

די ענציקלאָפעדיסטן האָבן אויך אַריינגעבראַכט פיל נייעס אין דער ליטעראַטור, אַ שטויס געגעבן זי פאָרויס, וואָס האָט זיך אויסגעווירקט אויף די ליטעראַטורן אין כמעט אַלע אייראָפעיִשע לענדער.

די פראַנצויזישע ליטעראַטור האָט אין דער צווייטער העלפט פון „יאָרהונדערט פון די ליכטער” איבערגעלעבט אַ ירידה. אין 17־טן יאָרהונדערט זענען געווען גרויסע שרייבער, ווי די דראַמאַטורגן קאָרנעי, ראַסין. זיי האָבן הויפטזעכלעך געשריבן קלאַסישע דראַמעס. מיטן פאַרשטאַרקן

זיך פון אַבסאָלוטיזם און פון דער מאַכט פון קלער זענען אויפגעקומען שרייבער, דראַמאַטורגן, וואָס האָבן געשריבן נודנע, אויסגעדראָשענע דראַמעס, אָדעס צו פאַרוויילן אָדער געפעלן די אַריסטאָקראַטישע לייט. ס'איז אַ באַקאַנטע זאַך, אַז ווען עס הערשט אַ שטרענגע צענזור, און מען וויל זיך צופאַסן צו איר, קאָן זיך קיין ליטעראַטור נישט אַנטוויקלען. אויף דעם קינסטלערישן וואָרט דריקט אומעטום און שטענדיק די צענזור מער ווי אויף יעדן אַנדערן שאַפערישן געביט.

די ענציקלאָפעדיסטן זענען, ווי געזאָגט, געווען אויך שרייבער. רוסאָ איז געווען אַ באַגאַבטער שרייבער און אַ באַנייער. ער האָט פון אַלע ענציקלאָפעדיסטן אַריינגעטראָגן דעם וואָגיקסטן בייטראָג אין דער פראַנצויזישער און אין דער וועלט־ליטעראַטור. זיינע ביכער „עמיל“, „ווידוי“, „די נייע העלאָיז“ האָבן געהאַט אַ ווירקונג אויף שרייבער אין פיל לענדער. „די נייע העלאָיז“ האָט געשאַפן אַ דאַטע אין דער וועלט־ליטעראַטור; וועגן דעם בוך זאָגט מען, אַז עס האָט געגעבן אַ מוסטער פאַר אַ ליבע־ראָמאַן. און רוסאָ אַלס שרייבער האָט געהאַט אַ ווירקונג אויף אַזעלכע שרייבערישע טאַלאַנטן ווי וויקטאָר הוגאָ, געטע, שילער, בייראָן. רוסאָ איז אָבער נישט געגאַנגען בלויז אין שאַפן אַ ליבע־ראָמאַן. שילדערנדיק די ליבע־טראַגעדיע פון צוויי יונגע מענטשן, פון זשילי און סען פרע, האָט רוסאָ געצילט אין די מנהגים פון פאָרן יונגע מענטשן לויט סאָציאַלע שטאַנדן, דורך צוואַנג חתונה צו האָבן מיט דעם ווער עס שטייט אָן די עלטערן. ער האָט דורך זיין ליבע־ראָמאַן געפרעדיקט, אַז נאָר אמתע ליבע קאָן זיין די באַזע פון צוזאַמענלעבן. זיין פראָזע, וואָס וויברירט מיט פאַסיע, מיט נאַטור־שילדערונגען, מיט פאָעזיע, האָט אַריינגעגאָסן פריש בלוט אין דער ליטעראַטור. זיין בוך „עמיל“, כמעט אַ פעדאַגאָגישער טראַקטאַט אין פאָרעם פון אַ ראָמאַן, האָט געהאַט אַן אָפקלאַנג אין דער פעדאַגאָגיק.

מיט זיין בוך „ווידוי“, וואָס איז געווען צו יענער צייט אַן אַנטפלעקונג פון קינסטלערישער שילדערונג און מענטשלעכער, שרייבערישער אויפריכטיקייט האָט ער געגעבן דעם געבורט פון אַן אויטאָביאָגראַפישן ראָמאַן. רוסאָ האָט געוויזן אַ וועג ווי אַזוי אַ שרייבער קאָן און דאַרף עפענען פאַרן לייענער דאָס האַרץ. רוסאָ דער ענציקלאָפעדיסט־שרייבער איז געווען דער פאָרגייער פון די גרויסע שפעטערדיקע פראַנצויזישע און אייראָפעישע שרייבער אין דעם ראָמאַנטיזם־פעריאָד, אָנהייבנדיק פון הוגאָ, זשאָרזש סאַנד און אַנדערע.

די ליטעראַטור איז, אַ סברה, געווען אַ שפּרונג־ברעט. פאַר די ענציקלאָפּעדיסטן פּילאָזאָפן איז אַ ראָמאַן, אַ דערציילונג, אַ דראַמע, אַ קאָמעדיע געווען אַ בריק דורך וועלכער זייערע אידעאַלן צו באַפרייען דעם מענטש פון מיטלאַלטערלעכן דרוק זענען דערגאַנגען צו דער געזעלשאַפט, פאַרשטייט זיך צו זייער אַ באַגרענעצטן טייל, מחמת די גרויסע מאַסע פון פאָלק האָט דעמאָלט גאָר ווייניק אָדער אינגאַנצן נישט געקאָנט לייענען.

אין די דעמאָלטיקע ליטעראַרישער שאַפונגען האָט דאָמינירט דער גלויבן אין מענטשלעכן שכל, דער דראַנג צו פרייהייט און גלייכהייט, די פאַראַכטונג צו טיראַניע, צו דער קירכע, דאָס אויסלאַכן אָבערגלויבנס און פאָראורטיילן. די ליטעראַטור האָט באַקומען נייע פליגלען. ס׳איז אַנטשטאַנען דער פילאָזאָפישער ראָמאַן, די פילאָזאָפישע דערציילונג, דער פאַנטאַסטישער ראָמאַן. אָפטמאָל האָט מען אַריינגעפירט עקזאָטישע פאַרשוינען אין דער ליטעראַטור און דורך זייערע מיילער האָט דער שרייבער געזאָגט דאָס, וואָס ס׳איז געווען געפערלעך צו זאָגן דורך אַ פראַנצויז. דער צוממיינסטן כאַראַקטעריסטישער ראָמאַן פון דעם מין זענען „די פערסישע בריוו” פון מאָנטעסקיע. מאָנטעסקיע האָט געשיקט אויף אַ רייזע צוויי פערסן, וועלכע האָבן זיך פאַרהאַלטן אויף אַ לענגערע צייט אין פאַריז. אין זייערע בריוו צו פריינד האָבן זיי באַשריבן אַלע מיאוסע און שלעכטע זייטן פון דעמאָלטיקן פראַנצויזישן לעבן, וואָס די פראַנצויזן האָבן אַליין גוט געקענט. ס׳איז אָבער אַרויסגעקומען שענער און אוודאי איז פאַרזיכטיקער געווען, אַז פערסן זאָלן רעדן דערוועגן. מיט איין וואָרט, די ענציקלאָפּעדיסטן־שרייבער זענען קיין שלימזלניקעס נישט געווען. זיי האָבן געפונען צענדליקער אופנים אויף צו זאָגן דאָס, וואָס מען האָט נישט געטאָרט זאָגן.

דער ענציקלאָפּעדיסט און פילאָזאָף דידראָ איז געווען אַן אַלזייטיקער שרייבער — ער האָט געשריבן ראָמאַנען, דערציילונגען, דראַמעס. שוין אָפּגערעדט פון פילאָזאָפישער עסייִסטיק, קונסט־קריטיק, און ליטעראַטור־קריטיק : ער איז געווען אַ ליטעראַטור־טעאָרעטיקער, האָט אָנגעצייכנט די הויפּט־שטריכן פון דעם שפּעטערדיקן ראָמאַנטיזם. באַהאַנדלענדיק אין דער ענציקלאָפּעדיע דאָס וואָרט געניאַל, האָט ער באַהויפּטעט, אַז דאָס דריקט זיך אויס ביים שאַפער ווען ער שאַפט מיט ענטוזיאַזם, מיט פּאַטאָס, מיט האַרץ און דאָס איז אייגנטלעך דערנאָך געווען פון די הויפּט־שטריכן פון ראָמאַנטיזם. זיין גרעסטער פאַרדינסט אַלס ליטעראַטור־

טעאָרעטיקער איז זיך דריסטע און געוואַגטע צו יענער צייט פאָדערונג צו לאָזן דעם מענטשלעכן טאַלאַנט פריי זיך אַנטוויקלען. די שרייבערישע פערזענלעכקייט, לויט אים, קאָן אַנדערש זיך נישט געשטאַלטיקן, ווי זייענדיק פולשטענדיק אומאָפהענגיק, פון קיינעם נישט דיקטירט.

צווישן די ראָמאַנען וואָס דידראָ האָט אָנגעשריבן, פילאָזאָפישע, שטייגערישע, האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט „די הייליקע שוועסטער" אָדער „די נאָנע" אין וועלכער מיר זעען די גרויזאַמקייט פון פרויען־מאָנאַסטיר, ווו די מענטשלעכע פערזענלעכקייט ווערט פולשטענדיק צעטראָטן. „די הייליקע שוועסטער" האָט געהאַט אַן אומגעהויערע באַדייטונג סיי פאַר דער ליטעראַטור מיט איר קינסטלערישן אויסקלאַנג, סיי פאַר דער געזעלשאַפט מיטן שטעלן אַזוי שאַרף אויפן סדר־היום דאָס אוממענטשלעכע פון רעליגיעזן פאַנאַטיזם. דאָס בוך איז פאַרבאָטן געוואָרן. נאָך הייגט איז עס אַ שווערער ביסן פאַרן קלויסטער, און אַ פילם וואָס איז געמאַכט געוואָרן לויט דעם בוך מיט אַ סך יאָרן צוריק האָט געהאַט צו טאָן מיט דער צענזור.

אויך וואָלטער, דער צוממיינסטן טיפישער פילאָזאָף, איז געווען אַ שרייבער מיט פאַרנעם. ער האָט געשריבן פאָעמעס, ראָמאַנען. ער האָט געשאַפן דעם אייגנטימלעכן זשאַנער פון אַ פילאָזאָפישער נאָוועלע. אויף פראַנצויזיש האָט דאָס אַ בעסערע באַצייכענונג, קאָנט פילאָזאָפיק — פילאָזאָפישע מעשה. ער האָט אָנגעשריבן אַזש 52 טעאַטער־פיעסן, פון זיי 27 טראַגעדיעס, וועלכע ער האָט באַלעבט מיט נייע אינהאַלטן, האָט אַריינגעפירט אין זיי פאַמיליע־קאָנפליקטן, אָפערע־עלעמענטן, רעוואָלט־מאָטיוון קעגן ווילקיר, קעגן פאַנאַטיזם. אָבער אין דער ליטעראַטור איז זיין נאָמען געבליבן פאַרבונדן הויפטזעכלעך מיטן באַקאַנטן פילאָזאָפישן ראָמאַן „דער נאַיִווער" (קאַנדיד). די פיר אויסגערעכנטע ענציקלאָפעדיסטן־פילאָזאָפן זענען אַלס שרייבער כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ גאַנצער ליטעראַרישער עפּאָכע. די שרייבער פון „יאָרהונדערט פון די ליכטער" זענען נישט אַלע מאָל געווען גרויסע קינסטלער. זיי זענען געווען מער פילאָזאָפן ווי קינסטלער, נאָוואַטאָרן, רעפאָרמאַטאָרן, שאַפער פון נייע ווערטן, פון נייע ריכטונגען, פון הומאַניסטישן געדאַנק.

די פראַנצויזישע ענציקלאָפעדיסטן פון 18־טן יאָרהונדערט זענען געווען שטורמער. זיי האָבן צוגעגרייט גייסטיק די מענטשן צו שטורעמען די באַסטיליע, אַלע באַסטיליעס. זיי האָבן אויסגעפלאַסטערט אַ וועג פאַרן

פרייען געדאַנק, געהאָלפן אַראָאפנעמען די פאַרבאָטן אין דער ליטעראַטור, אין דער קונסט און באַהויכט זיי מיט הומאַניטאַריזם. זיי האָבן געגעבן דעם געבורט פון דעם, וואָס מען רופט אין פראַנקרייך מיטן דערהויבענעם נאָמען „דער פראַנצויזישער געדאַנק”, וואָס האָט צו יענער צייט באַשטראַלט די לענדער פון אייראָפּע.

הייַנט, העכער צוויי הונדערט יאָר נאָכדעם, ווי זיי האָבן פאַרענדיקט זייער גיגאַנטיש ווערק, קאָן מען נאָך פיל לערנען פון די פראַנצויזישע ענציקלאָפעדיסטן.

די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציע

און די עמאַנציפאַציע פון די פראַנצויזישע יידן

דאָס צוויי־הונדערטסטע יובל־יאָר (1789־1989) פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע איז געפייערט געוואָרן אין גאַנץ פראַנקרייך אויף אַ גראַנדיעזן פאַרנעם. אַלע געביטן פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן גאָר אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די פייערונגען. פאַריז האָט נאָך אַזאַ יום־טובדיקן פעריאָד נישט איבערגעלעבט. הויכגעשטעלטע פערזענלעכקייטן פון אַלע עקן וועלט האָבן זיך אין פאַריז באַטייליקט אין דעם 14־טן יולי יום־טוב, דעם טאָג פון שטורעמען די באַסטיליע.

צוויי־דריי יאָר פאַרן יובל־יאָר זענען געמאַכט געוואָרן די צוגרייטונגען. געגרייט האָבן זיך קודם־כל פאַרשידנאַרטיקע פען־מענטשן — היסטאָריקער, סאָציאָלאָגן, זשורנאַליסטן: ס׳זענען ביז היינטיקן טאָג דערשינען אַן ערך 500 ביכער וועגן דער פראַנצויזישער גרויסער רעוואָלוציע, אויך קינדער־ליטעראַטור. אין די פאַרשידנאַרטיקע ביכער האָט מען די רעוואָלוציע צעלייגט אויף אַלע ביינדעלעך, דורכגעפירט ברייטע אַנאַליזן און נישט ווייניק רעווידירט פריערדיקע איינשטעלונגען. ס׳איז אפילו אויף ס׳ניי אַרויסגעגעבן געוואָרן דאָס בוך פון באַרימטן יידן־פאַרטיידיקער, גלח גרעגואַר, וואָס איז געהאַט דערשינען מיט העכער צוויי הונדערט יאָר צוריק און איז דעמאָלט געווען אַ מיטל צו פאַרטיידיקן יידן. אָבער היינט וואָלט אַזאַ ניי־דערשינענע אויסגאַבע געקאָנט באַטראַכט ווערן ווי אַן אַנטיסעמיטיש בוך. שוין דער טיטל אַליין (עסיי וועגן דער פיזישער, מאָראַלישער און פאָליטישער רעגענעראַציע פון יידן) שאָקירט אונדז שטאַרק הגם דער יונגער גלח ווייזט אָן, אַז אַלע פעלערן פון די יידן זענען דורכאויס אַ פראָדוקט פון פאַרפאָלגונגען, פון זייער רעכטלאָזיקייט.

ס׳זענען אויך דערשינען וואָגיקע ביכער וועגן דער עמאַנציפאַציע, וואָס די רעוואָלוציע האָט געגעבן די פראַנצויזישע יידן, און מערערע אָפהאַנדלונגען אויף דער טעמע אין דער פרעסע, דער עיקר אין דער פעריאָדישער.

יידישע פען־מענטשן זענען נישט אָפגעשטאַנען. חוץ רעפעראַטן אין

די יידישע אָרגאַניזאַציעס זענען הערשינען גרעסערע אָפּהאַנדלונגען אין ציַיטונגען. ס׳איז נאַטירלעך, אַז די אָפּהאַנדלונגען זענען דער עיקר געווידמעט געווען דער עמאַנציפּאַציע, וואָס די פראַנצויזישע יידן האָבן באַקומען פון דער רעוואָלוציע. און דאָ לאָזט זיך דערמאָנען דאָס יידישע פאָלקס־ווערטל: „ווי עס קריסטלט זיך אַזוי יידלט זיך" — מען רעווידירט נאָך אַ סך שטאַרקער ווי די פראַנצויזן...

יאָ, מיר האָבן צו הער „עפּאָכע־מאַכנדיקער רעוואָלוציע", ווי עס באַצייכנט זי שמעון דובנאָוו, גאָר אַ סך טענות און אויך צו דער עמאַנציפּאַציע, אָבער ווען עס באַקומט זיך, אַז די עמאַנציפּאַציע האָט די פראַנצויזישע יידן געבראַכט מער שלעכטס ווי גוטס, נאָך מער: זי האָט בכלל קיין שום גוטס נישט געבראַכט — לוינט זיך צו כאַפּן אַ שמועס דערוועגן, בפרט, ווען די רעווידירער זענען גאָר חשובע און באַקאַנטע פּען־מענטשן.

אָט האָט געווידמעט אַ סך אָרט דער עמאַנציפּאַציע אַזאַ חשובער און באַגאַבטער פּען־מענטש ווי ס׳איז ד״ר העשל קלעפּפיש, וועמענס אינטערעסאַנטע און פאַרטיפטע אַרטיקלען איך לייען שטענדיק מיט הנאה. איז לייענען מיר איצט וועגן דער עמאַנציפּאַציע צווישן פיל אַנדערע אַזעלכע שורות: „עס האָבן באַדאַרפט פאַרבייגיין צוויי הונדערט יאָר כדי אויך צווישן יידן זאָל מען זיך אויסניכטערן פונעם טשאַד, וואָס די פראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט אַריינגעבראַכט אין דער יידישער גאַס". (פאַרוואָס אויך צווישן יידן זאָל מען זיך אויסניכטערן?... די גויִים האָבן זיך דען אַ סך אינטערעסירט מיט דעם וואָס די רעוואָלוציע האָט אַריינגעבראַכט אין דער יידישער גאַס?).

און ווייטער: „יידן אין מזרח־אייראָפּע האָבן בשום אופן נישט מסכים געווען מיטגעצויגן צו ווערן מיט דער כוואַליע פון ענטוזיאַזם וואָס האָט זיך אַרויסגעהויבן אין די מערב־אייראָפּעישע יידישע ישובים צוליב דער דעראָבערטער עמאַנציפּאַציע... די געטאָ־יידן האָבן נישט פאַרקויפט זייער נשמה. זיי זוכן נישט קיין פוילע תירוצים ווי אַזוי צו פאַרענטפערן זייער יידישקייט..." און ווייטער אין דעם זעלבן נוסח.

און אָט זענען בלויז געציילטע שורות פון אַ לאַנגער אָפּשאַצונג פונעם באַקאַנטן זשורנאַליסט ל. לענעמאַן: „... די רעליגיעז־געשטימטע יידן נעמען בכלל אויף די גלייכבאַרעכטיקונג מיט אַ סך גלייכגילטיקייט, ווייל דאָס אָפּהיטן די יידישע רעליגיע איז פאַר זיי דער עיקר אין לעבן. די רעוואָלוציע טרעט גלייך אַריין אין קאַמף קעגן רעליגיע, און די גרעסטע

טייל שולן און סינאַגאָגעס ווערט געשלאָסן אָדער פאַרוואַנדלט אין „טעמפלען פון שכל". יידן קומען זיך צונויף אין געהיימע מנינים, שיקן נישט זייערע קינדער אין פראַנצויזישע שולן . . . און צו באַקומען די פראַנצויזישע בירגערשאַפט ווייזן זיי נישט אַרויס קיין שום אינטערעס".

ווילט זיך באַלד פון אָנהייב גלייכשטעלן. די רעוואָלוציע האָט אויף זיך גענוג שוואַרצע פלעקן, דעליקאַט געזאָגט, מ'דאַרף אויף איר נישט אַרויפלייגן קיין נייע. די נייע קאָנסטיטוציע האָט איינגעשטעלט רעליגיעזע פרייהייט. (דאָס באַשטעטיקן אַלע היסטאָריקער). אין דער צייט פון קאָנווענט, צווישן 1794-1793, בעת די רעוואָלוציע האָט פאַרשטאַרקט איר דעספאָטיזם און דעם טעראָר, האָט זי אויך אָנגעהויבן אַ רעליגיעזן קאַמף; מ'האָט פאַרמאַכט קלויסטערס, קירכעס און דאָס פאַרמאַכן געוויסע סינאַגאָגעס אָדער קאָנפיסקירן רעליגיעזע אָביעקטן איז נישט געווענדט געווען בלויז קעגן יידן. און ווי עס אינפאָרמירט דובנאָוו און אַנדערע היסטאָריקערס איז אין פריען זומער 1794 דער „קולט פון שכל" פאַרטראָטן געוואָרן דורך ראָבעספיערס (ער איז געווען אַ גלויביקער) דעיסטישן „העכסטן וועזן". ווי טראַגיש־קאָמיש די שפיל זאָל נישט זיין האָבן דאָך אַלע רעליגיעזע רדיפות אויפגעהערט, הגם דער פאָליטישער טעראָר האָט ווייטער געבושעוועט. יידן זענען טיילמאָל זיך צונויפגעקומען אין געהיימע מנינים אויך אויס מורא אפשר דער עיקר פאַר פאָגראָמען, וואָס וועט נאָך דערמאָנט ווערן. וואָס שייך דער דערמאָנטער גלייכגילטיקייט צו גלייכבאַרעכטיקונג מצד רעליגיעז־געשטימטע יידן, דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אַלע דעמאָלטיקע יידן זענען געווען רעליגיעז־געשטימטע און זייערע פאָרשטייער, זייערע וואָרט־זאָגערס האָבן יאָרן־לאַנג געפירט אַ האַרטנעקיקן קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיקונג. אויך דערפאַר האָבן יידן אין פאַריז, הגם זייער צאָל איז געווען אַ קליינע, אַקטיוו אָנטייל גענומען אין דער רעוואָלוציע און שפעטער, ווען די רעוואָלוציע האָט געפרעסן אירע קינדער, איז נישט איין קאָפ, ווי ס'באַריכטעט ל. לענעמאַן, אַראָפגעהאַקט געוואָרן, נאָר עטלעכע יידישע קעפ, ווי דאָס גיט איבער דובנאָוו.

⁂

אויב מען וויל באַנעמען דעם דראַנג פון די דעמאָלטיקע פראַנצויזישע יידן צו גלייכבאַרעכטיקונג (און דעם באַטייט פון דער עמאַנציפאַציע

— מיט אַלע אירע שוואַרצע סלעקן) איז אפשר נייטיק צו כאַפּן כאָטש אַ גאַנץ קורצן בליק אויף דער געשיכטע פון יידן אין פראַנקרייך בכלל. פראַנקרייך איז אַ סברה דאָס צווייטע לאַנד אין אייראָפּע, ווו ס'האָבן זיך אין דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט געפונען יידן. (דאָס ערשטע אָרט אין אייראָפּע, ווי עס גיט אָן דובנאָוו, איז געווען רוים, ווו דער רוימישער הערשער פּאָמפּעאוס האָט אין 63־סטן יאָר פאַר דער נייער צייטרעכענונג געבראַכט די ערשטע שקלאַפן. דאָס איז געווען דער אָנהויב פון יידן אין אייראָפּע. אין רוים זענען די ערשטע יידישע שקלאַפן גיך געוואָרן פרייע מענטשן (מחמת מ'האָט זיך געניטיקט אין זייער וויסן און טאַלאַנט).

ווען פראַנקרייך האָט נאָך געהייסן גאַליאַ, ווי די רוימער האָבן אין ווייטן אַלטערטום אַ נאָמען געגעבן אַ גרויסן טייל פון דער פראַנצויזישער טעריטאָריע, זענען שוין דאָ געווען יידן. די רוימער האָבן אַהער געבראַכט יידישע שקלאַפן נאָכן צעשטערן דעם בית־המקדש און נאָכן פאַרוויסטן יהודה. אין פּאַריז זענען געווען יידן איידער נאָך די פראַנצויזישע הויפּטשטאָט האָט געהייסן פּאַריז.

און די געשיכטע פון יידן אין פראַנקרייך אין די שפּעטערדיקע לאַנגע יאָרהונדערטער איז דורכגעווייקט מיט בלוט און פּיין. זינט די פראַנצויזישע מאָנאַרכיע איז געזעסן אין זאָטל האָבן פראַנצויזישע קעניגן מערערע מאָל פאַרטריבן די יידן פון לאַנד אָדער פון אַן אָרטשאַפט. יעדעס מאָל ווען אַ הערשער האָט זיך געניטיקט אין געלט האָט ער פאַרטריבן די יידן און זיי באַרויבט. ס'פלעגט טרעפן, אַז מ'האָט די אַרויסגעטריבענע צוריק אַריינגעלאָזט פאַר אַן אָפּצאָל, אַזוי, אַז מ'האָט זיי טאָפּלט באַרויבט. ס'איז כדאי צו דערמאָנען, אַז פראַנקרייך איז געווען דאָס ערשטע לאַנד ווו מ'האָט אין פּאַריז, אויף אַן עפנטלעכן פּלאַץ, ווו ס'געפינט זיך היינט דער האָטעל דע וויל, פאַרברענט אין 1242 דעם תלמוד. מ'האָט אויפן פּלאַץ געבראַכט 24 וועגענער ספרים (היות ס'איז נאָך קיין דרוק נישט געווען איז דאָס געווען מאַסיוו) און אויף אַ ספּעקטאַקולאַרן אופן פאַרברענט אויף אַן אויטאָדאַפע דעם גאַנצן תלמוד.

דורך יאָרהונדערטער האָט יידן דאָ באַגלייט די באַשולדיקונג אַלס מערדער פון קריסטלעכן גאָט. זאָל בלויז דערמאָנט ווערן, אַז צווישן די יאָרן 1394־1380 זענען פאָרגעקומען אין פּאַריז און אַנדערע ערטער סעריעס איבערפאַלן און פּאָגראָמען. צוליב אַ חשד, אַז יידן האָבן אויסבאַהאַלטן אַ משומד, וואָס איז פאַרשוווּנדן געוואָרן, האָט מען פאַרמשפּט 6

יידן, די חשובסטע פון שטאָט, אומצוקומען אין פייער. דאָס הייליקע געריכט האָט זיי אָבער באַגנעדיקט פון פייער און פאַרביטן מיט אַ שטראָף אויף עפנטלעכן שמייסן (אין יאָר 1394). דאָס שמייסן איז געווען אַזוי גרויזאַם, אַז ווען די קרבנות האָבן געהאַלטן ביים אויסהויכן די נשמות האָט מען פאַרטראָטן דאָס נישט דערשמיסענע מיט אַ געלט־שטראָף. מיטן וווּקס פון דער שנאה האָט זיך די צאָל יידן אַלע מאָל פאַרקלענערט, לסוף האָט מען זיי אַרויסגעטריבן. אָנהייב 15-טן יאָרהונדערט איז פראַנקרייך געווען כמעט יידנריין. דאָ און דאָרט האָט זיך געקאָנט פאַרוואַלגערן אַ יידישע משפּחה.

⁂

ווי האָט די לאַגע אויסגעזען אינעם ערב רעוואָלוציע־פּעריאָד ?

ס'איז נישט באַקאַנט די גענויע צאָל יידן אין פראַנקרייך פון יענער צייט. דער יידיש־פראַנצויזישער מחבר פון בוך „די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די יידן" פּאַטריק זשעראַר גיט אָן די צאָל פון 35 ביז פערציק טויזנט. מיט העכער צוויי הונדערט יאָר צוריק האָט גלח גרעגואַר אין זיין דערמאָנטן בוך אָנגעגעבן די צאָל פון פופציק טויזנט. דער באַרימטער יידישער אַדוואָקאַט און מלוכה־מאַן ראָבער באַדענטער אין זיין אויספירלעכן בוך „פרייע און גלייכבאַרעכטיקטע" גיט אָן די ציפער פון 40 ביז 50 טויזנט. אַנדערע מחברים האַלטן זיך אין די ראַמען ביי אַ 40 טויזנט. איז זאָל מען אָננעמען, אַז בסך הכל איז דעמאָלט געווען ביי אַ 40 טויזנט יידן אין גאַנץ פראַנקרייך.

אָט די נישט גרויסע צאָל יידן זענען געווען פון פאַרשידענע אָפּשטאַמען, קאָנצענטרירט אין פאַרשידענע מקומות און געלעבט אין פאַרשידענע באַדינגונגען. אַ 4000 ספרדישע יידן, אָפּשטאַמיקע פון פּאָרטוגעזישע און שפּאַנישע מאַראַנען, וועלכע זענען געקומען קיין פראַנקרייך סוף 15־טן יאָרהונדערט האָבן זיך קאָנצענטרירט אין באָרדאָ, באַיאָן, שפּעטער אויך אין טולוז. זייערע אבות זענען געקומען ווי קריסטן, יידישקייט אָפּגעהיט אין געהיים, און שטופּנווייז אַראָפּגעוואָרפן די קאַטוילישע מאַסקע. דאָס זענען געווען רייכע יידן, אויפטוערס אין דער ווירטשאַפט. זיי האָבן געהאַט באַקומען שוץ־בריוו, פאַרשידענע פּריווילעגיעס פאַר זייערע פאַרדינסטן און לסוף רעכט צו שטימען. זייער אַסימילאַציע איז געגאַנגען כסדר פאַ־

רויס; צווישן די יידן זיך באַטראַכט פאַרן אויבערשטן פון שטייסל; מיט די אשכנזער נישט געוואָלט האָבן קיין מגע־ומשא, צומאָל באַגרינדעט, אַז זיי שטאַמען פון שבט יהודה. בעתן אויסאַרבעטן מיט זיי צוזאַמען אַ פעטיציע האָבן די אשכנזים געהאַט צרות.

אין אַוויניאָן און אומגעגנט איז געווען אַ קליינע צאָל יידן אָפשטאַמיקע פון איטאַליע. איידער אַוויניאָן איז אָנגעשלאָסן געוואָרן צו פראַנקרייך זענען די יידן געווען איטאַליענישע בירגער. אין פראַנקרייך זענען זיי געווען אונטער דער „השגחה” פון די פויפסטן וועלכע האָבן ביז 1790 געלעבט און געהערשט אין אַוויניאָן. די השגחה איז נישט געווען קיין מילדע. יידן האָבן דאָרט געלעבט אין געטאָס, פון צייט צו צייט פלעגן פרומע קאַטאָליקן פאַרכאַפן עטלעכע יידישע קינדער, אויסבאַהאַלטן זיי און אָפשמדן. די טראַגעדיעס פון די עלטערן און די קינדער זענען געווען אין־לשער.

אין פאַריז האָט די צאָל יידן געציילט קוים 800. דאָס זענען וואַרשיינלעך געווען פאַרבלאָנקעטע אין דער הויפטשטאָט, געלעבט פון היינט אויף מאָרגן אין רעכטלאָזיקייט און געוואַרט אויף בעסערע צייטן. נישט קיין צופאַל וואָס די פאַריזער יידן האָבן אַקטיוו אָנטייל גענומען אין דער רעוואָלוציע און וואָס הונדערט פאַריזער יידן האָבן זיך פרייוויליק אַנגאַזשירט אין דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע.

דער גרעסטער יידישער קיבוץ האָט זיך געפונען אין עלזאַס־לאָטאַרינגיע. דאָס זענען געווען אשכנזישע יידן, אָפשטאַמיקע פון דייטשלאַנד. זייער שפראַך איז געווען דער דעמאָלטיקער יידיש, געלעבט זינט צוויי הונדערט יאָר אין די זעלבע באַדינגונגען און מיטן זעלבן לעבנס־סטיל. און אויף זיי האָט זיך אויסגעגאָסן דער גאַנצער גזר־דין פון אוממענטשלעכער דערנידערונג און אונטערדריקונג. אין זייער רעכטלאָזיקייט זענען זיי ממש פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פאַריאַס. זיי האָבן צום גרעסטן טייל נישט געטאָרט וווינען אין שטעט, נאָר אין געצוימטע גרענעצן הינטערן שטאָט אָדער דאָרפישע געגנטן, אין געטאָס. געווען זענען זיי אונטערטאַנער פון קעניג, אָבער קיין שום שוץ האָבן זיי פון אים נישט געהאַט. דאַקעגן זענען זיי געצוווּנגען געווען צו צאָלן אַ שוץ־שטייער, אַ טאָלעראַנץ־שטייער און וווין־שטייער. מיט איין וואָרט, באַצאָלן אַ שווערן פרייז פאַר טאָלערירן זיי צו פייניקן זיך אויף דער פראַנצויזישער ערד. ווי ווייט די דערנידערונג לגבי זיי איז דערגאַנגען קאָן מען אילוסטרירן מיט דער שטאָט

שטראַסבורג, ווו קיין יידן האָבן נישט געטאָרט וווינען. אויב אַ יידן איז אויסגעקומען דורכצופאָרן דורך דער שטאָט און אויב ס׳האָט זיך נאָך געמאַכט, אַז ער האָט געמוזט איבערנעכטיקן, האָט ער געמוזט באַצאָלן אַ שטייער, די זעלבע טאַקסע ווי מ׳צאָלט אָפּ פאַר אַ בהמה, וואָס מען פּירט דורך דורך דער שטאָט און וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פּעאַזש קאָרפּאָרעל — פאַר דער בהמה און פאַרן יידן די זעלבע טאַקסע און די זעלבע באַצייכענונג. מיט איין וואָרט דער ייד איז געגליכן צו אַ בהמה און אויב אַ פּרוי איז אויסגעקומען דורכצופאָרן דורך דער שטאָט און דער שטאָטהיטער האָט באַמערקט אַז די יידישע פּרוי איז אַ שוואַנגערדיקע, האָט זי געמוזט באַצאָלן צוויי מאָל טאַקסע. געווען פּרווון פון קריסטלעכע איינווינער צוליב פּרנסה דערלויבן איבערצונעכטיקן אַ יידן — האָבן זיי באַקומען אַ שווער פּעקל הערפּאַר. ס׳איז געווען אַ שטרענגער פאַרבאָט, אַז א ייד זאָל נעכטיקן אונטער אַ קריסטלעכן דאַך. אַ ייד האָט איבערגענעכטיקט אין אַ ספּעציעל אָרט.

די פאַרבאָטן זענען געווען אָן אַ צאָל . יידן איז פאַרבאָטן געווען זיך צו פאַרנעמען מיט דער ווייט־גרעסטער צאָל באַשעפּטיקונגען ; זיי האָבן נישט געטאָרט זיך פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, צו האָבן אַ נחלה אָדער אַן אָנזעעוודיק שטאָטיש הויז. זיי איז פאַרבליבן צוויי פּרנסות : נישטיקער קליין־האַנדל און וווכער, וואָס האָט געצויגן אויף זיי די שנאה פון דער באַפּעלקערונג, פון די פאַראָרעמטע פּויערים וואָס האָבן געמוזט לייען געלט.

אַ ייד האָט נישט געטאָרט חתונה מאַכן זיינס אַ קינד אָן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש. און דערלויבט האָט מען קודם דעם עלטסטן זון בלויז חתונה צו מאַכן — באַגרענעצונגען כדי די יידישע באַפּעלקערונג זאָל זיך נישט פאַרמערן. און דאָס זענען נאָך נישט אַלע פאַרבאָטן. לאָמיר נאָך דערמאָנען איינעם. בויען אַ שיל האָט מען געדאַרפט אַזוי, אַז זי זאָל נישט דערמאָנען קיין הייליקע געביידע. זי דאַרף זיין געבויט ווי אַ געוויינלעך הויז זי זאָל אויסערלעך נישט שאָקירן דאָס קריסטלעכע אויג. הכלל, דער ייד אין זיין רעכטלאָזיקייט איז געווען אַן אמתער שקלאַף, אַ פּאַריאַ.

יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, באַרימטע עסקנים האָבן אָנגעהויבן זוכן מיטלען און וועגן וואָס זאָלן פירן צו באַפּרייען זיך פון דער שקלאַפישער רעכטלאָזיקייט. יאָרן פאַר דער רעוואָלוציע זענען אַוועק פּעטיציעס, ווענדונגען צום קעניג לואי דעם זעכצנטן. דער קעניג האָט לאַנג באַטראַכט

אַלע ווענדונגען, זיך נישט געאיילט און באַשטימט זיינעם אַן אַדיוטאַנט, וואָס זאָל זיך פאַרנעמען מיטן ענין. ס׳איז צומאָל געשאַפן געוואָרן עפּעס אַ מין קאָמיסיע. אָבער אויך אַ קעניגלעכע קאָמיסע האָט נישט ליב זיך צו איילן ווען עס גייט וועגן יידן. וואָלט זיך געהאַנדלט אַרויפצולייגן שטייערן, וואָלט מען זיך צוגעאיילט. דערווייל איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע. די קאָמיסיע האָט אוודאי דעמאָלט געהאַט וויכטיקערע דאגות.

נאָכן שטורעמען די באַסטיליע און נאָך דער דעקלאַראַציע פון רעכט פאַרן בירגער און מענטש האָט אויך די רעוואָלוציע פאַרגעסן, אַז יידן זענען מענטשן. יידישע פאָרשטייער, עסקנים, איבערגעגעבענע מיט לייב און לעבן האָבן נישט גערוט טאָג און נאַכט. לאָמיר כאָטש אייניקע, די וויכטיקסטע דערמאָנען: בער יצחק בער, סערף בער, אָנגעזעענע מענטשן אויך ביי די מאַכטהאָבער. געווען אויך אַ ייד מיטן נאָמען זאַלקין הורוויץ, אַן אָפּשטאַמיקער פון פוילן, אַ פּען־מענטש. צוויי יאָר פאַר דער רעוואָלוציע האָט ער אָנגעשריבן אַ בוך וועגן די פראַנצויזישע יידן, וואָס האָט באַקומען אַן אויסצייכענונג פון דער מעצער וויסנשאַפטלעכער אַקאַדעמיע (אין דער זעלבער צייט וואָס דער גלח גרעגואַר האָט באַקומען אַן אויסצייכענונג פאַר זיין בוך). ביי דעם איז אָבער פאַרבליבן. זאַלקין הורוויץ האָט נישט גערוט. ער האָט געשריבן פּלאַמיקע אַרטיקלען לטובת די רעכטלאָזע יידן אין דער ליבעראַלער פּאַריזער צייטונג „קראָניק דע פּאַרי”. די טוער פון דער רעוואָלוציע האָבן זיכער נישט געהאַט קיין צייט צו לייענען זיינע אַרטיקלען, בפרט, אַז ס׳איז אונטערגעקומען דאָס יאָר 1791 און לואי דער זעכצנטער איז אַנטלאָפן. ס׳איז געוואָרן אַ צעטומלעניש און מ׳האָט ווידער אין יידן פאַרגעסן. זיי זענען געווען און פאַרבליבן אַזוי רעכטלאָז אַז אין אָנהייב פון דער רעוואָלוציע, ווען זי האָט אָפּגעשאַפט די פעאָדאַלע פּריווילעגיעס און די באַפרייטע פּויערים זענען באַפאַלן און אונטערגעצונדן די פעאָדאַלע פּאַלאַצן, האָבן זיי פאַר איין וועגס אונטערגעצונדן דאָ און דאָרט אויך יידישע אָרעמע הייזקעס. די לאָקאַלע מאַכט האָט זיך נישט געמישט, בפרט ווען ס׳איז געגאַנגען אין אַ יידישער הייזקע, אָדער אַן איבערפאַל אויף יידן.

יידישע עסקנים זענען געשטאַנען אויף דער וואַך, נישט גערוט: בער יצחק בער האָט צומאָל דערגרייכט צו קענען אַליין אַוועקשטעלן די יידישע פראַגע אויף דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג. אויפן פאָרשלאַג פון

גלח גרעגואַר האָט מען אפילו די יידישע דעלעגאַציע דערלויבט צו פאַרבלייבן ביזן סוף פון די דעבאַטן און ביי דעם איז דאָס געבליבן. געווען אַנדערע קאָלעקטיוון רעכטלאָזע : פּראָטעסטאַנטן, מוזולמענער, טערקן — זיי אַלע האָבן שוין געהאַט באַקומען גלייכבאַרעכטיקונג, נאָר וועגן גלייכבאַרעכטיקונג פאַר יידן האָט מען דעבאַטירט אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג נישט נעמענדיק אין אַכט אפילו די פּראָטעסטן פון יידישע פּעטיציעס און די אומאויפהערלעכע ווענדונגען.

דעריבער איז שווער צו מעסטן דעם פּרייז וואָס די פראַנצויזישע יידן האָבן דעמאָלט באַצאָלט פאַר דער עמאַנציפּאַציע מיט אַ היינטיקער מאָס. און דער פּרייז איז טאַקע נישט געווען קיין קליינער — זיך אָפּצוזאָגן פון פאָלקס-געמיינשאַפט, דער ייד זאָל זיך פאַרוואַנדלען אין אַ פראַנצויזישן איזראַעליט. אַ דעפּוטאַט האָט בעת אַ דעבאַטע וועגן דער יידן-פראַגע געוואָרפן אַ סלאָגאַן : יידן ווי אַ פאָלק קומט גאָרנישט, דעם ייד ווי אַ יחיד קומט אַלץ ! אפילו די יידן-פריינדלעכע דעפּוטאַטן האָבן דאָס אונטערגעכאַפּט. ניין, די עמאַנציפּאַציע איז די דעמאָלטיקע רעכטלאָזע יידן נישט אונטערגעטראָגן געוואָרן ווי אַ מתנה אויף אַ זילבערנער טאַץ. יידישע פאָרשטייער, עסקנים האָבן שווער און ביטער געקעמפט פאַר גלייכבאַרעכטיקונג. צענדליקער פּעטיציעס און דעפּוטאַציעס האָבן אַלאַרמירט, געבעטן, געפאָדערט, פּראָטעסטירט.

⁂

צוויי יאָר האָבן געדויערט די שטורמישע דעבאַטן אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג. אַלע מאָל האָט מען איבערגעריסן די דעבאַטע אָדער אָפּגעלייגט. אָבער אפילו בעת די קורצע דעבאַטן האָט פון די אַנטיסעמיטישע מיילער געשפּריצט מיט גיפט. די דעפּוטאַטן פון עלזאַס און לאָטאַרינגיע האָבן געדראָט, אַז דאָס דאָרטיקע פאָלק וועט אַרויס אין אַן אויפשטאַנד אויב מ'וועט יידן געבן גלייכבאַרעכטיקונג. די גלחים מיטן גלח מיראָ אין דער שפּיץ, די רעכטע דעפּוטאַטן, אפילו די פון דריטן שטאַנד האָבן גערעדט וועגן יידן ווי וועגן מינדערווערטיקע מענטשן. ס'האָט ביי יעדער דעבאַטע אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג אַ פלייץ געטאָן די אָנגעזאַמלטע שנאה פון יאָרהונדערטער. ס'האָט דאָך געזיגט די ליבעראַלע מערהייט בראש מיט דער גרופּע יידן-פאַרטיידיקער : דעם

גלח גרעגואַר, מיראַבאָ, ראָבעספּיער, טאַלאַראַן און די פּיל אַנדערע ליבעראַלע דעפּוטאַטן, וועלכע די גיפּט־מישער האָבן פאַרשריען פאַר פאַרקויפּטע צו די יידן.

איז ווען די ידיעה וועגן דער אויסגעקעמפּטער עמאַנציפּאַציע איז דעם 28־סטן סעפּטעמבער 1791 דערגאַנגען צו די יידישע אָרטשאַפּטן, האָבן יידן אין אַלע עקן פראַנקרייך געהויבן די הענט צו די הימלען. און דער איבערגעגעבענער עסקן, בער יצחק בער וועלכער, ווי דובנאָוו שרייבט „איז צוויי יאָר געשטאַנען פאַר דער קראַטע אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג” האָט מיט פרייד אָנגעשריבן און אַוועקגעשיקט צו די עלזאַסער און לאָטאַרינגיער קהילות (וואָס שייך די קהילות האָט מען זיי אין ערגעץ נישט פאַרמאַכט, חוץ די רעוואָלוציאָנערע ווייניקע פאַריזער יידן וואָס האָבן פאַרמאַכט זייער קהילה) ובכן, אַוועקגעשיקט אַזאַ שריפט: „ס׳איז געקומען דער טאָג פון אונדזער פרייהייט. סוף כל סוף האָבן מיר צוריק באַקומען די רעכט, וואָס מ׳האָט ביי אונדז מיט געוואַלד אָפּגענומען מיט אַכצן יאָרהונדערטער צוריק. זאָלן מיר נישט זען אין דעם די גרויסע גנאָד פון אונדזערע אבות? אַ דאַנק גאָט און דעם פאָלקס-איבערשאַפט זענען מיר אַנערקענט נישט סתם ווי מענטשן, נישט סתם ווי בירגער אַליין, נאָר אויך ווי פראַנצויזן. וואָס פאַראַ גרויסן איבערקער האָסטו, גרויסער גאָט געטאָן מיט אונדז!” . . . (ציטירט פון דובנאָוו).

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט דער זעלבער איבערגעגעבענער עסקן געשריבן: „. . . אין דער פּראַקטיק פעלט אונדז נאָך אַ סך פון דעם וואָס מיר האָבן באַקומען אויפן פּאַפּיר. די פאַראַכטונג צום נאָמען „ייד” איז די גרעסטע מניעה פאַר אונדזער פולן אויפלעב . . .” ניין, די עמאַנציפּאַציע האָט נישט אָפּגעשאַפט דעם אַנטיסעמיטיזם, פּונקט ווי אין אונדזער יאָרהונדערט האָט די אַסימילאַציע און פולשטענדיקע אינטעגראַציע אין די דייטשע לענדער נישט פאַרזיכערט די יידן דאָס לעבן.

בער יצחק בער איז געצוווּנגען געווען זיך ממש בעטן ביי די עלזאַסער יידן זיי זאָלן שיקן זייערע קינדער אין די פראַנצויזישע שולן. ס׳האָט די ערשטע צייט ווייניק געהאָלפן. און אַ סברה, אַז נישט בלויז צוליב פרומקייט נאָר מערער נאָך צוליב דער שרעק אַז דאָס יידישע קינד זאָל זיך געפינען צווישן קינדער וועמענס עלטערן האָבן נישט לאַנג צוריק געמאַכט פּאָגראָמען.

⁂

און דאָך, און דאָך האָט די דעמאָלטיקע עמאַנציפּאַציע אָפּגעקלונגען נישט נאָר אין די מערב-אייראָפּעיִשע לענדער נאָר אויך אין די מזרח-יידישע ישובים ווי אַ פרייהייט-גלאָק. אין פראַנקרייך גופא איז שוין אין די ערשטע יאָרן פאָרגעקומען אַ באַטייטנדיקע ענדערונג פון עקאָנאָמישע באַדינגונגען. יידן האָבן איבערגעוואַנדערט אין גרעסערע און גרויסע שטעט. אין פאַריז האָט אין געציילטע יאָרן די יידישע באַפעלקערונג זיך פאַרגרעסערט דריי מאָל אַזוי פיל. אין שטראַסבורג, וווּ יידן האָבן נישט געטאָרט וווינען, איז אין עטלעכע יאָר געבוירן געוואָרן אַ יידישער ישוב פון 3000 נפשות מיט אַן אימפּאָזאַנטער, אַקטיווער קהילה. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ יידישע אימיגראַציע אין לאַנד פון עמאַנציפּאַציע. צאָלרייכע דייטשע יידן האָבן פאַרלאָזט זייערע געטאָס און איבערגעוואַנדערט אין לאַנד פון גלייכבאַרעכטיקונג. אין נישט קיין גאַנצע צען יאָר איז די יידישע באַפעלקערונג אין פראַנקרייך געוואַקסן פון 35-40 טויזנט אויף 135 טויזנט. ס׳וואָלט פאַרנומען צופיל אָרט צו ברענגען דאָ געוויסע באַגרינדונגען פון וואָגיקן ווערק פון מיכאַל גרעץ, פּראָפעסאָר פון געשיכטע אין ירושלימער אוניווערסיטעט, אַ געבוירענער אין דייטשלאַנד (וואַרשיינלעך בינדט אים עפּעס מיטן באַוווּסטן היסטאָריקער היינריך גרעץ) וואָס איז צום יובל-יאָר איבערגעזעצט געוואָרן פון עברית אין פראַנצויזיש. „און הגם די אַסימילאַציע איז כסדר געוואַקסן זענען מיט דער צייט געקומען אָנזאָגן אויף נאַציאָנאַלן רענעסאַנס” — האָט געשריבן מאָזעס העס, ווי מיר דערוויסן זיך פון מיכאַל גרעצס בוך.

אוודאי קוקן מיר היינט מיט אַנדערע אויגן אויף געשעענישן וואָס האָבן זיך פאַרלאָפן מיט צוויי הונדערט יאָר צוריק. מיר נעמען אַנדערש אויף געוויסע געזעלשאַפטלעך-נאַציאָנאַלע פּראָצעסן. אָבער מיר קענען נישט פאַרלייקענען געשיכטלעכע יידישע דערגרייכונגען אפילו ווען זיי זענען באַגלייט געווען מיט שטרויכלונגען און נעגאַטיווע דערשיינונגען.

⁂

היות ס׳איז שוין דאָ דערמאָנט געוואָרן אייניקע מאָל אונדזער גרעסטער היסטאָריקער שמעון דובנאָוו, וועלן מיר פאַרענדיקן מיט זיינעם אַן אַרויסזאָג.

געווען איז דאָס ערב דעם היטלעריסטישן מבול. דובנאָוו האָט דעמאָלט געלעבט אין ריגע (נאָכן פאַרלאָזן דייטשלאַנד) און מיט האַרצקלאַפּעניש נאָכגעפאָלגט די געשעענישן. אין פּאַריז איז דעמאָלט מיט אַ צייט פּריער געהאַט אויפגעקומען אַן אָנגעזעענע צייטשריפט אונטערן טיטל „אויפן שיידוועג”, רעדאַגירט פון היסטאָריקער אַ. טשעריקאָווער און י. יעפּרויקין. פּונקט ווי אין אַנדערע יידישע סביבות האָבן אויך דאָ יידישע פּאַרשידענע אינטעלעקטואַלן, שרייבער און סתם באַאומרויִקטע יידישע מענטשן אין אָנבליק פון דער אָנרוקנדיקער קאַטאַסטראָפּע גערופן צוריק אין געטאָ און רעווידירט געוויסע ביז דעמאָלטיקע איינשטעלונגען. ווען דובנאָוו האָט באַקומען דעם צווייטן נומער זאַמל־בוך „אויפן שיידוועג”, האָט ער, זומער 1939, געענטפערט דער רעדאַקציע מיט אַ בריוו אונטערן טיטל „וואָס דאַרף מען טאָן אין המנס צייטן ?”. דער היסטאָרישער בריוו, אפשר דער לעצטער וואָס ער האָט געשריבן פאַר זיין אומקום, געפינט זיך אין אַ היפּשער זאַמלונג אָפּהאַנדלונגען וועגן דובנאָוון און איניקע אַרטיקלען, אויך עטלעכע בריוו פון אים גופא.

איז כדאי היינט, ווען מען פירט דורך שטרענגע רעוויזיעס איבער דער עמאַנציפּאַציע, צו ציטירן כאָטש איניקע שורות פון דובנאָווס היסטאָרישן בריוו-אָפּהאַנדלונג : „אין אונדזער תקופה פון קאָנטער-עמאַנציפּאַציע טאָר מען נישט שטעלן די איראָנישע פראַגע : נו, און וואָס האָט זי אונדז געבראַכט אָט די עמאַנציפּאַציע ? יאָ, זי האָט מיטגעבראַכט אַסימילאַציע, אָבער אויך — פרייהייט, מענטשלעכע ווירדע. זי האָט אויפגעלעבט דעם פרייען מענטש אין דעם יידן — און די אויפגאַבע פון אונדזער גרויסער נאַציאָנאַלער באַוועגונג אין לעצטן האַלבן יאָרהונדערט באַשטייט דעריין, אַז מען זאָל קעמפן פאַר עמאַנציפּאַציע אָן אַסימילאַציע, פאַר בירגערלעכע און נאַציאָנאַלע רעכט צוזאַמען...”

צו דער פופציקסטער יאָרצייט פון שמעון דובנאָוו

(זיין לעבן און שאַפן)

היינטיקס יאָר פאַלט אויס די פופציקסטע יאָרצייט פון אונדזער גרויסן היסטאָריקער און מאַרטירער — פון שמעון דובנאָוו, דעם מערקווירדיקן ערודיט. געוויינלעך פאַרשפּעטיקן מיר אָפּצוצייכענען אַ יאָרצייט פון אונדזערע גרויסע יחידים. איז אָבער גלייכער, אויב ס׳רוקט זיך אונטער אַ געלעגנהייט, עס צו טאָן פריער ווי שפּעטער.

אָנהייב דעצעמבער 1941 האָבן די דייטשע באַרבאַרן, בעת אַן אַקציע אין ריגע, מיט דער האַנט פון אַ לעטישן פּאָליצ׳אַנט, דערמאָרדעט דעם 81־יאָריקן היסטאָריקער. שמעון דובנאָוו האָט אין זיין עלטער נישט געקאָנט אַזוי גיך גיין ווי די דייטשע משחיתים האָבן געיאָגט די צונויפגעזאַמלטע יידן צום אומקום, האָט מען אים דערשאָסן אין זיין גאַנג. ביז דער לעצטער מינוט האָט דובנאָוו אויסגעפירט זיין היסטאָרישע שליחות: „יידן פאַרשרייבט אַלצדינג!״ — האָט ער מיט אָט די ווערטער זיך געוואָנדן צו דער צונויפגעטריבענער עדה מיטן גלויבן, אַז ס׳וועלן בלייבן צווישן זיי עדות און קיין שום איינצלקייט פונעם גרויסן פאַרברעכן טאָר נישט בלייבן נישט פאַרשריבן אויף אַלע אייביקייטן.

⁂

אַ סברה, אַז ווייניק מענטשן, וואָס זענען באַקאַנט מיט דובנאָווס היסטאָרישע ווערק, מיט זיינע קריטיש־ליטעראַרישע אַרבעטן און וואָס באַוווּנדערן זיין ברייטע ערודיציע וויסן, אַז דער אַלזייטיקער געלערנטער איז געווען אַן אויטאָדידאַקט, ד. ה. אַז ער האָט דערוואָרבן זיין ברייטן וויסן דורך אַליינבילדונג. אויב מיר זאָלן זוכן אַ פאַרגלייך קאָן מען דאָס געפינען ביים באַרימטן פּראַנצויזישן געלערנטן פון דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט ערנעסט רענאַן, וועלכער האָט פּונקט ווי דובנאָוו אָן דורכמאַכן אַ מיטל־שול, אָן אוניווערסיטעט־בילדונג נאָר בלויז אַדאַנק זעלבסטשטענדיקער האָרעוואַניע גענומען זיך צו וויסנשאַפטלעכע פאַר־

שונגען. (אגב האָט אויך רענאָן אָנגעשריבן, נאָך צען־יאָריקע פאָרשונגען אין נאָענטן מזרח, מערערע בענדער יידישע געשיכטע). ביידע האָבן זיי געשטאַמט פון גאָר פּרומע היימען — רענאַן האָט געזאָלט זיין אַ גלח — אַרויסגעריסן זיך פון זיי און אויסגעקליבן אַ נייעם און שווערן וועג. מסתמא איז דערפאַר רענאַן אַזוי נאָענט געווען דובנאָוון צום האַרץ, ווי ער דערמאָנט דאָס אין זיינע זכרונות.

⁂

שמעון דובנאָוו איז געבוירן געוואָרן אין 1860 אין ווייסרוסלאַנד, אין שטעטל מסטיסלאָוו. זיינע עלטערן האָבן געהאַט אַזוי פיל דאגות־פּרנסה, אַז דאָס יינגל האָט זיך געהאָדעוועט ביים זיידן ר׳ בן ציון דובנאָוו, אַ ייד אַ גרויסער למדן און ראש־ישיבה פונעם שטעטל. גאַנץ פרי האָט ער דאָס יינגל געשיקט אין חדר, און פון חדר צו חדר, ביז ער איז — אויך פּרי — אָנגעקומען אין זיידנס ישיבה. אָבער שוין דאָס חדר־יינגל האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט טרוימען. צו ניין יאָר האָט ער, זוכנדיק צווישן זיידנס ספרים געפונען די באַאַרבעטע אין העבעריִש פאַרקירצטע געשיכטע פון יוסף פלאַוויוס, דעם „יוסיפון”. אויפן ניין־יאָריקן יינגל וועלכן דער זיידע האָט פּרי אויסגעלערנט העברעיִש, האָט דאָס ספרל געמאַכט אַ געוואַלטיקן רושם.

גאָר יונג האָט ער אָנגעהויבן לייענען אין געהיים השכלה־ביכלעך. צו דרייצן יאָר האָט ער שוין געלייענט אין געהיים אויך רוסישע ביכער. ער איז אין דער שטיל געוואָרן אַ בונטאַר. אין דער ישיבה האָט ער אונטער דער גמרא געהאַלטן אַ „טריף־פּסול”־בוך און מער געקוקט אין בוך אונטערן באַנק, ווי אין דער גמרא, וואָס ער האָט שוין סייווי געקענט אויף אויסנווייניק. נישט מיט קיין לייכט האַרץ האָט זיך דער זיידע דעצידירט מ׳זאָל אים אָפּגעבן אין אַ יידיש־רוסישער שולע, אָבער דאָס יינגל האָט אין געציילטע חדשים דורכגעמאַכט דריי קורסן. געווען איז אויך אין שטעטל אַ קאַזיאָנע רוסישע שולע, און די פּרומע עלטערן צוזאַמען מיטן זיידן האָבן געמוזט מאַכן אַ טריט ווייטער — אָפּגעבן דאָס יינגל אין דער גויִשער שולע, ווו ער מיט זיין עלטערן ברודער זענען געווען די בעסטע שילער. דאָס האָט דעם יונגן שמעון נישט געהאָלפן אָנצוקומען באַלייגן עקזאַמענס אַלס עקסטערן, כדי צו באַקומען אַ גימנאַזיע־דיפּלאָם. אַלע באַמיִונגען

וואָס ער האָט געמאַכט האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף אַ בלינדער וואַנט. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרן יונגן דובנאָוו וואַנדער־יאָרן, כדי ערגעץ־ווּ אָנצוקומען אין אַ העכערן לערן־אַנשטאַלט אָדער צו באַלייגן עקזאַמענס אַלס עקסטערן. ער האָט אויסגעוואַנדערט קיין ווילנע, דווינסק, מאָהילעוו, סמאָלענסק; אומזיסט, די צאַרישע באַגרענעצונגען האָבן אוממעגלעך געמאַכט, טראָץ אַלע זיינע צוגרייטונגען, צו באַלייגן עקזאַמענס צו באַקומען אַ מאַטורע. און אָן אַ מאַטורע האָט ער נישט געקאָנט אָנקומען אויפן אוניווערסיטעט. אגב דערמאָנט אַ סך יאָרן שפּעטער דובנאָוו אין „בוך פון מיין לעבן" אַ פּעריאָד, ווען ס'איז ממש געווען צווישן דער יידישער יוגנט אַן עפּידעמיע פון שמד, כדי זיי זאָלן קאָנען אָנקומען אויפן אוניווערסיטעט. פאַר אים, דובנאָוון, איז דער וועג צום אוניווערסיטעט פון לאַנג פאַרמאַכט געווען. זענען ביכער און ביבליאָטעקן געוואָרן זיינע אוניווערסיטעטן.

צו צוואַנציק יאָר, איז דובנאָוו געקומען מיט אַ געפלאָכטן קוישל קיין פּעטערסבורג, ווידער זוכן העכערע בילדונג. ס'האָט אים אויך געטריבן דער גרויסער אומרו, דער נייגיר, וואָס האָבן שטענדיק גענורטעוועט אין זיין נשמה. דער עלטערער ברודער, וואָס האָט אים אָפּגעוואַרט, האָט אים געבראַכט צו זיך אין אַ פאָרשטאָט. אין פּעטערסבורג האָבן זיי נישט געהאַט קיין ווינרעכט. נאָך פיל מאַטערנישן האָט דער יונגער דובנאָוו אויסגעפּועלט ביי אַ יידישן אַדוואָקאַט אים צוצושרייבן אַלס דינער, כדי ער זאָל האָבן רעכט צו וווינען אין פּעטערסבורג. אַ קאַרגע פּרנסה האָט ער פון אָנהייב געצויגן פון פּריוואַטע לעקציעס. אויף דער עצה פון אַ פריינד האָט ער אָנגעשריבן אַן אַרטיקל פאַר אַ יידיש־רוסישער צייטונג פון וועלכער ער האָט באַקומען זיין ערשטן האָנאָראַר און אַזוי אַרום געוואָרן אַ זשורנאַליסט־פּובליציסט. אָבער נישט דאָס איז געווען זיין הויפּט־ציל. אין נויט, אין דחקות, אין איינזאַמקייט האָט ער מיט זיין גאַנצן יוגנטלעכן פלאַם געוואָרפן זיך אַליין צו שטודירן. די גרויסע פּעטערסבורגער ביבליאָטעק איז געוואָרן זיין היים, דאָס קליינע צימערל אויפן פינפטן שטאָק איז געוואָרן זיין אוניווערסיטעט. ער האָט דעמאָלט אָנגעשריבן אַ ראָמאַן אונטערן טיטל „דער דערנער־וועג". ס'איז געווען זיין אייגענער דערנער־וועג.

צו 21 יאָר האָט ער אין „רוסקי יעווריי" פאַרעפנטלעכט אַ היפּשע געשיכטלעכע אַרבעט, וואָס איז מיט פאָרזעצונגען געגאַנגען אין אַכט נו־

מערן אונטערן טיטל „אייניקע מאָמענטן אין דער געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פון יידישן געדאַנק". די אָפּהאַנדלונג האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער יידיש־רוסישער אינטעליגענץ. זיינע אַרבעטן דרוקט מען א צט גערן. זיי הייבן אָן סיסטעמאַטיש צו דערשיינען אין די יידיש־רוסישע זשורנאַלן, „ראַזוועט", „יעווריעסקאַיאַ ניעדיעלאַ", „יעווריעסקי מיר" און אין „וואָסכאָד" אין וועלכער ער איז שפּעטער געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער. און אויך אין העברעישע צייטשריפטן דערשיינען זיינע היסטאָרישע אָפּהאַנדלונגען. איינצייטיק פאַרנעמט ער זיך מיט ליטעראַטור־קריטיק. אונטערן פּסעוודאָנים קריטיקוס שרייבט ער אָפּהאַנדלונגען וועגן יידישע און העברעישע שרייבער ווי אויך וועגן ליטעראַטור אין אַנדערע שפּראַכן. זיינע אָפּהאַנדלונגען וועגן יידישע שרייבער האָבן צו יענער צייט דער נישט־יידיש רעדנדיקער אינטעליגענץ באַקאַנט געמאַכט מיט דער יידישער ליטעראַטור, געוועקט ביי איר ליבשאַפט צו איר, געהויבן איר חשיבות. באַזונדער ענטוזיאַסטיש האָט ער געשריבן וועגן יונגן שלום־עליכמען. אַ יידישער שרייבער וועלכער איז אים נישט צוגעפּאַלן צום האַרץ איז געווען דער יונגער י. ל. פּרץ; זיין ערשטלינג „מאָניש" האָט ער נישט געקאָנט איינבייסן. דער קריטיקער, וואָס איז דערצויגן געוואָרן אויף דער ליטעראַטור פון רוסישן רעאַליזם, ווי אויך אויף דעם מערב־אייראָפּעישן רעאַליזם, האָט אין „מאָנישן" נישט דערזען דעם שפּעטערדיקן גרויסן פּרץ. אָבער בדרך־כלל האָט ער וואַרהאַפטיק אויפגענומען און דערטיפט זיך אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור (אגב האָט ער אויך געפּרוווט די פּעדער אין דייטש און פראַנצויזיש, שפּראַכן וואָס ער האָט זיך אַליין אויסגעלערנט).

יידיש האָט דובנאָוו אָנגעהויבן שרייבן ערשט אין 1907. זיינע צוויי אינטימע שפּראַכן זענען געווען העברעיש און רוסיש אין וועלכע ער האָט געשריבן פון דער פריסטער עלטער. ער האָט אָבער צו יידיש געהאַט אַ טיפע באַציונג. אין 1929 האָט ער פאַרעפנטלעכט אין יידיש דאָס בוך „פון זשאַרגאָן צו יידיש", אויפווייזנדיק ווי דער אַמאָליקער זשאַרגאָן האָט זיך אַנטוויקלט אין אַ מאָדערנער ליטעראַרישער שפּראַך. דערביי אויך אָנגעוויזן אַז יידיש פירט אויס אַ שליחות פון אַ דאַמבע קעגן אַסימילאַציע. ער האָט אויך אין פּעטערסבורג געהאַט געמאַכט באַמיונגען ס'זאָל אין יידיש דערשיינען אַ פאָלקסבלאַט. אין יידיש האָט ער אויך אָנגעשריבן די יידישע געשיכטע פאַר קינדער און פאַר די יידישע שולן.

בײַ יעדער געלעגנהייט האָט ער ייִדיש דערהויבן, געקעמפט פֿאַר אירע רעכט. בעת דער רעוואָלוציע פֿון 5-טן יאָר, ווען אַ געזעלשאַפֿטלעכע קאָמיסיע צו וועלכער ער האָט געהערט, האָט אויסגעאַרבעט אַ פּראָגראַם פֿון פֿאָדערונגען פֿאַר בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר ייִדן אין רוסלאַנד, איז ער צוגעשטאַנען מ׳זאָל אַרײַנשטעלן דאָס פֿאָדערן צוזאַמען מיט נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע אויך פֿולע רעכט פֿאַר דער ייִדישער שפּראַך און פֿאַר דער ייִדישער שול אין דער מוטער־שפּראַך.

⁂

אין 1907 הייבט אָן ווייטער צו דערשײַנען זײַן געשיכטלעכע פֿאָרשערישע אַרבעט אונטערן טיטל, „בריוו וועגן אַלטן און נײַעם ייִדנטום״, וואָס ער האָט אָנגעהויבן פֿאַרעפֿנטלעכן מיט יאָרן פֿריער און אין וועלכער ער באַרירט וועזנטלעכע פּראָבלעמען סײַ פֿון זײַן צײַט, סײַ פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט. אין איינעם פֿון די בריוו שרײַבט ער, אַז אַסימילאַציע (ס׳מיינט פֿולע, נישט בלויז שפּראַך־אַסימילאַציע) איז נישט נאָר שעדלעך נאָר אויך אַנטי־מאָראַליש. דאָס איז דאָס זעלבע ווי דעזערטירן פֿון אַ באַלאַגערטע פֿעסטונג, ווו ס׳געפֿינען זיך באַדראָטע. איך דערמאָן דאָס, ווײַל מ׳האָט דובנאָוון געהאַט געפֿרעגט פֿאַרוואָס ער שרײַבט נישט אין ייִדיש. אויך ווען ער האָט געלעבט אין אָדעס און באַפֿרײַנדעט געווען מיט די ייִדישע שרײַבערס זענען אייניקע צוגעשטאַנען צו אים ער זאָל שרײַבן אין ייִדיש, דערויף האָט דובנאָוו מיט הומאָר און גלײַכצײַטיק מיט ערנסט זיי געענטפֿערט בזה־הלשון: „ס׳איז עפּעס לײַכט אָפּצוגטן דאָס גוייִשע ווײַב ווען מ׳האָט שוין מיט איר אַ כאָפּטע קינדער״. דאָס גוייִשע ווײַב, פֿאַרשטייט זיך, איז די רוסישע שפּראַך, און די כאָפּטע קינדער — זײַנע מערערע ווערק געשריבן אין רוסיש. חוץ דעם האָט דובנאָוו געהאַלטן, אַז וואָס שייך אַ שרײַבער באַשטימט נישט די אָנגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק בלויז די שפּראַך נאָר דער אינהאַלט פֿון זײַנע ווערק, און דער עיקר זײַן פֿאַרבינדונג מיטן פֿאָלק. דובנאָוו איז מיט אַלע פֿעדים פֿון זײַן האַרץ, פֿון זײַן נשמה געווען געבונדן און אויסגעבונדן מיטן ייִדישן פֿאָלק. געווען אויף זײַן אופֿן אַ שליח־ציבור. כדאי צו דערמאָנען: ווען דער ייִדיש־רוסישער קריטיקער ווענגעראָוו האָט זיך געוואָנדן צו אים ער זאָל אָנשרײַבן זײַנע אַ קורצע ביאָגראַפֿיע פֿאַרן לעקסיקאָן פֿון די רוסישע שרײַבער, האָט ער אָפּגעזאָגט מיט דער באַגרינדונג, אַז ער איז דורכאויס אַ ייִדישער שרײַבער און נישט קיין רוסישער טראָץ דעם וואָס ער שרײַבט אין רוסיש.

⁂

שמעון דובנאָוו איז שוין פון זיינע יונגע יאָרן געווען נישט נאָר אַ יידישער שאַפער נאָר אויך אַ יידישער בויער, אַ וועקער, אַ קעמפער. דובנאָוו איז אַ גאַנצע עפּאָכע, אַ ברויזנדיקע און שטורעמדיקע, ער האָט מיטגעמאַכט אַלע יידישע שטורעמס און ברויזן פון זיין צייט. דער וויסנשאַפטלעכער פאָרשער, דער שרייבער איז אויך געווען אַ קעמפער. די יידישע רעכטלאָזיקייט אונטערן צאַריזם, די פּאָגראָמען, שפּעטער דער יידישער נאַציאָנאַלער חורבן אין ראַטנפאַרבאַנד האָבן אים נישט געלאָזט רוען. ער האָט רעאַגירט אויף יעדער געשעעניש. ער פלעגט זיך אָפּרייסן פון זיינע וויסנשאַפטלעכע, פאָרשערישע אַרבעטן און זיך אַריינוואַרפן אין טעגלעכן ברויז, אָנטייל גענומען אין אַקציעס, פלעגט אַרויסטרעטן עפנטלעך נישט בלויז וועגן וויסנשאַפטלעכע פּראָבלעמען אַלס לעקטאָר, נאָר אויך וועגן לויפנדיקע פּראָבלעמען וואָס האָבן געעקבערט יידן אויפן אָרט אָדער אויף דער וועלט. אין די שפּעטע רייפע יאָרן, ווען ער איז פאַרזונקען געווען אין פאָרשערישער אַרבעט, האָט ער זיך אַליין געשטעלט די פּראַגע, ווי ער דערמאָנט עס אין צווייטן באַנד זכרונות: „זאָל איך מיך אָפּגעבן דער פּאָליטישער סטיכיע אָדער פאַרבלייבן אין מיין וויסנשאַפטלעכער סטיכיע?". ער איז פאַרבליבן אין ביידע. ער איז געווען אַ טיטאַן פון אַרבעט. זיין טיפער טאַלאַנט האָט זיך צוזאַמענגעפלאָכטן מיט אַן אומגעהויערער אַרבעטסזאַמקייט. פון זיינע זכרונות דערוויסן מיר זיך, אַז בעת ער האָט זיך אין זיין יוגנט אַליין געלערנט — אין זיין אייגענעם אוניווערסיטעט — פלעגט ער אַרבעטן איבער זיך 13 שעה אין טאָג. שטודירנדיק אַליין האָט ער באַהערשט אַן אוניווערסיטעט־פּראָגראַם פון נאַטור־וויסנשאַפט, פילאָזאָפיע, סאָציאָלאָגיע און דער עיקר געשיכטע. יידישע געשיכטע איז געוואָרן פאַר אים אַ מיסיע, אַ שליחות. און ביי דעם אַלעמען איז ער געווען מיטשאַפער פון דער פאָלקספּאַרטיי, געגרינדעט די זאַמלביכער „יעווריעיסקאַיאַ סטאַרינאַ" — יידישער אַלטערטום — וואָס איז געוואָרן דער אָרגאַן פון דער דעמאָלט־באַרימטער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוציע „היסטאָריש־עטנאָגראַפישע געזעלשאַפט"; געווען מיטאַרבעטער פון דער יידיש־רוסישער ענציקלאָפּעדיע, און אין פאַרשידענע אויסגאַבעס. אָבער איבער דעם אַלעמען איז געווען די גרויסע אידייע צו באַאַרבעטן אַלזייטיק די געשיכטע פון יידישן פאָלק.

דער וועג צו באַאַרבעטן די יידישע געשיכטע איז נישט געווען אין יענע צייטן קיין גלייכער און קיין לייכטער. דער יונגער דובנאָוו איז געווען אַ געפּייניקטער פון אַ דורשט נאָך אַלזייטיקן וויסן. און ער איז געווען אַ טרוימער וואָס האָט געזוכט אַן אידעאַל אין לעבן. און זיין לעבן איז געווען אַ שווערס. דעם גרעסטן טייל פון זיינע יונגע יאָרן האָט ער פאַרזוכט נויט און דחקות. דחקות און רעכטלאָזיקייט זענען געווען זיינע באַגלייטער אויף אַלע זיינע ערשטע וועגן פון זיינע זוכענישן. די צאַרישע צענזור איז געהאָנגען איבער אים ווי אַ דאַמאָקלעס שווערד. האָט ער דאָך אין זיינע היסטאָריש־פּובליציסטישע אַרבעטן באַגערט צו באַרירן אויך פּראָבלעמען פון אינערלעכן דעמאָלטיקן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג. דובנאָוו דער נע־ונדניק, וועלכער האָט בעת זיינע ערשטע פאָרשונגען פיל מאָל געטוישט די שטאָט, האָט דערנאָך נישט געקאָנט באַקומען קיין נייע דערלויבעניש צו וווינען אין פעטערסבורג. איבערטראָגנדיק זיך פון אָרט צו אָרט האָט ער קיינמאָל נישט איבערגעריסן נישט זיינע פאָרשערישע אַרבעטן און נישט זיינע געזעלשאַפטלעכע פאַראינטערעסירונגען און אַקטיוויטעטן. צוגלייך מיט דער היסטאָריש־פאָרשערישער ברייטער אַקטיוויטעט האָט ער גענומען שטעלונג צו די פאַרשידענע געשעענישן אין יידישן לעבן.

⁂

דובנאָוו איז געווען אַ טיף־נאַציאָנאַלער ייד, אָבער אַ וועלטלעכער ייד און ווי אַזעלכער האָט ער געהאַלטן פאַר זיין חוב אויפצוטרעטן קעגן די פאַנאַטיש־אָפּגעשטאַנענע אַספעקטן פונעם רעליגיעזן לעבן, וואָס דעפאָרמירן דאָס שיינע און הומאַניטאַרע פון יהדות. זיין וועלט־באַנעם האָט זיך שוין אין זיין פריער יוגנט געפורעמט אונטער דער ווירקונג פון דער רוסישער הומאַניסטישער און דעמאָקראַטישער ליטעראַטור, איינצייטיק מיט די שענסטע אידעאַלן פון יהדות, און באַגערט זיך קעגנצושטעלן יעטוועדן פאַנאַטיזם. אַזוי למשל האָט ער אין זיין יוגנט אָנגעשריבן אַ גרויסע אַרבעט וועגן דעמאָלטיקן חדר, ווו יונגע קינדער זענען פאַרשפּאַרט געווען זומער און ווינטער לאַנגע טעג אין ענגשאַפט און אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון אַ בייזן רבין מיט אַ קאַנטשיק, מיט וועלכן ער האָט באַשטראָפט פאַר יעטוועדער פרייער באַוועגונג. דער „וואָסכאָד”

האָט אים געהאַט אָפגעזאָגט צו דרוקן די אַרבעט אויס מורא פאַר דער צענזור. און די צענזור האָט אים געהאַט אויפן אויג. דובנאָוו האָט אָבער אין פאַרשידענע שווערע סיטואַציעס אויסגעפונען מיטלען ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען פון דער צענזור. אַזוי למשל, בעת די כוואַליעס פאָגראָמען אין צאַרישן רוסלאַנד, האָט דער יונגער פאָרשער געפונען וועגן אַרויסצושיקן אומעטום קיין אויסלאַנד דאָקומענטן, וואָס האָבן קלאָר אויפגעדעקט די דירעקטע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון צאַרישן רעזשים פאַר די פאָגראָמען קעגן יידן.

אין 1890 באַזעצט זיך דובנאָוו, נאָך אַ קורצן אויפהאַלט אין זיין שטעטל, מיט זיין יונגער פרוי און טעכטערל * אין אָדעס. אָדעס איז אַ יידישע שטאָט און אויך אַ צענטער פון יידישע שרייבער. ער באַפריינדעט זיך מיט מענדעלען, ביאַליקן, אחד־העמען, פרוגן, ראַווניצקין און אַנדערע. עס בילדעט זיך אַרום אים אַ שרייבער-קרייז וואָס קלייבן זיך צוזאַמען יעדע וואָך ביי אים אין שטוב. עס ווערט געבוירן די איניציאַטיוו אָנצוהויבן פאָרשן די געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד. דובנאָוו מאַכט אַ רוף אין אַלע צייטונגען צו זאַמלען מאַטעריאַלן, דאָקומענטן. ער גופא זוכט, נישטערט אומעטום ווו ס׳איז מעגלעך צו געפינען, פאַרשידענע מאַטעריאַלן וואָס קאָנען נוצן צו זיינע ווערק. זייענדיק פאַרטאָן אין זוכענישן קומען אים אויפן גדאַנק פאַרשידענע היסטאָרישע טעמעס. איינע פון זיי איז די געשיכטע פון חסידיזם. ער נעמט אונטער נייע זוכענישן. ער באַגעגנט זיך מיט פיל מענטשן פון דער חסידישער סביבה. מאַכט צומאָל אַ רייזע איבער רוסלאַנד, שמועסט מיט נייע מענטשן, קלייבט מאַטעריאַלן און עס ווערט עטלעכע יאָר שפעטער געבוירן דאָס בוך אין העברעיש „תולדות החסידות" וואָס ווערט גיך איבערגעזעצט אין יידיש, שפעטער אין אַנדערע שפראַכן. אין דער הקדמה צום בוך האָט ער געשריבן, אַז דאָס איז אַ לערע פון וועלכער ס׳ווערט וואַרעם אין האַרץ און טונקל אין קאָפ. דער אויסדרוק פאַסט זיך צו אים. וואָרעם — דובנאָוו איז געווען, ווי דערמאָנט, אַ פריידענקער, אָבער מיט אַ טיפן נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין. ער איז אייגנטלעך

---

*) זיין טאָכטער זאָפיאַ ערליך־דובנאָוו, אַ שריפטשטעלערין, וועלכע האָט אויך אָנגעשריבן אַ בוך וועגן איר פאָטער, איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין ניו־יאָרק אין עלטער פון 101 יאָר.

געווען דער טעאָרעטיקער פון מאָדערנעם יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק. דערביי אַן אויפריכטיקער דעמאָקראַט. און ווי אַ דעמאָקראַטישער נאַציאָנאַלער ייד האָט ער קעמפנדיק פאַר יידישער רעכט, געפאָדערט נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע פאַר יידן.

דובנאָוו האָט געהאַלטן אַז יידן זענען אַ נאַציע, נאָר אַ גייסטיקע נאַציע. ווי אַזוי האַלט זיך אויף אַזאַ נאַציע? אַדאַנק דער היסטאָרישער געמיינשאַפט, קולטור־שטאַנדהאַפטיקייט, נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע און נאַציאָנאַלן ווילן. וואָס שייך נאַציאָנאַלן ווילן וואָלט מען געקענט שטעלן אייניקע קשיות, אָבער ס'וואָלט אונדז צו ווייט פאַרפירט. וועט מען זיך באַגרענעצן צו זאָגן, אַז דובנאָוו דער היסטאָריקער איז אויך געווען אַ טעאָרעטיקער פון יידישער פאָלקישקייט און פון יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק.

⁂

וואָס שייך דובנאָוו דעם היסטאָריקער איז ער דורכגעגאַנגען עטלעכע פאַזעס. ער האָט אָנגעהויבן, ווי מיר האָבן שוין באַמערקט, מיט היסטאָרישער פובליציסטיק, געווידמעט זיך מיט התמדה דעם קלייבן מאַטעריאַלן און אָרגאַניזירן דורך פאַרשידענע מיטלען דאָס זאַמלען דאָקומענטן. אויפן סמך פון זיינע פאָרשונגען געשריבן היסטאָרישע מאָנאָגראַפיעס (צווישן אַנדערע וועגן שבתי צבי־באַוועגונג און יעקב פראַנק). לסוף געווידמעט זיך זיין קרוין־ווערק: „די וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק”. (אין 10 בענדער).

די יידישע היסטאָריאָגראַפיע איז צו יענער צייט געווען גאַנץ אָרעם. ווי אַ היסטאָריקער האָט שמעון דובנאָוו אויפן יידישן שטח געהאַט פאַר זיך ווי אַן אַלגעמיין ווערק פון יידישער געשיכטע בלויז דעם מוסטער פון גרעצן. אָבער דובנאָווס פרייער געדאַנק, זיין אומווילן צו אַנאַליזירן געשיכטלעכע געשעענישן פון קוק־ווינקל פון רעליגיע האָט אים שוין ביי זיין אָנהייב אָפּגעטיילט פון גרעצן, הגם ער האָט אים געשעצט, געשריבן וועגן אים, אויך אים טיילווייז איבערגעזעצט (די צענזור האָט דאָס נישט דורכגעלאָזט). חוץ דעם האָבן דובנאָווס היסטאָרישע אַרבעטן, נישט נאָר פובליציסטישע, די מאָנאָגראַפיעס געהאַט אויך געגנוואַרטיקע צילן. ער האָט געפאָרשט די פאַרגאַנגענהייט מיטן אויסבליק אויף דער

געגנוואַרט און אויף דער צוקונפט. און ער האָט אויך טיף געשטעקט אין דער געגנוואַרט. דערמיט איז אויך דובנאָוון געגאַנגען צוצוקומען צו דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס איז דערווייטערט געווען פון יידישן כלל, געזען איינזייטיק־פאַלש סיי די געגנוואַרט, סיי די פאַרגאַנגענהייט. דער יונגער היסטאָריקער האָט אויפגעוויזן ווי עס האָבן אין יידנטום שטענדיק געפלאָסן צוויי שטראָמען — דער אָרטאָדאָקסישער שטראָם פון רבי עקיבא און דער פריידענקערישער פון אלישע אחר, אוריאַל אַקאָסטאַ, ברוך שפינאָזאַ און אַנדערע. דובנאָוון איז כלל אַלע מאָל געגאַנגען צו אַנטפלעקן די פאָרגעשריטענע און וועלטלעכע ווערטן פון דער יידישער געשיכטע, פון די יידישע אַלטע שאַפונגען, וועלכע זענען גענוג אָפט פאַרשאָטנט געוואָרן פון תנאים, רבנים, גאונים. ער האָט דער אינטעליגענץ געוואָלט אונטערזאָגן, אַז מ׳קאָן זיין זייער אַ גוטער ייד אפילו ווען מ׳לייגט נישט קיין תפילין און מען טראָגט נישט קיין ארבע־כנפות, און אַז אַקאָסטאַ און שפינאָזאַ זענען געווען נישט ווייניקער יידן ווי גאַליליי און דזשיאָרדאַנאָ ברונאָ זענען געווען איטאַליענער. דאָס אַלץ איז נאָך געווען אין זיינע יוגנט־אַרבעטן.

אָבער דאָס צונויגן דאָס אויער צו פראָבלעמען פון דער געגנוואַרט האָט דובנאָוון נישט געשטערט צו זיין דער פאַרטיפטער היסטאָריקער־פאָרשער פון דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט און שוין אין די ניינציקער יאָרן, איבערהויפט ווען עס באַווייזט זיך זיין „לערן־בוך פון יידישער געשיכטע״, אַנדערע אויסגאַבעס, דערשיינט דובנאָוו ווי אַ היסטאָריקער פון אַ נייעם טיפ, וועמענס איינפלוס עס וואַקסט כסדר. אונטער זיין ווירקונג האָט זיך שפעטער אין פעטערסבורג ברייט אַנטוויקלט די היסטאָרישע, עטנאָגראַפישע געזעלשאַפט. אַרום דער פריער־דערמאָנטער פערטל־יאָר שריפט „יעוורעיסקאַיאַ סטאַרינאַ״ פון וועלכער ער איז געווען הויפט־רעדאַקטאָר האָבן זיך שפעטער גרופירט אַזעלכע היסטאָריקער ווי די יונגע דעמאָלט באַלאַבאַן, שאָר, שיפער, דער שרייבער און פאָלקלאָר־פאָרשער אַנסקי, און פיל אַנדערע.

הכלל, באַלד פון אָנהייב, אין זיינע פילצאָליקע קלענערע אַרבעטן, זיינע מאָנאָגראַפיעס דערשיינט דובנאָוו ווי אַ היסטאָריקער מיט אַ פולשטענדיק נייעם צוגאַנג ווי ער האָט דאָס שוין דערוויזן אין דער געשיכטע פון חסידיזם, וואָס ער האָט אַנאַליזירט נישט ווי אַ רעליגיעזע סעקטע, נאָר אין זיין בראשית ווי אַ רעליגיעז־געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג וואָס איז

דערנאָך פאַרגליווערט געוואָרן אין רביניזם און צדיקיזם. דובנאָוו צילט צו באַווייזן, אַז יידישע גייסטיקייט, יידישע קולטור איז נישט בלויז רעליגיע, און אויפצודעקן די וועלטלעכע און פּראָגרעסיווע ווערטן אין דער יידישער געשיכטע.

⁂

צו זיין העכסטער מדרגה האָט דובנאָוו דערגרייכט אין זיין קרויך־ווערק, „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק”. עס דאַרף קלאָר זיין, אַז שרייבן געשיכטע פון יידישן פאָלק פון זיין אורשפּרונג, ווען ס׳האָט נאָך קיין פאָלק נישט געבילדעט, ביז די לעצטע צייטן, כמעט ביז אונדזערע צייטן, איז איינע פון די גאָר שווערע אויפגאַבן. קודם איז די יידישע געשיכטע נאָך דער כינעזישער און אינדישער איינע פון די לענגסטע אין דער צייט. זינט איר אורשפּרונג נעמט זי אַרום כמעט פיר טויזנט יאָר. גלייכצייטיק איז זי פאַרנעמענדיק געאָגראַפיש; זי שפּילט זיך אָפּ כמעט אויף אַלע טעריטאָריעס פון ערד־קיילעך. דעריבער, ווי עס דערקלערט אונדז דובנאָוו, הייסט זי ביי אים „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק”. דעם עכטן היסטאָריקער איז נייטיק געווען צו קענען נישט נאָר די לאַגע און גורלות פון די צעשפּרייטע יידן, נאָר אויך די אומשטענדן, די באַדינגונגען פון די פעלקער צווישן וועלכע די יידן האָבן איינגעוואַנדערט און אויסגעוואַנדערט. ער האָט אויך געדאַרפט זיין אַ גרויסער מייסטער צו קאָנסטרויִרן, צונויפבינדן די באַזונדערע תפוצות, צו שאַפן אַ גאַנצקייט פון באַזונדערע שפּליטערן, אַז דער לייענער זאָל נישט פאַרבלאָנדזשען אין די הונדערטער און הונדערטער זייטן פון די צען בענדער.

מ׳דאַרף געדענקען, אַז דובנאָוו האָט געשריבן די „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק” אַ האַלבן יאָרהונדערט נאָכדעם ווי ס׳איז דערשינען גרעצס „געשיכטע דער יודען”. זינט דעמאָלט איז צוגעקומען אַ שלל נייע דאָקומענטן, אַרכעאָלאָגישע אויסגראָבונגען פון נאָענטן מזרח. עס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אויספאָרשונגען פון פאַרשידענע לענדער, מאָנאָגראַפיעס פון קהילות, פּנקסים, אַזוי אַז דובנאָוו האָט זיך געשטיצט אויף די נייסטע דאָקומענטן און אויספאָרשונגען פון זיין צייט (און היינט איז פאַראַן נאָך מער, פאַרשטייט זיך, אַרכעאָלאָגישע אויסגראָבונגען און אויספאָרשונגען). חוץ דעם איז דובנאָוו צוגעגאַנגען צו דער זאַך, ווי דערמאָנט

שוין מיט אַ נייער קאָנצעפּציע, אַן עכט וויסנשאַפטלעכער, וואָס איז ביז אים אין דער יידישער געשיכטע־פאָרשונג נישט אָנגעוואָנדן געוואָרן. מ׳קאָן זאָגן, אַז ער האָט דער ערשטער צעאַקערט דעם באָדן פון דער יידישער היסטאָריאָגראַפיע. ביז אים איז די יידישע היסטאָריאָגראַפיע, בפרט אין מזרח־אייראָפּע, געווען אין די וויקעלעך. אין רוסלאַנד האָט זי נישט עקזיסטירט. אין דייטשלאַנד איז שוין יאָ געווען אַ יידישע היסטאָריאָגראַפיע, אָבער אין דייטשלאַנד איז זי מער געבונדן געווען מיט חכמת־ישראל. דאָס רוב וואָס איז דאָרט אָפּגעטאָן געוואָרן אויפן געביט פון יידישער געשיכטע איז אייגנטלעך געווען מער געשיכטע פון יודאַיִזם, געבונדן בלויז מיט דער געשיכטע פון יידישן פאָלק. די ערשטע פּיאָנערן אויף דעם געביט אין דייטשלאַנד צונץ, יאָסט, גייגער האָבן אין דער יידישער געשיכטע געזען בלויז גייסטיקייט און מאַרטירערטום. ביי זיי איז נישט געווען קיין יידיש פאָלק, שוין אָפּגערעדט פון אַ נאַציע, נאָר איזראַעליטן פון אַ רעליגיעזער געמיינשאַפט. גייגער האָט צו מאָל באַזייטיקט פון די תפילות די דערמאָנונג פון נאַציאָנאַלער בענקשאַפט. גרעץ איז געווען אַ סך פאָרגעשריטענער, ער נעמט אפילו אין אַ געוויסער מאָס אין באַטראַכט דעם סאָציאָלאָגישן אַספּעקט, אָבער זיין ווערק איז געווען געשיכטע פון יידן און נישט פון יידישן פאָלק, שוין אָפּגערעדט פון אַ וועלטלעכער פאָלקסגעמיינשאַפט. ס׳איז ביי אים „געשיכטע דער יודען", ווי דאָס ווערק הייסט. ער כאַראַקטעריזירט און טיילט צומאָל איין די פעריאָדן לויט גייסטיקע און ספּיריטועלע סימנים ווי למשל די תקופה פון תלמוד, פון גאונים, רבנים, פון מיסטיק, השכלה און נישט לויט נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע אַספּעקטן, ווי דאָס עיקרדיקע וואָלט געווען דער יודאַיִזם און נישט דאָס פאָלק. דובנאָוו דאַקעגן האַלט, אַז נישט דאָס פאָלק איז אַ פּראָדוקט פון יודאַיִזם, נאָר פאַרקערט, דער יודאַיזם איז אַ פּראָדוקט פון פאָלקסשאַפונג און ענדערט זיך אויף יעדער מדרגה פון קולטור־שאַפונג; והשנית איז דער יודאַיִזם אין זיין אַנטוויקלונג נישט דער גאַנצער אינהאַלט פון דער יידישער געשיכטע. יידישע געשיכטע זענען אויך פּאָליטישע, סאָציאַלע, עקאָנאָמישע, אויך פאַרשטייט זיך, קולטורעלע דערשיינונגען אין פאַרבינדונג מיט די איינפלוסן פון דער סביבה, אין פאַרבינדונג אויך מיט וועלטגעשעענישן. מיט איין וואָרט: דובנאָוו האָט סעקולאַריזירט, פאַרוועלטלעכט די יידישע געשיכטע. ער נעמט פון איר אַראָפּ דעם טעאָלאָגישן שלייער. און דובנאָוו שטרייכט אונטער אַז דער הויפּט־ציל פון היסטאָריקער

איז אויסצושיילן די אַלגעמיינע פּראָצעסן, וואָס זענען אין דער פאַרגאַנגענהייט באַהאַלטן אין לעגענדעס, אין הויפנס נישט קלאָרע פאַקטן, און אויפשטעלן אַ גענויעם אַרכיטעקטאָנישן פּלאַן, כדי אויסצובויען דעם פילגאָרנדיקן בנין פון דער געשיכטע. דער ערשטער באַדינג דערצו, איז צו האָבן אַ קלאָרע קאָנצעפּציע וועגן יידישן פאָלק, אַ פאַרשטעלונג, וואָס זאָל נישט זיין פאַרטונקלט און פאַרשטעלט דורך דאָגמאַטישע און סכאָלאַסטישע באַגריפן.

שמעון דובנאָוו דער היסטאָריקער, וואָס איז געווען אַ פּראָדוקט פון אַ נייער עפּאָכע, פון אַ צייט פון גייסטיקע אויפברויזן און פון גרויסן קולטור־רענעסאַנס פון אייראָפּעישן יידנטום, האַלט אַז דער יודאַיזם האָט זיך שטענדיק אויסגעשפּינט לויט דער סאָציאַלער און געזעלשאַפטלעכער עקזיסטענץ פון פאָלק. די נייע צייט ענדערט, פאַרוועלטלעכט אַ סך באַגריפן און באַגרינדונגען. אַזוי אויך מוז דער היסטאָריקער־וויסנשאַפטלער פאַרוועלטלעכן די אויפפאַסונג פונעם גאַנג פון דער יידישער געשיכטע. דובנאָוו ווייזט אָן וויפל אויסקרומענישן און בלויזן מ׳דאַרף אויסגלייכן. תנאים, רבנים, תלמודיסטן און אַנדערע רעליגיעזע פירער האָבן, למשל, איגנאָרירט אַ גאַנצן אָפּשניט פון יידישער שעפערישקייט, פון יידישער קולטור צווישן תנ״ך און תלמוד; מ׳האָט איגנאָרירט די יידיש־העלענישע תקופה, די רייכע ליטעראַטור פון אַפּאָקריפן, עפּיגראַפן, פילאָנס פילאָזאָפיע, יוסף פלאַוויוס היסטאָריאָגראַפיע, מ׳האָט עס כמעט אויסגעמעקט פון נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין. דער עכטער היסטאָריקער מוז אויך גלייכשטעלן די כראָנאָלאָגישע אויסקרומענישן.

אויפן סמך פון אַזאַ נייער אויפפאַסונג, האָט דובנאָוו געשריבן, מוז מען איבערשאַצן אַ סך וויכטיקע דערשיינונגען סיי פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט און אוודאי שוין פון דעם ווייטן עבר. לאָמיר אָננעמען פון יידישן אַלטערטום אַזאַ דערשיינונג ווי דאָס אַנטשטייק אין יהודה פון צוויי ריכטונגען, די פּרושים און די צדוקים, וואָס האָבן דורות־לאַנג געשפּילט אַ גרויסע ראָלע, איבערהויפּט אין דער רוימישער תקופה. אפילו היסטאָריקער וואָס זענען שוין געווען פריי פון רעליגיעזן דרוק, דערמאָנט דובנאָוו, האָבן דערקלערט די צוויי ריכטונגען דער עיקר מיט רעליגיעז־ריטועלע חלוקי־דעות; פאַרגעשטעלט זייערע שטרייטן ווי רעליגיעזע שטרייטן, אין דער צייט ווען אין דער אמתן איז דאָס געווען אַ נאַציאָנאַלער, פּאָליטישער שטרייט וועגן אינהאַלט פון דער נאַציע. צי יידן זאָלן זיין אַ

וועלטלעכע נאַציע ווי דאָס האָבן געוואָלט די צדוקים, צי אַ רעליגיעז־ספּיריטועלע, פֿאַרמאַכטע נאַציע, ווי דאָס האָבן געוואָלט די פֿרושים, הגם ס׳זענען אויך געווען רעליגיעזע חלוקי־דעות. דער שטרייט האָט אויך געהאַט, שרײַבט דובנאָוו, אַ סאָציאַלן כאַראַקטער; ס׳האָבן געקעמפֿט צווישן זיך די צדוקישע אַריסטאָקראַטיע, די העלעניזירטע, וואָס האָט געוואָלט האַלטן אין אירע הענט די מלוכה־מאַכט און דאָס לאַנד זאָל זײַן אַ מלוכה ווי אַלע דעמאָלטיקע מלוכות, און די פֿרושימדיקע מער דעמאָקראַטישע ריכטונג וואָס האָט געהאַט הינטער זיך דאָס פֿאָלק. די רעליגיעזע אַנדערשקייטן זענען געווען אַ צוגאָב, טיילמאָל אַ דעק־מאַנטל פֿון נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן שטרייט צווישן די צוויי פֿאַרטייען.

אַ מער בולטן בײַשפּיל, ווײַזט דובנאָוו אָן, קאָן מען זען בײַם אָפּשאַצן יבנה און איר סנהדרין. ווי באַקאַנט איז נאָך אין מאָמענט פֿון דער גרויסער קאַטאַסטראָפֿע, ווען די רוימער האַלטן אין אומברענגען יהודה, באַקומט זיך אַרויס יוחנן בן־זכאי פֿון באַלאַגערטן ירושלים און גרינדעט אַ ישיבה אין יבנה (פֿאַראַן אפֿילו אַ לעגענדע, אַז מ׳האָט אים אַרויסגעטראָגן ווי אַ טויטן אין אַן אָרון). האָבן היסטאָריקער און אויך סתם רעליגיעזע מענטשן פֿאַרהערלעכט דעם אויפֿטו ווי אַן אַקט צו קאָנען לערנען תורה אויף די חורבות פֿון דער מלוכה. אַנדערע האָבן געזען אין דער געשעעניש דאָס פֿאַרטרעטן די מלוכה דורכן יודאַיזם. אין דער אמתן, שרײַבט דובנאָוו, איז הינטער די פּלייצעס פֿון די רוימער פֿאָרגעקומען אַן עכט נאַציאָנאַלער און געזעלשאַפֿטלעכער אַקט. ס׳האָט זיך נישט געהאַנדלט בלויז אין לערנען תורה, הגם דאָס אויך. די ישיבה אין יבנה האָט געדאַרפֿט ווערן אַ נאַציאָנאַלער צענטער מיט אַ זעלבסטפֿאַרוואַלטונג, דעם סנהדרין, וואָס איז געווען אַ געזעצגעבערישע אינסטיטוציע, באַזירט אויפֿן רעליגיעזן געזעץ. דאָס האָט באַדאַרפֿט די צעפֿאַלענע, צעשפּרייטע טיילן פֿון דער נאַציע באַהעפֿטן מיט געמיינזאַמע געזעצן, לויט אַ דיסציפּלין, אַ נאַציאָנאַל־רעליגיעזער. און איז דאָך פֿון יבנה אַרויס דער געדאַנק אויפֿצובויען די צעשלאָגענע נאַציאָנאַלע אַרמיי. אַזוי איז יבנה קודם־כל די געשיכטע פֿון אַ נאַציאָנאַלן אויפֿטו וואָס האָט געצילט צו רעאָרגאַניזירן די רעשטלעך פֿון צעשלאָגענעם פֿאָלק און דערנאָך ערשט די געשיכטע וועגן ווײַטער לערנען תורה און אָפּהיטן די רעליגיע — שטעלט פֿעסט דובנאָוו.

אין זעלבן ליכט ווערן באַלויכטן פֿיל אַנדערע געשיכטלעכע דערשײַנונגען און געשעענישן, וואָס זענען פֿאַרפֿלאָנטערט אין רעליגיעזע דאָג־

מעס. אפילו די סאַמע ערנסטע אָבער פאַרשטיינערטע רעליגיעזע געזעצן, ווי למשל דער תלמוד, ווערן קלאָר אין ליכט פון נאַציאָנאַלער נויטווענדיקייט. דער תלמוד איז לויט דובנאָוון אַ נאַציאָנאַלע דיסציפלין אין אַ רעליגיעזן לבוש, פאַרשטייט זיך פאַר יענע צייטן. ער איז אַ געשריבענער קאָדעקס פון נאַציאָנאַלער זעלבסטדערהאַלטונג פאַר די יידישע אויטאָנאָמע צענטערן, פריער אין פערסישן בבל, דערנאָך אין רוימישן פאַלעסטינע, אין אַנדערע דעמאָלטיקע צענטערן. מיט איין וואָרט, דאָס זענען דורותדיקע אָנשטרענגונגען פון פאָלקס־פירער צו שאַפן אַ ראַם, אַ שאָלעכץ אַרום דעם צעבראָכענעם נאַציאָנאַלן קערן.

אַזאַ וויסנשאַפטלעכע קאָנצעפּציע ווייזט אָן דובנאָוו, פאָדערט צו באַגרינדן צוזאַמען מיט די געזעלשאַפט־נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען און פאַקטאָרן אויך די סאָציאַל־עקאָנאָמישע, און אונדזער גרויסער היסטאָריקער גיט צו, אַז דאָס האָט גאָרנישט צו טאָן מיטן היסטאָרישן מאַטעריאַליזם לויט וועלכן אַלע געשעענישן און דערשיינונגען קלערט מען אויף בלויז מיטווירטשאַפטלעכע און לעבנס־באַדינגונגען. דאָס איז, לויט אים, דער צווייטער עקסטרעם פון אויפקלערן אַלץ מיט ספּיריטועלע פאַקטאָרן, די אַנטוויקלונג פון אַ פאָלק, פון אַ נאַציע איז קאָמפּליצירט און קאָן נישט ווערן אויפגעקלערט איינזייטיק. אין איר עוואָלוציע שפּילן אַ ראָל אַלזייטיקע פאַקטאָרן.

אַ נייע אויפפאַסונג פון דער יידישער געשיכטע האָט אויך געפאָדערט אַ נייע קלאַסיפיקאַציע פון תקופות. ביים פאַרטיילן אין פעריאָדן ריכטעט זיך דער היסטאָריקער־וויסנשאַפטלער נישט מיט רעליגיעזע, ספּיריטועלע סימנים נאָר מיט נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע, באַשטימטע דורך דער היסטאָרישער סביבה אין וועלכער דאָס פאָלק לעבט און דורך דער העגעמאָניע פון דעם אָדער יענעם נאַציאָנאַלן צענטער.

דאָס קרוין־ווערק, די „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק” אין צען בענדער פאַרטיילט דובנאָוו קודם־כל אין צוויי גרויסע, אַלגעמיינע תקופות, די מזרחדיקע, ווען די הויפּט־צענטערן פון פאָלק זענען געווען אין פאָדעראַזיע, שאַפנדיק אַן אייגן מלוכיש לעבן און גלייכצייטיק אָדער שפּעטער אין אַסיריע, צפון אַפריקע, מעזאָפּאָטאַמיע, פאַלעסטינע — און אַ מערבדיקע תקופה, ווען יענע צענטערן זענען שטופנווייז אַריבער קיין אייראָפּע און געשאַפן די שפּעטערדיקע העגעמאָנע צענטערן — אין פריען מיטלאַלטער אין אַראַבישן, שפּעטער אין קריסטלעכן שפּאַניע, דערנאָך דרום־

פראַנקרייך, צפון־פראַנקרייך, דייטשלאַנד, פון דייטשלאַנד טראָגט זיך איבער אַ גרויסער העגעמאָנישער צענטער קיין פוילן. פאַרשטייט זיך, אַז ס׳ווערט דאָ דערמאָנט אין אַלגעמיינע שטריכן, יעדער ישוב מיט זיינע פאַרבינדונגען ווערט באַהאַנדלט באַזונדער.

די אייראָפעיִשע עפאָכע מיט דער אַזוי־גערופענער נייסטער צייט פון יידנטום, ווייזט אונדז דובנאָוו דורך טיפע סאָציאַלע און קולטורעלע קריזיסן ; דורך פאַרפאָלגונגען און רדיפות ; דורך פעריאָדן פון בירגערלעכער עמאנציפאַציע און פאַראַלעלע אויפשטייגן פון אַסימילאַציע און נאַציאָנאַלע און אַרבעטער־באַוועגונגען ; דורך גזירות און פאָגראָמען אין מזרח־אייראָפע מיט דער באַגלייט־דערשיינונג פון יציאת־אייראָפע. דובנאָוו איז דער היסטאָריקער־עדות פון אַנטשטיין פון נייע צענטערן אין צפון־און דרום־אַמעריקע נאָך די פאָגראָמען פון די אַכציקער יאָרן, און ער שענקט אויך אַ סך אויפמערקזאַמקייט דאָס לייגן אַ ווינקל־שטיין פון אַ צענטער אין דער אַלטער היים, אין פאַלעסטינע.

דובנאָוו פאַרזעט אויך נישט אין זיין לעצטן באַנד דעם גייסטיקן חורבן, וואָס די סאָוועטישע הערשאַפט האָט אָנגעמאַכט צווישן רוסישן יידנטום. מיט ווייטיק שרייבט ער וועגן די סימנים פון נאַציאָנאַלן אונטערגאַנג פון רוסישן יידנטום.

⁂

שמעון דובנאָוו האָט נאָך אַ סך אינטערווענצן פון לאַנד און אויסלאַנד פאַרלאָזט סאָוויעט־רוסלאַנד אָדער ווי ער רופט עס אין זיין „בוך פון מיין לעבן” „דאָס תפיסה־הויז” אין צוויי און צוואנציקסטן יאָר, אויסוואַנדערנדיק קיין בערלין ווו ער האָט מיט די גרעסטע אָנשטרענגונגען פאָרגעזעצט די אַרבעט איבער זיין הויפט־ווערק. ער האָט נאָך באַוויזן אָנצושרייבן אין צווישן צייט דריי בענדער מעמואַרן „דאָס בוך פון מיין לעבן”, וואָס נעמט אַרום די גאַנצע ברויזנדיקע עפאָכע.

דעם צענטן און לעצטן באַנד האָט ער שוין פאַרענדיקט אין ריגע, דערפירט ביזן סוף 1938, און דערשינען איז דער באַנד נאָך דער מלחמה. דובנאָוון איז באַשערט געווען צו זיין דער עדות פונעם אויסברוך פון דער היטלעריסטישער מגפה. און ווידער האָט ער געמוזט נעמען דעם וואַנדערשטעקן. אין 1933 האָט ער זיך באַזעצט מיט זיין פרוי אין ריגע. פון דאַנען

נישט אויפגעהערט צו מאַכן רופן צו דער וועלט זיך צו מאָביליזירן קעגן די אָנקומענדיקע געפאַרן. ער וואַרפט אָפּ אַלע עצות פון פריינד פון אַמעריקע, וועלכע האָבן אַרויסגעשיקט אַ וויזע צו פאַרלאָזן אייראָפּע. ער וויל נישט פאַרלאָזן דאָס אייראָפּעישע יידנטום אין אַן אומגליק. און ער בלייבט נישט קיין איין טאָג פּאַסיוו. ער רופט די יידן פון דער גאַנצער וועלט זיך צו פאַראייניקן קעגן בלוטיקן שונא, שרייבט אַרטיקלען און אויפרופן, אַפּעלירט צו ראַטעווען די קרבנות פון דייטשלאַנד. נאָך זומער 1939, עטלעכע חדשים פאַר דער מלחמה, בעת פון אייניקע יידישע סביבות איז געקומען דער רוף צוריק צו גיין אין געטאָ, קלאָגנדיק אויף דער עמאַנציפּאַציע, וואָס יידן האָבן געהאַט באַקומען, טרעט ער אַרויס מיט שאַרפע ענטפערס, אַז נישט אין געטאָ דאַרף מען איצט רופן נאָר צום קאַמף מיטן שונא. און אויב ס׳וועט אויסברעכן אַ מלחמה וועט דער חוב פון יידן זיין צו שלאָגן זיך קעגן בלוטיקן שונא ביי דער זייט פון די דעמאָקראַטישע פעלקער.

דעם 79־יאָריקן היסטאָריקער האָט אויך דעמאָלט געטראָפן אַ פּערזענלעכער אומגליק. זיין לעבנס־באַגלייטערין, וואָס איז געווען פאַר אים אַ גרויסער אָנהאַלט אין אַלע צייטן, איז אין ריגע געשטאָרבן. ער איז פאַרבליבן אַליין, ווייט פון משפּחה, פון די קינדער, פון פריינד. ער לאָזט אָבער ווייטער נישט אַרויס די פּען פון האַנט. ער שרייבט: „מיינע ערשטע טעג פון מיין ליטעראַרישער טעטיקייט זענען זיך צונויפגעפאַלן מיט דער ערשטער כוואַליע פּאָגראָמען אין רוסלאַנד אין 1881, און די לעצטע טעג פאַלן זיך צונויף מיט דער פולשטענדיקער פּאָגראָמירונג פונעם יידישן ישוב אין פוילן. מיר איז באַשערט צו באַשטעטיקן דעם זאָג — „אין שטורעם האָסטו אָנגעהויבן און אין שטורעם זאָלסטו ענדיקן”.

⁂

אין יענער טראַגישער צייט האָט דובנאָוו מיט האָפענונג געוואָנדן די אויגן צום לאַנד פון די אבות. אגב האָט ער גערעכנט נאָכן פאַרענדיקן זיין ווערק אין בערלין צו פאָרן זיך באַזעצן אין ארץ ישראל „כדי צו זען דעם הימל וואָס האָט אינספּירירט מיינע אבות די נביאים”.

ער וואָס איז קיינמאָל קיין ציוניסט נישט געווען, האָט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם נאָכגעפאָלגט די פּרוּוון פון פּיאָנערישן אויפבוי. מיט פּראָ־

טעסט האָט ער אין לעצטן באַנד געשריבן וועגן די אַראַבישע פּאָגראָמען און אין דער לעצטער צייט וויזיאָנעריש פּאָרויסגעזען אַן אויפגעלעבטע מלוכה. „אויפן שוועל פון אַ יידישער מלוכה אין פּאַלעסטינע" הייסט אַ קאַפּיטל ביים סוף פון צענטן באַנד. ער שרייבט: „דאָס וואָס עס זענען אונטערגעגאַנגען צוויי יידישע אייראָפּעישע צענטערס האָט אין וואַנדערפאָלק פאַרשטאַרקט די בענקשאַפט נאָך ציון". און דערמאָנענדיק די באַלפור־דעקלאַראַציע, די יידישע קאָלאָניזאַציע, פירט ער אויס: „אַט אַזוי, נאָך טויזנטיאָריקע האָפענונגען אויף משיח-נסים שטייט איצט דאָס יידנטום אויפן שוועל פון אַ רעאַלער יידישער מלוכה, הגם אַ מיניאַטורישע וואָס פאַרנעמט נאָר אַ טייל פון דער אַמאָליקער ארץ ישראל־טעריטאָריע"... און ווייטער: „ווו עס זאָל נישט זיין האָט שוין בלויז דאָס אַוועקשטעלן די דאָזיקע פּראָבלעם אַ טיפן היסטאָרישן באַטייט. דאָס קליינע יהודה קאָן, אמת, אַריינגעמען אין זיך נאָר אַ טייל פון די תפוצות, פונקט ווי ס'איז געווען אין עלטערן פּעריאָד פון יהודה, אין די צייטן פון גריכנלאַנד־רוים... עס קאָנען אין אַזאַ פאַל זיך שאַפן צוויי אומגלייכע טיילן פון דער נאַציע: ארץ־ישראלדיקער און אַ גלות־טייל. אַ קליינע יהודה און אַ גרויסער עשרת-השבטימדיקער ישראל: צווישן ביידע טיילן קאָן זיך אָבער איינשטעלן אַ קעגנזייטיקע קולטור-קאָאָפּעראַציע, וואָס קאָן ווערן אַ ברכה פאַרן פאָלק ווי אַ גאַנצעס".

און פאַרענדיקנדיק דעם 10־טן באַנד פון דער „וועלט געשיכטע פון יידישן פאָלק" אין אַ טראַגישער צייט, ווען די גרויסע געפאַרן פון היטלעריזם דערנענטערן זיך אַלע מאָל מער, שרייבט אונדזער גרויסער היסטאָריקער מיט גלויבן: „ניין, מיר קאָנען נישט אויסוואָרצלען פון אונדזער נשמה די אידעאַלן פון מענטשלעכקייט, דעם גלויבן, אַז דער מענטשן־מין וועט ווערן כסדר שלימותדיקער אויפן וועג פון בעסטיאַליזם צו הומאַניזם. דעם דאָזיקן גלויבן האָבן אונדז איבערגעגעבן אין ירושה די נביאישע רייד פון תנ"ך וועגן „באחרית הימים", „ווען די שווערדן וועלן אויסגעשמידט ווערן אין אַקער־אייזנס"...

„אָבער גלויבן אָן מעשים איז טויט". מיר וואָלטן נישט געווען קיין וועלטלעך פאָלק אויב אין מאָמענט פון קאַטאַסטראָפעס וואָלטן מיר געווען אָפּגעזונדערט איינס פון דאָס אַנדערע, אויב אַלע ברוכטיילן פון יידנטום וואָלטן נישט פאַראייניקט זייערע כוחות, כדי צו ראַטעווען די באַדראָטע טיילן, כדי אויפצוהאַלטן דאָס גאַנצע..."

און ביי די לעצטע שורות ווענדעט ווידער, דער איינזאַמער געלערנטער, די אויגן צו דער היים פון די אבות: ... „אייראָפּע און אַמעריקע האָבן זיך באַהעפט אין דער אַלגעמיינער שטרעבונג אויפצובויען אונדזער היסטאָרישע היים אין אַזיע ... היינט צו טאָג באַשטייט דאָס יידישע פאָלק פון 15 מיליאָן, וואָס אַ דריטל פון זיי געפינט זיך אין אַמעריקע, און כמעט אַ האַלבער מיליאָן בויט דאָס באַנייטע יידישע לאַנד אין פּאַלעסטינע באַגייסטערט פון דער פּערספּעקטיוו פון אַ יידישער מלוכה”.

„ובכן, די יידישע געשיכטע גייט ווייטער אָן” — פאַרענדיקט ער.

⁂

שמעון דובנאָווס תלמידים און פאַרערערס האָבן געהאַט באַשלאָסן אויסצוקריצן אויף זיין מצבה אַזעלכע ווערטער: „די גרויסע ליבע צו זיין פאָלק האָט געפירט מיט זיין פעדער”. צו אונדזער גרויסן צער איז קיין מצבה און נישט קיין קבר פון אונדזער גרויסן היסטאָריקער נישטאָ. דער מערדערלעך אומגעבראַכטער 81־יאָריקער היסטאָריקער איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין אַ מאַסן־קבר אויפן אַלטן ריגער בית־עולם. קיין מצבה, קיין שום צייכן איז דאָרט נישט פאַראַן, ווי מ׳האָט מיר איבערגעגעבן, אָבער די ווערטער, אַז די ליבע צו זיין פאָלק האָט געפירט מיט דובנאָווס פעדער, אויב מ׳האָט זיי נישט געקאָנט אויסקריצן אויף זיינער אַ מצבה, זענען זיי איינגעקריצט אין האַרץ פון זיין פאָלק.

ערראַטע

צוליב טעכנישע סיבות זענען די אותיות י און ז אַרויסגעקומען אין אַ קלײנער צאָל װערטער בלאַס אָדער טײלװײז אָפּגעמעקט. מיר אַנטשולדיקן זיך פאַר די לײענער און גלויבן, אַז ס׳װעט זײ נישט שטערן איבערצולײענען ריכטיק דאָס װאָרט.

באַמערקטע דרוק־פעלערן :

זײט 23, שורה 6 פון אונטן, אָנהײב שורה דאַרף נישט זײַן בלויע קנוילן, נאָר גרויע קנוילן.
זײט 38, שורה 6 פון אויבן, לעצט װאָרט דאַרף זײַן אָפן.
זײט 42, שורה 2 פון אויבן, דאַרף נישט זײַן דערװוּסט, נאָר דערװויסט.
זײט 69, שורה 4 פון אונטן, דאַרף נישט זײַן הענדוס פענדוס, נאָר הענדעס פענדעס.
זײט 172, שורה 5 פון אויבן, דאַרף נישט זײַן קריטיקער, נאָר קריטיקערס.
זײט 180, שורה 3 פון אונטן, נאָכן װאָרט גילאָטינע דאַרף זײַן פאַרמאַכט דער קלאַמער.

אינהאַלט:

דערציילונגען און נאָוועלן

זייט
די צעשיידטע 7
ער האָט אים דערקענט... 15
אַ האַרבסטיקע באַגעגעניש 23
דער באָבע פּעשעס מכשול 30
די מאַמע און די טאָכטער 39
אַנקען צום אייביקן אָנדענק
(דאָס ערשטע מאָל ביי יאַנוש קאָרטשאַקן) 51
טרעבלינקער גאָלדזוכער 60
„דער געלער” און די רויטע פאָן 67
ווען אַ יידישער מחבר לייענט זיך אַליין 78
אַ סאָוועטישע מאַראַנען־משפּחה 85
דאָס ווונדערלאַנד 111

ליטעראַרישע עסייען

אַריינפיר וועגן ברונאָ שולץ 117
ברונאָ שולץ 118
צי קאָן מען זיין אַ יידישער שרייבער אין אַ פרעמדער שפּראַך? 131
דער ווידערגעבורט פון אַ גרויסן שרייבער
(צו דעם הונדערטסטן געבוירן־יאָר פון באָריס פּאַסטערנאַק) 139
דער גורל פון אַ מענטש־גאון 145
טאַלאַנט און מענטשלעכער געוויסן... אָדער צי קאָן טאַלאַנט
ריינוואַשן פאַרברעכערישע מעשים 152
דער חשבון... (אויפן ראַנד פון בוך „אומשלאַגפלאַץ”) 158
די גייסטיקע פּאָטערס האָבן דורכגעלייגט דעם וועג... 176
די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע
פון די פראַנצויזישע יידן 189
צו דער פופציקסטער יאָרצייט פון שמעון דובנאָוו
(זיין לעבן און שאַפן) 201

ביכער פון לילי בערגער:

1) עסייען און סקיצן (ליטעראַטור־קריטיק)
פאַרלאַג „יידיש־בוך", וואַרשע 1965

2) פון היינט און נעכטן (נאָוועלן)
פאַרלאַג „יידיש־בוך", וואַרשע 1965

3) נאָכן מבול (ראָמאַן) פּרעמירט דורכן „יעקב־ווייסליץ־פאָנד פאַר ליטעראַטור, קונסט און יידישער מחשבה" אין אויסטראַליע
פאַרלאַג „יידיש־בוך", וואַרשע 1967

4) אָפּגעריסענע צווייגן (נאָוועלן)
פּאַריז 1970

5) צווישן שטורעמס (ראָמאַן)
פאַרלאַג „פריינדשאַפט", בוענאָס־איירעס 1974

6) אין גאַנג פון צייט (עסייען, שאַפערס און שאַפונג) באַקומען גאַנאַפּאָלסקי ערן־פּרייז
פּאַריז 1976

7) פון ווייט און נאָענט (נאָוועלן און דראַמאַטורגישע סקיצע וועגן יאַנוש קאָרטשאַק) — „דער לעצטער טאָג" — פּרעמירט דורכן „פערבאַנדאַ־כענאַ־פאָנד" אין מעקסיקע
פּאַריז 1978

8) נישט פאַרענדיקטע בלעטלעך (ראָמאַן) פּרעמירט דורכן יידישן פּ. ע. נ.־קלוב אין ניו־יאָרק
פאַרלאַג „ישראל־בוך", תל־אביב 1982

9) אויף די כוואַליעס פון גורל (נאָוועלן, דערציילונגען, ליטעראַרישע עסייען). באַקומען די „יידל־קאַרמאַן פּרעמיע" אין פּאַריז
פּאַריז 1986

איבערזעצונגען:

10) בריוו פון טויטן־הויז
פאַרלאַג „יידיש־בוך", וואַרשע 1953

11) דער וועג צום הימל (אויסגעוויילטע ווערק פון אַדאָלף רודניצקי, פאַרזען מיט אַ גרעסערער אָפּהאַנדלונג וועגן דער שאַפונג פונעם שרייבער)
פאַרלאַג „יידיש־בוך״, וואַרשע 1962

אין דער פוילישער שפּראַך:

12) דאָס וויעטנאַמישע פאָלק אין קאַמף (עסייען, סקיצן)
פאַרלאַג „קשאָנזשקאַ אי וויעדזאַ״, וואַרשע 1954
13) יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין פראַנקרייך (עסיי)
פאַרלאַג „קשאָנזשקאַ אי וויעדזאַ״, וואַרשע 1959

⁂

14) אין לויף פון צייט (דערציילונגען, נאָוועלן, עסייען)
פאַריז 1988
15) Korczak un homme, un symbole
Editions « Magnard », Paris 1990

16) געשטאַלטן און פאַסירונגען (דערציילונגען, נאָוועלן און ליטעראַרישע עסייען)
פאַריז 1991

חוץ די דערמאָנטע פרעמיעס באַקומען די פרעמיע פון יידישן שרייבער און ליטעראַטן־פאַראיין אין פראַנקרייך פאַרן יאָר 1987 פאַר דער גאַנצער שאַפונג.

Lili BERGER

VIES et DESTINS

Nouvelles et Essais

PARIS 1991